

ISSN 1339-2204 - print version
e-ISSN 2453-9759 - online version
EV 5516/17

Volume 5 (2017)
No. 2

MUZEOLÓGIA

a kultúrne dedičstvo

VEDECKÝ RECENZOVANÝ ČASOPIS

Redakčná rada/Editorial Board:

prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD. (predseda), PhDr. Tibor Díte, PhDr. Jan Dolák, PhD., Mgr. Silvia Eliašová, PhD., Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD., PhDr. Peter Maráky, doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD., Mgr. Lenka Ulašínová-Bystrianska, PhD., Mgr. Lenka Vargová

Medzinárodná redakčná rada/International Editorial Board:

Dr. Vitaly Ananiev, CSc., Saint-Petersburg State Univerzity (Russia); prof. Jože Hudales, PhD., University of Ljubljana (Slovenia); Dr. Tone Kregar, Muzej novejšje zgodovine Celje (Slovenia); assoc. prof. François Mairesse PhD. , Université Sorbonne Nouvelle – Paris 3 (France); prof. Eiji Mizushima, PhD., University of Tsukuba (Japan); prof. Bruno Brulon Soares, PhD., Federal University of the State of Rio de Janeiro (Brazil); assoc. prof. M. A. Lynne Teather, M. A. PhD. (Canada)

Výkonní redaktori/Executive Editors:

Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD. – prof. PhDr. Pavol Tišliar, PhD.

Jazyková redakcia/ Proofreading:

Anglický jazyk: Mgr. Slavomír Čéplö

Český jazyk: Bc. Monika Mikulášková

Slovenský jazyk: Mgr. Ľuboš Kačírek, PhD.

Vydavateľ/Published by:

Univerzita Komenského v Bratislave/**Comenius University in Bratislava**

Filozofická fakulta/**Faculty of Arts**

Gondova 2

814 99 Bratislava

Slovak Republic

Redakcia/Editorial Office:

Odbor Muzeológia a kultúrne dedičstvo

Katedra etnológie a muzeológie FiF UK/**Department of Ethnology and Museology**

e-mail: muzeologia@muzeologia.sk

www.muzeologia.sk

Periodicita/Frequency:

2x ročne/Twice yearly - (jar, jeseň) s uzávierkou 28. 2. a 30. 9. v príslušnom roku/(**Spring, Autumn**)

with submission deadlines February 28th and September 30th for each calendar year

ISSN 1339-2204 - print version

e-ISSN 2453-9759 - online version, http://www.muzeologia.sk/casopis_mkd_en.htm

MKSR EV 5516/17

Časopis je indexovaný v databázach/**Journal is indexed by:**

Central and Easter European Online Library (CEEOL); Elsevier SCOPUS; Historical Abstracts EBSCOhost; The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (CEJSH);

The European Reference Index for the Humanities and the Social Sciences (ERIH PLUS);

Directory of open access journals (DOAJ); Open Academic Journals Index (OAJI); Clarivate

Analytics Web of Science Core Collection ESCI

CONTENTS

<i>Introduction</i>	7
Articles	
Tomáš König: <i>The Great Moravian territory of Nitra. Cultural manifestations, territorial scope and the ethnic and social-political identity of its population</i>	9
Michal Šmigel' – Aleksandr Cherkasov – Miroslav Kmet': <i>Life and traditions of Caucasian Circassians: historical-comparative probe of travelogues of European travellers from the beginning of the 16th century to the half of the 19th century</i>	29
Juraj Janto: <i>Production of bryndza in Slovakia and the Vagač bryndza manufacture in Detva: On the 230th anniversary of the founding of the first industrial site for the production of bryndza</i>	51
Zuzana Falathová: <i>Museology and organisation of exhibitions in Bratislava during the period of Slovak Republic (1939-1945)</i>	61
Martin Hetényi – Peter Ivanič: <i>On problems with the perception of the Cyrillo-Methodian cult in the modern history of Slovakia</i>	77
Lenka Ulašínová Bystrianska: <i>Traditional building culture as an element of the revitalisation of villages</i>	93
Nina Bartošová – Katarína Haberlandová: <i>Values of the modern industrial heritage and its research: The Case of Bratislava</i>	107
Otakar Kirsch: <i>The emergence and development of technical museology in the Czech lands between 1948 and 1989. Part II: the contribution to university education and activities of international museum organizations, reflections of Czech museologists</i>	125
Mikhail B. Piotrovsky: <i>Contemporary Art and Classical Museum: Conflict or Symbiosis?</i>	135
Lucie Jagošová – Jitka Králová: <i>Current professional profile of a museum pedagogue: qualifications of museum pedagogues in the requirements of the Committee for Public Relations and Museum Pedagogy of the Czech Association of Museums and Galleries</i>	141

In Practice

Dalibor Uhlár: <i>Jožef Ernyey. Life and work</i>	155
Marianna Tomášková: <i>Mobility of museum's collections. Procedures and policies at manipulation with collection items out of their depository storage</i>	169
Lenka Vargová: <i>Research and publishing activities of the museology and cultural heritage section at the Comenius University in Bratislava</i>	183
Pavel Jirásek: <i>Theft risk evaluation in memory institutions</i>	191

Books received and reviews

Katarína Kolbiarz Chmelinová: <i>Johann George Pinsel in Vienna</i>	203
Katarína Kolbiarz Chmelinová: <i>Himmlisch! Der barockbildbauer Johann Georg Pinsel. An exhibition catalogue review</i>	208
Jan Dolák: <i>The museums of Eastern Crimea</i>	212
Monika Mikulášková: <i>TAPAS. Spanish Design for Food</i>	213
Lenka Mihová: <i>Ladislav Nádaši Jégé: 150. výročie narodenia</i>	215
Otakar Kirsch: <i>Handbuch Museum : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven</i>	217
Peter Maráky: <i>The 2016 annual prize awarded by the journal Pamiatky a múzeá</i>	219

OBSAH

Úvodom	7
--------------	---

Š t ú d i e

Tomáš König: <i>The Great Moravian territory of Nitra. Cultural manifestations, territorial scope and the ethnic and social-political identity of its population</i>	9
Michal Šmigel' – Aleksandr Cherkasov – Miroslav Kmet': <i>Život a zvyky kaukazských Čerkesov: historicko-komparatívna sondáž cestopisov európskych cestovateľov od začiatku 16. do polovice 19. storočia</i>	29
Juraj Janto: <i>Slovenské bryndziarstvo a vagačovská výrobná v Detve : K 230. výročiu vzniku prvej bryndziarne</i>	51
Zuzana Falathová: <i>Múzejníctvo a výstavníctvo v Bratislave v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945)</i>	61
Martin Hetényi – Peter Ivanič: <i>K problematike percepcie cyrilo-metodskeho kultu v moderných dejinách Slovenska</i>	77
Lenka Ulašínová Bystrianska: <i>Tradičná stavebná kultúra ako súčasť revitalizácie vidieckych sídiel</i>	93
Nina Bartošová – Katarína Haberlandová: <i>Hodnoty industriálneho dedičstva a ich skúmanie: prípad Bratislava</i>	107
Otakar Kirsch: <i>Formování a vývoj technické muzeologie v českých zemích v letech 1948–1989. Část II. – podíl na vysokoškolské výuce a činnosti mezinárodních muzejních organizací, reflexe ze strany českých muzeologů</i>	125
Mikhail B. Piotrovsky: <i>Contemporary Art and Classical Museum: Conflict or Symbiosis?</i>	135
Lucie Jagošová – Jitka Králová: <i>Aktuální kontury profese muzejního pedagoga. Reflexe kvalifikační profilace pracovníků v oblasti muzejní pedagogiky na příkladu Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku AMG ČR</i>	141

Odborné články z praxe

Dalibor Uhlár: <i>Jozef Ernyey. Život a dielo</i>	155
Marianna Tomášková: <i>Mobilita múzejných zbierok : Postupy a zásady pri manipulácii so zbierkovými predmetmi mimo ich uloženia v depozitároch</i>	169
Lenka Vargová: <i>Vedecko-publikačná, edičná a projektová činnosť odboru Muzeológia a kultúrne dedičstvo v Bratislave</i>	183
Pavel Jirásek: <i>Stanovení rizika krádeží v paměťových institucích</i>	191

Anotácie, recenzie, kritiky

Katarína Kolbiarz Chmelinová: <i>Johann Georg Pinsel vo Viedni</i>	203
Katarína Kolbiarz Chmelinová: <i>Himmlich! Der barockbildbauer Johann Georg Pinsel</i>	208
Jan Dolák: <i>Muzea východního Krymu</i>	212
Monika Mikulášková: <i>TAPAS. Spanish Design for Food</i>	213
Lenka Mihová: <i>Ladislav Nádaši Jégé: 150. výročie narodenia</i>	215
Otakar Kirsch: <i>Handbuch Museum : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven</i>	217
Peter Maráky: <i>Výročné ceny časopisu Pamiatky a múzeá za rok 2016</i>	219

Úvodom

Vážení čitatelia,

úvodník k druhému číslu časopisu Muzeológia a kultúrne dedičstvo začneme už tradične úspechmi, ktoré časopis v poslednom období zaznamenal. Po prijatí do databázy Elsevier Scopus v Holandsku, kam boli zaindexované vybrané príspevky zo všetkých doposiaľ publikovaných čísel časopisu od roku 2013, sa k 14. júlu 2017 stalo naše periodikum súčasťou ďalšej prestížnej svetovej databázy. Časopis bol prijatý spoločnosťou Clarivate Analytics (Thomson Reuters) do databázy Web of Science Core Collection (WoS CC), Emerging Sources Citation Index (ESCI) v USA. Podarilo sa nám tak dosiahnuť všetky ciele, ktoré sme si predsavzali v roku 2012 pri vzniku časopisu z pohľadu medzinárodnej akceptácie periodika. Databázy Scopus a WoS CC patria medzi najvyššie ambície vedeckých periodík, ktoré reflektujú vedecké poznanie v jednotlivých vedných odboroch a tvoria výber tých najvýznamnejších časopisov z celého sveta. Poukazujú nielen na splnenie konkrétnych formálnych, kvantitatívnych, ale hlavne na kvalitatívne (obsahové) ukazovatele a kritériá časopisu. Indexovaním v týchto databázach sa zaznamenáva záujem a využitie jednotlivých poznatkov, ktoré časopis vo forme svojich príspevkov prináša a obohacuje tak všeobecné poznanie. Vzhľadom na mimoriadne nízky počet periodík zo Slovenskej republiky, ktoré splnili náročné formálne a obsahové kritériá spomenutých databáz a stali sa ich súčasťou (z historických odborov sú k augustu 2017 v Scopuse štyri a vo WoS len dva časopisy zo Slovenska), redakcia a redakčná rada časopisu Muzeológia a kultúrne dedičstvo prijali tento výsledok ako vysokú odmenu za svoju nezištnú prácu a povzbudenie do budúcnosti najmä smerom k ďalšiemu zvyšovaniu kvality publikovaných príspevkov.

Časopis Muzeológia a kultúrne dedičstvo sa v tomto roku stal aj súčasťou databáz Central and East European Online Library (CEEOL) v Nemecku, Open Academic Journals Index (OAJI) v Rusku a napokon od 19. júla 2017 sme boli zaradení aj oficiálne k periodikám s voľne šíreným obsahom (open access) v databáze Directory of Open Access Journals (DOAJ) vo Švédsku.

Keďže ani po týchto úspechoch stále nemáme vyriešené problémy s financovaním časopisu (nemyslíme tu na chod redakcie, keďže všetko robíme vo vlastnom voľnom čase bez nároku na honorár) a formálny vydavateľ prejavuje o vydávanie časopisu len minimálny záujem, sme stále dominantne závislí od predaja časopisu. Tlač sa tak hradí takmer výlučne z predplatného a pomocou finančného príspevku od občianskeho združenia Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. Napriek tomu veríme, že už blízka budúcnosť prinesie pochopenie zo strany štátutárov Filozofickej fakulty UK v Bratislave a snád' začne táto inštitúcia financovať, popri značnom počte rôznych katedrových zborníkov regionálneho a miestneho významu a dosahu aj vedecký časopis, ktorý je evidovaný vo svetových databázach a prináša takto prestíž nielen študijnému odboru Muzeológia a kultúrne dedičstvo, ale aj samotnému vydavateľovi, teda Filozofickej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave a Slovenskej republike.

Druhé číslo 5. ročníka prináša 10 štúdií, štyri odborné príspevky, taktiež recenzie a kritiky výstav a publikácií dotýkajúcich sa viacerých oblastí kultúrneho dedičstva, ako sú napríklad

materiálna a duchovná kultúra, dejiny slovenského a českého múzejníctva, industriálne dedičstvo, mobility zbierok, metodika rizika krádeží v pamäťových inštitúciách a pod. Veríme, že si čitatelia aj v tomto čísle nájdu zaujímavé príspevky, či už pre svoju akademickú prácu, alebo aktívnu prax v pamäťových inštitúciách.

editori

The Great Moravian territory of Nitra. Cultural manifestations, territorial scope and the ethnic and social-political identity of its population

Tomáš König

Mgr. Tomáš König, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Archaeology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: tomas.konig@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:9-28

The Great Moravian territory of Nitra. Cultural manifestations, territorial scope and the ethnic and social-political identity of its population

The main objective of the article is to determine the territorial scope of the Great Moravian territory of Nitra based on an analysis of archaeological sources. Specific cultural manifestations identified in the focal area of the Danube lowland delimit the studied territory from the settlement of adjacent regions of Slovakia and from the central settled territory in the Morava River basin. An interpretation of the results, supported by a comparison with written sources and linguistic data a new view of the social-political identity of the Nitra population.

Key words: Great Moravia, territory of Nitra, inhumation rite, Christianisation, social-political identity

The territory of Nitra as a distinct administrative unit of the Great Moravian Empire is a widely accepted historical phenomenon. Based primarily on information from written sources, it has become the subject of further research. Although the development of archaeological research over the past century produced a relatively large number of new sources, they have not been widely utilised thus far to address basic questions such as the territorial scope, the particularities of cultural manifestations or the ethnic and social-political identity of its population.

Theoretical and terminological foundation

Due to the inconsistent language of period sources and the specific reality of conditions at the time, descriptions and definitions created using modern means of expression require repeated efforts to find a path toward understanding the original terms and consequently toward an explanation comprehensible to people today. Three of them are key for the chosen questions in this case: *ethnos* (people, ethnicity), *gens* (tribe) and *regnum* (administered territory, state).

In agreement with the definition by C. F. Keyes, an ethnic group can be regarded as a human community which, regardless of actual genetic ties, derives its origin from a common ancestor or ancestors.¹ Linguistic uniformity in this case is often an encouraging albeit not clearly mandatory phenomenon. Based on the concept originally developed by R. Wenskus,

¹KEYES, C. F. Towards a New Formulation of the Concept of Ethnic Group. In: *Ethnicity*, vol. 3, 1976.

D. Třeštík² identified the term *gens* as a population that, forming a separate social unit, was the bearer of independent political power.³ Early medieval *gens* was inextricably linked to paganism, always had its own name and inhabited bounded territories to which it had ancestral claims.⁴ All of the mentioned attributes of *gens* can simultaneously be regarded as factors which, in the presence of additional favourable conditions, could lead to the emergence of a new ethnic group.

The question of the proper definition of Great Moravia as a political unit is still a subject of discussion.⁵ Although there are reservations about labelling Great Moravia as an early state⁶, it differed in one basic trait from early medieval *gens*. Great Moravia was a political unit governed by a Christian ruler.⁷ Christianity, as an ideology rejecting pagan principles, brought universalism to the spiritual world of the central European Slavs.⁸ As it is also described in *Žitije Mefodíja (The Life of Methodius)*, a period written source of domestic origin, the Christian ruler was no longer bound by the borders that demarcated the living space of the early medieval *gens*.⁹ This opened a path to expansion, and under his rule he could also integrate other populations. The unification of the diverse population under a single crown later led to the emergence of a *political nation*.¹⁰

Written sources

Despite the fact that the name ‘territory of Nitra’ does not appear in written sources, several brief mentions provide information on the existence and character of this specific territory forming part of Great Moravia. These references can be thematically divided into three categories.

The first contains references describing the expansion of the Moravian prince to the east of Moravia. The treatise *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* is the only written source to capture the event leading to the expulsion of Prince Pribina from the location called *Nitrava* by Moravian Prince Mojmir.¹¹ Nevertheless, exactly whom Pribina ruled and whether (as

² TŘEŠTÍK, D. *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*. Praha, 1997, pp. 59-61; TŘEŠTÍK, D. *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871*. Praha, 2001, p. 134.

³ In a number of his works, D. Třeštík placed early medieval *gens* on the same level as the social-political and ethnic identity of its members. See TŘEŠTÍK, 1997, ref. 2, pp. 59-60 and TŘEŠTÍK, 2001, ref. 2, pp. 131-132, 134. However, based on the example of Great Moravia, he later took a slightly different view of ethnicity among the Slavs, and he began to carefully separate the political level. E.g. TŘEŠTÍK, D. *Mýty kemene Čechů (7.-10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha, 2003, p. 53. J. Steinhübel understands *gentes* in the Slavic environment in a similar manner. See STEINHÜBEL, J. Slované „gentes“ a ich vladkyovia, kniežatá a kagani od sťahovania národov po Svätopluka. In: *Slovenské dejiny v dejinách Európy. Vybrané kapitoly*. Dušan Kováč et al. (eds.). Bratislava, 2015, p. 262.

⁴ TŘEŠTÍK, 1997, ref. 2, pp. 59-60 and TŘEŠTÍK, 2001, ref. 2, pp. 129-130, 134.

⁵ MACHÁČEK, J. O Velké Moravě, archeologii raného středověku i o nás samých. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 67, No. 3, 2015; ŠTEFAN, I. Mocní náčelníci od řeky Moravy? Poznámky ke struktuře raných států. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 66, No. 1, 2014.

⁶ MACHÁČEK, J. „Velkomoravský stát“ – kontroverze střeoevropské medievistiky. *Archeologické rozhledy*, vol. 64, No. 4, 2012, p. 778; MACHÁČEK, ref. 5, pp. 465, 486.

⁷ TŘEŠTÍK, 2001, ref. 2, p. 130.

⁸ PLETERSKI, A. Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezi Slovanů. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 65, No. 3, 2013, p. 634.

⁹ MMFH II, pp. 133-134, Chapter 10.

¹⁰ TŘEŠTÍK, D. Král Muž. Slovanický etnogenický mýtus v Čechách 9.-10. století. In: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Váčkovi jeho žáci a přátelé ke sedmdesátinám*. Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (eds.). Brno, 1999, pp. 72-73.

¹¹ MMFH III, pp. 271-273, Chapter 10-11.

was originally also the case with Mojmir) his reign was connected with the existence of a distinct *gens* is not clarified in this source.¹² The authors of a grievance letter from the Bavarian bishops¹³ linked the area of jurisdiction of Nitra Bishop Wiching¹⁴ to a territory that Great Moravian ruler Svatopluk annexed to his empire. Albeit likewise mistakenly, the dean of the Prague Chapter, Cosmas, also attributed the subjugation of the territory stretching all the way to the Hron River to Svatopluk.¹⁵ In any case, the authors of these two documents regarded the territory of Nitra as having been additionally annexed by Great Moravia. According to the *Anonymi Bele regis notarii Gesta Hungarorum* (*The Deeds of the Hungarians*), the space vertically demarcated by the Váh and Hron rivers was to have been seized by Bohemian prince¹⁶, though they probably meant Moravian prince.¹⁷

The second category of references includes those that provide direct or indirect information on the independent rule of one part of Great Moravian territory. The *regnum Zuentibaldi* mentioned in *Annales Fuldenses*¹⁸ is already traditionally associated with the territory of Nitra.¹⁹ The existence of this territory is also indirectly suggested in a document from Pope John VIII, which lists *sancta ecclesia Nitriensis* as the area of jurisdiction of Bishop Wiching.²⁰ It is difficult to imagine that the borders of this newly established diocese were not the same as the administrative borders of Great Moravian Nitra.

Although the two references in the third category are not unambiguously interpreted, both suggest a certain dissimilarity in the population ruled by the Great Moravian ruler. Among *gentes* occupying the land north of the Danube recorded in the *Geographus Bavarus* two similar names are mentioned – *Marbarii* and *Merehani*.²¹ According to D. Třeščík, the Nitra population could fall under the term *Merehani*.²² The grievance letter from the Bavarian bishops emphasises the fact that the population of the Nitra diocese headed by Bishop Wiching had only recently been Christianised.²³ Considering that he took office in 880, this information could hardly

¹² On the fact that this wasn't necessarily always the case, see АЛИМОВ, Д. В поисках «ПЛЕМЕНИ»: по-славянское и нигранское княжества в контексте этнополитической ситуации в славянском мире в IX веке. In: Исторический Формат, No. 4, 2015; TŘEŠČÍK, 2001, ref. 2, p. 96; WOLFRAM, H. Liudewit und Priwina (ein institutioneller Vergleich). In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slaven und anderen Ethnika im 6. – 10. Jahrhundert. Symposium, Nové Vozokany, 3.-7. Oktober 1983*. Nitra, 1984, p. 292.

¹³ MMFH III, p. 202.

¹⁴ JAN, L. Stará Morava mezi Východem a Západem. In: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Petr Sommer (ed.). Praha, 2006, p. 254.

¹⁵ MMFH I, p. 209, Chapter I/14.

¹⁶ RADY, M. – VESZPRÉMY, L. Gesta Hungarorum – The Deeds of the Hungarians. In: *Anonymus and Master Roger. Central European medieval texts, vol. 5*. János M. Bak – Urszula Borkowska – Giles Constable – Gerhard Jaritz – Gábor Klaniczay (eds.). Budapest – New York, 2010, pp. 76-77, Chapter 35.

¹⁷ KÖNIG, T. Nitrianski Slovania a zánik Veľkej Moravy. In: *Od Bachórze do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Barbara Chudzińska – Michał Wojenka – Marcin Wołoszyn (eds.). Kraków – Rzeszów, 2016, p. 182.

¹⁸ MMFH I, p. 103, r. 869.

¹⁹ TŘEŠČÍK, 2001, ref. 2, pp. 116, 131-135.

²⁰ MMFH III, pp. 169-170.

²¹ MMFH III, p. 249.

²² TŘEŠČÍK, 2001, ref. 2, pp. 132-134. It should be noted that there are also entirely different interpretations of this similarity. E.g. GIESLER, J. *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen. Teil 2: Historische Interpretation*. Rahden, 1997, pp. 10-11; RATKOŠ, P. Územný vývoj Veľkej Moravy (fikcie a skutočnosť). In: *Historický časopis*, vol. 33, No. 2, 1985, pp. 213-214.

²³ MMFH III, p. 202.

have applied to Great Moravia as a whole. In fact, it is reasonable to assume that there were considerable differences in the Christianisation of the empire's territory.

The current state of research in Slovakia

Issues related to the territory of Nitra had a particular resonance in domestic professional historical writings. Scholars were also interested in its territorial scope, especially in the period prior to its subjugation by the Great Moravian Empire. The territorial scope of Nitra following its annexation was no longer of any special research interest.

Various opinions on this issue were published following the Second World War, and both the conclusions and the sources that were interpreted changed. Agreement remained only on the western and southern borders of the territory of Nitra, which were regarded by all scholars as the ridge of the Little and White Carpathians and the Danube River.

Working with Cosmas's *Chronica Boemorum*, J. Dekan set the Hron River as the eastern border of the territory of Nitra.²⁴ In the absence of written sources, Dekan refrained from defining the northern border. Based on the assumption that Bulgaria shared a border with Great Moravia and referring first to *Boc þe man Orosius nemned*²⁵, P. Ratkoš localised the eastern border of the Great Moravian Empire in the eastern part of the Carpathian Basin.²⁶ He later documented the local presence of Great Moravia with finds of hooked-spurs.²⁷ However, Ratkoš thought that Prince Pribina could already have moved into the Tisza region, as is suggested by his contacts in Bulgaria.²⁸ Ratkoš defined the northern border of Great Moravia on the basis of the existence of a natural barrier – the Western Carpathians.²⁹

Unlike the aforementioned authors, R. Marsina put the territorial scope of the territory of Nitra, more precisely (identical to the scope of the territory) of the Great Moravian Nitra Diocese, into direct context with a later historical phenomenon – the Esztergom Archdiocese.³⁰ However, he did not support the definition of the borders of Great Moravian Nitra with evidence.³¹

Somewhat surprisingly, J. Steinhübel demarcated the territorial scope of Pribina's Nitra solely on the basis of archaeological finds.³² Accepting their dating to the pre-Great Moravian horizon from literature, Steinhübel delimited the territory ruled by Pribina by early medieval hillforts. The eastern border was localised in this manner by hillforts at Detva and Spišské Tomášovce, the northern border in Vyšný Kubín. Nevertheless, the author did not explain the close ties between specific hillforts and the Nitra political-power environment.

Cultural manifestations

It is essentially possible to state that the potential of available written sources for addressing the issue have already been exhausted. On the other hand, archaeological sources have not

²⁴ DEKAN, J. T. Príspevok k otázke politických hraníc Veľkej Moravy. In: *Historica Slovaca 5 – Eisnerov sborník*. Jan Filip – Branislav Varsik – Vojtech Budinský-Krička (eds.). Bratislava, 1947, pp. 203-204.

²⁵ MMFH III, p. 298.

²⁶ RATKOŠ, P. K otázke hranice Veľkej Moravy a Bulharska. In: *Historický časopis*, vol. 3, No. 2, 1955, pp. 213-214.

²⁷ RATKOŠ, ref. 22, p. 212.

²⁸ RATKOŠ, ref. 22, p. 206.

²⁹ RATKOŠ, P. *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice, 1988, p. 53.

³⁰ MARSINA, R. Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia. In: *Historický časopis*, vol. 41, No. 5-6, 1993, p. 535.

³¹ MARSINA, ref. 30, p. 531.

³² STEINHÜBEL, J. *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava, 2004, p. 69.

been fully utilised thus far. One of the ways to identify a distinct political-power environment is to work under the assumption that its population differed from others not only by its social cohesion but also by its cultural manifestation. On the basis of such reasoning, I. Štefan identified the centre of Great Moravian Moravia of the 9th to the beginning of the 10th century as the space in which evidence of inhumation burials is found.³³ A spatial analysis of the occurrence of this type of cemetery in Slovakia could therefore serve at least as one indication of the territorial borders of the territory of Nitra.

The beginnings of burials at flat inhumation cemeteries of the Great Moravian type as a new cultural manifestation is recorded roughly simultaneously from the beginning of the 9th century in Moravia and in southwest Slovakia.³⁴ As the inventory of Slovak find sites compiled by M.

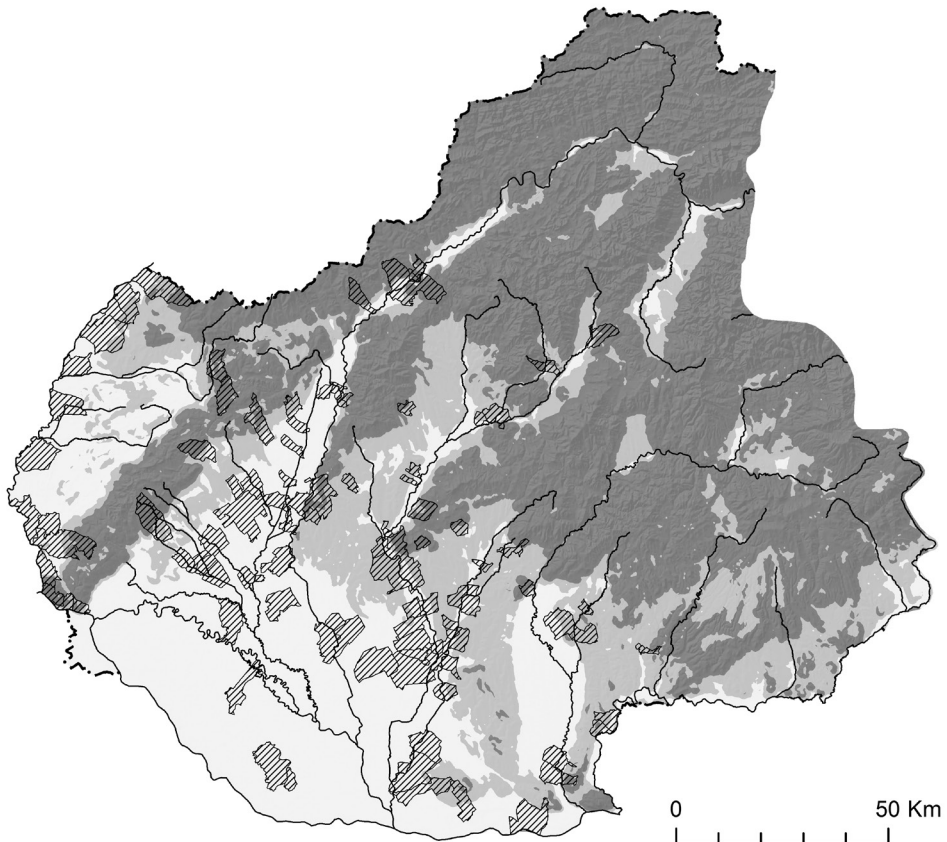

Fig. 1: Flat inhumation cemeteries of the Great Moravian type in southwest Slovakia. Cadastral territories with evidence of their presence are hatched.

³³ ŠTEFAN, I. Great Moravia, Statehood and Archaeology. The ‘Decline and Fall’ of One Early Medieval Polity. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Jiří Macháček – Šimon Ungerman (eds.). Bonn, 2011, pp. 336.

³⁴ UNGERMAN, Š. Tzv. předkötlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání. In: *Archaeologia historica*, vol. 31, 2006.

Hanuliak indicates, with the exception of nine graves uncovered in an isolated enclave in Spiš, burials at these cemeteries is recorded only in southwest Slovakia.³⁵ During the compilation of the database of cemeteries used in this work, only those from M. Hanuliak's inventory dating to period A, i.e. the Great Moravian horizon, were chosen.³⁶ In an effort to work only with data with a higher testimonial value, isolated graves, individuals thrown into settlement features, cemeteries with graves without inventory, cemeteries at which the only inventory was a knife and finds designated as problematic were not included. For the purpose of a clear cartographic depiction of the occurrence of this type of site, only the cadastres of towns or villages where they were recorded were illustrated on the map, not the individual sites.

An analysis of the occurrence of flat inhumation cemeteries in Slovakia showed that 157 are recorded to date. Apparently reflecting a geomorphologically distinct landscape, with the Little Carpathians clearly serving as a natural barrier, the distribution of these cemeteries indicates (Fig. 1) that the Slovak part of the Morava River region and the Bratislava Gate were part of the Moravian settled territory. The Bratislava Gate was geographically distinguished from the other parts of the Danube lowland primarily by the southern and relatively elevated part of Trnava Hills, which was a less popular location for the establishment of settlements during the entire Early Middle Ages.³⁷ The approximate centre of the rest of the territory is Nitra. Not counting Žitný ostrov, this includes the entire Danube lowland and stretching into the Trenčín and Upper Nitra basins.

In addition to the distinct burial rite, the defined geographic area of southwest Slovakia has also revealed another specific cultural manifestation – the presence of ‘castle towns’, a new type of settlement linked today in Moravia to the emergence of Great Moravian culture.³⁸ Castle towns are characterised by the following description. The site chosen for the establishment of a castle town is strategic from the perspective of the possibility of the settlement of a greater number of people, the administration of the specific territory or the course of routes – not for defensive purposes. Castle towns were founded on lowlands or, more precisely, on flat land in their lowest parts. Each castle town was dominated by a vast hillfort with an acropolis fortified with a wood and earth rampart, often with a fortified annexe. The settled area, already without fortifications and commonly referred to as a ‘suburb’, was located just outside the fortified parts of the hillfort.³⁹

Based on the listed criteria and not including the Slovak parts of the Morava River region and the Bratislava Gate, two sites in Slovakia can be reliably identified as castle towns – Nitra⁴⁰

³⁵ HANULIAK, M. *Veľkomoravské pobrežiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska*. Nitra, 2004, pp. 255-280.

³⁶ HANULIAK, ref. 35, pp. 30-31.

³⁷ KÖNIG, T. *Vývoj včasnostredovekého osídlenia dolného toku Váhu. Dizertačná práca – rukopis*. Bratislava, 2007, Annex 5.

³⁸ FUSEK, G. Die Nebenareale in der Struktur der großmährischen Burgstadt von Nitra. In: *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice 7*. Ivana Boháčová – Lumír Poláček (eds.). Brno, 2008, p. 276; RATKOŠ, P. Naše sídliskové útvary v latinskej terminológii 9.-12. storočia. In: *Archaeologia historica*, vol. 3, 1978, pp. 247, 249-251.

³⁹ FUSEK, ref. 38, p. 282.

⁴⁰ FUSEK, ref. 38.

and Pobedim⁴¹. And although it has not yet been extensively archaeologically investigated thus far, Majcichov could also belong on this list.⁴² All three are located in the Danube lowland, two in the Váh River region and one in the Nitra River region. As is the case, for example, with the fortified annexe at Mikulčice⁴³ or the hillfort in Pohansko near Břeclav⁴⁴, the phenomenon of the late building of massive wood and earth ramparts is also seen at Majcichov and Pobedim, sites classified as castle towns within the territory of the assumed territory of Nitra, in the advanced stage of development of Great Moravian culture.⁴⁵ However, while the beginnings of Moravian castle towns in Mikulčice and Staré Město-Uherské Hradiště are indicated by finds of Avar bronze cast fittings⁴⁶, the concentration of which is dated at Mikulčice dominantly to the latest phase of the Late Avar period⁴⁷, they are known from the mentioned Nitra sites, albeit in very small numbers, only from Pobedim.⁴⁸ It is therefore possible to consider that their intensive development occurred only after a certain period of time later in the 9th century.

Written sources indicate the significant military and political impact that the Frankish Empire had on Great Moravia. Archaeological finds provide information on other influences. Distinct residential complexes, courts, are a specific cultural influence from the Frankish environment. These rather small settlements fortified with a simple palisade were very similar to one another. Their inner space was further divided by the palisade into three functional-spatial units.⁴⁹ The ruler and his family lived in the residential part with palace buildings. The part with a church and a cemetery served a sacred function, while the part with a larger hall building was used for formal purposes. The fortified settlement excavated in Ducové can be positively identified

⁴¹ BIALEKOVÁ, D. Zur Bautechnik der Befestigungsmauer des Burgwalls in Pobedim, Bez. Trenčín. In: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Joachim Henning – Alexander T. Ruttikay (eds.). Bonn, 1998; RUTTIKAY, M. – HENNING, J. – FOTTOVÁ, E. – EYUB, E. – MILO, P. – TIRPÁK, J. Archeologický výskum a geofyzikálna prospekcia na včasnostredovekých hradiskách v Majcichove a v Pobedime. In: *Ve službách archeológie VII*. Vladimír Hašek – Rostislav Nekuda – Matej Ruttikay (eds.). Brno – Nitra, 2006, pp. 105-109; VENDTOVÁ, V. Slovanské osídlenie Pobedima a okolia. In: *Slovenská archeológia*, vol. 17, No. 1, 1969, p. 121, Fig. 2.

⁴² FOTTOVÁ, E. – HENNING, J. – RUTTIKAY, M. Archeologický výskum včasnostredovekého hradiska v Majcichove. In: *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Druhé opravené a rozšírené vydanie*. Karol Pieta – Alexander Ruttikay – Matej Ruttikay (eds.). Nitra, 2007, p. 227; HENNING, J. – RUTTIKAY, M. Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Jiří Macháček – Šimon Ungerman (eds.). Bonn, 2011, pp. 264-266. Despite the fact that numerous artefacts connected with the social elite and Church life come from the Bojná-Valy hillfort, the site is lacking additional traits of a castle town. Their presence at this hillfort situated on hilltops is apparently related to the violent demise of Great Moravia. See KÖNIG, ref. 17, p. 186.

⁴³ HLADÍK, M. Severozápadná brána a opevnenie na predhradí hradiska Mikulčice-Valy. In: *Přehled výzkumů*, vol. 53, No. 2, 2012, p. 63.

⁴⁴ MACHÁČEK, J. – DRESLER, P. – RYBNÍČEK, M. Dendrochronologische Datierung der frühmittelalterlichen Agglomeration in Pohansko bei Břeclav und der sogenannte Blatnica-Mikulčice-horizont. In: *The Early Slavic Settlement in Central Europe in the light of new dating evidence*. Marek Dulinič – Sławomir Moździoch (eds.). Wrocław, 2013, pp. 158, 161.

⁴⁵ HENNING – RUTTIKAY, ref. 42, pp. 265-270.

⁴⁶ ZÁBOJNÍK, J. Zum Vorkommen von Gegenständen „awarischer“ Provenienz auf den slawischen Burgwällen nördlich der Donau. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Jiří Macháček – Šimon Ungerman (eds.). Bonn, 2011, p. 205.

⁴⁷ ZÁBOJNÍK, J. Mikulčice – awarische Stadt? In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik*. Pavel Kouřil (ed.). Brno, 2005, p. 103.

⁴⁸ VENDTOVÁ, ref. 41, p. 157, Fig. 30: 3.

⁴⁹ MACHÁČEK, J. Pohansko bei Břeclav – ein bedeutendes Zentrum Großmährens. In: *Velká Morava mezi východem a západem*. Luděk Galuška – Pavel Kouřil – Zdeněk Měřínský (eds.). Brno, 2001, pp. 279-281.

as a court from the Great Moravian period located in the territory of Nitra.⁵⁰ Uncertainty is caused only by a masonry sacred building with a semicircular apse, the location of which⁵¹ does not speak in favour of a direct spatial relationship with a group of Great Moravian graves.⁵² However, even if it is a later structure, there is no need to re-evaluate the classification of the site as a court. A wooden structure originally could have fulfilled the function of a sacred building. This situation is at least assumed, for example, at the Lower Austrian hillfort with a court in Gars-Thunau.⁵³ Great Moravian courts are also considered in the case of two other Nitra sites. However, while a positive dating of finds from the area surrounded by a palisade in Nitrianska Blatnica⁵⁴ to the Great Moravian period has not yet been made, in Skalka nad Váhom⁵⁵ all of the significant components enabling the interpretation of the site as a court remain undocumented.

Christianisation is a spiritual, cultural and social process that always left behind certain traces in material culture and in other manifestations of human life preserved in the form of archaeological finds. As one of the written sources indicates, compared to Moravia, Christianisation could have occurred to a lesser extent or at a later date in the territory of Nitra. For now it seems that the results of archaeological research do not contradict this information.

The direct link between the emergence of inhumation burials at flat cemeteries of the Great Moravian type and Christianisation was already challenged some time ago, and the practice is seen first and foremost as a reflection of efforts to emphasise the distinct social standing of the deceased.⁵⁶ This even applies to graves whose inventory includes military gear and vessels or remnants of meaty food. These graves say nothing concrete about the faith of the community that practiced this specific burial rite. Burial customs were not regulated over the long-term by Frankish powers in their own territory⁵⁷, and they evidently were also not controlled in Great Moravia. In contrast, one article in *Zakon sudnyj ljudem* (*Law for Judging the People*) addressed punishments for grave robbers⁵⁸ and hence even legalised the practice of depositing valuables in grave.

Unlike inhumation graves at flat cemeteries, Christian shrines clearly speak in favour of the presence of Christianity. If the dating of the rotunda in Ducové is challenged, direct archaeological evidence of the presence of Great Moravian sacred architecture is unknown

⁵⁰ RUTTKAY, A. T. Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik*. Pavel Kouřil (ed.). Brno, 2005, pp. 230-243.

⁵¹ RUTTKAY, ref. 50, p. 232, Fig. 12.

⁵² VANČO, M. Funkcie veľkomoravských kostolov vo vzťahu k pohrebiskám. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Branislav Panis – Matej Ruttkay – Vladimír Turčan, V. (eds.). Bratislava – Nitra, 2012, pp. 106-107.

⁵³ HEROLD, H. Der Schanzberg von Gars-Thunau in Niederösterreich. Eine befestigte Höhensiedlung mit Zentrallortfunktion aus dem 9.-10. Jahrhundert. In: *Archäologisches Korrespondenzblatt*, vol. 38, No. 2, 2008, p. 294.

⁵⁴ RUTTKAY, ref. 50, p. 245.

⁵⁵ HANULIAK, M. Včasnostredoveká sakrálna stavba zo Skalky nad Váhom. In: *Veľká Morava medzi východom a západom*. Ľuděk Galuška – Pavel Kouřil – Zdeněk Měřínský (eds.). Brno, 2001, p. 165.

⁵⁶ ŠTEFAN, I. Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 59, No. 4, 2007, p. 814; ŠTEFAN, ref. 5, pp. 148-149; UNGERMAN, ref. 34, pp. 362-363.

⁵⁷ EFFROS, B. *De partibus Saxoniae* and the Regulation of Mortuary Custom: A Carolingian Campaign of Christianization or the Suppression of Saxon Identity? In: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, vol. 75, 1997, pp. 270, 279.

⁵⁸ MMFH IV, p. 169, no. 27; PAULINY, E. Zakon sudnyj ljudem. In: *Na písme zostalo. Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava, 2012, p. 112-113, no. 27.

from the territory linked to the territory of Nitra. In the past, the dating of the sacred buildings in Nitrianska Blatnica⁵⁹ and Skalka nad Váhom⁶⁰ to the period of Great Moravia was based only on indirect evidence relying primarily on parallels observed at the court excavated in Ducové. While parts of the original masonry above the foundations of a medieval rotunda were recently identified in Nitrianska Blatnica, including preserved window⁶¹, the church cemetery is missing graves with inventory containing Great Moravian finds.⁶² The masonry church in Kostoľany pod Tribečom apparently had a wooden predecessor that could possibly have dated to the Great Moravian period.⁶³ However, it is not possible to reliably specify the type of settlement to which it belonged.

Therefore, it seems that the determined archaeological image of the results of the Christianisation of the territory of Nitra provides only a small amount of compelling evidence of its large scope. These are essentially limited to the level of individual artefacts, although in certain cases even direct evidence of devotional or liturgical objects either directly related to Christianity or with decoration containing Christian symbolism.⁶⁴ Apart from the masonry foundations of the sacred building excavated at the Gars-Thunau hillfort,⁶⁵ a very similar situation is also found in a Lower Austrian space north of the Danube.⁶⁶

Ethnic identity

Although primarily the issue of the political organisation of the population living in the territory of Nitra in the period shortly before its forced subjugation by Great Moravia resonated in professional writings in the not too distant past⁶⁷, the issue connected with its ethnic identity

⁵⁹ RUTTKAY, ref. 50, p. 245.

⁶⁰ HANULIAK, ref. 55, p. 165. On the reconstruction of the structure in Skalka nad Váhom, see BOTEK, A. *Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období*. Bratislava, 2014, pp. 144-147.

⁶¹ RUTTKAY, A. Najstaršie sakrálne stavby na Slovensku ako odraz christianizácie a budovania kresťanských inštitúcií v 9.-11. storočí. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Branislav Panis – Matej Ruttkay – Vladimír Turčan, V. (eds.). Bratislava – Nitra, 2012, p. 92.

⁶² RUTTKAY, ref. 50, p. 244. The dating of the building to the 9th century is also cast into doubt by a chronometric analysis of the masonry conducted by the 14C measurement of the anthropogenic calcite of the primary mortar. See BÓNA, M. – BARTA, P. Príspevok k datovaniu vzniku rotundy sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici. In: *Archaeologia historica*, vol. 40, No. 2, 2015, p. 687.

⁶³ BAXA, P. – MAŘÍKOVÁ-KUBKOVÁ, J. Die älteste Phase der Kirche St. Georg in Kostoľany pod Tribečom. In: *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice 8*. Lumír Poláček – Jana Maříková-Kubková (eds.). Brno, 2010, p. 157. The most recent interpretation of the wood construction was outlined by M. Bóna. See BÓNA, M. Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribečom. In: *Zborník Filozofickej fakulty UK – Musaica*, vol. 28, 2014, pp. 139, 141. On the dating of the earliest (masonry) phase of the church based on the 14C dating of collected samples, see BARTA, P. – BÓNA, M. – KELEŠI, M. Chronometrický výskum murív kostola sv. Juraja v Kostoľanoch pod Tribečom. In: *Archaeologia historica*, vol. 40, No. 2, 2015.

⁶⁴ HANULIAK, M. – PIETA, K. Odraz christianizácie v huteľných prameňoch z 9. storočia vo východných častiach Veľkej Moravy. In: *Cyrylometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Pavel Kouřil (ed.). Brno, 2014.

⁶⁵ This involves the Untere Holzweise site located in the northeast part of the hillfort, which is quite distant from the excavated area with remnants of the court (the Obere Holzweise site).

⁶⁶ NOWOTNY, E. On the confessional situation between the Frankish Empire and Moravia in Carolingian times. Focus on archaeological sources from Lower Austria. In: *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Vol. I*. Maciej Salamon – Marcin Wołoszyn – Alexander Musin – Perica Špehar (eds.). Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa, 2012.

⁶⁷ STEINHÜBEL, ref. 32, pp. 67-88; TŘEŠTÍK, 2001, ref. 2, pp. 112, 131-135.

is again beginning to appear.⁶⁸ This question was addressed in detail particularly by M. Lysý, who, however, unlike this article, worked with a different assumption that saw no difference between any early medieval ethnic group and *gens*, i.e. a political unit.⁶⁹

The answer to the issue connected with the ethnicity of the population living in a specific territory is often sought in the results of archaeological research.⁷⁰ According to the methodology of K. Godłowski⁷¹ and M. Parczewski⁷², the identification of any archaeological culture with a specific ethnic group presumes the existence of written sources. Since no written source exists for Nitra that state a concrete ethnonym or *gens* tied specifically to this territory, searching their reflection in archaeological sources is inconsistent with the chosen method of research. However, there is one written source that makes it possible to assume that neither the population of Nitra nor even Moravia was ethnically distinct.

As modern ethnological research suggests, ethnic identity is by no means an arbitrary individual matter. The sense of belonging to a community is based primarily on common practices and representations (*habitus*) that individuals adopt unconsciously as they are being raised.⁷³ At the same time, this feeling creates a sense of closeness that a person typically experiences in the family environment and hence is often explained as the result of mutual biological affinity⁷⁴ and results in the creation of said collective identity.

The derivation of one's origin from a common, albeit evidently fictive, ancestor or ancestors of larger human societies, like those of individual ethnic groups, is known through written sources. They have been preserved in the form of myths – stories explaining their beginnings.⁷⁵ Myths not only explained but also helped maintain awareness of a common origin – of belonging. A myth that apparently explained the common origin of the Slavs was still alive during the existence of Great Moravia; a fragment was preserved in the *Geographus Bavarus*.⁷⁶ Hence, this awareness was also alive. Numerous scholars have repeatedly pointed this out⁷⁷, and it is even confirmed in the *Žitije Mefodija*, a document unique in the fact that it comes from the domestic environment. Although Great Moravia is referred to in this work as *моравьска областъ*⁷⁸, the people governed by the ruler are called Slavs (*словѣну*)⁷⁹, not Moravians. In

⁶⁸ LYSÝ, M. *Moravia, Mojmirovci a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnom stredoveku*. Bratislava, 2014, pp. 82-107; MARSINA, R. K problematike etnogenézy Slovákov a ich pomenovania. In: *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno. Archeologické, historické a jazykovedné štúdie*. Richard MARSINA – Peter MULÍK (eds.). Martin, 2009, pp. 15-16; ŠALKOVSKÝ, P. *Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku*. Nitra, 2011, pp. 103-104.

⁶⁹ LYSÝ, ref. 68, pp. 43, 144-146.

⁷⁰ BRATHER, S. *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 42*. Berlin – New York, 2004; JONES, S. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London – New York, 1997.

⁷¹ GODŁOWSKI, K. Spór o Słowian. In: *Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism*. Michał Parczewski (ed.). Kraków, 2000, pp. 350, 354.

⁷² PARCZEWSKI, M. Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian. In: *Archeologia o początkach Słowian*. Piotr Kaczanowski – Michał Parczewski (eds.). Kraków, 2005, p. 68.

⁷³ BENTLEY, C. G. Ethnicity and Practice. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 29, No. 1, 1987, pp. 28, 32.

⁷⁴ BENTLEY, ref. 73, p. 33.

⁷⁵ ASSMANN, J. *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge, 2011, p. 61.

⁷⁶ TŘEŠTÍK, ref. 3, pp. 51-53.

⁷⁷ E.g. PLETERSKI, ref. 8, p. 619; TŘEŠTÍK, ref. 3, p. 53.

⁷⁸ MMFH II, p. 134, Chapter 10.

⁷⁹ MMFH II, p. 124, Chapter 5.

this clearly two-step identity, ‘Slavic’ seems logical for the ethnic one. Therefore, despite its distinct social-political standing, the population of Great Moravia was most likely not ethnically differentiated.

Social-political identity

In addition to written sources, another source, oikonyms, were used in certain works by Slovak historians to evaluate the Nitra territory of Great Moravia. This specifically involved the types *Moravane*, *Moravci* and *Morava*⁸⁰, which represent three sites in the studied territory – Moravany nad Váhom (1348, *Marmán*), Hontianske Moravce (1135, *Morouň*) and Zlaté Moravce (1113, *Morova*).⁸¹

Inspired by the period interpretation of the results of archaeological excavations conducted at the hillfort in Pobedim, M. Kučera expressed the thought that these toponyms could be a remnant of the forceful annexation of the territory of Nitra by Mojmir’s Moravia and evidence of the presence of foreign military units stationed throughout the conquered territory.⁸² M. Marek later interpreted these oikonyms as ethnonyms.⁸³ While he explained the presence of Moravany nad Váhom in the same way as M. Kučera, Marek connected Zlaté and Hontianske Moravce with the need for defence against the ancient Hungarians.

P. Ratkoš provided an entirely different interpretation of these local names.⁸⁴ Based on the meaning of the words *Moravania* or *Moravci* (Moravians) in period written sources, he interpreted the roots of these oikonyms on the social level. Like L. Havlík⁸⁵, for example, Ratkoš worked under the assumption that in the time of the existence of Great Moravia these names served in general to designate the domestic elite or free population.

Putting the interpretations of historians aside, oikonyms have always been the domain of linguists. Although without providing the results of analyses, R. Krajčovič classified all of the aforementioned local names as ethnonyms.⁸⁶ For the territory of the Carpathian Basin he linked them to the activity of the population of Moravian origin, putting them into context with Great Moravian space marked by a distinct economic and military importance.⁸⁷ The sites were to have been situated near central hillforts, along key trading routes and in economically significant areas. With the exception of Moravany nad Váhom, he listed no sources used to reach his conclusions from the other sites. Hence, his findings remain purely on the speculative level.

The issue of the mentioned oikonyms is obviously more complicated than assumed some time ago by R. Krajčovič. The role of suffixes is no less important than the root of words in their interpretation.⁸⁸ Based on this, *Moravany* and *Moravce* could represent settlements whose

⁸⁰ KRAJČOVIČ, R. Sprachwissenschaftliche Probleme des frühen Mittelalters. Die Ethnonymen Sloveni und Moravia im Karpatenbecken im 9.-12. Jh. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Darina Bialeková – Jozef Zábojník (eds.). Bratislava, 1996, p. 423.

⁸¹ The year in parentheses states the first written mention and its concrete form in the period document. For Moravany nad Váhom, see CSÁKY, p. 99; Hontianske Moravce, see CDSI 1, pp. 71 (no. 74/50) and 72 (no. 74/2); Zlaté Moravce, see CDSI 1, p. 66 (no. 69/45).

⁸² KUČERA, M. Veľká Morava a začiatky našich národných dejín. In: *Historický časopis*, vol. 33, No. 2, 1985, p. 184.

⁸³ MAREK, M. *Cudzje etniká na stredovekom Slovensku*. Martin, 2006, pp. 394-355.

⁸⁴ RATKOŠ, ref. 29, p. 32, 35.

⁸⁵ HAVLÍK, L. *Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů*. Brno, 1994, p. 70.

⁸⁶ KRAJČOVIČ, ref. 80, p. 423.

⁸⁷ KRAJČOVIČ, ref. 80, pp. 424, 426.

⁸⁸ ŠRÁMEK, R. *Úvod do obecné onomastiky*. Brno, 1999, pp. 38-41.

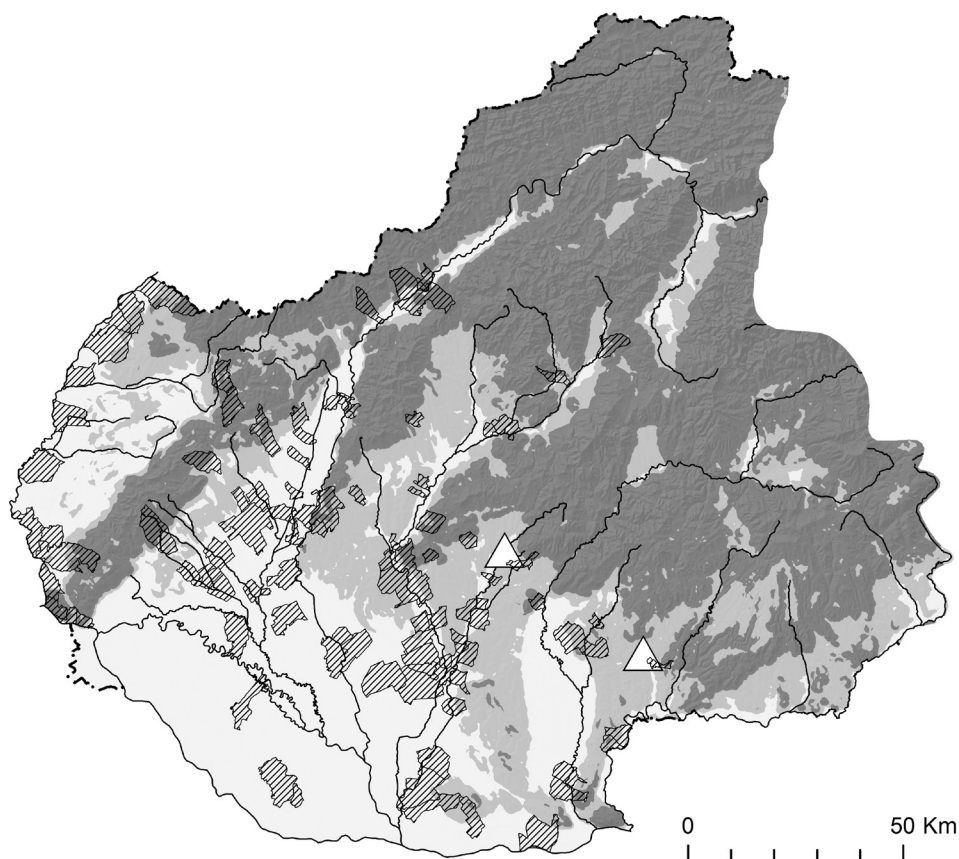

Fig. 2: Flat inhumation cemeteries of the Great Moravian type in southwest Slovakia and local names of the Moravce type. Cadastral territories with evidence of these cemeteries are hatched, while the localisation of local names of the Moravce type are marked with white triangles.

names have distinct origins and which in fact needn't be related at all to the migration of the population.⁸⁹ In the case of *Moravany*, especially *Moravany nad Váhom*, it cannot be ruled out that the location was named after the waterlogged soil near which the settlement was surely founded.⁹⁰ R. Šrámek interprets the motivation behind the naming of *Moravany* in Bohemia in this manner.⁹¹

The name *Moravce* is more important from the perspective of the studied topic. The ending of the word suggests that the motivation behind the name of this settlement could have

⁸⁹ On the question of differences in the forms recorded in high medieval documents and the endings of words today, see MAREK, ref. 83, pp. 394-395 and KRAJČOVIČ, R. Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (36). In: *Kultúra slova*, vol. 46, 2012, pp. 351-353.

⁹⁰ ONDRUŠ, Š. Slovak hydronymy. In: *Slovaks in the Central Danubian region in the 6th to 11th century*. Matúš Kučera (ed.). Bratislava, 2000, pp. 197-198.

⁹¹ ŠRÁMEK, ref. 88, p. 39. His interpretation differs considerably from the one published earlier by archaeologist J. Sláma, who thought that the names *Moravany* in Bohemia were related to the forced movements of the population that were to have occurred during the existence of the Přemyslid state. See SLÁMA, J. K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 37, 1985, p. 339.

been the social standing of its population. It should be noted that P. Ratkoš reached the same conclusion, albeit based on different sources.⁹² However, there is one other source that could be used for an interpretation that advances knowledge of the subject. Due to their nature, oikonyms have one of the two clearly observable qualities of archaeological finds – a direct link to space.⁹³ As such, there is the possibility to verify the connection between them and the archaeologically determined image of settlement of the chosen time period.

A comparison of the distribution of flat inhumation cemeteries of the Great Moravian type in southwest Slovakia and the localisation of the local name *Moravce* (Fig. 2) reveals an apparent spatial relationship. Both phenomena meet at the peripheral line of the distribution of Great Moravian cemeteries, i.e. at the assumed eastern border of the Nitra territory. And while the randomness of this phenomenon cannot be ruled out completely, it can also be interpreted as a correlation. Located on the Žitava River, Zlaté Moravce is situated near two peripheral sites with the occurrence of cemeteries of the Great Moravian type – Vieska nad Žitavou, also situated on the Žitava, and Čierne Kľačiany situated on the Širočina.⁹⁴ Hontianske Moravce is located in the immediate vicinity of Dudince, a town in which graves also classified as Great Moravian have been documented.⁹⁵ If the Great Moravian population was referred to in general as ‘Moravians’ in written sources of foreign origin⁹⁶, it is necessary to ask whether the Slavic population in neighbouring territory (including in the land adjacent to the territory of Nitra) could also have referred to it in the same way. As such, local names of the *Moravce* type could in fact be a relic of the period perception of the border territory, where a population with distinct cultural manifestations and political and social standing could have lived in close proximity.

Conclusion

Despite dating to a historical period from which there are already a relatively large number of written sources, very few are connected to the Great Moravian territory of Nitra. In fact, not even the name of this territory was written enough times to permit the preservation of at least one mention. In the absence of Church documents recording Nitra, first as the location of Pribina’s consecrated church and later as the seat of Bishop Wiching, it would be difficult to localise the territory. From the perspective of Frankish secular power, compared to Moravia it was apparently not a territory of strategic military importance. Looking at the map of the scope of the Great Moravian territory of Nitra reconstructed on the basis of archaeological finds (Fig. 3), one fact is readily apparent in this context. The territory of Žitný ostrov was settled so sparsely that it is hard to refer to it as a border area. Without trying to find an explanation for this situation, the first impression is that it was a type of buffer zone between Great Moravian and Frankish territory. First and foremost, the territory of Nitra was geographically located away from the main interest of Frankish expansion aimed toward the east. Hence, it could not have been of great concern to the Frankish royal court and its analysts.

Thanks to the activities of Prince Pribina, the territory of Nitra found its way onto the map of the Christian world relatively early. The link between the consecrated church at his *proprietas* and the later location of the bishop’s seat at this site is obviously not random. Nevertheless,

⁹² RATKOŠ, ref. 29, pp. 32, 35.

⁹³ NEUSTUPNÝ, E. *Metoda archeologie*. Plzeň, 2007, p. 32.

⁹⁴ HANULIAK, ref. 35, pp. 260, 279.

⁹⁵ HANULIAK, ref. 35, p. 261.

⁹⁶ LYSÝ, ref. 68, p. 79.

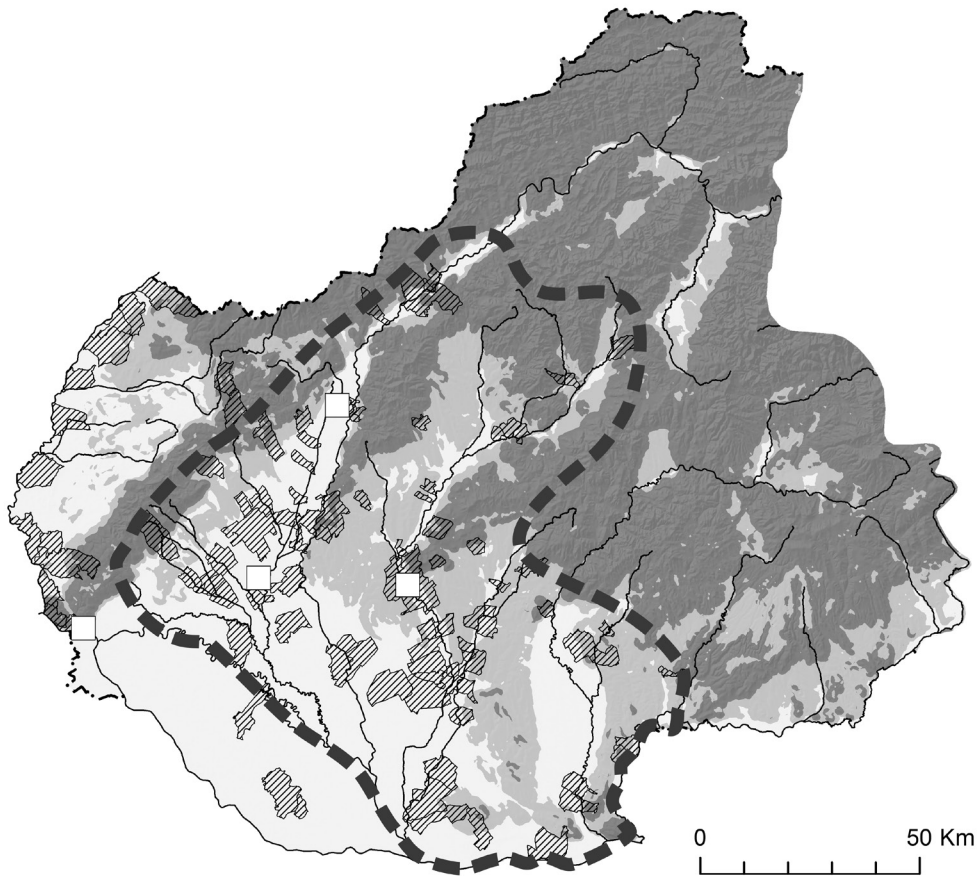

Fig. 3: Territorial scope of the Great Moravian territory of Nitra. Borders are marked with a thick broken line. Cadastral territories with evidence of flat inhumation cemeteries of the Great Moravian type are hatched, while the localisation of castle towns are marked with white squares.

and again in comparison with Moravia, clear and direct archaeological evidence of missionary activity or of functioning Church activities is missing. However, this situation is not entirely inconsistent with written sources, which in fact speak about how at the time of the founding of the Nitra diocese the territory had only recently been Christianised. And although this view could be exaggerated, the local document entitled *Žitije Metodija* also speaks of gradual Christianisation.⁹⁷ One trait that differentiates the Great Moravian territory of Nitra from Moravia was perhaps a lower intensity of Christian missionary activity.

Manifestations of burial customs corresponding to the situation known from the Morava River region are also documented east of the Little and White Carpathians. Even without a precise quantification of the studied manifestations it is possible to state that the number, scope and character of sites with evidence of burials is different. At the same time, the territory of Nitra is distinguished by an overall smaller number and size of cemeteries, an absence of church cemeteries and less evidence of graves with inventories indicating that the deceased belonged to the highest social class of the population. Nevertheless, graves with military

⁹⁷ MMFH II, pp. 132-134, Chapter 10.

and equestrian gear deposited in agrarian settlements also document the existence of a free population in these areas.⁹⁸ In Great Moravia the free population was identical to the *omnes Moravi* mentioned repeatedly in sources in different variations.⁹⁹ M. Lysý recently confirmed that based on written sources of foreign provenance, the population of the territory of Nitra also ranked among these.¹⁰⁰ Domestic sources are still missing on this subject.

Although oikonyms of the *Moravce* type, the oldest of which is documented in written form only from a different historical period, will never have the same weight as period sources, they cannot be completely ignored as a source. Their occurrence on the border of the distribution of cemeteries of the Great Moravian type (Fig. 2) can be an indication of concurrency and hence probably also a causal relationship. Hence, if the free Great Moravian population continued to identify ethnically with the Slavs and politically acted as Moravians with the Franks¹⁰¹, the spread of political identity to the bearers of Great Moravian power living in the territory of Nitra – Nitra Moravians – cannot be entirely ruled out.

Translated by David Gaul

References

- АЛИМОВ, Денис, Евгеньевич (2015). В поисках «племени»: посавское и нитранское Княжества в контексте этнополитической ситуации в славянском мире в ix веке. In: *Исторический Формат*, No. 4, pp. 246-273.
- ASSMANN, Jan (2011). *Cultural Memory and Early Civilization. Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge : Cambridge University Press.
- BARTA, Peter – BÓNA, Martin – KELEŠI, Marián (2015). Chronometrický výskum murív kostola sv. Juraja v Kostolanoch pod Tribečom – Die chronometrische Untersuchung der Gemäuer der St. Georgskirche in Kostolany pod Tribečom. In: *Archaeologia historica*, vol. 40, No. 2, pp. 691-709.
- BAXA, Peter – MAŘIKOVÁ-KUBKOVÁ, Jana (2010). Die älteste Phase der Kirche St. Georg in Kostolany pod Tribečom. In: *Frühmittelalterliche Kirchen als archäologische und historische Quelle. Internationale Tagungen in Mikulčice 8*. Lumír Poláček – Jana Maříková-Kubková (eds.). Brno : Archeologický ústav AV ČR, Brno, pp. 147-158.
- BENTLEY, Carter, G. (1987). Ethnicity and Practice. *Comparative Studies in Society and History*, vol. 29, No. 1, 1987, pp. 24-55.
- BIALEKOVÁ, Darina (1998). Zur Bautechnik der Befestigungsmauer des Burgwalls in Povedim, Bez. Trenčín. In: *Frühmittelalterlicher Burgenbau in Mittel- und Osteuropa*. Joachim Henning – Alexander T. Ruttka (eds.). Bonn : Habelt, pp. 383-390.
- BRATHER, Sebastian (2004). *Ethnische Interpretationen in der frühgeschichtlichen Archäologie. Geschichte, Grundlagen und Alternativen. Ergänzungsbände zum Reallexikon der Germanischen Altertumskunde. Band 42*. Berlin – New York : Walter de Gruyter.

⁹⁸ ŠTEFAN, ref. 5, p. 152-155.

⁹⁹ STEINHÜBEL, J. Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu. In: *Forum Historiae*, vol. 8, No. 2, 2014, pp. 71-73.

¹⁰⁰ LYSÝ, ref. 68, pp. 101-106.

¹⁰¹ TRĚŠTÍK, ref. 3, p. 53.

- BÓNA, Martin (2014). Výsledky umelecko-historického a architektonicko-historického výskumu r. k. kostola sv. Juraja v Kostolčanoch pod Tribečom – Outcomes of art-historical and architectural-historical research into the Roman Catholic St George's Church in Kostolčany pod Tribečom. In: *Zborník Filozofickej fakulty UK – Musaica*, vol. 28, pp. 127-161.
- BÓNA, Martin – BARTA, Peter (2015). Príspevok k datovaniu vzniku rotundy sv. Juraja v Nitrianskej Blatnici – Ein Beitrag zur Datierung der Entstehung der St. Georgsrotunde in Nitrianska Blatnica. In: *Archaeologia historica*, vol. 40, No. 2, pp. 683-689.
- BOTEK, Andrej (2014). *Veľkomoravské kostoly na Slovensku a odraz ich tradície v neskoršom období*. Bratislava : Post Scriptum.
- CSÁKY – *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez. A Kőrösszegi és Adorjáni gróf Csáky család története I. Oklevelek 1229-1499*. László Szabó Bártfai (ed.). Budapest : Stephaneum Nyomda R. T., 1919.
- Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae, tom. 1.* (CDS1 1). Richard Marsina (ed.). Bratislavae : Academia Scientiarum Slovaca, 1971.
- DEKAN, Ján T. (1947). Príspevok k otázke politických hraníc Veľkej Moravy. In: *Historica Slovaca 5 – Eisnerov sborník*. Jan Filip – Branislav Varsik – Vojtech Budinský-Krička (eds.). Bratislava : Slovenská akadémia vied a umení, pp. 198-211.
- EFFROS, Bonnie (1997). *De partibus Saxoniae* and the Regulation of Mortuary Custom: A Carolingian Campaign of Christianization or the Suppression of Saxon Identity? In: *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, vol. 75, pp. 267-286.
- FOTTOVÁ, Eva – HENNING, Joachim – RUTTKAY, Matej (2007). Archeologický výskum včasnostredovekého hradiska v Majcichove – Archäologische Grabung eines frühmittelalterlichen Burgwalls in Majcichov. In: *Bojná. Hospodárske a politické centrum Nitrianskeho kniežatstva. Druhé opravené a rozšírené vydanie*. Karol Pieta – Alexander Ruttkay – Matej Ruttkay (eds.). Nitra : Archeologický ústav SAV, pp. 217-236.
- FUSEK, Gabriel (2008). Die Nebenareale in der Struktur der großmährischen Burgstadt von Nitra. In: *Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. Internationale Tagungen in Mikulčice 7*. Ivana Boháčová – Lumír Poláček (eds.). Brno : Archeologický ústav AV ČR, Brno, pp. 271-290.
- GODŁOWSKI, Kazimierz (2000). Spór o Slowian. In: *Pierwotne siedziby Słowian. Wybór pism*. Michał Parczewski (ed.). Kraków : Instytut Archeologii UJ, pp. 345-369.
- GIESLER, Jochen (1997). *Der Ostalpenraum vom 8. bis 11. Jahrhundert. Studien zu archäologischen und schriftlichen Zeugnissen. Teil 2: Historische Interpretation*. Rahden : Leidorf.
- HANULIAK, Milan (2001). Včasnostredoveká sakrálna stavba zo Skalky nad Váhom – Der frühmittelalterliche Sakralbau aus Skalka nad Váhom. In: *Veľká Morava medzi východom a západem*. Luděk Galuška – Pavel Kouřil – Zdeněk Měřinský (eds.). Brno : Archeologický ústav AV ČR, Brno, pp. 155-168.
- HANULIAK, Milan (2004). *Veľkomoravské pohrebiská. Pochovávanie v 9.-10. storočí na území Slovenska – Grossmährische Gräberfelder und Bestattung im 9.-10. Jahrhundert auf dem Gebiet der Slowakei*. Nitra : Archeologický ústav SAV.
- HANULIAK, Milan – PIETA, Karol (2014). Odras christianizácie v hnutelných prameňoch z 9. storočia vo východných častiach Veľkej Moravy. In: *Cyrlometodějská misie a Evropa. 1150 let od příchodu soluňských bratří na Velkou Moravu*. Pavel Kouřil (ed.). Brno : Archeologický ústav AV ČR, Brno, pp. 134-147.

- HAVLÍK, Lubomír, E. (1994). Svatopluk Veliký, král Moravanů a Slovanů – Sventopluk the Great, the King of the Moravians and the Slavs. Brno : Jota.
- HENNING, Joachim–RUTTKAY, Matej (2011). Frühmittelalterliche Burgwälle an der mittleren Donau im ostmitteleuropäischen Kontext: Ein deutsch-slowakisches Forschungsprojekt. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Jiří Macháček – Šimon Ungerman (eds.). Bonn : Habelt, pp. 259-288.
- HEROLD, Hajnalka (2008). Der Schanzberg von Gars-Thunau in Niederösterreich. Eine befestigte Höhensiedlung mit Zentralortfunktion aus dem 9.-10. Jahrhundert. In: *Archäologisches Korrespondenzblatt*, vol. 38, No. 2, pp. 283-299.
- HLADÍK, Marek (2012). Severozápadná brána a opevnenie na predhradí hradiska Mikulčice-Valy – The North-western Gate and Fortification in the outer Bailey of Stronghold Mikulčice-Valy. In: *Přehled výzkumů*, vol. 53, No. 2, pp. 39-67.
- JAN, Libor (2006). Stará Morava mezi Východem a Západem. In: *Svatý Prokop, Čechy a střední Evropa*. Petr Sommer (ed.). Praha : Nakladatelství Lidové noviny, pp. 251-264.
- JONES, Siân (1997). *The Archaeology of Ethnicity. Constructing identities in the past and present*. London – New York : Routledge.
- KEYES, Charles F. (1976). Towards a New Formulation of the Concept of Ethnic Group. In: *Ethnicity*, No. 3, pp. 202-213.
- KÖNIG, Tomáš (2007). *Vývoj včasnostredovekého osídlenia dolného toku Váhu. Dizertačná práca – rukopis*. Bratislava : Katedra archeológie, FiF UK v Bratislave.
- KÖNIG, Tomáš (2016): Nitrianski Slovania a zánik Veľkej Moravy. In: *Od Bachórzga do Światowida ze Zbrucza. Tworzenie się słowiańskiej Europy w ujęciu źródłoznawczym. Księga jubileuszowa Profesora Michała Parczewskiego*. Barbara Chudzińska – Michał Wojenka – Marcin Wołoszyn (eds.). Kraków – Rzeszów : Uniwersytet Jagielloński w Krakowie; Uniwersytet Rzeszowski, pp. 181-191.
- KRAJČOVIČ, Rudolf (1996). Sprachwissenschaftliche Probleme des frühen Mittelalters. Die Ethnonymen Sloveni und Moravia im Karpatenbecken im 9.-12. Jh. In: *Ethnische und kulturelle Verhältnisse an der mittleren Donau vom 6. bis zum 11. Jahrhundert*. Darina Bialeková – Jozef Zábajník (eds.). Bratislava : Veda, pp. 421-427.
- KRAJČOVIČ, Rudolf (2012). Z lexiky stredovekej slovenčiny s výkladmi názvov obcí a miest (36). In: *Kultúra slova*, vol. 46, pp. 349-356.
- KUČERA, Matúš (1985). Veľká Morava a začiatky našich národných dejín – Great Moravia and the Origin of Our National History. In: *Historický časopis*, vol. 33, No. 2, pp. 163-199.
- LYSÝ, Miroslav (2014). *Moravia, Mojmirovi a Franská ríša. Štúdie k etnogenéze, politickým inštitúciám a ústavnému zriadeniu na území Slovenska vo včasnóm stredoveku*. Bratislava : Atticum.
- MACHÁČEK, Jiří (2001). Pohansko bei Břecław – ein bedeutendes Zentrum Großmährens. In: *Velká Morava mezi východem a západem*. Luděk Galuška – Pavel Kouřil – Zdeněk Měřinský (eds.). Brno : Archeologický ústav AV ČR, Brno, pp. 275-290.
- MACHÁČEK, Jiří (2012). „Velkomoravský stát“ – kontroverze stredoevropské medievistiky – “Great Moravian State” – a controversy in Central European medieval studies. *Archeologické rozhledy*, vol. 64, No. 4, pp. 775-787.

- MACHÁČEK, Jiří (2015). O Velké Moravě, archeologii raného středověku i o nás samých – On the subject of Great Moravia, early medieval archaeology and archaeologists in general. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 67, No. 3, pp. 464-494.
- MACHÁČEK, Jiří – DRESLER, Petr – RYBNÍČEK, Michal (2013). Dendrochronologische Datierung der frühmittelalterlichen Agglomeration in Pohansko bei Břecław und der sogenannte Blatnica-Mikulčice-horizont. In: *The Early Slavic Settlement in Central Europe in the light of new dating evidence*. Marek Dulnicz – Sławomir Moździoch (eds.). Wrocław : Instytut Archeologii i Etnologii PAN, pp. 151-167.
- MAREK, Miloš (2006). *Cudzí etniká na stredovekom Slovensku – Die fremden Völker in der Slowakei im Mittelalter*. Martin : Matica slovenská.
- MARSINA, Richard (1993). Nitrianske biskupstvo a jeho biskupi od 9. do polovice 13. storočia – Nitra bishopric and its bishops in the period between the 9th century and the first half of the 13th century. In: *Historický časopis*, vol. 41, No. 5-6, pp. 529-542.
- MARSINA, Richard (2009). K problematike etnogenézy Slovákov a ich pomenovania. In: *Etnogenéza Slovákov. Kto sme a aké je naše meno. Archeologické, historické a jazykovedné štúdie*. Richard MARSINA – Peter MULÍK (eds.). Martin : Matica slovenská, pp. 12-21.
- Magnae Moraviae fontes historici I. Annales et chronicae – Prameny k dějinám Velké Moravy I. Letopisy a kroniky. Druhé, doplněné a přepracované vydání.* (MMFH I) Dagmar Bartoňková – Lubomír Havlík – Zdeněk Masařík – Radoslav Večerka (eds.). Brno : Ústav klasických studií a Ústav archeologie a muzeologie Filozofické fakulty MU, 2008.
- Magnae Moraviae fontes historici II. Textus biographici, hagiographici, liturgici – Prameny k dějinám Velké Moravy II. Texty biografické, hagiografické, liturgické. Druhé, revidované a rozšířené vydání.* (MMFH II.) Lubomír Havlík – Jaroslav Ludvíkovský – Dagmar Bartoňková – Zdeněk Masařík – Radoslav Večerka (eds.). Praha : Koniasch Latin Press, 2010.
- Magnae Moraviae fontes historici III. Diplomata, epistolae, textus historici varii – Prameny k dějinám Velké Moravy III. Listiny, listy, různé historické texty. Druhé, revidované a rozšířené vydání.* (MMFH III) Dagmar Bartoňková – Lubomír Havlík – Ivan Hrbek – Jaroslav Ludvíkovský – Stanislav Segert – Eva Štolbová – Radoslav Večerka (eds.). Praha : Koniasch Latin Press, 2011.
- Magnae Moraviae fontes historici IV. Leges, textus iuridici – Prameny k dějinám Velké Moravy IV. Zákony, právní texty. Druhé, revidované a rozšířené vydání.* (MMFH IV) Karel Haderka – Lubomír Havlík – Jaroslav Ludvíkovský – Josef Vašica – Dagmar Bartoňková – Radoslav Večerka (eds.). Praha : Koniasch Latin Press, 2013.
- NEUSTUPNÝ, Evžen (2007). *Metoda archeologie*. Plzeň : Aleš Čeněk.
- NOWOTNY, Elisabeth (2012). On the confessional situation between the Frankish Empire and Moravia in Carolingian times. Focus on archaeological sources from Lower Austria. In: *Rome, Constantinople and Newly-Converted Europe. Archaeological and Historical Evidence. Vol. I*. Maciej Salamon – Marcin Wołoszyn – Alexander Musin – Perica Špehar (eds.). Kraków – Leipzig – Rzeszów – Warszawa : Geisteswissenschaftliches Zentrum Geschichte und Kultur Ostmitteleuropas – Instytut Archeologii i Etnologii PAN – Instytut Archeologii UR, pp. 503-515.
- ONDRUŠ, Šimon (2000). Slovak hydronymy. In: *Slovaks in the Central Danubian region in the 6th to 11th century*. Matúš Kučera (ed.). Bratislava : Slovenské národné múzeum, pp. 185-215.
- PARCZEWSKI, Michał (2005). Podstawy lokalizacji pierwotnych siedzib Słowian. In: *Archeologia o początkach Słowian*. Piotr Kaczanowski – Michał Parczewski (eds.). Kraków : Instytut Archeologii UJ, pp. 65-78.

- PAULINY, Eugen (2012). Zakon sudnyj Pudem. In: *Na písme zostalo. Dokumenty Veľkej Moravy*. Bratislava : Perfekt, pp. 106-115.
- PLETERSKI, Andrej (2013). Slované a Vlaši u bran Itálie v souvislosti s etnogenezi Slovanů – Slavs and Vlachs at the gateway of Italy in the process of the ethnogenesis of the Slavs. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 65, No. 3, pp. 618-641.
- RADY, Martyn – VESZPRÉMY, László (2010). Gesta Hungarorum – The Deeds of the Hungarians. In: *Anonymus and Master Roger. Central European medieval texts, vol. 5*. János M. Bak – Urszula Borkowska – Giles Constable – Gerhard Jaritz – Gábor Klaniczay (eds.). Budapest – New York : CEU Press, pp. XV-XXXVIII, 1-129.
- RATKOŠ, Peter (1955). K otázke hranice Veľkej Moravy a Bulharska – Zur Frage der Grenzen Gross-mährens mit Bulgarien. In: *Historický časopis*, vol. 3, No. 2, pp. 206-218.
- RATKOŠ, Peter (1978). Naše sídliskové útvary v latinskej terminológii 9.-12. storočia. In: *Archaeologia historica*, vol. 3, pp. 247-254.
- RATKOŠ, Peter (1985). Územný vývoj Veľkej Moravy (fikcie a skutočnosť) – L'évolution territoriale de la Grande Moravie (les fictions et la réalité). In: *Historický časopis*, vol. 33, No. 2, pp. 200-223.
- RATKOŠ, Peter (1988). *Slovensko v dobe veľkomoravskej*. Košice : Východoslovenské vydavateľstvo.
- RUTTKAY, Alexander T. (2005). Frühmittelalterliche gesellschaftliche Eliten im Gebiet der Slowakei und ihre Sitze. In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik*. Pavel Kouřil (ed.). Brno : Archeologický ústav AV ČR, Brno, pp. 225-254.
- RUTTKAY, Alexander T. (2012). Najstaršie sakrálne stavby na Slovensku ako odraz christianizácie a budovania kresťanských inštitúcií v 9.-11. storočí. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Branislav Panis – Matej Ruttkay – Vladimír Turčan, V. (eds.). Bratislava – Nitra : SNM – Archeologický ústav SAV, pp. 79-98.
- RUTTKAY, Matej – HENNING, Joachim – FOTTOVÁ, Eva – EYUB, Eyub – MILO, Peter – TIRPÁK, Ján (2006). Archeologický výskum a geofyzikálna prospekcia na včasnostredovekých hradiskách v Majcichove a v Pobedime – Archaeological Research and Geophysical Exploration at the Early Medieval Fortified Settlements in Majcichov and Pobedim. In: *Ve službách archeologie VII*. Vladimír Hašek – Rostislav Nekuda – Matej Ruttkay (eds.). Brno – Nitra : MVS v Brně – Archeologický ústav SAV, pp. 93-112.
- SLÁMA, Jiří (1985). K některým ekonomickým a politickým projevům raně středověkého přemyslovského státu – Zu einigen ökonomischen und politischen Bekundungen des frühmittelalterlichen Přemyslidenstaates. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 37, pp. 334-342.
- STEINHÜBEL, Ján (2004). *Nitrianske kniežatstvo. Počiatky stredovekého Slovenska*. Bratislava : Veda – Rak.
- STEINHÜBEL, Ján (2014). Veľká Morava na polceste od kmeňa ku štátu. In: *Forum Historiae*, vol. 8, No. 2, pp. 71-97.
- STEINHÜBEL, Ján (2015). Slovanské „gentes“ a ich vladykovia, kniežatá a kagani od s'ahovania národov po Svätopluka. In: *Slovenské dejiny v dejinách Európy. Vybrané kapitoly*. Dušan Kováč et al. (eds.). Bratislava : Historický ústav SAV – Veda, pp. 262-284.
- ŠALKOVSKÝ, Peter (2011). *Stredné Slovensko vo včasnom stredoveku – Die Mittelslowakei im Frühmittelalter*. Nitra : Archeologický ústav SAV.
- ŠRÁMEK, Rudolf (1999). *Úvod do obecné onomastiky*. Brno : Masarykova univerzita.

- ŠTEFAN, Ivo (2007). Změna pohřebního ritu v raném středověku jako archeologický a kulturně-antropologický problém – The change in burial rites in the Early Middle Ages as an issue for archaeology and cultural anthropology. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 59, No. 4, pp. 805-836.
- ŠTEFAN, Ivo (2011). Great Moravia, Statehood and Archaeology. 'The 'Decline and Fall' of One Early Medieval Polity. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Jiří Macháček – Šimon Ungerman (eds.). Bonn : Habelt, pp. 333-354.
- ŠTEFAN, Ivo (2014). Mocní náčelníci od řeky Moravy? Poznámky ke struktuře raných států – Powerful chieftains from the Morava River? Notes on the structure of early states. In: *Archeologické rozhledy*, vol. 66, No. 1, pp. 141-176.
- TŘEŠTÍK, Dušan (1997). *Počátky Přemyslovců. Vstup Čechů do dějin (530-935)*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.
- TŘEŠTÍK, Dušan (1999). Král Muž. Slovanský etnagonický mýtus v Čechách 9.-10. století. In: *Nový Mars Moravicus aneb Sborník příspěvků, jež věnovali Prof. Dr. Josefu Válkovi jeho žáci a přátelé ke sedmdesátinám*. Bronislav Chocholáč – Libor Jan – Tomáš Knoz (eds.). Brno : Matice moravská, pp. 71-85.
- TŘEŠTÍK, Dušan (2001). *Vznik Velké Moravy. Moravané, Čechové a střední Evropa v letech 791-871*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.
- TŘEŠTÍK, Dušan (2003). *Mýty kmene Čechů (7.-10. století). Tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha : Nakladatelství Lidové noviny.
- UNGERMAN, Šimon (2006). Tzv. předkötlašský horizont a počátky velkomoravského kostrového pohřbívání – Sogn. Vor-Köttlach-Horizont und Anfänge der großmährischen Skelettbestattung. In: *Archaeologia historica*, vol. 31, pp. 351-369.
- VANČO, Martin (2012). Funkcie veľkomoravských kostolov vo vzťahu k pohrebiskám. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Branislav Panis – Matej Ruttkay – Vladimír Turčan, V. (eds.). Bratislava – Nitra : SNM – Archeologický ústav SAV, pp. 99-114.
- VENDTOVÁ, Viera (1969). Slovanské osídlenie Pobedima a okolia – Die slawische Besiedlung von Pobedim und Umgebung. In: *Slovenská archeológia*, vol. 17, No. 1, pp. 119-232.
- WOLFRAM, Herwig (1984). Liudewit und Priwina (ein institutioneller Vergleich). In: *Interaktionen der mitteleuropäischen Slaven und anderen Ethnika im 6. –10. Jahrhundert. Symposium, Nové Vozokany, 3.-7. Oktober 1983*. Nitra : Archeologický ústav SAV, pp. 291-296.
- ZÁBOJNÍK, Jozef (2005). Mikulčice – awarische Stadt? In: *Die frühmittelalterliche Elite bei den Völkern des östlichen Mitteleuropas mit einem speziellen Blick auf die großmährische Problematik*. Pavel Kouřil (ed.). Brno : Archeologický ústav AV ČR, Brno, pp. 101-114.
- ZÁBOJNÍK, Jozef (2011). Zum Vorkommen von Gegenständen „awarischer“ Provenienz auf den slawischen Burgwällen nördlich der Donau. In: *Frühgeschichtliche Zentralorte in Mitteleuropa*. Jiří Macháček – Šimon Ungerman (eds.). Bonn : Habelt, pp. 203-214.

Život a zvyky kaukazských Čerkesov: historicko-komparatívna sondáž
cestopisov európskych cestovateľov od začiatku 16.
do polovice 19. storočia

Michal Šmigel' – Aleksandr Cherkasov – Miroslav Kmet'

Doc. PhDr. Michal Šmigel', PhD.
Matej Bel University
Faculty of Arts
Department of History
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: michal.smigel@umb.sk

Doc. Aleksandr Cherkasov, DrSc.
International Network Center for Fundamental and Applied Research
89 Gorkogo Str.
Of. 4, 354000 Sochi
Russian Federation
e-mail: bylyegody@sutr.ru

Doc. PaedDr. Miroslav Kmet', PhD.
Matej Bel University
Faculty of Arts
Department of History
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
Slovakia
e-mail: miroslav.kmet@umb.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:29-50

Life and traditions of Caucasian Circassians: historical-comparative probe of travelogues of European travellers from the beginning of the 16th century to the half of the 19th century

The aim of this study is to clarify evolution of life and traditions of Circassian society in a historically comparative perspective. It is based on published travelogues and diaries of European travellers who visited various parts of Caucasian Circassia from the 16th century to the half of the 19th century. Although they had described various aspects of life of this varied mountain ethnic group, the study focuses on just a few of them: anthropological appearance, language, religion, clothing, traditions, social activities and social structure of the Circassians. This data shows that Circassia embodied tribal formation that was split, speaking different languages without existence of any mutual language of interethnic communication. Despite this fact, different tribes had been somehow connected. This variedness was based on the Circassians mentality and religious issues as well. Isolation of the Circassia area, underdevelopment of external relations, absence of migration processes and peculiarities of the population mentality conditioned weak development of craft, industry, trade and character of social activities at all.

Key words: Circassia, Circassians, the Caucasus, everydayness, customs, traditions, travelogues, European travellers of the 16th – 19th Century

Evolučný vývoj viacerých národov prit'ahoval a prit'ahuje záujem nielen výskumníkov, ale aj širšej verejnosti. Tento záujem osobitne vzrastá vtedy, pokiaľ sa týka územia, kde sa podpísal vplyv viacerých civilizácií. Za jedno z takých miest na zemi je právom považované Čerkesko

(rus. Черкесия) – územie osídlené kmeňmi severozápadného a čiastočne centrálného Kaukazu.¹ O dávnej histórii Čerkeska sa zachovalo veľmi málo informácií. Hodnoverným je len to, že krajina postupne prešla radom kultúrnych vplyvov, začínajúc skýtsko-sarmatským, následne bola ovplyvnená zo strany Grékov, Peržanov, Byzantíncov, turkických národov a napokon Osmanmi a Rusmi. Práve v dôsledku rusko-kaukazskej vojny (1817 – 1864), ktorá znamenala podmanenie Čerkeska Ruskom, sa väčšina jej obyvateľov vyst'ahovala na územie Osmanskej ríše. Pozostatky Čerkesov boli ruskou mocou presídlené na rovinaté terény Kubáne s cieľom asimilácie. Pripojené a ľudoprázdne územie severozápadného Kaukazu sa osídľovalo ruskými kolonistami.

Existuje viacero máp Čerkeska. Jednu z nich (datovanú rokom 1830) publikoval etnograf a člen Kaukazského oddelenia Ruskej geografickej spoločnosti Leonid Jakovlievič Lulie vo svojej knihe zasvätenej domorodým národom Čerkeska.² Na tejto mape v hraniciach historického Čerkeska sú menované kmene: Natuchajcov, Šapsugov, Ubychov, Abazincov, Kabardincov, Abadzechov, Beslenejcov, Chatukajevcov a ďalších.

Podľa Encyklopedického slovníka Brockhousa-Efrona (vydávaného v Rusku v rokoch 1890 – 1907) je pod názvom „Čerkesi“ označovaná skupina kmeňovo rôznorodých, avšak jazykom a kultúrou príbuzných západno-horských národov Kaukazu obývajúcich (až do svojho vyst'ahovania z Ruska) väčšiu časť Kabardinskej plošiny, značnú časť oboch kaukazských hrebeňov a východné pobrežie Čierneho mora. Čerkesi sa rozdeľujú na tri veľké skupiny: na vlastných Čerkesov alebo Adygejcov (resp. Adyge ako sa sami nazývajú), Kabard'anov a Abcházcov. Do prvej veľkej skupiny (Čerkesi – Adyge) patria nasledujúce etniká: Abadzechovia, Šepsugovia, Natuchajci, Beslenejenci, Jegarukajovia a Mecheševci, Gatiukajevci, Temirgojovci (Kemgujovci), Bžeduchovia a nakoniec Žanejevci i veľmi zmiešaný kmeň Ubychov.³ Čerkesi žili na Kaukaze takmer na rovnakom teritóriu od staroveku. Etnonym Čerkesi im bol daný okolitými etnikami (zrejme pochádza z turkických slov *čer* – cesta a *kesmek* – odrezat', t. j. Čerkes ako synonymum *zbojníka*), sami seba ale vždy nazývali Adyge. Už u gréckych historikov sa nachádza pomenovanie *Kerket*, ktoré sa vzťahuje práve na Čerkesov. Gréci ich nazývali aj Zichmi. V minulosti sa územie Čerkesov rozprestieralo okrem západného Kaukazu aj na Krymskom polostrove. Ešte v roku 1502 ovládali východné pobrežie Azovského mora až k Bosporu Kimmerijského (starogrécky názov dnešného Kerčského prielivu – pozn. autorov), odkiaľ boli vytesnení Tatármi a Rusmi. Z Byzancie prevzali kresťanstvo a spolu so všeobecnými podmienkami historického života Kaukazu – tejto otvorenej cesty národov – vytvorili si sociálny ústroj militantného feudalizmu, ktorý sa tu zachoval neporušený až do éry boja s Ruskom. Čerkeská odvaha, čestnosť, prísne mravy, veľkorysosť, pohostinnosť boli rovnako preslávené ako krása a pôvab ich mužov a žien. V spôsobe života boli prostí a prirodzení. Sám ich život bol však plný drsnosti, krviprelievania a krutosti.⁴

¹ Čerkesko (rus. Черкесия) – krajina a historická oblasť juhu Ruska, územie historického osídlenia Čerkesov (Adygov) v horách, predhoríach a stepiach severozápadného a centrálného Kaukazu vo východnom Čiernomorí. Historické teritórium Čerkeska leží na území dnešnej Adygejskej republiky (Adygejsko – subjekt Ruskej federácie) a častiach území dnešných krajov Ruskej federácie – Stavropol'ského a Krasnodarského.

² ЛЮЛЬЕ, Л. Я. *Черкесия: историко-этнографические статьи* (С издания 1927 года, Краснодар). Краснодар, 1990, s. 19, 30.

³ Z jazykového hľadiska sa čerkeské dialekty delia na západnú a východnú skupinu. Západná – adygejská zahŕňa bžeduchský, šapsužský, čemgujský a abdzášsky dialekt (posledný je najrozšírenejším dialektom v diaspóre); východná skupina – kabardská sa člení na dva dialekty: vlastný kabardský a beslenský; osobitné postavenie má ubyština. GLANVILLE, P. a kol. *Encyclopedie jazykí Evropy*. Praha, 2002, s. 197.

⁴ *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XXXVIII: Черкесы. Санкт-Петербург, 1903, s. 580-582.

Predložená štúdia si kladie za cieľ v historicko-komparatívnej perspektíve ozrejmiť evolúciu života a zvykov čerkeského spoločenstva na základe publikovaných cestopisov a denníkov európskych a ruských cestovateľov, ktorí navštívili rôzne časti kaukazského Čerkeska od začiatku 16. do polovice 19. storočia. Hoci popísali rôzne aspekty života tejto horalskej spoločnosti, predložená štúdia sa zameriava len na niekoľko z nich, a to na antropologický výzor, jazyk, náboženstvo, odev, tradície, sociálne aktivity a sociálnu štruktúru čerkeskej spoločnosti.

Európski cestovatelia objavujú Čerkesko

Severný Kaukaz priťahoval pohľady Európanov od najstarších dôb. Prvé zmienky o ňom pochádzajú už z čias Homéra (7. storočie pred Kr.). Množstvo informácií o národoch regiónu v antickom období zanechali starí Gréci a Rimania.⁵ Avšak po vpáde Hunov na severný Kaukaz v 4. storočí po Kr. sa európska literárna tradícia o regióne prerušila, a to až do 13. storočia. Byzantská literatúra v tom období vykazuje len útržkové informácie o Abcházsku, Kryme a oblasti medzi Kubáňou a Donom.

Obr. č. 1: Mapa západného Čerkeska (so zobrazením významnejších pričiernomorských kmeňov Čerkesov)

Opätovný záujem o severný Kaukaz bol spôsobený rozvojom obchodu a začiatkom kumulácie obchodného kapitálu v Európe a s tým súvisiacim záujmom Európanov preniknúť do Indie a Číny. Perspektívne cesty z Európy viedli cez Kaukaz, ktoré však v 13. – 15. storočí kontrolovali Tatári (Mongoli). Na začiatku práve k nim smerovali európski obchodníci a kresťanskí misionári (v snahe ich obrátenia na kresťanskú vieru) a tiež cestovatelia

⁵ Pozri: *Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа*. Т. 4. Тифлис, 1884, s. 1-248; *Античные источники о Северном Кавказе*. Нальчик, 1990.; *Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе*. Сост. В.В. Латышев. Санкт-Петербург, 1992.

a dobrodruhovia. Materiály európskej literatúry z 13. – 15. storočia sa však vyznačujú len príležitostnými zmienkami o Alanoch a Čerkesoch, s výnimkou poznatkov Giorgia Interiana.⁶

Za jedno z prvých komplexnejších svedectiev o živote v Čerkesku sú pokladané cestopisy autora menom Giorgio Interiano, janovského cestovateľa, historika a etnografa, ktorý navštívil región niekedy na prelome 15. a 16. storočia. Zo svojich ciest sa vrátil v roku 1501 a v roku 1502 vydal v Európe prvý opis Zichie (Čerkeska) v knihe *Život a krajina Zichov, známych ako Čerkesi. Pozoruhodný príbeh*.⁷ Je to interesantný materiál, na základe ktorého a v komparácii s dielami ďalších cestovateľov je možné sledovať vývoj života a tradícií východno-černomorských horských národov krátko po páde Byzantskej ríše a Trapezuntského cisárstva až do polovice 19. storočia.

Informácie Európanov o národoch severného Kaukazu sa stávajú početnejšie a detailnejšie v 16 – 17. storočí. Šírenie správ o Kaukaze bolo spôsobené novou medzinárodnou situáciou z konca 15. storočia, spojenou s dobytím oblasti Čierneho mora osmanskými Turkami. Ďalším faktorom bola prítomnosť Krymského chanátu – zdroja konfliktov pre východoeurópske štáty. V snahe dosiahnuť mierové vzťahy s chánom vysielali vlády viacerých európskych krajín na Krym diplomatické misie a ich členovia publikovali svoje poznámky o Tatároch a susediacich národoch. Ďalšie informácie o národoch severného Kaukazu pochádzali od jezuitov, ktorí v 16. – 17. storočí aktívne pôsobili na území cárskeho Ruska a na Kaukaze.⁸

V 17. storočí navštívilo Čerkesko viacero európskych cestovateľov. V roku 1629 do krajiny pricestoval katolícky misionár, dominikánsky mních Giovanni da Lucca. Svoje pozorovania následne rozvinul v *Správe pre Svätú Kongregáciu pre propagáciu viery o Tatároch, Čerkesoch, Abazoch, Mingreloch a ďalších národoch*, ktorú následne rozvinul v diele *Opísanie perekopských a nogajských Tatárov, Čerkesov, Mingrelov a Gruzíncov*.⁹ Približne v rovnakom čase, v rokoch 1622 – 1633, zastával na Kryme funkciu prefekta Caffy¹⁰ katolícky misionár Emiddio Dortelli d'Askoli, ktorý taktiež zanechal opis každodenného života a tradícií v Čerkesku v diele *Opis Čierneho mora a Tatárska*.¹¹ V roku 1637 navštívil Čerkesko nemecký cestovateľ, geograf, historik a orientalista Adam Olearius v rámci misie šlezvicko-holštajnského vojvodu Fridricha III. Zanechal po sebe dielo *Opis cestovania do Moskoviei a cez Moskoviei do Perzie a spät'* (1. vyd. v roku 1647; následné v rokoch 1656 a 1663).¹²

V 18. až prvej polovici 19. storočí nárast záujmu Európanov o východné pobrežia Čierneho mora a Kaukazu podnietili ďalšie príčiny. V prvom rade to bolo zintenzívnenie boja medzi Ruskom, Perziou a Osmanmi o ovládnutie Kaukazu. Okrem toho sa prejavoval záujem

⁶ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*. Сост. В. Аталикков. Вып. III. Нальчик, 2010, s. 3.

⁷ *La vita et sito de' Zichi, chiamati Ciarcassi, Historia notabile* (di Geor. Interiano). Venezia, Aldo Manuzio, 1502; V ruskom vydaní: ИНТЕРИАНО, Дж. *Быт и страна зихов, именуемых черкесами*. Нальчик, 1974.

⁸ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 3-4.

⁹ *Описание перекопских и ногайских татар, черкесов, мингрелов и грузин Жана де Люка, монаха Доминиканского ордена (1625)*. Перевод П. Юрченко. In: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 11. Одесса, 1879, s. 473-493; *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 40-44.

¹⁰ Caffa (gréc. Theodosia, tal. Caffa, tatár./tur. Kefe, rus. Feodosija – Феодосия) – pôvodne grécka kolónia založená kolonistami z Milétu v 6. storočí pred Kr. na Kryme. Neskôr patrila Byzantskej ríši, Janovu, Osmanom a od roku 1783 Rusom. V súčasnosti prístavné mesto Feodosija na južnom čiernomorskom pobreží Krymského polostrova.

¹¹ *Descrittione del Mar Negro & della Tartaria per il d. Emiddio Dortelli d'Askoli, zett. Dom.: prefettedel Caffa, Tartaria & c.* 1634.

¹² OLEARIUS, A. *Ansführliche Beschreibung Der Kundbaren Reyse Nach Muscow und Persien: So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandtschaft von Gotorffa ussan Michael Fedorowitz den grossen Zaar in Muscow/ und Schach Sefi König in Persien geschehen...* Schlefßwig, Holwein, 1663.

Európanov o prírodné bohatstvo regiónu a taktiež prít'azlivosť exotického života národov severného Kaukazu pre európskych cestovateľov a dobrodruhov. V druhej polovici 18. storočia o dominanciu v oblasti usilovalo Rusko, preto začalo skúmať potenciálne nové provincie impéria. Financovali sa vedecké expedície a najímali sa európski vedci. Práve oni položili základ vedeckej kaukazológie v Rusku.¹³

V druhej polovici 18. storočia niekoľko vedeckých expedícií organizovaných Ruskou akadémiou vied navštívilo východné Čiernomorie a Kaukaz. Napríklad pod vedením nemeckých vedcov Petra Simona Pallas a Johanna Antona von Güldenstäda, ruských výskumníkov Siemjona Michajloviča Bronevského či Platona Pavloviča Zubova, ktorých diela boli následne vydané tlačou. Úlohou týchto vedeckých expedícií bol komplexný výskum území, etník, ich hospodárstva, životných podmienok a kultúry.¹⁴

Medzi prvými v 19. storočí sa tu ocitol nemecký cestovateľ a orientalista v službách petrohradskej akadémie vied Julius von Klaproth. Skúmal Kaukaz v rokoch 1807 – 1808 a v rokoch 1812 – 1814 publikoval svoje poznatky (vyšli vo francúzštine v roku 1823 v Paríži).¹⁵ Následne v rokoch 1813 – 1818 (a druhý raz v rokoch 1823 – 1824) pôsobil v regióne francúzsky cestovateľ v ruských službách Jacques Victor Édouard Taitbout de Marigny. Svoje dojmy o Čerkesku a Čerkesoch (Šapsugoch a Natuchajcoch) z roku 1818 zanechal v knihe vydané v roku 1821 pod názvom *Cestovanie po Čerkesku*.¹⁶ V roku 1837 vyšlo v Londýne autorom dopracované a rozšírené vydanie knihy.¹⁷ Po ňom krajinu navštívil v roku 1833 ďalší Francúz Frédéric Dubois de Montpérreux, ktorý cestoval po Kryme a Kaukaze v rokoch 1831 – 1834. Je pozoruhodné, že na rozdiel od ostatných cestovateľov bol archeológom a prírodovedcom z povolania. Svoje pozorovania opísal v šesťzväzkovom diele *Cesta okolo Kaukazu u Čerkesov a Abcházov, po Kolchide, Gruzínsku, Arménsku a po Kryme*¹⁸ s priloženým atlasom obsahujúcim mapy, s množstvom obrázkov, výkresov a schém. Rovnako je potrebné upozorniť, že F. D. de Montpérreux sa vo svojom diele ako jeden z prvých pokúsil o historicko-komparatívny výskum venovaný Čerkesku. Jeho práca obsahuje elementy porovnania svedectiev janovského cestovateľa Giorgia Interiana, ktorý navštívil Čerkesko niekedy na prelome 15. a 16. storočia, s vlastnými výsledkami pozorovaní. Popritom jeho práca obsahuje inklúziu ďalších toho času publikovaných materiálov o krajine.

Od začiatku 19. storočia v súvislosti so vznikom otvorenej konfrontácie na Kaukaze začínajú na územie Čerkeska prenikať nielen cestovatelia, ale aj ruskí, osmanskí a európski spravodajskí agenti-emisári. V rokoch 1835 – 1838 sa v regióne nachádzal ruský spravodajský dôstojník, štábný kapitán barón Fedor Fedorovič Tornau (*rus.* Федор Федорович Торнау). Neskôr publikoval svoje *Spomienky kaukazského dôstojníka*.¹⁹ Anglický cestovateľ Edmund Spenser navštívil Čerkesko

¹³ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 4.

¹⁴ Podrobnejšie viď: IVANTSOV, V. G. – CHERKASOV, A. A. – TARAKANOV, V. V. – MOLCHANOVA, V. S. – NATOLOCHNAYA, O.V. Russian and Foreign Authors of the late 18th – 19th Centuries on the North-West and Central Caucasus (the Historiographical and Historical Aspects). Part 1. In: *Bylye Gody*, roč. 35, 2015, č. 1, s. 70-80.

¹⁵ KLAPROTH, J. von. *Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808*. Vol. 1 – 2. Halle und Berlin, 1812 – 1814. V ruskom vydaní: КЛАПРОТ, Ю. *Описание поездок по Кавказу и Грузии в 1807 и 1808 годах*. Нальчик, 2008.

¹⁶ *Voyage en Circassie fait en 1818, Par M. Taitbout de Marigny*. Bruxelles : De L'Imprimeriede J. Dekeyn, 1821.

¹⁷ TAITBOUT DE MARIGNY, J. V. É. *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia*. London : John Murray, 1837; V ruskom vydaní: МАРИНЬИ, Т. де. *Путешествие в Черкессию*. Перевод с англ. Р. О. Корсаков. Санкт-Петербург, 2015.

¹⁸ MONTPÉRREUX, F. D. de. *Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée*, 6 zv. Paris : Librairie de Gide, 1839–1849.

¹⁹ ТОРНАУ, Ф. Ф. *Воспоминания кавказского офицера*. В двух частях. Майкоп, 2008.

v roku 1836 a v roku 1838 publikoval v Londýne svoje cestopisy.²⁰ Následne sa v rokoch 1837 – 1839 v Čerkesku pohyboval (hlavne medzi Šapsugmi, Natuchajcami a Ubychmi) anglický emisár James Stanislaus Bell. Organizoval odpor Čerkesov proti koloniálnej politike Ruskej ríše, zostavil opis miestnych kmeňov a nakreslil mapu Čerkeska. Jeho obsierna dvojdielna práca *Denníky pobytu v Čerkesku v priebehu rokov 1837, 1838 a 1839* bola vydaná v Londýne v roku 1840.²¹ V rovnakom čase (1837 – 1839) sa medzi kaukazskými horalmi nachádzal aj spolupracovník londýnskeho denníka *Times* John Augustus Longworth. Na Kaukaze sa pohyboval s J. S. Bellom a po návrate do Anglicka v roku 1840 vydal denník svojho pobytu pod názvom *Rok medzi Čerkesmi*.²² Jeho práca spoľahlivo dopĺňa príbehy J. S. Bella.

Dielo G. Interiana, J. von Klaprotha, F. D. de Montpérreux, J. S. Bella, E. Spensera, J. A. Longwortha a ďalších európskych autorov boli „oživené“ a publikované vedcami Kabardsko-Balkarska (vyhľadali ich, preložili do ruštiny a doplnili komentármi) na konci 20. a začiatku 21. storočia. V súčasnosti je k dispozícii celkovo viac ako sto diel európskych a ruských cestovateľov a výskumníkov z 13. – 19. storočia obsahujúcich informácie o Čerkesoch a ďalších etnikách severozápadného a centrálného Kaukazu.

Antropologický výzor Čerkesov

Janovský cestovateľ Giorgio Interiano zanechal začiatkom 16. storočia len jeden krátky opis vzhľadu Čerkesa. Podľa neho Zichovia (Čerkesi) sú vo väčšine prípadov pekní a dobre stavaní a svojim vzhľadom vzbudzujú obdiv medzi mamelukmi v Káhire. To isté je možné povedať o ich pekných ženách, ktoré sa vôbec nestránia mužov.²³

Katolícky misionár Emiddio Dortelli d'Askoli v 30. rokoch 17. storočia poznamenal: „*Ich kone sú veľmi krásne a ľahké, väčšie a pritom štíhle, rovnako ako samotní jazdci* [t. j. Čerkesi, pozn. autorov] – *štíhli, elegantní a tenkí v páse; ich krv je svetločervená, ušľachtilá, oči čierne, obočie oblúkom a to najmä u žien, ktoré podľa mňa, sú najkrásnejšími ženami na svete.*“²⁴

Po takmer 300 rokoch bol antropologický opis výzoru Čerkesov viac detailnejší. Julius von Klaproth opísal vzhľad Čerkesa začiatkom 19. storočia nasledovne: „*Všeobecne platí, že Čerkesi sú veľmi pekným národom. Obzvlášť muži sa vyznačujú eleganciou svojej postavy, ktorú si všetkými prostriedkami udržujú a vylepšujú. Ich rast nepresahuje strednú veľkosť; sú veľmi svalnatí, ale nie obéžni. Majú široké ramená a hrudník, ale pás je stále veľmi úzky. Zvyčajne majú hnedé oči a čierne vlasy, skôr pretiahnutú tvár a tenké rovné nosy. Ich ženy sú najkrásnejšie na Kaukaze.*“²⁵

²⁰ *Travels in the Western Caucasus, Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia in 1836.* By Edmund Spencer, Esq. Author of "Travels in Circassia", &c. London : Henry Colburn, 1838; V ruskom vydaní: СПЕНСЕР, Э. Описание поездок по западному Кавказу, включая путешествие через Имеретию, Мингрелию, Турцию, Молдавию, Галицию, Силезию и Моравию в 1836 г. НАЛЬЧИК, 2008.

²¹ BELL, J. S. *Journal of a Residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839.* Vol. 1-2. London : E. Moxon, 1840; V ruskom vydaní: БЕЛЛ, Дж. Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837–1839 годов. В 2 т. НАЛЬЧИК, 2007.

²² LONGWORTH, J. A. *A Year Among The Circassians.* In two volumes. London : Henry Colburn, 1840. V ruskom vydaní: ЛОНГВОРД, Дж. Год среди черкесов. НАЛЬЧИК, 2002.

²³ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6 s. 28.

²⁴ Там же, s. 46.

²⁵ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 219.

Obr. č. 2: Čerkesi a ich obydlie. Ilustrácia z knihy Édouarda Taitboute de Marigny *Three voyages in the Black Sea to the Coast Circassia* (1837)

V rovnakých intenciách popisuje výzor Čerkesa aj Frédéric Dubois de Montpérreux: „Pobrežný Čerkes je pomerne vysoký, štíhlej línie a tenký v páse. Neustále sa snaží ďalej posilniť tento druh krásy, je neustále zatiabnutý koženým opaskom. Jeho chôdza je elegantná a ľahká. Hlavu má oválnu a po vzore moslimov si ju holí. Ponecháva si však fúzy a čiernu nehustú bradu. Čierne sú aj jeho hlboko posadené oči. Jeho nedlhý tenký nos je pomerne pravidelného tvaru. Čelusť dlhá a výrazná. Často je možné stretnúť Čerkesa s vlasmi a fúzami gaštanovej farby.“²⁶

V roku 1836 anglický cestovateľ Edmund Spenser navštívil Ubyško a v prípade ubyškých roľníkov si všimol isté odlišnosti: „Čierne vlasy, reliéfny nos, úzka tvár, uši ako u Židov a hlava viac komprimovaná oproti ostatným Čerkesom; poslední v tomto, rovnako ako v akejkoľvek inej charakteristickej črte ich vonkajšieho vzhľadu, pripomínajú tie najlepšie typy európskej populácie.“²⁷

Aj neskorší výskumníci, opisujúc antropologický výzor Ubychov poukázali nato, že sú „vo všeobecnosti podobní s inými kaukazskými boralmi, ale sú charakteristickí vyššou postavou, hrubou stavbou tela a výraznými črtami tvare. Medzi severokaukazskými národmi podobnými antropologickými špecifikami sa vyznačujú asi len Oseti – národ zmiešaného pôvodu“.²⁸ Domnienku o Ubychoch ako o zmiešanom národe vyslovil vo svojej knihe aj ruský spravodajský dôstojník barón F. F. Tornau: „Oni [Ubychovia, pozn. autorov] pochádzajú z Abazíncov, Čerkesov a tiež Európanov vyhodeneých – ako hovorí legenda – na čerkeskej breh ešte v období prvej križiackej výpravy.“²⁹ Tá, ako je známe, sa konala v rokoch 1096 – 1099 a zrejme ovplyvnila región, keďže sa vojská schádzali v oblasti Konštantínopolu.

²⁶ МОНПЕРЭ, Ф. Д. де. Путешествие вокруг Кавказа. Т. 1. У черкесов и абхазов. Майкоп, 2010, s. 40-41.

²⁷ СПЕНСЕР, ref. 20, s. 164.

²⁸ ВОРОШИЛОВ, В. И. История убыхов. Майкоп, 2008, s. 68.

²⁹ ТОРНАУ, ref. 19, s. 164.

Ak môžeme veriť legende, tak Európania dokázali asimilovať časť miestnych a vytvoriť svoju spoločnosť – ubyškú.

Aké sú teda príčiny zachovania antropologickej odlišnosti Ubychov? Napríklad E. Spenser poukazuje na to, že po mnoho storočí každý kmeň dodržiaval endogamiu a výnimiek z tohto pravidla bolo len malo.³⁰ V prípade ak by „miešanie krvi“ bolo medzi kmeňmi aktívnejšie, tak by Ubychovia stratili svoj antropologický vzťah. Treba však podotknúť, že každý čerkeský kmeň, každý rod žili v podmienkach permanentnej konkurencie. Ak sa niekto začal majetkovo vyvyšovať oproti ostatným, okamžite nasledovala odpoveď na spôsob prepadu. Geografická poloha územia Ubychov (z hľadiska obrany) bola však najlepšia v porovnaní s ostatnými kmeňmi, a preto ich chránila od vonkajších silových zásahov. Zrejme to aj nepriamo vplývalo na zachovanie osobitého antropologického vzťahu Ubychov.

Horali sa líšili aj podľa reputácie. Podľa nich reputácia krutých zbojníkov prischla kmeňu Medovejcevov z abazinskej spoločnosti. Podľa svedectva F. F. Tornaua medzi všetkými kmeňmi abazinskej spoločnosti pretrvávala vzájomná nevráživosť.³¹ Mimočodom, zvýšená bojovnosť bola charakteristická pre všetky horské kmene a príčinou toho bola beztrietnosť. Adekvátna odpoveď voči výpadom horalov, chráneným horskými tiesňavami a skalnatým terénom, bola prakticky nemožná. Prepád a vražda často prerastali v povestnú kaukazskú krvnú pomstu³² a tá bránila asimiláciu medzi kmeňmi.

E. Spenser skúmal istú antropologickú svojráznosť aj u Abazincov. Nachádzal v nich židovské korene. Ako dôkaz uvádzal manuskripty, nájdené v Gruzínsku, Mingrelsku³³ a Arménsku. Z nich vyplývalo, že niektoré rody žijúce v tom období (v 19. storočí) v Abazii malo pôvod od raných kresťanov, Židov obrátených na kresťanstvo. Pokrstení Židia, prenasledovaní svojimi súkmeňovcami a rímskymi vládcami, utiekli na Kaukaz a tu sa usadili. Svoje tvrdenia E. Spenser odôvodnil osobnými pozorovaniami, poukazujúc na to, že „*črty tvári niekoľkých rodov ešte aj dnes nesú na sebe pečať ich židovského pôvodu a ich náboženstvo je doteraz zmiešaninou judaizmu a kresťanstva*“.³⁴

Pozoruhodnou je aj ďalšia skutočnosť, ktorá poukazuje na južný pôvod Abazincov. Je známe, že horali čiernomorského pobrežia Kaukazu mali veľmi hlboký vzťah k svojim posvätným húštinám, hájom, prameňom atď. Provenienciu tohto javu ozrejmil anglický cestovateľ E. Spenser, keď na otázku pôvodu od Abazincov dostal nasledujúcu odpoveď: „*Naši prarodičia, ktorí prišli zo spálenej púšte, našli v tieni ich svätých veľmi blažený prístav*“.³⁵ Vyrúbať strom v svätom háji alebo ukradnúť na stromoch visiace dary bolo pokladané za rúhanie. Podľa horalských zákonov človeku, ktorý vykonal takéto skutky, hrozila poprava.³⁶ Na porovnanie – za vraždu hrozila len pokuta.³⁷ Práve to naznačuje postoj zvykového súdництва k svetským a duchovným otázkam.

³⁰ СПЕХСЕР, ref. 20, s. 166.

³¹ ТОРНАУ, ref. 19, s. 157, 162.

³² Krvná pomsta – právny inštitút v mnohých rodovo-kmeňových (predštatných) spoločenstvách, spočívajúci v tom, že príbuzný (príslušník rodu) zabitého má právo aj povinnosť pomstiť sa vrahovi a jeho príbuzným (príslušníkom jeho rodu) vlastnou rukou. Nezriedka krvná pomsta nadobúdala ráz vojny medzi dvoma rodmi, pri ktorej nezáležalo na jednotlivcovej vine.

³³ Mingrelsko (*zastar.*) – Megrelsko (gruz. სამეგრელო, *ang.* Samegrelo, *rus.* Мегрелия) – historická oblasť v západnom Gruzínsku obývaná Megreľmi.

³⁴ СПЕХСЕР, ref. 20, s. 159.

³⁵ Tamže, s. 180.

³⁶ Tamže, s. 179.

³⁷ БЭЛЛ, ref. 21, s. 85-86.

Na rozdiel od krátkého opisu G. Interiana cestovateľa 19. storočia odhalili, že antropologický vzťah Čerkesov nebol identický. Pozorovali evidentné odlišnosti prinajmenšom vo výzore Adygejcov, Ubychov a Abazincov. Zrejme najčistejšími, v antropologickom zmysle, Čerkesmi (Kaukazcami) boli len pričiernomorskí Adyge.

Jazyk Čerkesov

Janovčan Giorgio Interiano začiatkom 16. storočia prízvukoval, že jazyk Čerkesov je „*zložitý, nepodobá sa na jazyky ich najbližších susedov a je silne hrdelný*“.³⁸ Okrem toho cestovateľ poznamenal, že vlastné písmo horali nemali. Duchovní využívali pri bohoslužbách miestne jazyky, čiastočne aj grécku abecedu a písmo, nerozumejúc ich zmyslu. Ak horali potrebovali niekomu napísať, čo bolo veľmi zriedkavé, tak využívali služby Židov a ich jidiš. Preferovali zväčša ústne odkazy prostredníctvom poslov.³⁹ Uvedený stav dosvedčil v prvej tretine 17. storočia aj prefekt Caffy Emiddio Dortelli d'Askoli: „*Nemajú ani písmená, ani písmo, preto Turci im dávajú urážlivú prezývku „čirkas-kitabsiz“; t. j. Čerkes bez písmen a bez kníh.*“⁴⁰

Ruský dôstojník F. F. Tornau v prvej tretine 19. storočia poznamenal, že také poňatie ako štátny jazyk u Čerkesov neexistovalo. Ako príklad uvádzal ubyšké sídlo Sočipsy⁴¹ na pobreží Čierneho mora, kde sa používali tri jazyky: čerkeský, abazinský a ubyšký.⁴² Nepochybne – dodajme – dorozumievalo sa tam aj v turkickej (osmansko-tureckej) reči.

Podľa Jamesa S. Bella – čerkeský jazyk sa používal „na území od východných hraníc Kabardy⁴³ po pobrežie Čierneho mora vrátane aulu⁴⁴ Abazak. Pozdĺž čiernomorského pobrežia obyvatelia hovoria tromi rôznymi jazykmi: „*adyge*“, ktorý sa vyskytuje po rieke Bu a je južnou hranicou Notuchača, „*abaza*“ – medzi Bu a Chamišom a „*azara*“ – od Chamiša ďalej na juh do hraníc Mingrelska. Rozdiel medzi týmito tromi dialektmi je taký, že miestni obyvatelia hovoriaci jedným z nich nie sú schopní rozumieť ďalším dvom.“⁴⁵

V roku 1833 Frédéric Dubois de Montpérreux upozornil, že Čerkesi nevedia čítať, podobne ako tomu bolo v dobe G. Interiana. Tradície a spomienky na veľké epochy ich dejín sú zachované v piesňach. Pri príležitostných obchodných a priemyselných vzťahoch nemali potrebu po tomto mocnom nástroji. Posol bol pre nich ako živý list. Keď im tento spôsob nepostačoval, obracali sa na niektorého tureckého mullu (duchovná osoba u moslimov, pozn. autorov), ktorý žil medzi nimi, a žiadali ho napísať ich posolstvo. Jediné hieroglyfy, ktoré boli známe Čerkesom, boli znaky, ktorými značkovali svoje kone. Okrem toho F. D. de Montpérreux upozorňoval na existenciu vlastného neznámeho nárečia: „*Na jeseň, keď sa chystajú na nájazdy, kniežatá a šľachtici sa rozprávajú (aby skryli význam svojich prejavov) so svojimi družinami v úplne zvláštnom jazyku. Nazývajú ho „takobza“ a nemá žiadnu podobnosť s čerkeským jazykom. Národu však nie je povolené hovoriť tým jazykom.*“⁴⁶ Poznámky o reči Čerkesov z obdobia 16. – 19. storočia svedčia o tom, že

³⁸ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 25.

³⁹ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 26.

⁴⁰ Tamže, s. 49.

⁴¹ Sočipsy – v preklade: Soči (*rus.* Сочи) – mesto, psy (*rus.* псы) – rieka.

⁴² Архивный отдел администрации города Сочи (АОАГС). Ф. Р-348. Оп. 1. Д. 19. Л. 13-14.

⁴³ Kabarda (*rus.* Кабарда) – historická oblasť na Severnom Kaukaze osídlená adygskými (čerkeskými) kmeňmi Kabardov.

⁴⁴ Aul (*rus.* аул) – označenie tradičnej roľníckej (horskej) obce alebo osídlenia turkických a iných národov na Kaukaze a v Strednej Ázii.

⁴⁵ БЕЛА, ref. 21, s. 42.

⁴⁶ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 54.

rozne čerkeské kmene hovorili rozdielnymi jazykmi. Vyčlenenie akéhokoľvek jazyka do pozície jazyka medzikmeňovej komunikácie sa u Čerkesov neudialo.

Náboženstvo a náboženské obrady Čerkesov

Dôležitou súčasťou života horalskej spoločnosti bolo náboženstvo. Giorgio Interiano priniesol nasledujúce informácie o náboženstve Čerkesov na začiatku 16. storočia: „*Sami seba nazývajú kresťanmi a majú gréckych duchovných, ale svoje deti kresťia až po ôsmich rokoch od narodenia. Prítom kňazi jednoducho kropia ich, podľa vlastnej tradície, svätenou vodou, prednášajúc krátke boboslužbu.*“

V prípade čerkeskej nobility G. Interiano poznamenal: „*Šľachta nenavštevuje chrám dovtedy, kým nedovrší vek okolo šesťdesiatky; všetci žijú z bojom, a preto nechodia do svätyně, predpokladajúc, že svojou prítomnosťou ju zneuctia. Ale keď zostarnú a prestanú kradnúť a prepadávať, začínajú navštevovať boboslužby, ktoré počas mladosti počúvali za stenami bobostánku, sediac na koni.*“⁴⁷

Katolícky misionár Emiddio Dortelli d'Askoli v prvej tretine 17. storočia pozoroval, že sa u Čerkesov zachovali niektoré dobré kresťanské zvyky. Napríklad počas utorkov, strieda piatkov nejedli mäso po celý rok. Dodržiavali pôst pred sviatkami svätých apoštolov v júni a „Uspenie presvätej Bohorodičky“ v auguste. Postili sa aj pred Vianocami a taktiež v období Veľkého pôstu – všetko podľa gréckeho obradu.⁴⁸

Pred popisom viacerých svedectiev cestovateľov zo začiatku 19. storočia je potrebné poznamenať, že proces vzniku náboženskej spoločnosti v Čerkesku bol zložitý. Obracat' Čerkesov na kresťanstvo začali v 11. a 12. storočí ruské kniežatá z Tmutarakaňa a taktiež gruzínski cári. Christianizácii regiónu významne napomohla aj činnosť Byzancie. Jej pád v 15. storočí prispel k vzniku Krymského chanátu a pokusom o náboženský vplyv krymských Tatárov na Kabardov. Čerkesi ako aj iné etniká Kaukazu, ktoré sa ocitli v obkľúčení Osmanskej ríše, pokračovali v zachovaní kresťanských tradícií ako dedičstva svojich predkov. Zvlášť pevne sa kresťanstvo zakorenilo na východnom pobreží Čierneho mora. Územie Kabardov sa postupne islamizovalo z Krymu, hoci ešte v rokoch 1763 a 1768 Čerkesi (Inguši a Kabardovia) žiadali ruských cárov „o krst v ruskej viere“.⁴⁹ Takáto – pre kresťanstvo priaznivá – situácia v regióne pretrvala až do roku 1785. Čerkesi vtedy vyznávali učenie troch náboženských kníh: Biblie, Dávidových žalmov a Knihy evanjelistov.

Pomery v horalskom prostredí zmenila občianska vojna v roku 1785, spojená s činnosťou šejka Mansura.⁵⁰ Špachta, ktorá vojnu prehrala, bola pozbavená vlády nad ľudom. Najdôležitejším výsledkom sa však stalo zavedenie nového systému náboženských pravidiel. Rozšírili sa učenia štyroch náboženských kníh – Biblie, Dávidových žalmov, Knihy evanjelistov a Koránu.⁵¹ Inými slovami, významným a trvalým výsledkom občianskej vojny bol začínajúci sa proces islamizácie regiónu (do Čerkeska sa vliat potok osmanských misionárov). Ten následne vyústil do náboženského rozkolu.

Napriek zavedeniu nového systému náboženských pravidiel takmer po 60 rokoch pričiernomorskí Čerkesi aj naďalej vykonávali kresťanské obrady. Svedčí o tom záznam Jamesa Stanislausa Bella z roku 1837: „*Jedného dňa Georgij [Bellov sluha, pozn. autorov] hodoval*

⁴⁷ ИНТЕРИАНО, ref. 7, s. 47.

⁴⁸ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 49.

⁴⁹ ЮДИН, П. Лжепророк Ушурма-ших Мансур (Из истории религиозных движений на Кавказе). In: *Русский архив*. 1914, č. 10, s. 221.

⁵⁰ Šejch Mansur, Ušurma (рус. Шейх Мансур) – islamský kazateľ, prvý imám (islamský duchovný vodca) severného Kaukazu, vodca národno-osloboditeľského hnutia horských národov severného Kaukazu v rokoch 1785 – 1791.

⁵¹ БЭЛЛ, ref. 21, s. 192.

za svadobným stolom kedysi medzi Pšatom a Gelendžikom [na severovýchodnom čiernomorskom pobreží, pozn. autorov]. Väčšina na svadbe prítomných ľudí sa pohla k starovekému krížu. Zložili svoje príkrývky hlavy a božkávali ho. Hovorili, že doposiaľ len malý počet obyvateľov sú obrezanými mohamedánmi. Som naklonený tomu veriť, súdiac podľa malého počtu tých, ktorých som videl modliť sa [Alahovi, pozn. autorov].⁵²

O kresťanských sviatkoch v kmene Natuchajcov svedčil aj Édouard Taitbout de Marigny. Pozoroval obrad v okolí Gelendžiku: „...za hlbokého ticha a obkľúčení davom ľudí, kňazi sa približujú ku stojacemu v lese krížu. Má posvätný význam. Pri kríži sa modlia k stvoriteľovi, prosia ho o zachovanie polí, darovanie bojnnej úrody a ochranu od moru. Niekoľko malých sviečok je pripojených na kríž. Nad ohňom jednej z nich ľudia pália chumáč srsti z býka, ktorý má byť obetovaný. Hlavu býka polievajú buzou [nízko alkoholický, hustý a sladký kvasený nápoj, pozn. autorov], ktorú taktiež darujú bobu, ako aj nekvasený chlieb so syrom. Celá ceremónia končí hostinou, na ktorú prispieva každý z miestnych obyvateľov v miere svojich možností. Po nej nasledujú hry a tance.“⁵³

Žijúc medzi horalmi takmer dva roky anglický emisár J. S. Bell opísal nemalo kresťanských obradov pričernomorských Čerkesov. Tak v októbri 1837 si Bell zapísal do svojho denníka: „V tomto čase a v priebehu približne pätnástich dní oslavuje sa veľmi starý sviatok nazývaný Merem. Skupiny mladých ľudí chodia od domu k domu, celú noc trávajú v tanci i spievaní a hostia jeden druhého. Časť obradu vykonáva sa tak, že chlebovými plackami so syrom krúžia vo vzduchu a všetci prítomní hlasnými výkrikmi sa obracajú na Merem, prosiac ju zoslať im dobré zdravie, dostatok a šťastie. Tento sviatok už sa nezachoval na severe Natuchača, s výnimkou okolia; oslavuje sa však na juhu a východe krajiny.“⁵⁴ Aj keď sviatok Merem sa slávil v období zberu úrody, horali boli presvedčení, že vznikol na pamiatku Bohorodičky Panny Márie v období, keď v krajine vládlo kresťanstvo.⁵⁵

Epicentrom šírenia islamu v 17. – 18. storočí sa stalo opevnené mesto Anapa, ktoré obývalo turecko-osmanské obyvateľstvo obchodujúce s príľahlými územiami Čerkesov a Kubáňom. Súčasne s tým v regióne – od Gelendžiku a ďalej do vnútra pobrežného územia Čerkeska – v religióznych vzťahoch dominovalo kresťanstvo. Miestne obyvateľstvo sa tu postilo, slávil Veľkonočné sviatky – Paschu (s kraslicami), Maslenicu⁵⁶ atď. Vo veľkej časti Čerkesov sa zachovala dávna tradícia piť víno, a to bez ohľadu na všetky zákazy a predpisy Koránu.⁵⁷ Horali nedokázali odolať ani miestnej vodke.⁵⁸

V tom čase aj mnohí pravoverní Čerkesi dodržiavali pravidlá len navonok. Na jednej strane celkom upustili od pitia vína, ale na druhej strane nemali problémy s pitím iného alkoholického nápoja – medoviny. Napríklad John Augustus Longworth popísal jeden z druhov medoviny. Hovorí o ňom ako o národnom nápoji Čerkesov – „suat“ (podľa J. S. Bella – „šuat“⁵⁹). Nápoj bol vyrábaný zo zmesi vykvasených zŕn prosa a medu. Táto tekutina bola hustá a zakalená.⁶⁰ Suat, resp. šuat sa obvykle podával vo veľkých drevených šáľkach s rukoväťou a putoval z ruky do rúk medzi skupinami silných vojakov.⁶¹ Dávne pomenovanie takejto čaše je „bratina“

⁵² Tamže, s. 256-257.

⁵³ МАРИНЬИ, ref. 17, s. 37-38.

⁵⁴ БЭЛЛ, ref. 21, s. 281.

⁵⁵ Tamže, s. 281.

⁵⁶ Maslenica (rus. Масленица) – východoslovanský tradičný sviatok slávený v priebehu týždňa pred pravoslávnyim Veľkým pôstom. Vo svojich rituáloch sviatok zachoval prvky slovanskej mytológie.

⁵⁷ БЭЛЛ, ref. 21, s. 390.

⁵⁸ Tamže, s. 17.

⁵⁹ Tamže, s. 80-81.

⁶⁰ Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв. Нальчик, 1974, s. 535.

⁶¹ БЭЛЛ, ref. 21, s. 98.

(rus. братина). V bratine – nádobe s vekom – sa v dávnej Rusi na hodoch podávali nápoje.⁶² U Slovanov a viacerých iných národov medovina bola spojená s prechodom do záhrobia. Med bol sakrálnym nápojom pre spoločenské príležitosti ako svadba, pohreb alebo osobitné sviatky. Práve v tomto kontexte sa medovina používala aj na teritóriách Pričernomoria.

Čo sa týka praxe dodržiavania Koránu, naturalista Frédéric Dubois de Montpérreux v 30. rokoch 19. storočia poznamenal: „*Iba čerkeské kniežatá a šľachta – moslimovia dodržiujú mohamedánske obrady, aj to len pre upokojenie svedomia a s plnou ľabostajnosťou, neraz sa vysmievajú všetkým ceremóniám.*“⁶³ Podľa našej mienky prijatie islamu časťou čerkeskej nobility bolo spojené so snahou udržať kontrolu nad nižšími vrstvami spoločnosti, keďže o ňu prišli po občianskej vojne a systém vlády prešiel takpovediac do demokratického riečiska.

V roku 1838, už za ruskej vojenskej prítomnosti v regióne Sashe (dnešné centrum mesta Soči, v tom čase pobrežné územie Čerkeska), vznikol medzi Ubychmi seriózny spor ohľadom premiestnenia niekoľkých dávnych krížov, ktoré sa nachádzali v zóne eventuálnej činnosti Rusov. Tri kríže boli obzvlášť znamenité: jeden visiaci na strome a dva pozlátené stojace. J. S. Bell v tejto súvislosti píše: „*Väčšina národa chce ich zložiť. Boja sa, že padnú do rúk Rusov, ktorí môžu v tom vidieť akési ich právo na tento kraj – ako na pradávno kresťanský. Vtedy náčelník Ali Ahmed-Bej, ktorý pil veľa vína, ktorého nikto nevidel aspoň raz sa pomodliť moslimské modlitby a ktorého upodozrievali z nadržievania starej viere tohto kraja, zaprotestoval proti presťahovaniu krížov a tým poškvrneniu týchto relikvií viery ich predkov. Ahmed-Bej uprednostňoval brániť ich tam, kde sú a žiadal o príkaz ponechať ich nedotknuté.*“⁶⁴

J. S. Bell zanechal podrobný popis kríža visiaceho na strome na vrchu Ablaarnych v okolí aulu Saša. Uviedol: „*Tam som skutočne uvidel kríž, visiaci na hrubom konári starého duba, ku ktorému bol pripojený železným remeňom. Pripojený obrázok [nepublikuje sa, pozn. autorov] poskytne najlepšiu predstavu o tejto pozoruhodnej relikvii dávnoveku – jednoznačnom dôkaze tobo, že niekedy tu vládlo kresťanstvo. Háky boli určené pre zavesenie množstva rôznych darov. Tie tam ponechávali až pokiaľ sa nestali útržkami, ktoré strhol vietor alebo dážď. Ich pozostatky poukazyvali na to, že dary boli prinášané nie až tak dávno.*“⁶⁵

Kríže na území Čerkeska zaznamenali viacerí cestovatelia. Napríklad J. A. Longworth opísal kríž, ktorý sa nachádzal v rajóne Pšada: „*Bol to rozpadávajúci sa drevený kríž na pahorku neďaleko pobrežia. Istotne bol svedkom doby gruzínskej cárovnej Tamary, ktorá vynaložila nemalo úsilie, aby na tieto brehy preliala svetlo kresťanstva. Sám kríž už dávno prestal odrážať najmenšie predstavy Čerkesov o kresťanstve. Pravda, naši sprievodcovia zložili pred ním svoje kalpaky. Keď sa ich pýtali, prečo tak robia, mykali ramenami a odpovedali, že predtým tak postupovali aj ich otcovia. Na kríži boli zavesené útržky oblečenia, ktoré, ako mi bolo povedané, slúžili ako dary po slávnostných sľuboch.*“⁶⁶

V prvej polovici 19. storočia horali Čiernomoria slávil ešte jeden kresťanský sviatok – „Deň obetovania Abraháma“. Tento sviatok je možné nazvať aj dňom vnášania diet'a do chrámu. Podľa starého zvyku každé diet'a, ktoré dosiahlo určitý vek, malo byť predstavené Bohu a v mene Všemohúceho bolo potrebné obetovať jedno zviera. Tento obyčaj vyznávalo takmer celé obyvateľstvo východného Pričernomoria, vrátane tzv. moslimov. Na margo toho J. S. Bell uvádza jeden ukázkový príklad: „...*tento obrad dosiahol taký stupeň uctievania, že aj tí, ktorí sa považujú za moslimov, sú nútení prispôsobiť sa mu. Buď pod silou zvyku, alebo pod vplyvom mienky absolútnej*

⁶² Большая энциклопедия /Под ред. С.Н. Южакова. В 22 т. Т. 3. Санкт-Петербург, 1902, с. 645.

⁶³ МОНПЕРЭ, ref. 26, с. 49.

⁶⁴ БЭЛЛ, ref. 21, с. 20.

⁶⁵ Там же, с. 48.

⁶⁶ Адыги, балкары и карачаевцы..., ref. 60, с. 543.

väčšiny. Práve z tohto dôvodu môj terajší hositeľ Zekuachaž-Oku, hoci aj patril k uvedenej skupine moslimov, predstavil však Stvoriteľovi svojho syna.⁶⁷

Obr. č. 3: Prírodný chrám Čerkesov – posvätný háj a strom so zaveseným krížom (Tagapch)⁶⁸

Pretrvávali aj iné, nekresťanské obrady. Napríklad barón F. F. Tornau, ktorý navštívil abazinský kmeň Medovejevcov, uviedol, že v ich krajine len knieža a niektoré šľachtické rody vyznávali mohamedánske náboženstvo. Obyčajní ľudia inklinovali k pohanstvu. Títo, nemajúc jasne vymedzenú vieru, sa v prípade nešťastia modlili k niektorým útesom a posvätným stromom. „K šajtanu⁶⁹ cítili neprekonateľný detský strach.“⁷⁰

Takým spôsobom, navzdor aktívnej islamizácii regiónu na konci 18. a začiatku 19. storočia, veľká časť obyvateľov pobrežného Čerkeska pokračovala vo vyznávaní kresťanstva. Moslimské náboženstvo tu malo skôr deklaratívny charakter a zakoreňovalo sa zdĺhavo. Pritom aj proces zachovania čistoty viery mal svoje charakteristické črty. V miestach obchodných stykov s cudzincami sa pozorovala zvýšená náboženská symbióza a do dialógu moslimskej civilizácie s kresťanstvom čiastočne vstupovalo aj pohanstvo. K tomu dochádzalo v dôsledku prítomnosti spoločných kaukazských tradícií, ku ktorým patrilo aj dedičstvo ich predkov. Kresťanstvo a pohanské prvky boli vierou dedov – v širšom slova zmysle, a islam staval sa vynúteným opatrením, šíriacim sa militantným spôsobom, zvonku.

Tradičný odev Čerkesov

Charakterizujúci odev Čerkesov Giorgio Interiano poznamenal, že ich vrchné oblečenie pozostávalo z plstenej plášte s výrezom, aby bolo možné uvoľniť si pravú ruku. Na hlave nosili Čerkesi plstenný klobúk, podobný tvaru cukrovej homole. Pod plášťom nosili „bodvábne alebo lanové terilicci so záhybmi od pásu nadol ako rímska sukeňa v dávnych dobách“. Okrem toho Čerkesi

⁶⁷ БЭЛЛ, ref. 21, s. 94-95.

⁶⁸ <http://iskatelklada.tuapse.ru/easyblog/entry/svyashchennye-roshchi-i-derevyu-u-cherkesov.html>.

⁶⁹ Šajtan (arab. شيطان šayṭān; rus. шайтан) – v arabskom bohosloví predstaviteľ kategórie zlých duchov, nepriateľských k Alahovi a ľudom, schopný prijať ľudskú podobu.

⁷⁰ ТОПХАУ, ref. 19, s. 156.

všade nosili malú koženú tašku zavesenú na boku, v ktorej sa nachádzalo ohnivo. Tieto tašky boli vyšívané ich ženami.⁷¹ V roku 1629 taliansky misionár Giovanni da Lucca opísal čerkeský kostým nasledujúcim spôsobom: „*Ich oblečenie sa príliš nelíši od toho nášho. Majú na sebe červené košeľa a „burki“;*⁷² ktoré – keďže zakrývajú len polku tela – otáčajú na ramenách do strany, odkiaľ fúka vietor.“⁷³

Zo svojho pohľadu opísal odev Čerkesa začiatkom 19. storočia Julius von Klaproth: „*Odev pripomína oblečenia kumyckých Tatárov, ale je ľahší, vyrobený z pevných textílií a celkovo bohatší. Košeľa [„jana“] je zošitá alebo z bieleho plátna, alebo – v súlade s gruzínskou módou – z prekrásneho červeného taftu s gombíkmi na hrudi. Okrem toho nosia hodvábnu vestu [rus. жилет], zvyčajne vyšívajú, a na nej krátke, ledva pás dosahujúci kabát [kamizola, rus. камзол] s gombíkmi po brucho.“*⁷⁴

V prípade čerkeských žien nemecký cestovateľ a orientalista Adam Olearius v prvej polovici 17. storočia poznamenal: „*Ženy majú zvyčajne dobré stavané, s peknou bielou tvárou a červenými lícami; vlasy čierne, v dvoch skrútených brčkách visia dole na oboch stranách; tvár si nezakrývajú. Na hlave majú dvojité čierne vankúše, na ktoré dávajú jemnú papierovú alebo bohato vyšívajú šatku a potom ju viažu pod bradou. V letnom období ženy chodia len v košeliach červenej, žltej, zelenej alebo modrej farby a zhora až k pupku odkryté tak, že je možné vidieť ich prsia, brucho a pupok. Sú spoločenské a láskavé a súčasne verné svojim manželom.“*⁷⁵ J. von Klaproth naopak pozoroval strohosť ženského oblečenia. „*Nevydaté mladé čerkeské ženy stláčajú svoje poprsie tesnou koženou vestou až tak, že je ledva viditeľné. Žena – matka, nosí voľnejšiu košeľu. Pokiaľ ide o zvyšok odevu, nežné pohlavie v Čerkesku je v rovnakej prísnosti ako u ostatných Ázijcov.“*⁷⁶

Predstavu o výzore tradičného odevu Čerkesov v 19. storočí poskytujú artefakty z expozície Múzea histórie mesta-letoviska Soči (rus. Музей истории города-курорта Сочи). Ako je znázornené na ilustrácii, mužské oblečenie obsahuje aj plstený plášť s výrezom, aj „bašlyk“ (rus. башлык – prikrývka hlavy v tvare kapucne, pozn. autorov). Neoddeliteľnou súčasťou čerkeského kostýmu bola aj bočná kožená taška. V zásade artefakt zodpovedá odevu, ktorý opísal začiatkom 16. storočia G. Interiano. V prípade ženského odevu bol, prirodzene, bohatší a krajšie zdobený. Vo všeobecnosti čerkeské ženy nosili široké nohavice, dlhú košeľu z bavlny alebo mušelínu so širokými rukávmi, hodvábnu kaftan (bešmet, kaptal; rus. бешмет, каптал), nízku koženú obuv (čeviačky; rus. чевяки) a na hlave okrúhlu čiapočku ovitú bielym mušelínom alebo turban (čalma; rus. чалма).⁷⁷ Uvedené svedectvá tak jednoznačne potvrdzujú zachovanie dizajnu čerkeského kostýmu v dlhodobom horizonte prakticky v nezmenenej podobe.

Tradície Čerkesov

Dôležitý význam v živote patriarchálnej čerkeskej spoločnosti mali tradície. Podľa Giorgia Interiana „*obývajú túto krajinu bez toho, aby mali aspoň jedno miesto, ktoré by bolo chránené stenami“.*⁷⁸ Touto vetou janovský cestovateľ zrejme chcel povedať, že všetky čerkeské domy sa budovali so slamy, trstia alebo dreva. Pre nobilitu bolo hanebné postaviť kamenný dom či pevnosť, keďže

⁷¹ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 27-28.

⁷² Burka (rus. бурка) – bezrukávový vlnený alebo plstený plášť.

⁷³ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 38.

⁷⁴ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 220.

⁷⁵ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 54.

⁷⁶ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 219-220.

⁷⁷ Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона, ref. 4, s. 581.

⁷⁸ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 29.

toto by znamenalo priznať pred súkmeňovcami nedostatok odvahy a neschopnosť chrániť sa a brániť sa.⁷⁹

Podľa opisov G. Interiana Čerkesi vedeli oceniť veľkorysosť a ochotne dávali všetko vlastné, okrem koňa a zbrane: „*Ak by niekto z nich mal na sebe, hoci aj po prvýkrát, vrchný odev alebo novú malinovú hodvábnu košeľu a nedaroval ich hneď a ochotne prvému, ktorý o to požiadal, bolo by to najväčšou potupou preňho. Hneď ako by boli oslovení s takou žiadosťou, okamžite zhodia so seba tieto šaty a obliekajú žialostné, niekedy špinavé handry prosiaceho. Preto šľachta je takmer vždy horšie oblečená ako ostatní. Avšak obuv, zbrane a kôň – tieto tri veci, ktoré sa nikdy nedarujú, sú ich najväčším prepychom. Niekedy šľachtic dá za koňa všetko, čo má, keďže je preňho najcennejší.*“⁸⁰

Obr. č. 4: Tradičné mužské a ženské oblečenie a domáce predmety Čerkesov (expozícia Múzea histórie mesta-letoviska Soči, 2017)

G. Interiano sa zmiňuje aj o tradícii kunačestva:⁸¹ „*Oni [horalí, pozn. autorov] poskytujú pobozinnosť s veľmi úprimnou srdečnosťou a volajú „kunačom“ [lat. hospes – pozn. autorov] hostiteľa a tak tiež aj samotného host'a. Keď host' odchádza, sprevádzajú ho k ďalšiemu hostiteľovi, chránia ho aj*

⁷⁹ Tamže, s. 29.

⁸⁰ Tamže, s. 28.

⁸¹ Kunačestvo (rus. куначество) – dávna kaukazská tradícia, podľa ktorej dvaja muži patriaci k rôznym rodom, kmeňom alebo národom vstupovali do tak úzkeho priateľstva, že tento vzťah v jeho význame sa blížil k príbuzenskému vzťahu. Stával sa záležitosťou cti a z toho vyplývajúcej povinnosti vzájomnej pomoci a ochrany.

za cenu vlastného obrozenia života. Aj keď vnímajú lúpežnú korisť ako legitímnu, „kunaci“ sa však líšia mimoriadnou vzájomnou vernosťou, a to ako v stenách domu, tak aj mimo nich.“⁸²

V čerkeských tradíciách zo 17. – 19. storočia nájde sa mnoho z toho, čo bolo charakteristické aj v 16. storočí. V roku 1637 Čerkesko navštívil Adam Olearius, ktorý popisujúc obydlia Čerkesov dosvedčil opis G. Interiana: „*Domy u nich sú veľmi zlé. Steny sú spletené z krovia a zvnútra pokryté hlinou.*“⁸³ Doslova to isté zopakoval aj Julius von Klaproth začiatkom 19. storočia. Potvrdil, že všetky čerkeské obydlia sú zo slamy, trstia a dreva. Aj to, že pre čerkeskú nobilitu by bola hanba budovať hradby alebo opevnené obydlie.⁸⁴ John Augustus Longworth zase upozornil, že v prípade nepriateľského útoku Čerkesi zapalovali svoje slamené domy a utekali s rodinami a dobytkom do hôr.⁸⁵ Taktiež poukázal na veľkú veľkorysosť horalov a rýchlosť, s ktorou sa zbavujú akejkoľvek veci. Pokiaľ mal niekto dve košele a dva páry topánok, musel sa o ne istotne podeliť. Konštatoval, že v takomto systéme sa ukazovali zjavné nedostatky, ktoré nabádali k lenivosti.⁸⁶

J. von Klaproth, ktorý navštívil Čerkesov v roku 1807 – 1808, písal aj o pohostinnosti horalov. Návštevníka zväčša obsluhoval sám hosťiteľ, bez účasti sluhov. Zvykom bolo aby hosťiteľ odprevadil hostí k ďalšiemu „kunakovi“.⁸⁷ Okrem toho, čerkeský národ mal veľký rešpekt pred vekom a starobou. Preto pri posúdení dôležitých otázok sa prizývali najstaršie kniežatá, šľachtici a taktiež najbohatší roľníci.⁸⁸ Uvedené fragmenty poukazujú, že v oblasti tradícií horali prejavovali značnú konzistenciu. Konzervativizmus tradícií bol charakteristickou črtou každodenného života Čerkesov.

Sociálne aktivity Čerkesov

Opisujúc sociálne aktivity Čerkesov Giorgio Interiano poznamenal: „*Živia sa hlavne chytaním rýb (jesetera) a pijú vodu zo svojich riek, veľmi užitočnú pre trávenie. Jedia všetky druhy mäsa domácich a divých zvierat. Nemajú ani pšenicu, ani víno, majú však veľa prosa a ďalších obilnín, z ktorých pripravujú chlieb a rôzne pokrmy. Ich nápoj je buza a med.*“⁸⁹ Väčšia časť Čerkeska je močaristá a pokrytá trstinou a šachorom. Horali majú svoje cestičky a tajné chodby, ktorými potajomky chodia rabovať chudobných roľníkov a kradnúť u nich nielen dobytok, ale aj deti na predaj.⁹⁰ Väčšinu otrokov predávajú do Egypta.⁹¹ V rámci zamestnania ženy v čerkeskom prostredí G. Interiano spomínal len prácu šľachtickej, ktorej domáce práce pozostávajú z vyšívania tašiek pre ohnivo a remeňov z veľmi mäkkej kože.⁹²

V roku 1629 katolícky misionár Giovanni da Lucca potvrdil, že sociálna aktivita Čerkesov spočíva hlavne v obchode s otrokmi, kožami zvierat a voskom. Pôdu obrábali motykou, nemali peniaze a svoj tovar vymieňali.⁹³ Začiatkom 19. storočia sa sociálne zamestnanie Čerkesov prakticky nezmenilo. Napríklad Frédéric Dubois de Montpérreux napísal: „...*bez ohľadu na triedu,*

⁸² *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 28.

⁸³ Tamže, s. 55.

⁸⁴ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 256.

⁸⁵ ЛОНГВОРД, ref. 22, s. 91.

⁸⁶ Tamže, s. 159.

⁸⁷ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 125.

⁸⁸ Tamže, s. 209-210.

⁸⁹ *Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*, ref. 6, s. 29.

⁹⁰ Tamže, s. 26-27.

⁹¹ Tamže, s. 26.

⁹² Tamže, s. 29.

⁹³ Tamže, s. 38.

do ktorej Čerkes patrila, bol vždy lenivý a – ak to bolo možné – vyhne sa každej trochu zložitejšej práci. Uprednostňuje byť vystaveným nebezpečenstvu zbrojníckeho života, než aby sa zapojil do práce, ktorá prináša každodenný chlieb. To platí najmä pre Natuchajcov, Šapsugov, Ubychov a všetky horské kmene v oblastiach s nepriaznivými pôdnymi podmienkami.⁹⁴

V podobnom duchu aj Julius von Klaproth poznamenal, že medzi Čerkesmi je veľmi málo remeselníkov. A z toho mála sú zväčša kováči. Časť z nich pracovala so železom, druhá časť so striebrom. Prví vyrábali dýky, kosáky a bity, druhí zbrane alebo brnenie. Žena hrala úlohu krajčírka vo svojej rodine. Manžel vyrábala nábytok a domáce potreby.⁹⁵

F. D. de Montpérreux spomína: „...remeslá a obchod v Čerkesku absentujú. Všetky s Osmanmi sa prejavujú len v mizernom výmennom obchode, pričom základom týchto vzťahov sú otroci. Jediné remeslo Čerkesov sa točí okolo spôsobov nadobudnutia otrokov [ako výmenného prostriedku] nájazdmi na ruské územie a teritória nepriateľských kmeňov. Tento spôsob tu pretrváva od čias Strabóna, aj keď už pomínulo 19 storočí. Vojnová loď pod velením kapitána Wulfa, ktorá ma prijala na svoju palubu, už dvakrát dostala príkaz prenasledovať galeje čerkeských pirátov. Pozoroval som ich a všimol som si len jednu zmenu: ich galeje sú veľké a schopné prevážať veľa ľudí, do 60 – 70 osôb [po čerkesky sa volajú „kať“ alebo „kouafa“ a tiež „kamara“; po abcházsky – „akhbat“; v turecko-nogajskom jazyku „ghemet“]. Poháňané len veslami sa kľúžu pozdĺž brehu. Mamajský prístav [pri Tuapse], známy už zo staroveku svojimi pirátmi, aj v súčasnosti je ústredným bodom čerkeských korzárov.“

Na margo čerkeských žien francúzsky cestovateľ poznamenal, že sa v každej rodine zaoberajú výrobou takmer všetkých domácich predmetov. Vedia spradiť súkno riedkej priadze v žltkasto-zelenej alebo šedej farbe. Vyrábajú plášte a pončo (po rusky „burka“; po čerkesky „džako“), šijú obuv, oblečenie a dokonca vedú vyrobiť vankúše na sedenie, remene a puzdrá na zbrane a šable.⁹⁶ Podobne opísal ženské domáce práce aj F. F. Tornau. Podčiarkol, že žena (manželka) bola povinná starať sa o hospodárstvo. Za pomoci ženského služobníctva tkala súkno, plátno a obliekala manžela a deti od hlavy po päty.⁹⁷

Na základe vyššie uvedených svedectiev je možné konštatovať, že sa v priebehu niekoľkých storočí sociálne aktivity Čerkesov rovnako nezmenili. Tomu napomáhala zachovanie samobytnosti spoločnosti, teritoriálna uzavretosť a dodržiavanie odvekých tradícií.

Sociálna štruktúra čerkeskej society

V súlade so svedectvom janovského cestovateľa Giorgia Interiana na prelome 15. a 16. storočia čerkeská societa pozostávala zo štyroch tried: šľachticov, vazalov, nevoľníkov a otrokov. Šľachta mala veľký rešpekt medzi ostatnými ľuďmi a trávil všetok svoj čas na koni. Netolerovala, aby poddaní vlastnili rovnaké kone. Ak niekto z prostých ľudí aj začal chovať žriebä, šľachtic ho odoberal a na oplátku im dával dobytok. Hovoril im: „Tu je to, čo je vytvorené pre teba, ale nie kôň.“⁹⁸ Viacerí šľachtici vlastnili vazalov a žili nezávisle, neuznávali žiadnu vládu okrem Božej. Nemali žiadne písané právo, ani osoby vykonávajúce spravodlivosť. Sila, obratnosť a sprostredkovatelia riešili všetky ich spory.⁹⁹

Sakralizácia šľachtickej moci v tej dobe dosahovala svoj vrchol. Podľa G. Interiana nobilita zastávala názor, že „šľachticom nemôže byť osoba ním nenarodená, aj keby bol sám vodca; šľachtic nemusí

⁹⁴ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 44.

⁹⁵ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 222.

⁹⁶ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 54-55.

⁹⁷ ТОРНАУ, ref. 19, s. 206.

⁹⁸ Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков, ref. 6, s. 26.

⁹⁹ Tamže, s. 26.

vedieť čítať a zaoberať sa obchodom, pokiaľ nejde o predaj koristi; jeho povinnosťou je riadiť svojich poddaných, brániť ich, zaoberať sa lovom a zapájať sa do vojenských cvičení.¹⁰⁰

V prvej tretine 19. storočia v otázke sociálnej štruktúry Frédéric Dubois de Montpérreux prirovnal Čerkesov k civilizovaným nemeckým štátom a Francúzsku v období prvých kráľov. Čerkesko nazýval vzorom feudálnej dvorskej šľachty stredoveku a hrdinskej aristokracie antického Grécka. Poznamenal: „*Ústava čisto feudálna; kastový duch tu vládne tak prísne, ako kedysi vo Francúzsku a Nemecku*“.¹⁰¹

Na rozdiel od G. Interiana francúzsky cestovateľ F. D. de Montpérreux poukázal na existenciu piatich hlavných tried čerkeskej spoločnosti v 19. storočí: kniežatá, šľachtici, prepustení na slobodu, nevoľníci a otroci. Klasifikujú a popisujú jednotlivé triedy poznamenal: „*Titul kniežatá sa nenadobúda inak ako narodením. Preto kniežatá, želajúc si zachovať nepoškrvnenú čistotu svojho rodokmeňa, sú v otázkach sobášov veľmi prísni. Nerovný vzťah je pre nich veľká potupa. Rozsah ich moci sa meria počtom vazalov, príbuzných a spojencov, ktorých vedia vyzbroidiť a postaviť do boja*“.

Druhá trieda sa skladá zo šľachticov alebo „vork“: Niektorí z nich sa stávajú veľmi silnými, vstupujú do príbuzenského vzťahu s mnohočlennými rodinami. Vykonávajú povinnosti panoša, resp. zbrojnoša a prislubujú kniežatú pri stole.

Trieda prepustených na slobodu sa skladá z bývalých nevoľníkov, ktorí dostali slobodu za akési služby alebo boli predaní do otroctva a vrátili sa s nadobudnutým majetkom a kúpili si príbytok. Majú rovnaké práva ako šľachta a slobodný stav prechádza na ich potomkov.

Závislí alebo nevoľníci tvoria štvrtú triedu. Ide o rovnakých vazalov ako v Európe v období feudalizmu. Žijú v úplnom podriadení vôle kniežatá alebo šľachtica, obrábajú ich pôdu v dobe mieru a chránia ich vo vojne. Táto závislosť prechádza z otca na syna. Avšak každý z nich má svoj pozemok a dobytok, na ktoré ich pán nemá žiadne právo, v zásade ako na nich samých a členov ich rodín. Pokiaľ je nevoľník nespokojný so svojím pánom, môže ho opustiť a usadiť sa niekde inde. Len v podobe trestu alebo výroku súdu môže aristokrat predat' svojho nevoľníka, pričom v takom prípade vec sa musí riešiť na zbromaždení spoločenstva.

Všetky tieto štyri triedy sa len malo líšia svojím oblečením a domácim životom. Dalo by sa dokonca povedať, že medzi nimi panuje úplná rovnosť, keďže vláda nobility nad ich vazalmi je málo citeľná. Ich vzťahy sú založené na dôvere, na patriarchálnom presvedčení, všetka moc je určená starými zvykmi.

Piata trieda – otroci. Každý cudzinec, ktorý sa odváži preniknúť do vnútra tohto kraja a nedokáže pomenovať svojho „kunnaka“ alebo pána, môže vždy očakávať premenu v otroka. Kniežatá a šľachtici každý deň zväčšujú počet svojich otrokov vďaka nájazdom na územia obsadené Rusmi. Otroci sú zdrojom obohatenia pre otrokárov; predávajú ich Turkom alebo ponechávajú u seba a snažia sa o ich rýchle zosobárenie.¹⁰²

Podobné triedne rozdelenie a ich charakteristika sa objavuje aj v cestopisoch Juliusa von Klaprotha. Podľa neho „*všetci kniežatá sú si navzájom rovní, ako sú navzájom rovní aj šľachtici. V celej tejto populácii ani jeden človek s vplyvom a dobrou hlavou nedokázal by vytvoriť súdržnejšie spoločenstvo: každé kniežta, každý šľachtic a dokonca každý na slobodu prepustený nevoľník je sám sebe pánom a riadi sa len svojou hlavou*“.¹⁰³

Jedným z najspoľahlivejších svedectiev o živote horských kmeňov v okolí rieky Soča (sídelnej oblasti Ubychov) zanechal ruský prieskumník barón F. F. Tornau, žijúci v rokoch 1835 – 1838 medzi nimi. Konštatoval: „*Národ nepodlieha kniežatám i šľachte, ktorým obýča, dostatok a osobná odvaha dávajú právo na rešpekt svojich krajanov, a nepredstavujú medzi ľudom nositeľov prísnej*

¹⁰⁰ Tamže, s. 27.

¹⁰¹ МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 35.

¹⁰² МОИПЕРЭ, ref. 26, s. 35-36.

¹⁰³ КЛАПРОТ, ref. 15, s. 208.

vlády.¹⁰⁴ Týmto F. F. Tornau naznačuje, že v prvej polovici 19. storočia ubyšská spoločnosť dosiahla obdobie rozkladu kmeňových vzťahov s viditeľnými elementmi decentralizácie. Ako sa ukazuje, v tom čase boli ich kniežatá už len nominálnymi postavami bez autority, akú mali v predchádzajúcich obdobiach. Následne svoje poznatky barón Tornau doplnil: „V kmeňovej rade – keď kniežta je známy svojou odvahou, vie oslovit' a spojiť svoje zámery so želaním národa – je možné očakávať poslušnosť, avšak len krátkodobú. Pomínutelnosť charakteru a ľahkomyselnosť nútia tento národ štepiť sa, sledujúc pritom svoj osob.“¹⁰⁵

Obr. č. 5: Stretnutie čerkeských kniežat (G. Gagarin, 1839 – 1840)

Charakterizujúci systém vládnutia v horskom prostredí je potrebné poukázať na jej zjavnú evolúciu. V 16. storočí bola centralizácia veľmi silnou a bola založená na sile nobility. Po občianskej vojne v roku 1785 sa spoločnosť decentralizovala. V tejto veci sa zreteľne ukazujú niektoré elementy sociálneho napätia. Po prvé, existencia dvoch orgánov riadenia (kmeňová rada a kniežatá), t. j. duálnej vlády; po druhé, charakteristická črta ubyšskej (v zásade – čerkeskej) spoločnosti – orientácia na jednoduchý „život jedným dňom“ v celej svojej rozmanitosti. Bezpochyby, kniežatá a šľachta sa snažili o väčšiu stabilitu, aspoň pre zachovanie svojho postavenia a majetku. Preto stavili na postupné zblížovanie sa a spoluprácu s ruskou mocou, ktorá od Drinopolskej mierovej zmluvy v roku 1829 intenzívne podmaňovala a pacifikovala región východného Pričiernomoria a Kaukazu. To ešte viac prehĺbilo priepasť medzi nobilitou (čiastočne prechádzajúcej do ruských /platených/ služieb) a nižšími vrstvami čerkeskej spoločnosti.¹⁰⁶

¹⁰⁴ АОАГС. Ф. Р-348. ОИ. 1. Д. 19. Л. 8.

¹⁰⁵ АОАГС. Ф. Р-348. ОИ. 1. Д. 19. Л. 9, 13.

¹⁰⁶ Podrobnejšie: ČERKASOV, A. – MEŇKOVSKIJ, V. – IVANCOV, V. – RJABCEV, A. – MOLČANOVA, V. – NATOLOČNAJA, O. Nobilita a ľud ubyšskej spoločnosti: príčiny sociálneho konfliktu. In: *Acta historica Neosoliensia*, roč. 17, 2014, č. 1-2, s. 268-280.

* * *

Nejednotný antropologický vzťah, zaznamenaný v skúmaných prameňoch, rôznych kmeňov tvoriacich čerkeskú spoločnosť naznačuje prítomnosť odlišných oddelených etnických skupín v zložení jeho obyvateľstva. Tento úsudok potvrdzuje aj fakt existencie rôznych jazykov na území Čerkeska a neprítomnosť jazyka medzietnickej komunikácie.

V náboženskej koexistencii sa Čerkesko rozčlenilo na dve časti: u obyvateľov čiernomorského pobrežia dominovali kresťanské a pohanské obrady; horské obyvateľstvo Zakubánia bolo významne islamizované, ale aj tu sa zachovalo pohanstvo. Vo všeobecnosti bolo šírenie islamu v regióne poznačené nielen vonkajšími vplyvmi, ale aj spoločenskou stratifikáciou miestneho obyvateľstva a úlohami, ktoré zohrávali v spoločnosti jeho rôzne sociálne skupiny.

Zvláštnosť sociálneho rozvrstvenia čerkeskej spoločnosti sa prejavovala v zachovaní práv slobodného stavu svojho obyvateľstva (okrem otrokov) a taktiež vo vyznávaní spoločných tradícií a zvykov. Občianska vojna roku 1785 viedla k decentralizácii riadenia horalskej spoločnosti a jej demokratizácii.

Izolovanosť čerkeského územia, nevyvinutosť vonkajších vzťahov, absencia migračných procesov a osobitosti mentality obyvateľstva podmieňovali slabý vývoj remesiel, priemyslu, obchodu a – celkovo – aj charakter sociálnej činnosti.

Je evidentné, že v prvej polovici 19. storočia prebiehal v čerkeskej spoločnosti proces rozkladu kmeňových vzťahov a vyzrieval sociálny konflikt. Vplyv Osmanskej ríše na pričiernomorské kmene sa ohraničoval len na obchodné vzťahy (export zbraní na boj proti Rusom a import otrokov a čerkeských žien do tureckých háremov). Za týchto podmienok pre harmonický vývin horalov, aspoň po ranoindustriálnu úroveň a s predpokladom zachovania identity, boli potrebné storočia. Taký čas im však dejiny neposkytli.

Pod vplyvom sociálnej a náboženskej rozpoltenosti, ale s túžbou po slobode, Čerkesi – žijúci „jedným dňom“, neuznávajúci svoje kniežatá ani autoritu starejších – prispeli k neslávnemu výsledku. Tragickému vysídleniu za hranice rodnej zeme – čerkeskému muchadžirstvu.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Muchadžirstvo (rus. мухаджирство aj махаджирство; arab. نـوـر حـامـلـا muhaceret – presídlenie, emigrácia) – vo všeobecnosti masové a cielené presídlenie moslimov do moslimskej krajiny z nemoslimského štátu, pokiaľ sú v menšine (napr. v dôsledku anexie moslimskej krajiny kresťanským štátom) a neželajú si zmieriť sa s menšinovým postavením. Podrobnejšie pozri: DUDAREV, S. L. On the Question of the Terms «Muhajirun» and «Muhajirism». In: *Bylye Gody*, roč. 44, 2017, č. 2, s. 525-532.

V prípade čerkeského muchadžirstva: Na konci rusko-kaukazskej vojny (1817 – 1864) ruská administratíva vzišla ultimátum o vysídlení moslimských horských národov východného Čiernomoria. Mali možnosť presídliť sa buď do kubánskych stepí alebo do Osmanskej ríše. Samotné presídlenie horských národov Severného Kaukazu na teritórium Osmanskej ríše kulminuje v 60. rokoch 19. storočia – tzv. muchadžirstvo – sa realizovalo v niekoľkých etapách. Obyvatelia západného Čerkeska boli pod konvojom deportovaní na čiernomorské pobrežie, následne prevážaní loďami na maloázijské pobrežie a osmanskou vládou rozsídľovaní v malých skupinách do rôznych častí ríše (čiastočne na území Anatólie, väčšinou však na Balkánsky polostrov, hlavne do Bulharska). Celkový počet deportovaných nie je presne známy. Odhaduje sa, že štvrtina obyvateľstva horských kmeňov severozápadného Kaukazu bola presídlená na Kubáň a tri štvrtiny do Osmanskej ríše, pričom Šapsugovia a Ubychovia odišli takmer všetci. Podľa súčasných odhadov do Malej Ázie bolo presídlených 350- až 450-tisíc Puďí, hoci sa vyskytuje oveľa väčšie údaje – 1,5 mil. deportovaných osôb. Vyčistené územie sa medzitým osídľovalo ruskými kozákmi, Arménmi a obyvateľstvom z centrálnych častí Ruskej ríše. Súčasné výskumy nenechávajú na pochybách, že deportácie kaukazských horalov bola rusko-osmanským projektom prospešným pre obe strany. Ruské impérium získalo úrodné a strategicky významné územia. Osmanská ríša získala zdravú populáciu s rozvinutými tradíciami vojenskej kultúry, ktorú osídľovala najmä v balkánskych provinciách Porty, kde plnili úlohu živého pohraničného plotu medzi kresťanským obyvateľstvom. НЕФЛЯШЕВА, Н. Миграции с Северного Кавказа вчера и сегодня. Мухаджирьы. In: *Сайт «Кавказский узел»* (www.kavkaz-uzel.eu), 25.6.2017.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Literatúra (Bibliography)

- Archive Department of the Administration of the city of Sochi* (AOAGS). FR-348. Op. 1. D. 19. L. 13-14.
- Адыги, балкарцы и карачаевцы в известиях европейских авторов XIII–XIX вв.* (1974). Нальчик.
- Античные источники о Северном Кавказе* (1990). Нальчик.
- BELL, J. S. (1840). *Journal of a Residence in Circassia during the years 1837, 1838 and 1839*. Vol. 1-2. London : E. Moxon.
- БЕЛЛ, Дж. (2007). *Дневник пребывания в Черкесии в течение 1837–1839 годов*. В 2 т. Нальчик.
- Большая энциклопедия* (1902). Под ред. С.Н. Южакова. В 22 т. Т. 3. Санкт-Петербург.
- ČERKASOV, A. – MEŇKOVSKIJ, V. – IVANCOV, V. – RJABCEV, A. – MOLČANOVA, V. – NATOLOČNAJA, O. (2014). Nobilita a ľud ubyšskej spoločnosti: príčiny sociálneho konfliktu. In: *Acta historica Neosoliensia*, vol. 17, No. 1-2, pp. 268-280.
- Descrittione del Mar Negro & della Tartaria per il d. Emiddio Dortelli d'Askoli, zett. Dom.: prefettodel Caffa, Tartaria & c.* 1634.
- DUDAREV, S. L. (2017). On the Question of the Terms «Muhajirun» and «Muhajirism». In: *Vylye Gody*, vol. 44, No. 2, pp. 525-532.
- Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*. Т. XXXVIIIа: Черкесы (1903). Санкт-Петербург.
- GLANVILLE, P. a kol. (2002). *Encyklopedie jazyků Evropy*. Praha.
- Известия древних писателей греческих и латинских о Скифии и Кавказе* (1992). Сост. В.В. Латышев. Санкт-Петербург.
- ИНТЕРИАНО, Дж (1974). *Быт и страна зихов, именуемых черкесами*. Нальчик.
- IVANTSOV, V. G. – CHERKASOV, A. A. – TARAKANOV, V. V. – MOLCHANOVA, V. S. – NATOLOCHNAYA, O. V. (2015). Russian and Foreign Authors of the late 18th – 19th Centuries on the North-West and Central Caucasus (the Historiographical and Historical Aspects). Part 1. In: *Vylye Gody*, vol. 35, No. 1, pp. 70-80.
- ЮДИН, П. (1914). Лжепророк Ушурма-ших Мансур (Из истории религиозных движений на Кавказе). In: *Русский архив*, No. 10, pp. 217-229.
- Кавказ: европейские дневники XIII – XVIII веков*. Сост. В. Аталиков. Вып. III. (2010). Нальчик.
- KLAPROTH, J. von (1812 – 1814). *Reise in den Kaukasus und Georgien in den Jahren 1807 und 1808*. Vol. 1 – 2. Halle und Berlin.
- КЛАПРОТ, Ю. (2008). *Описание поездок по Кавказу и Грузии в 1807 и 1808 годах*. Нальчик.
- La vita et sito de' Zichi, chiamati Ciarcasti, Historia notabile* (di Geor. Interiano) (1502). Venezia, Aldo Manuzio.
- LONGWORTH, J. A. (1840). *A Year Among The Circassians. In two volumes*. London, Henry Colburn.
- ЛОНГВОРД, Дж. (2002). *Год среди черкесов*. Нальчик.
- ЛЮЛЬБЕ, Л. Я. (1990). *Черкесия: историко-этнографические статьи (С издания 1927 года, Краснодар)*. Краснодар.
- МАРИНЬИ, Т. де (2015). *Путешествие в Черкессию*. Перевод с англ. Р. О. Корсаков. Санкт-Петербург.

- MONTPERREUX, F. D. de (1838 – 1849). *Voyage autour du Caucase, chez les Tscherkesses et les Abkhases, en Colchide, en Géorgie, en Arménie et en Crimée*, 6 zv. Paris : Librairie de Gide, 1839–1849.
- МОНПЕРЭ, Ф. Д. де (2010). *Путешествие вокруг Кавказа*. Т. 1. У черкесов и абхазов. Майкоп.
- NEFLIASHEVA, N. Migratsii s Severnogo Kavkaza vchera i segodnia. Mukhadzhiry. In: *Sait «Kavkazskii uzel»* (www.kavkaz-uzel.eu), 25. 6. 2017.
- OLEARIUS, A. (1663). *Ausführliche Beschreibung Der Kundbaren Reyse Nach Muscov und Persien: So durch gelegenheit einer Holsteinischen Gesandtschafft von Gottorffa ußan Michael Fedoronitz den grossen Zaar in Muscov/ und Schach Sefi König in Persien geschehen...* Schleßwig, Holwein.
- Описание перекопских и ногайских татар, черкесов, мингрелов и грузин Жана де Люка, монаха Доминиканского ордена (1625). Перевод П. Юрченко. In: *Записки Одесского общества истории и древностей*. Т. 11. Одесса, 1879, pp. 473-493.
- СПЕНСЕР, Э. (2008) *Описание поездок по западному Кавказу, включая путешествие через Имеретию, Мингрелию, Турцию, Молдавию, Галицию, Силезию и Моравию в 1836 г.* Нальчик.
- TAITBOUT DE MARIGNY, J. V. É. (1837). *Three Voyages in the Black Sea to the Coast of Circassia*. London, John Murray.
- ТОРНАУ, Ф. Ф. (2008). *Воспоминания кавказского офицера*. В двух частях. Майкоп.
- Travels in the Western Caucasus, Including a Tour Through Imeritia, Mingrelia, Turkey, Moldavia, Galicia, Silesia, and Moravia in 1836*. By Edmund Spencer, Esq. Author of „Travels in Circassia“, &c (1838). London, Henry Colburn.
- Voyage en Circassie fait en 1818, Par M. Taitbout de Marigny* (1821). Bruxelles, De L'Imprimeriede J. Dekeyn.
- VOROŠILOV, V. I. (2008). *Istorija ubyčov*. Майкоп.

Slovenské bryndziarstvo a vagačovská výrobná v Detve K 230. výročiu vzniku prvej bryndziarne

Juraj Janto

Juraj Janto, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2, 814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: juraj.janto@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:51-59

Production of bryndza in Slovakia and the Vagač bryndza manufacture in Detva: On the 230th anniversary of the founding of the first industrial site for the production of bryndza

This paper examines the history of the production of bryndza, a sheep milk product considered traditional to and symbolic of Slovakia. Bryndza is a kneaded, salted and preserved sheep cheese is the product of Carpathian sheep breeding and its specific lifestyle associated with the Wallach colonization of Slovakia. Geographical conditions favorable to sheep breeding across most of Slovakia and native adaptations of sheep cheese for better marketability gave rise to this specifically Slovak product and made it the chief export of local sheep breeding. This was significantly aided by dedicated bryndza manufactures the first of which was founded in 1787 by Ján Vagač in Detva. This paper examines its founding and traces its history all the way to its nationalization and dissolution.

Key words: sheep cheese, Slovak bryndza, Detva, Ján Vagač

Bryndza na Slovensku

Súčasťou kultúrneho dedičstva¹ sú aj tradičné jedlá a potravinové výrobky. Nezastupiteľné miesto na Slovensku má medzi nimi bryndza (a s ňou spojené bryndzové halušky). Hoci sa ako fenomén karpatského salašníctva objavuje aj v iných krajinách, pre naše územie je typická jej rozšírenosť, obľuba a špecifická podoba. K formovaniu osobitej slovenskej bryndze prispeli v zásadnej miere práve potravinárske výrobné – bryndziarne. Prvá z nich bola založená pred 230 rokmi v Detve (druhá o desať rokov neskôr v Zvolenskej Slatine).

Bryndza je spojená s novým spôsobom chovu oviec, ktorý sa u nás – popri dovtedy známom nižinnom chove – rozširoval od 14. storočia. Tento salašný chov bol charakteristický sezónnym pobytom odolných dlhosrstých oviec – *valašiek* na salaši zvyčajne v období od apríla do októbra (*od Ďura do Mitra*). Spolu s ďalšími s ním spojenými zložkami kultúry sa u nás rozšíril v súvislosti s kolonizáciou na valaskom práve v 14. až 17. storočí. Keďže šírenie nového spôsobu života prinieslo zapojenie dovtedy vôbec alebo málo využívaných horských oblastí do hospodárskej produkcie, podporovali ho panovníci i lokálni zemepáni. Úľavy z poddanských dávok a iné výhody motivovali aj domáce obyvateľstvo. Viacetnická (rumunsko-slovanská) kolonizácia výrazne ovplyvnila nielen ovčiarstvo, ale aj iné – predovšetkým s ním spojené oblasti našej kultúry

¹ Identifikácia kultúrneho dedičstva vychádza z vnímania konkrétneho spoločenstva. Dôležité je, čo ono považuje za osobitý, špecifický prvok vlastnej kultúry. Viď napríklad KAČÍREK, Ľuboš. *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Vysokoškolské skriptá. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z., 2016, s. 6.

– napríklad folklór či viaceré zložky materiálnej kultúry.² Významne zasiahla do dovtedajšieho spôsobu života v horských a podhorských oblastiach Slovenska na asi dvoch tretinách celého jeho územia. Na Slovensku, s prevažujúcim horským reliéfom, sa tento domácim podmienkam prispôsobovaný impulz stal výraznou súčasťou tradičnej kultúry a významnou reprezentáciou národnej špecifickosti.³ Salašný chov oviec bol tiež charakteristický svojím zameraním na mliečnu produkciu s jej hlavným produktom – vyzretým hrudkovým syrom.⁴

Ďalším spracovaním ovčieho syra – miesením a solením – mohla vzniknúť bryndza, ktorá bola aj spôsobom jeho konzervácie. Znalosť jej výroby súvisí najpravdepodobnejšie so spomínaným šírením valaskej kultúry v Karpatoch.⁵ Samotné slovo bryndza (rum. *brânză* = syr) je rumunského (valaského, románskeho) pôvodu a vyskytuje sa v rôznych obmenách aj v iných krajinách. Označuje buď všeobecne (ovčí) syr alebo jeho rôzne úpravy, najčastejšie solením a miesením. Prvý písomný výskyt slova bryndza je na Slovensku zaznamenaný z roku 1470.⁶ V nasledujúcich storočiach zmienky o bryndzi (v tvaroch *brynyz*, *bronza*, *berenze*, *brinza*, *boronza* a pod.) pribúdajú najmä v urbároch feudálnych panstiev. Z dobových záznamov vyplýva, že sa pod bryndzou u nás rozumel miesený a konzervovaný ovčí syr. Slovo sa vyskytovalo vo všetkých slovenských nárečových oblastiach s výnimkou juhozápadného a časti východného Slovenska. Na myjavských kopaniciach sa používal termín ovčí (*horkí*, *galatkoví*) syr, rovnako používali najčastejšie tento všeobecný termín aj na slovensko-maďarskom rozhraní dolného Tekova.⁷

Domáca výroba bryndze

Hoci máme doklady (z urbárov už v 17. storočí⁸), že sa na výrobu bryndze používalo aj kravské alebo miešané mlieko, všeobecne sa pod bryndzou rozumel špeciálny produkt pripravovaný z ovčieho hrudkového syra. Čerstvé ovčie mlieko sa zrazilo pomocou prírodného syridla – *kelagu* (vyrábaného zo žalúdkov cicajúcich mláďat – *rinciek*). Po roztrepaní a usadení zakľaganého mlieka sa z neho zberala syrenina, ktorá sa stláčala do ucelenej hrudy a vložila sa do plachty. Odtiekla zo srvátky a na drevenej polici (*podššari*) sa nechala sušiť a zrieť. Takto sa vyrobil základný produkt salašníctva – ovčí hrudkový syr. Po dozretí sa odnášal do domácností

² Vybrané časti materiálnej kultúry predstavujú súčasť výučby štúdia etnológie, ale aj muzeológie. Viac napríklad TIŠLIAR, Pavol. Museology as a university subject in Slovakia history, program and course design. In: *European journal of contemporary education*, roč. 6, 2017, č. 1, s. 160, 162.

³ Najčastejšie prostredníctvom jednotlivých prejavov, ako sú napríklad fujara, tradičný odev ovčiarov s valaškou, črpák, žinčica a pod. A najmä vďaka umeleckému spracovávaniu v literatúre, výtvarnom umení, neskôr i vo filme.

⁴ Viac JANTO, Juraj. Salašný chov v Detve a na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 95-106.

⁵ Menej pravdepodobné teórie uvádzali, že znalosť jej výroby priniesli obchodníci zo Starej Turej pri svojich cestách v Rumunsku, či, dokonca, že bryndza sa vyrábala na Slovensku už v rímskych časoch v okolí Kežmarku. Viď. BALKO, Ján. *Bryndziarský priemysel na Slovensku*. Martin, 1940, s. 14.

⁶ V listine zo 17. 9. 1470 vydané zvolenským županom a Púpcianskym spolunájomníkom V. Mólsteinom, v ktorej povoľuje šoltýsovi Ladislavovi Valachovi s osadníkmi osídliť opustený majer Šebenicu (terajšia Valaská), za čo boli povinní platiť zámku Lupča ročne 25 baranov, 25 škopov a bryndzu (*brinzam*). Podľa RAPOŠ, Karol. Pôvod salašníctva v Brezne. In: *Časopis Muzejálnej slovenskej spoločnosti*, roč. 20, 1928, č. 2, s. 44.

⁷ PODOLÁK, Ján. Pôvod a rozšírenie ovčieho syra zvaného bryndza na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, roč. 25, 1977, č. 2, s. 263-265.

⁸ V urbári Vršateckého panstva z 1. 1. 1683 sa píše: „Brynzju pansku jsou tež dvakrat do roka povinni vzít, k žatve a k pustu... Jestli sa jim da sama kravska, jeden cent za pet zlatych, pakliž michana z ovču, tehdy cent za šest zlatych a jestli sama ovča, jeden cent za sedem zlatych.“ WATZKA, Jozef. Urbár hradného panstva Vršatec. In: MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II (XVII. storočie)*. Bratislava: Vyd. SAV, 1959, s. 459.

majiteľov oviec, kde sa z neho vyrábala bryndza.⁹ Na salašoch sa vyrábala bryndza len minimálne, najčastejšie na pripravované jedlo, a to z čerstvého syra alebo z *urdy* – hustej hmoty, ktorá vznikla pri varení žinčice.¹⁰ Po prinesení zo salaša sa hrudy syra nechali ešte dozrieť v drevených korytách na chladnom mieste v komore alebo v pivnici. Zo zrelého syra okrájali tenkú vrchnú kôrku, hrudu pokrájali a rukami vymiesili. Pri miesení pridávali soľ (na hornej Orave i pokrájajú cibuľu alebo na Zamagurí pažítku). Bryndzu natlačili do drevenej nádoby (*gelety, dieže, súdka, putery*). Niekde zaliali bryndzu roztopeným maslom, bravčovou masťou, srvátkou alebo mliekom; v oblasti Zamaguria primiešali ako konzervačný prostriedok lieh alebo rum.¹¹ V domácej výrobe sa mohol použiť tiež suchý alebo zaúdený syr. V okrajových oblastiach pôvodného rozšírenia salašnej kultúry (myjavské kopanice, stredné Ponitrie, dolný Tekov) sa bryndza vyrábala aj z tvarohu, ktorý sa pripravoval z kyslého mlieka. Zdôvodňovalo sa to nedostatkom *kelagu*.¹² Archaický spôsob uskladnenia a prepravy bryndze vo vreci z očistenej ovčej (alebo kozej) kože – *temľove*, bol podľa historických prameňov známy aj na Slovensku.¹³ (Pridanie soli pri miesení pred zašitím do kože pokladajú niektorí až za neskoršie slovenské špecifikum.¹⁴) Vreca sa po uzavretí zašilo a mohlo sa zavesiť do dymu, aby sa syr konzervoval údením. Takýto spôsob pretrval na Balkáne a v Rumunsku až do druhej polovice 20. storočia.¹⁵

Bryndza sa vyrábala v domácnostiach chovateľov na celom Slovensku¹⁶ s výnimkou nížinného juhozápadného a častí východného Slovenska, kam karpatské salašníctvo nepreniklo.¹⁷ Dorábala sa hlavne pre vlastnú potrebu a bola tiež súčasťou poddanských dávok zemepánovi. Jej výroba bola v minulosti rozšírená v juhovýchodnej Európe aj v iných oblastiach. Neskôr sa tu však presadili iné syrové výrobky, ktoré sa rozšírili na trhoch. Na Slovensku zostala jej výroba dominantným produktom salašníctva, a to aj vďaka odbytu na trhoch mimo jeho územia. Už v 18. storočí sa vyvážala aj mimo Slovenska. Bryndzu vysoko oceňovali (za najlepšiu sa považovala liptovská) nielen Matej Bel, ale aj iní, ktorí ju porovnávali so zázračným liekom (tzv. benátskym teriakom). Obohatená o víno, materinu dúšku a iné aromatické byliny (šafan, rasca) sa natlačila do geliet, zaliala maslom, aby nesplesnivela, a posielala do zahraničia.

⁹ Ako píše Hugolín Gavlovič: „*Tá je bačovská povinnosť: ovečky čítati, hrudy syra ze všech ovec na bryndžu zbirati.*“ GAVLOVIČ, Hugolín. *Valaská škola mravův stodola*. Zlatý fond denníka SME 2007 (1755). Dostupné na http://zlatyfond.sme.sk/dielo/165/Gavlovic_Valaska-skola-mravuv-stodola#axzz4gscU692, s. 496.

¹⁰ PODOLÁK, ref. 7, s. 274.

¹¹ PODOLÁK, Ján. *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava: Veda, 1982, s. 181.

¹² PODOLÁK, ref. 7, s. 270.

¹³ *Temľov* sa uvádza tiež v urbároch ako miera poddanskej dávky.

¹⁴ Na základe domnienky bryndziarov Petra Moleca a Štefana Vagača uvádza BALKO, ref. 5, s. 16.

¹⁵ V Rumunsku sa označuje ako *brânză de burduf*, natlačená do drevenej nádoby ako *brânză de puțină*. Podľa PODOLÁK, ref. 7, s. 276-277.

¹⁶ Balko (ref. 5, s. 15) sa tiež zaoberá teóriami, kde sa na Slovensku prvýkrát bryndza vyrábala – na Liptove (podľa známej liptovskej bryndze) alebo na salašoch v Trenčianskej župe (podľa názorov bryndziarskych rodín Vagača a Moleca). Tieto názory sú však málo pravdepodobné (viď. tiež ref 5).

¹⁷ Viď. PODOLÁK, Ján. Domáce spracovanie a uskladňovanie bryndze. In: *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava: NÚ SAV, 1990, s. 21.

Prvá bryndziarenň

Kľúčovú úlohu v ďalšom vývoji výroby a rozširovania bryndze zohrali špecializované výrobné – bryndziarne.¹⁸ V roku 1787 založil prvý z nich v Detve Ján Vagač (1759 – 1835),¹⁹ ktorý pochádzal zo Starej Turej z rodiny mäsiara.²⁰ Rod Vagačovcov tu patril medzi zámožných katolíckych obyvateľov poddanského pôvodu, ktorý vlastnil mlyny. V Starej Turej sa viacerí podnikaví obchodníci zaoberali predajom dobytka a masla v mestách monarchie, ktorí nakupovali v chovateľských regiónoch. Vagač tiež vykupoval ovce na mäso, ktoré konzervoval solením, údením alebo sušením, a ovčie maslo, ktoré pretápal. Premýšľal, ako by sa dal na trhu väčšmi uplatniť ovčí hrudkový syr, ktorý ho zaujal pri návštevách salašov. Samotný syr mal totiž krátku trvanlivosť, hrudky boli neskladné a podomácky vyrábaná bryndza nemala dostatočnú kvalitu. Podľa rodinného podania robil so syrom rôzne pokusy, aby získal trvanlivejší produkt.²¹ Ako nówum rozvaľkal rozdrvený syr na drevenej doske, lopári, čím dosiahol jemnejšiu a rovnomernejšiu konzistenciu. Do bryndze potom vmiesil soľ a vytvaroval ju do kompaktnej hmoty. Takto získal tuhý ale masťovitý produkt. Kúsok takejto bryndze pribalil svojim odberateľom masla a keďže im chutila, rozhodol sa po takomto „prieskume“ pre jej výrobu vo veľkom. V Detve založil v roku 1787 sezónnu potravinársku výrobnú, do ktorej odoberal syr z okolitých salašov. Tu syr dozrieval, potom sa ručne drvil, vaľkal, solil a miesil do hrúd. Celý tento proces trval asi dva týždne. Bryndza sa vyrábala spočiatku od skorej jari do júna, ale pokiaľ bol dostatok kvalitného syra, predlžovala sa jej výroba až do októbra. Počas približne siedmich mesiacov zamestnával takto Vagač 8 – 9 pracovníkov.²² Potom sa vracal naspäť do Starej Turej. Okolo roku 1800 uľahčilo prácu v detvianskej bryndziarni zavedenie mletia na ručných mlynoch s drevenými valcami. Ján Vagač svojimi novými výrobnými postupmi smeroval k vytvoreniu špecifickej slovenskej bryndze.²³

O desať rokov po vzniku prvej bryndziarne založil Staroturán Peter Molec v roku 1797 ďalšiu (a dodnes fungujúcu) vo Zvolenskej Slatine. K významným patril aj podnik Makovického

¹⁸ Vznikali tiež v dobovom kontexte oživenia chovu oviec v dôsledku osvietenskej podpory na zvýšenie domácej produkcie vlny.

¹⁹ Problematiku vzniku a dejín podniku spracoval HLADIL, Gustáv. *150 leté jubileum nejstarší bryndziárny v Československu Alexander Vagač v Detvě na Slovensku*. Detva, 1937. Genealógiou rodiny sa zaoberala RAGAČOVÁ, Jarmila. Korene detvianskej rodiny Vagačovcov. In: FIGUROVÁ, Tatiana (ed.). *Detva. Tradície, premeny a súčasnosť. Zborník príspevkov z konferencie (Od rurálneho k urbánnemu?)*. Detva, 2006, s. 167-171. Širšie vývoj bryndziarstva zaznamenal BALKO, ref. 5.

²⁰ Priezvisko rodiny sa uvádzalo vo viacerých tvaroch: Vagacs, Vagats, Wagacs. V maďarčine znamená *vág* rezat', krájať, deliť a prípona *ács* označuje tesára, remeselníka.

²¹ HLADIL, ref. 19, s. 10.

²² Ako píše Medvecký: „K veľkopriemyslu pripočítat' sluší aj bryndziarstvo, prevádzkané hlavne pochvalne známou rodinou Vagačovskou. Títo usilovní Staroturanci vyrábajú tu každoročne 12 – 13 sto metrických centov znamenitej bryndze, a dodávajú ju zväčša do Viedne, kde má čo renomovaný výrobok veľký odbyt. Závod tento skupujúci ovčí syr z ďalekého okolia, zamestnáva počas 7 mesiacov sezóny 8 — 9 robotných síl.“ MEDVECKÝ, Karol. *Detva*. Zlatý fond denníka SME 2012 (1905), Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1743/Medvecky_Detva/1#axzz4gseLpmBv, s. 166.

²³ Ján Keresteš, mikrobiológ a mliekarenský odborník, Vagačov prínos na vytvorení špecifickej slovenskej bryndze zhrňa do jeho výrobného postupu: 1. zrenie ovčieho hrudkového syra v nenasolenom stave na policiach v regáloch; 2. rozdrobovanie ovčieho syra po 9- až 13-dňovom zrení; 3. rozotieranie rozdrveného ovčieho syra dreveným váľkom na lopáre (neskôr na valchoch mlecej súpravy); 4. otáčanie jedného valca rýchlejšie ako druhého, čo znamená trecí efekt, ktorým sa vyrobila tuhá, ale masťovitá bryndza; 5. rozotretie syrovej hmoty, zamiešanie suchej soli, odstátie do druhého rána a po premiešaní na druhý deň natlačenie bryndze do drevených súdkov. KERESTEŠ, Ján. Slovenská bryndza – chránené označenie pôvodu. In: *Chov oviec a výroba ovčieho mlieka na Slovensku. Zborník zo seminára*. Rovinka : SZ DT, 2006, s. 58-66.

v Ružomberku od roku 1850, Burkhardtov v Mičinej a v Pstruši,²⁴ Manicov v Tisovci, (tiež Staroturana) Valla (uvádza sa aj ako Valo, Wallo)²⁵ a Witmanna vo Zvolene. V druhej polovici 19. storočia založil v Detve po vzore svojho krajana (menšiu) bryndziareň aj Ján Galbavý.²⁶

O odbyt produktu sa spočiatku starali samotní výrobcovia. Furmanský voz sa vyložil slamou alebo vrbou prútenou košinou, potiahol sa plachtou a bryndzu do neho nabili ako pevný blok. Takýto predaj bol populárny napríklad aj na viedenskom Naschmarkte. Predajca po bryndzi búchal, odrezával ju priamo z voza a vážil ju na minciери. Volali ich preto *Käsesteiger* – krájač, „štuchač“ syra, z čoho vzniklo poslovenčené *kaštikár*.²⁷ Takáto *šnajdka*²⁸ – tvrdá bryndza sa zvykla baliť aj do drevených jedľových sudov. Pôvodne to súviselo zrejme s jej ochranou pred vodou pri doprave na pltiach. Napokon sa presadil tento spôsob balenia do sudov. Drobní odberatelia si kupovali bryndzu v menších 5 – 10 kg geletách, ktoré boli vo vnútri vyložené – na udržanie trvanlivosti – tenkou bukovou dyhou. Rastúci dopyt po bryndzi viedol k rozdeleniu výroby, dopravy a predaja, ktorému sa primárne začali venovať samostatní obchodníci. Napokon predaj z vozov postupne zanikol v druhej polovici 19. storočia po presadení sa železnice ako hlavnej dopravy.

Ďalšia významná zmena vo výrobe bryndze nastala na sklonku 19. storočia. Zvolenský bryndziar Teodor Vallo (1861 – 1932) pridal namiesto tuhej soli do rozdrveného syra osobitne pripravený soľný roztok. Získal tak mäkkú a roztierateľnú bryndzu, ktorá sa s menšími úpravami vyrába dodnes. Objavenie a uvedenie mäkkej roztierateľnej bryndze v roku 1892 a jej balenie v geletách viedlo k novej etape jej výroby a k rastúcemu záujmu.

Zápas o kvalitu bryndze v prvej polovici 20. storočia

S vzrastajúcim dopytom po bryndzi i s jej ľahšou výrobou narastal začiatkom 20. storočia tiež záujem mnohých podnikavcov o jej produkciu. Tí však v úsilí po rýchlym zisku mnohokrát zhoršovali jej kvalitu. Ovčí syr nahrádzali lacnejším kravským, ktorí obchodníci chodili vykupovať dokonca až na Moravu a do syra primiešavali margarín aj zemiaky. Ako uvádza Balko: „*Stav bryndziarskej výroby ... bol už natoľko zhumplovaný, že už skoro každý obchodník s miešaným tovarom mlel na malom mlynčeku kravský tvaroh s margarínom a predával tento výrobok ako bryndzu.*“²⁹ Samozrejme, poctiví bryndziari sa usilovali o zvrátenie tohto stavu, preto zjednotili sily a v roku 1917 založili *Hornouhorské spojené bryndziarne Zvolen*.³⁰ Po vzniku republiky premenované *Spojené bryndziarne Zvolen* vybudovali samostatné syrárne na spracovanie kravského mlieka.³¹ Spojený podnik patril k najväčším vývozcom syrov³² v ČSR, v roku 1923 sa však v dôsledku nezhôd rozpadol. Pokusom chrániť kvalitu bryndze bol aj vznik Mliekarenských jednot, ktoré boli založené z iniciatívy Vagača, Moleca a J. Sóca (odborne vzdelaného bryndziara

²⁴ V roku 1883 zaviedol výrobu rokfortu, ktorý sa podľa podania naučil vyrábať od drotára zo Starých Hôr, ktorý pôsobil vo Francúzsku a priniesol aj pleseň v prášku. Vid'. BALKO, ref. 5, s. 46.

²⁵ Z ďalších bryndziarov zo Starej Turej pochádzali Ďurkovič, Klimáček, Ježo, Párovský, Roháček, Slezáček, Valovič a i. Podľa BALKO, ref. 5, s. 20.

²⁶ Jeho firma zaviedla v roku 1924 prvú priemyselnú výrobu oštiepkov na Slovensku.

²⁷ BALKO, ref. 5, s. 25.

²⁸ Z nemeckého schneiden – krájač'.

²⁹ BALKO, ref. 5, s. 30.

³⁰ Ich súčasťou boli podniky Vagača, Moleca, Bluha a Wittmanna zo Zvolena. Zaviedli tiež výrobu ementálu pôvodom zo Švajčiarska, produkovali eidam, rokfort, trapistický syr a iné.

³¹ Vo Veľkej Lúke, Očovej, Zvolenskej Slatine, v Dobrej Nive, Sáse, Detve a inde. Podľa BALKO, ref. 5, s. 47.

³² Ich existencia zruinovala Vallovu bryndziareň. Podľa KERESTEŠ, Ján – SELECKÝ, Ján a kol. *Syrárstvo na Slovensku. História a technológia*. Považská Bystrica : Eminent, 2005, s. 53-54.

z Dobrej Nivy). Hoci ich uznesenia o kvalite produkcie sa nedodržovali, predsa plnili aspoň svoju organizačno-propagačnú funkciu. Napokon v roku 1927 bolo prijaté vládne nariadenie o výrobe hrudkového syra a bryndze a ich predaji. Bola to prvá legislatívna úprava slovenskej bryndze. Nariadenie vymedzilo pojem syra a bryndze a zaviedlo akostné označenie na obaloch.³³ Chýbal však výkonný orgán, ktorý by dodržiavanie kontroloval, preto sa bryndza aj naďalej falšovala. „Dobré meno bryndze bolo už úplne skazené, a to natolko, že už konzument nerozoznal pravú bryndzu od falšovanej.“³⁴ Významným medzníkom sa stali až vládne nariadenia z č. 159 a 160 z roku 1935 (neskôr č. 126/1937), ktoré ako kontrolný orgán ustanovili *Bryndziarsky syndikát* so sídlom v Turčianskom Svätom Martine. Jeho členmi mohli byť zástupcovia Zväzu chovateľov oviec a výrobcov bryndze. Syndikát stanovoval produkčné oblasti ovčieho hrudkového syra, ročné kvóty na výrobu bryndze pre jednotlivé podniky, kontroloval pomerné vykupovanie syra od všetkých chovateľov v produkčnej oblasti, dozeral na kvalitu syra a bryndze, navrhoval ministerstvu ceny, viedol zoznam oprávnených bryndziarní a vyjadroval sa k vzniku nových.³⁵ Úradne vyhlásovaná cena syra a bryndze mala zabrániť ich falšovaniu. Predaj v obchode bol však bez regulácie (problém rabatov), preto sa úplne nezabránilo kazeniu akosti výrobcom. Riešením malo byť *Družstvo pre predaj bryndze*, ktoré bolo zriadené v máji 1938.³⁶ Kým v roku 1925 bolo na Slovensku 25, v roku 1936 už 48 oprávnených bryndziarní (v r. 1938 42), ktoré spolu vykúpili takmer 1,9 mil. kg ovčieho syra a predali takmer 1,6 mil. kg bryndze, z toho 30 % na Slovensku,³⁷ zvyšok zväčša v Česku a v Rakúsku. Stále sa však upozorňovalo na nedostatočnosť odbytu vlastného ovčieho syra v republike v porovnaní s cudzokrajnými mliečnymi produktmi.³⁸

Vagačovská bryndziareň v 20. storočí

Po zakladateľovi bryndziarne Jánovi Vagačovi ju prevzal jeho syn Ján (1783 – 1856) a ďalej jeho deti Martin, Alexander a Štefan. V podnikaní pokračovala ďalšia generácia rodiny – Michal a Martin. Michalov syn Alexander (1879 – 1934) prevzal vedenie v roku 1905 a s jeho menom sa spája ďalší rozkvet podniku. Natrvalo sa usadil v Detve (dovtedy tu prichádzali majitelia len na sezónu, od marca do októbra) a postavil si tu dvojpodlažný dom spolu s výrobnými dielňami. Na pohon mlecích mlynov zaviedol benzínové (1914) a neskôr elektrické (1928) motory.³⁹ Zaviedol tiež výrobu tvrdých, plesňových a tavených syrov (z dovážaného rakúskeho ementálu

³³ Lahôdková bryndza musela obsahovať najmenej 48 % tuku v sušine, Liptovská minimálne 40 %, Zimná min. 30 % a Kôrkovica sa získavala z odrezkov syra pri výrobe bryndze.

³⁴ A ďalej: „Do takto preparovanej bryndze sa dávali ešte rozličné chemické konzervačné prípravky, aby sa tovar nekazil, a tak sa potom fušerom darilo, konkurovali lacnou cenou, voňavou bryndzou, ktorá, pravda, nemala výživnej hodnoty a ktorú práve na trhoch ubíjala a z konzumu vytlačala bryndzu nepreparovanú, nefalšovanú, plnotučnú a akostnú.“ BALKO, ref. 5, s. 31-32.

³⁵ BALKO, ref. 5, s. 36.

³⁶ BALKO, ref. 5, s. 40.

³⁷ BALKO, ref. 5, s. 43.

³⁸ Pre českých zákazníkov sa používali napríklad tieto slogany: „Namísto různých cizokrajných sýrů a pochutin kupujte plnotučnou bryndzu, která je tou nejzdravější lahůdkou“, „Kupujte bryndzu – pomůžete chudým slovenským horalům“, „Týdně dvakrát bryndzu k večěři – prospějete svému zdraví“, „Žádejte bryndzu v každé restauraci“ a i. Podľa *Bryndza. Nejchutnější původní slovenský sýr*. Zvolen : Mliekarenská jednota pre Slovensko, 1934, s. 6, 32.

³⁹ HLADIL, ref. 19, s. 13-15.

výmenou za bryndzu), ktoré sa už vyrábali aj v ostatných podnikoch.⁴⁰ Aj na ich baleniach používal vagačovskú značku troch jedlí. Posledným majiteľom detvianskej bryndziarne bol Alexandrov syn Štefan (1905 – 1991), vyštudovaný inžinier, ktorý prevzal vedenie podniku po otcovej smrti v roku 1934.⁴¹ Pokračoval vo výrobe bryndze,⁴² tvrdých bochníkových⁴³ a tavených⁴⁴ syrov. V roku 1947 bol ešte predsedom *Sväzku mliekarní*, ale nástup komunistického režimu znamenal znárodnenie aj pre jeho podnik. Po zmene režimu pracoval ako robotník a býval na sídlisku v Banskej Bystrici. Výrobu v detvianskom podniku definitívne zrušili a presunuli v roku 1951.

Výroba bryndze v období socializmu a súčasnosť

Po roku 1948 boli bryndziarne postupne znárodnené, pridružené k mliekarenským závodom a v roku 1953 začlenené do národného podniku *Slovenské bryndziarne* vo Zvolene. Po jeho zrušení (1955) boli opäť pričlenené k mliekarenským závodom.⁴⁵ Bryndzu vyrábali v desiatich mliekarniach, pričom existovali dve akostné označenia: „Liptovská bryndza“, ktorá sa vyrábala len z ovčieho hrudového syra, a „Bryndza“, čo bola zmes s kravským tvarohom. Pretože chovy oviec klesali,⁴⁶ prejavovala sa disproporcía medzi výrobnou kapacitou bryndziarní a možnosťami nákupu ovčieho syra. Neprospievali ani časté organizačné zmeny výroby v tomto období. Znižovala sa kvalita a export bryndze. Ten smeroval najmä do Rakúska. Do USA sa vyvážal ako polotovar nasolený hrudkový syr pre bývalého majiteľa bryndziarne V. Feldmanna, ktorý z neho pre krajanov vyrábala bryndzu. Od polovice 60. rokov 20. storočia sa začínala výroba stabilizovať, zavádzali sa nové technológie (pneumatický lis, mechanizácia atď.), upúšťalo sa od geletiek a prešlo sa k drobným spotrebiteľským baleniam strojom.⁴⁷ Výroba bryndze i stavy oviec rástli (v roku 1987 sa vyrobilo takmer 5,4 mil. kg a chovalo sa 621-tisíc oviec) až do roku 1990, kedy sa začal opäť výraznejší pokles.⁴⁸

Po roku 1989 sa popri transformovaných pôvodne veľkých mliekarenských podnikoch objavili znovu na scéne aj niektoré staré bryndziarske firmy – Molec vo Zvolenskej Slatine

⁴⁰ S výrobou plesňového syra (ro克福tu) z ovčieho syra začal v roku 1883 v Mičinej (neskôr v Pstruši) Burkhardt a pokračoval v nej až do zániku v roku 1910. Jeho produkciu obnovili *Spojené bryndziarne* v roku 1919 a zaviedli aj výrobu tvrdých syrov – tzv. trapistického, salámového, eidamu a ementálu. S výrobou tavených škatulkových syrov na spôsob trojuholníkových švajčiarskych začal v roku 1928 Peter Molec vo Zvolenskej Slatine. Práve výroba týchto syrov je na Slovensku dcérou bryndziarstva. BALKO, ref. 5, s. 46-48.

⁴¹ Okrem Štefana mal Alexander a jeho manželka Antónia, rod. Valovičová ďalšie deti: Karola, Júliusa a Marišku. Karol v Brne vyštudoval právo, bol sudcom, prokurátorom i pracovníkom ministerstva. Počas vojny bol zapojený do odboja v skupine Flóra. Bol tiež pri vyhlásení Košického vládneho programu. V 50. rokoch bol väznený za spoluprácu so svojím strýkom saleziánom a misionárom v Brazílii, tiež väzneným, Viliamom Vagačom. Ďalší zo synov Július pracoval ako ekonóm v Slovenskej národnej banke a podieľal sa na prenesení štátneho pokladu z Bratislavy do povstaleckej Banskej Bystrice. V Matthauserne bol odsúdený na smrť. Zdroj: Informácie poskytnuté Helenou Tužinskou, rod. Vagačovou, vnučkou Karola a pravnučkou Alexandra Vagača.

⁴² Vyrábala sa *Labôdková, Liptovská, Zimná bryndza a Kórkovica*, odstupňované podľa podielu tuku v sušine. HLADIL, ref. 19, s. 23.

⁴³ Bolí to: *Syr salámový, Detvus – údený oštiepkový syr, Trapistický syr, Tyčový syr, Eidamský syr, Jubila – gourmandský syr, Syr jubilejný* a zelený syr s plesňou. HLADIL, ref. 19, s. 30-31.

⁴⁴ Bolí to syry vyrábané z rakúskeho ementálu *TRI-K-kmínový syr, Kriváň – dielkový syr, Detvan – dielkový syr*.

⁴⁵ KERESTEŠ, Ján. *Ovčiarstvo na Slovensku*. Považská Bystrica : Eminent, 2008, s. 372.

⁴⁶ Chov oviec sa v 50. rokoch pokladal za neekonomický, pretože vlna sa mohla nahradiť výrobou umelých vlákien, dokonca sa zakazoval. ZEMKO, Ján – ZEMKOVÁ, Anna Osídlenie a bývanie. In.: ZEMKO, J. a kol. *Detva*. Detva : Osveta, 1988, s. 190.

⁴⁷ KERESTEŠ, ref. 44, s. 383-385.

⁴⁸ SELECKÝ, Ján. *Slovenská bryndza a jedlá s bryndzou*. Zvolen, 2008, s. 62.

či Witmann vo Zvolene. Vagačovci sa k podnikaniu nevrátili, a to najmä z dôvodu likvidácie výroby v Detve po znárodnení i prerušenia rodinnej kontinuity.⁴⁹ V nových ekonomických podmienkach obstáli len niektorí výrobcovia. Viedol sa aj zápas o uznanie tradičnej výroby kvalitnej a pravej bryndze. V roku 2008 sa jej – pod názvom *Slovenská bryndza* – podarilo získať v Európskej únii štatút chráneného zemepisného označenia.⁵⁰ Slovenská bryndza musí podľa neho obsahovať viac ako 50 % vyzretého hrudkového ovčieho syra. Prírodná nepasterizovaná ovčia bryndza sa pokladá za mikrobiálny fenomén, zdravý a výživný produkt, ktorej mikroorganizmy pomáhajú udržiavať rovnováhu črevnej mikroflóry, znižuje cholesterol a má i ďalšie priaznivé účinky.

Záver

Ovčiarstvo významne ovplyvňovalo spôsob života a kultúru na Slovensku, a to najmä od kolonizácie na valaskom práve. Chov oviec vrcholil v druhej polovici 19. storočia, keď sa ich na území dnešného Slovenska pásli takmer tri milióny. Odvtedy ich počet postupne klesal až k súčasným okolo 230-tisíc kusom. Súviselo to nielen s prechodom na striedavý systém hospodárenia, náročnosťou salašného chovu, ale aj so stratou dopytu po ovčích produktoch – mlieku a syre, mäse, vlně, koži a hnoji. Všestranná úžitkovosť oviec i vysoká adaptabilita by si zaslúžila znovuoživiť ich chov vo väčšom meradle, čo by výrazne prispelo k potravinovej sebestačnosti, obnove vidieka a ekológie krajiny, ako aj k zvýšeniu zamestnanosti.⁵¹

Bryndza je na Slovensku stále obľúbená a rozšírená, je pokladaná za náš typický a tradičný produkt ako taká i v spojení s bryndzovými haluškami, ktoré sú vnímané ako naše národné jedlo. Jej výroba (i samotné slovo) pochádza z pastierskych kultúr Balkánu a je známa v celej oblasti karpatského salašníctva. Ale vďaka vhodným a osobitým (pôdno klimatickým a i.) podmienkam valaského chovu oviec, bryndziarňam a ich úpravám syra pre širšie trhové uplatnenie sa zrodila špecifická slovenská bryndza ako hlavný produkt nášho ovčiarstva. V tomto procese patrí nezastupiteľné miesto prvej bryndziarni v Detve a jej zakladateľovi Jánovi Vagačovi, ktorý vynašiel nové výrobné postupy.⁵²

Zoznam prameňov a literatúry (References)

BALKO, Ján. (1940). *Bryndziarsky priemysel na Slovensku*. Martin.
Bryndza. Nejchutnejší pávodní slovenský syr. (1934). Zvolen : Mliekarenská jednota pre Slovensko.

⁴⁹ Štefanov synovec a krstný syn rozmýšľal nad pokračovaním v rodinnej tradícii. Obnova zanedbaných priestorov a znehodnoteného strojového vybavenia by však bola príliš nákladná. Zdroj: Informácie poskytnuté Helenou Tužinskou, rod. Vagačovou, vnučkou Karola a pravnučkou Alexandra Vagača.

⁵⁰ Z ovčiarokých výrobkov ho získal aj Slovenský oštiepok, Slovenská parenica, Oravský korbáčik, Zázrivský korbáčik, Klenovský syrec a Zázrivské vojky. V kategórii Zaručená tradičná špecialita figuruje Ovčí hrudkový syr – salašnícky, Ovčí salašnícky údený syr. Viď. stránku Európskej komisie – Poľnohospodárstvo a rozvoj vidieka. Dostupné na: <http://ec.europa.eu/agriculture/quality/door/list.html>.

⁵¹ V pôdohospodárstve (poľnohospodárstvo, lesníctvo a rybárstvo) bolo ešte v polovici 20. storočia zamestnaných takmer 57 % ekonomicky aktívnych obyvateľov, v roku 1991 takmer 14 % a v roku 2001 už len 5,4 %. Viď. ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. The fertility of women in the primary sector in Slovakia according to censuses conducted between 1900 and 2001. In: *Bylye Gody*, 3/2015, s. 652.

⁵² Tiež ďalším bryndziarskym podnikom a osobitne zvolenskému výrobcovi Teodorovi Vallovi, ktorí v roku 1892 uviedol mäkkú roztierateľnú bryndzu.

- GAVLOVIČ, Hugolín. (1755). *Valaská škola mravív stodola*. Zlatý fond denníka SME 2007. Dostupné na http://zlatyfond.sme.sk/dielo/165/Gavlovic_Valaska-skola-mravuv-stodola#axzz4gscUi692, p. 496.
- HLADIL, Gustáv. (1937). *150 leté jubileum nejstarší brynzárny v Československu Alexander Vagač v Detvě na Slovensku*. Detva.
- JANTO, Juraj. (2016). Salašný chov v Detve a na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 2, pp. 95-106.
- KAČÍREK, Euboš. (2016). *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Vysokoškolské skriptá. Bratislava: Muzeológia a kultúrne dedičstvo, o. z. ISBN 978-80-89881-05-5.
- KERESTEŠ, Ján. (2006). Slovenská bryndza – chránené označenie pôvodu. In: *Chov oviec a výroba ovčieho mlieka na Slovensku. Zborník zo seminára*. Rovinka : SZ DT, pp. 58-66. ISBN 80-969469-6-X.
- KERESTEŠ, Ján – SELECKÝ, Ján a kol. (2005). *Syrárstvo na Slovensku. História a technológia*. Považská Bystrica: Eminent. ISBN 80-969387-9-7.
- KERESTEŠ, Ján (2008). *Ovčiarstvo na Slovensku*. Považská Bystrica : Eminent. ISBN 80-969840-5-3.
- MEDVECKÝ, Karol. (1905). *Detva*. Zlatý fond denníka SME 2012. Dostupné na: http://zlatyfond.sme.sk/dielo/1743/Medvecky_Detva/1#axzz4gseLpmBv, p. 166.
- PODOLÁK, Ján. (1977). Pôvod a rozšírenie ovčieho syra zvaného bryndza na Slovensku. In: *Slovenský národopis*, vol. 25, No. 2, pp. 261-286.
- PODOLÁK, Ján. (1982). *Tradičné ovčiarstvo na Slovensku*. Bratislava : Veda.
- PODOLÁK, Ján. (1990). Domáce spracovanie a uskladňovanie bryndze. In: *Etnografický atlas Slovenska*. Bratislava : NÚ SAV, p. 21.
- RAGAČOVÁ, Jarmila. (2006). Korene detvianskej rodiny Vagačovcov. In: FIGUROVÁ, Tatiana (ed.). *Detva. Tradiície, premeny a súčasnosť. Zborník príspevkov z konferencie (Od rurálneho k urbánnemu?)*. Detva, pp. 167-171. ISBN 80-969586-0-7.
- RAPOŠ, Karol. (1928). Pôvod salašníctva v Brezne. In: *Časopis Muzeálnej slovenskej spoločnosti*, vol. 20, No. 2, pp. 44-49.
- SELECKÝ, Ján. (2008). *Slovenská bryndza a jedlá s bryndzou*. Zvolen. ISBN 978-80-969948-4-7.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. (2015). The fertility of women in the primary sector in Slovakia according to censuses conducted between 1900 and 2001. In: *Bylye Gody*, No. 3, pp. 625-662.
- TIŠLIAR, Pavol. (2017). Museology as a university subject in Slovakia history, program and course design. In: *European journal of contemporary education*, vol. 6, No. 1, pp. 159-166.
- ZEMKO, Ján – ZEMKOVÁ, Anna. (1988). Osídlenie a bývanie. In.: ZEMKO, J. a kol. *Detva*. Detva : Osveta, pp. 189-259.
- WATZKA, Jozef. (1959). Urbár hradného panstva Vršatec. In: MARSINA, Richard – KUŠÍK, Michal. *Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku II (XVII. storočie)*. Bratislava : SAV, pp. 336-461.

Múzejníctvo a výstavníctvo v Bratislave v období prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945)

Zuzana Falathová

Mgr. Zuzana Falathová
Bratislava City Museum
Radničná 577/1
811 01 Bratislava
Slovakia
e-mail: zuzana.falathova@bratislava.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:61-76

Museology and organisation of exhibitions in Bratislava during the period of Slovak Republic (1939-1945)
This paper analyzes the organization of exhibitions in Bratislava in the period between 1939 and 1945. We examine not only the exhibitions themselves, but also for the first time shed light on their background, their administration and their locations. The exhibitions analyzed here include those organized by museum as well as non-museum institutions of varying types and focus. Our analyzes details the challenges involved in organizing exhibitions in the capital and then provides a detailed examination of three specific exhibition. Additionally, the paper provides an overview of the exhibition activities of two major cultural institutions, the Slovak Museum and the Association of Slovak Artists towards the end of the period in question.

Key words: Bratislava, Slovak Museum, Slovak State, Association of Slovak Artists, exhibition, organisation of exhibitions

Múzejníctvo na Slovensku prešlo od svojich počiatkov mnohými cestami, obdobiami, zmenami, prežilo mnoho režimov i vlád, až pokým nadobudlo dnešnú podobu. Tieto všetky faktory ho neustále ovplyvňovali a formovali, či už vo väčšej alebo menšej miere. Popri múzejníctve sa utváralo aj múzejné výstavníctvo a navzájom boli so sebou späté a na sebe závislé. Vládnuce politické systémy vedeli, ako zapôbiť na svoj ľud a často k tomu využívali aj kultúrne inštitúcie – v našom prípade múzeá, a tak sa stalo, že spolu so svojou výstavnou činnosťou boli pod ich vplyvom. Nakoľko boli tieto vplyvy pozitívne a nakoľko negatívne, nech zhodnotí každý sám. Jedným z týchto prípadov bolo aj obdobie prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, kedy prebiehal jeden z najväčších vojnových konfliktov – druhá svetová vojna. Toto ešte aj dnes citlivé obdobie, rozdeľujúce odbornú verejnosť na viaceré tábory, je problematické aj z hľadiska zachovaných dobových prameňov v oblasti múzejníctva a výstavníctva. Autentické reálie absentujú z viacerých príčin, ako napríklad že mnohé informácie z týchto rokov sú neúplné, stratené, zničené, neobjavené alebo sa k nim bádatelia z nejakých dôvodov nedostali. Následkom toho je fakt, že sa múzejníctvu a múzejnému výstavníctvu z rokov 1939 – 1945 nevenovala dostatočná pozornosť.¹

¹ Tejto téme sa venovali nasledovní autori: JURKOVIČ, Miloš. Výstavná činnosť predchodcov Slovenského národného múzea v Bratislave v rokoch 1929 – 1955. In: *Múzeum*, roč. 18, 1973, č. 1, s. 231-234; KOVÁČ, Dušan. *Bratislava 1939 – 1945*. Bratislava: Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT, 2006; PALÁRIK, Miroslav. *Zväz slovenských múzeí v období Slovenského štátu 1939 – 1945*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta, 2011; VALACHOVIČ, Pavol. Slovenské múzeum v rokoch 1940 – 1948. In: *Múzeum*, roč. 34, 1989, č. 1, s. 38-47; Pozri aj nový katalóg: BAJCUROVÁ, Katarína. *Sen x skutočnosť : umenie & propaganda 1939-1945*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2016.

Čo sa týka výstavníctva, tak táto problematika nie je podrobne spracovaná ani z hľadiska výstavnej činnosti múzejných inštitúcií (múzejné výstavníctvo) a ani z hľadiska výstavníctva všeobecne – máme na mysli výstavnú činnosť realizovanú nemúzejnými inštitúciami, ako boli napríklad rôzne spolky, organizácie atď. (nemúzejné výstavníctvo). Túto medzeru sme sa snažili vyplniť v čo najväčšej miere v diplomovej práci² pod totožným názvom, kde je táto téma podrobená detailnému výskumu s akcentom na mesto Bratislava. V tejto štúdií v nasledujúcich riadkoch veľmi stručne predstavíme bratislavské múzejníctvo obdobia rokov 1939 – 1945, ale dôraz tu kladieme hlavne na bratislavské výstavníctvo – či už múzejné alebo nemúzejné.

Po vzniku samostatného Slovenského štátu 14. marca 1939 (od júla 1939 Slovenská republika) sa stala Bratislava nielen hlavným mestom nového štátneho útvaru Slovákov na čele s prezidentom Jozefom Tisom, ale plnila aj dôležitú funkciu hospodárskeho, politického a kultúrneho centra. V etape rokov 1939 – 1945 bola sídlom ústredných vládnych orgánov, ministerstiev a iných významných inštitúcií (Národná banka, Slovenská univerzita, Slovenská vysoká škola technická, Slovenská akadémia vied a umení, Národné divadlo a iné). V prestavanom Grassalkovichovom paláci mal svoje sídlo prezident a slovenský Snem zasadal v Župnom dome na Námestí 14. marca (dnes Župné námestie). Podľa sčítania obyvateľstva z roku 1940 mala Bratislava 138 966 obyvateľov. Na čele mesta stál vládny komisár Belo Kováč (zodpovedal sa priamo vláde), ktorému bol v roku 1941 udelený titul mešťanostu, pričom mal právo používať aj stavovské insígnie mesta a reťaz. B. Kováč mal okrem úradníkov k dispozícii aj poradný zbor. V apríli 1944 ho vo funkcii vystriedal Štefan Ravasz. Roky 1939 – 1945 priniesli mestu aj napriek vojne viacero uskutočnených plánov v súvislosti s jeho výstavbou.³

Bratislava nezaostávala ani v oblasti múzejníctva a po marci 1939 tu pôsobili tri múzeá ešte z predchádzajúcich období. Od druhej polovice 19. storočia bratislavské múzejníctvo reprezentovalo Mestské múzeum (založené v r. 1868) a v ére prvej Československej republiky, v 20. rokoch, pribudli k nemu Zemedelské a Vlastivedné múzeum. Nové pomery v múzejníctve priniesli so sebou nielen vznik Sväzu slovenských múzeí v Martine, ale v Bratislave aj sformovanie nových, respektíve „staronových“ múzeí – prvým bolo v roku 1940 Slovenské múzeum, ktoré sa utvorilo zlúčením Zemedelského a Vlastivedného múzea. V rámci Slovenského múzea, ktoré tu pôsobilo spolu s Mestským múzeom, vznikla v roku 1943 Slovenská muzeálna galéria. Sieť nových múzeí sa rozšírila v roku 1941 dvoma múzeami – Hygienickým, ktoré sídlilo v bývalých Štefánikových kasárňach (dnes sídlo Slovenskej národnej galérie) a Vojenským so sídlom v jazdeckých kasárňach na Tehelnom poli. V roku 1944 malo Mestské múzeum zásluhu na založení Cirkevného múzea v kláštore klarisiek.⁴

Výstavníctvo v období rokov 1939 – 1945

V úvode štúdie sme sa snažili definovať termín výstavníctva z pohľadu usporiadateľa, respektíve organizátora výstavy, a preto tu bola nutná potreba zaviesť dva nové termíny – múzejné a nemúzejné výstavníctvo. Pod pojmom múzejné výstavníctvo rozumieme výstavy usporiadané samotným múzeom vo svojej budove, prípadne výstavy usporiadané inými

² FALATHOVÁ, Zuzana. *Múzejníctvo a výstavníctvo v Bratislave počas obdobia Slovenskej republiky (1939 – 1945)*, Diplomová práca. Bratislava: Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 2016, 142 s.

³ Kováč, ref. 1, s. 9-47 a 83-108.

⁴ *Slovák*, roč. 23, 6. 4. 1941, ?, s. 14. Podrobnejšie informácie o múzeách uvádza: JURKOVIČ, Miloš. *Slovenské múzeá*. Turčiansky Sv. Martin : Sväz slovenských múzeí, 1945, Falathová, ref. 2, a tiež: HERČKO, Ivan a kolektív. *Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku*. Banská Bystrica: Ústav vedy a výskumu a Katedra environmentálneho manažérstva FPV Univerzity Mateja Bela, 2009, s. 137-142.

organizáciami v múzeu. Názor, že sa do výstavnej činnosti určitého múzea zahŕňajú aj výstavy, ktoré v ňom usporiadali iné organizácie či inštitúcie, zastával aj Miloš Jurkovič a podľa neho takéto výstavy sú často programovo blízke činnosti múzea alebo z nich môže múzeum získať určité exponáty alebo celky do svojich zbierok.⁵ Napríklad za prvej Československej republiky v Zemедelskom múzeu organizovali výstavy a vystavovali umelci z Umeleckej besedy slovenskej. Neskôr počas prvej Slovenskej republiky aj Slovenské múzeum poskytovalo pre mnohé z výstav iba priestory a ich organizátormi boli rôzne vládne inštitúcie, ako napríklad Ministerstvo školstva a národnej osvety či iné kultúrne spolky. Mnohokrát bolo múzeum aj iniciátorom výstav a touto formou sprístupňovalo svoje zbierkové fondy.⁶ Podľa M. Jurkoviča je výstavná činnosť múzea podporou a propagáciou jeho odbornej činnosti, oboznamuje návštevníka s výsledkami vedecko-výskumnej činnosti múzea, aktualizuje jeho významnejšie fondy a zároveň upozorňuje na jeho zberateľskú činnosť: „Každá výstavná činnosť nesie znaky svojej doby a jej vývin, obsahové zameranie, rozsah i úroveň sú motivované rôznymi okolnosťami, ako je hospodársky, kultúrno-politický a spoločenský vývoj, ale aj aktuálne potreby doby, mnohokrát umožniť mladým, snaživým umelcom predstaviť sa verejnosti svojimi dielami.“⁷

Na druhej strane pojem nemúzejné výstavníctvo v sebe zahŕňa výstavy usporiadané „nemúzeami“, napríklad rôznymi spolkami, spoločnosťami, združeniami či organizáciami vo svojich vlastných priestoroch a budovách. Do nemúzejného výstavníctva etapy rokov 1939 – 1945 patria ako organizátori aj rôzne slovenské, nemecké a inonárodné politické strany, úrady, ministerstvá, veľvyslanectvá, spoločnosti, vojenské organizácie, z ktorých skoro všetky mali svoje kultúrne zložky, respektíve oddelenia podieľajúce sa na kultúrnej i výstavnej činnosti Bratislavy. V neposlednom rade sem zaraďujeme aj gymnáziá spolu so strednými a vysokými školami, kníhkupectvá a nakladateľstvá, obchodné domy a tiež rôzne bratislavské i mimobratislavské firmy.⁸ Po vysvetlení termínov múzejné a nemúzejné výstavníctvo je dôležité ešte objasniť časové ohraničenie obdobia konania výstav v Bratislave. Hoci používame rozpätie rokov 1939 – 1945, kedy existovala prvá Slovenská republika, tak v súvislosti s výstavníctvom treba povedať, že ak chceme byť úplne presní, tak ho datujeme do rokov 1939 – 1944 (ako vyplynulo z výskumov), nakoľko z dôvodu vojnových udalostí výstavy už v roku 1945 neprebíhali. Posledné výstavné podujatia sa uskutočnili v roku 1944, a preto budeme ďalej používať časové rozpätie rokov 1939 – 1944 a iba v prípade, že budeme hovoriť o výstavníctve obdobia prvej Slovenskej republiky všeobecne, tak použijeme roky 1939 – 1945.

Keď sa stala Bratislava v roku 1939 hlavným mestom nového štátu, tak tu existovali štyri stále miesta, kde prebiehal čulý výstavný život ešte z čias prvej Československej republiky. Prvým bol pavilón Umeleckej besedy slovenskej, sídlo spolku Umelecká beseda slovenská (vznikla v r. 1921, mala výtvarný, literárny a hudobný odbor), ktorý sa rozprestieral neďaleko Štefánikovho mosta (dnes Starý most) a areálu Dunajských veľtrhov. Táto budova postavená v r. 1924 – 1926 bola nielen architektonickým skvostom, ale jej výstavné priestory spĺňali všetky predpoklady kladené na moderné výstavné priestory. Priestory boli v tvare „L“ s väčšou maliarskou a menšou sochárskou výstavnou sieňou a obe mali presklenú strechu. Tým, že sa Beseda mohla pýšiť vlastnou budovou, stúpala aj jej prestíž, prenájala ju iným spolkom a korporáciám, čím nepriamo vplývala na charakter prebiehajúcich výstav. Zároveň sa tu

⁵ Jurkovič, ref. 1, s. 231.

⁶ Valachovič, ref. 1, s. 45.

⁷ Jurkovič, ref. 1, s. 231.

⁸ Podrobnejší a komplexnejší prehľad organizátorov výstavných podujatí a ich orientačné rozdelenie možno vidieť v Prílohe číslo 1. Bližšie pozri prácu: Falathová, ref. 2.

konali aj výstavy neumeleckého charakteru.⁹ Po zániku Umeleckej besedy slovenskej v roku 1939 a vzniku nového a jediného Spolku slovenských výtvarných umelcov¹⁰ bola táto budova premenovaná na Dom umenia (vyskytujú sa aj iné pomenovania, napríklad Dom umelcov, Dom Spolku slovenských umelcov). Počas rokov 1939 – 1944 výstavy prebiehali na prízemí v hlavných výstavných miestnostiach a tiež na prvom poschodí v „malom salóne“. Podobne ako pavilón Umeleckej besedy slovenskej za prvej Československej republiky, tak aj Dom umenia za prvej Slovenskej republiky sa stal centrom umeleckého života hlavného mesta.¹¹

Druhým miestom, kde sa pravidelne konali výstavy, bola budova Zemedelského múzea na Vajanského nábřeží postavená v rokoch 1924 – 1928. Práve nedostatok výstavných priestorov v Bratislave a fakt, že sa umelecké výstavy väčšinou usporadúvali v Umeleckej besede a jej miestnosti bývali takmer vždy obsadené, spôsobil, že sa výstavný život ešte v prvej Československej republike presunul aj do Zemedelského múzea. Už v roku 1928 múzeum oddelilo na tento účel tri sály, pričom od roku 1932 sa tu konala značná časť výstav. Do roku 1938 sa v Zemedelskom múzeu uskutočnilo spolu 82 výstav, z ktorých bolo 31 umeleckých. Výstavné miestnosti múzea vyhovovali po každej stránke, aj čo sa týkalo osvetlenia. Od roku 1940 bola budova sídlom novovzniknutého Slovenského múzea. Pri zhodnotení výstavnej činnosti Jurkovič zastáva názor, že po vzniku Slovenského múzea „nastala programovo konkrétnejšie zameraná výstavná činnosť“. Hlavne preto, že v roku 1943 galerijný odbor múzea sprístupnil Slovenskú galériu.¹² V širokom priereze tu bolo predstavené umenie a jeho vývoj na Slovensku od najstarších čias až do súčasnosti, vychádzajúc z rozsiahlych zbierkových fondov vytvorených pracovníkmi galerijného odboru Vlastivedného múzea a z nových prírastkov Slovenského múzea. Slovenská galéria sa pre vojnové udalosti nestala základom trvalej a stálej expozície, ale bola onedlho zrušená a predmety boli presunuté do bezpečných priestorov Bojnického zámku a na Červený Kameň.¹³ Priestory galérie však boli skromné, a preto v nich múzeum usporadúvalo veľmi náročné tematické výstavy za pomoci vedúceho odboru múzeí Ministerstva školstva Dr. Vladimíra Wagnera.¹⁴

Spomenuté dve hlavné „centrá“ výstavného života Bratislavy doplnil v roku 1936 menší výstavný salón Bratislavský umelecký kabinet pri akademickom kníhkupectve Fr. Borového na Dunajskej ulici, kde sa do začiatku roku 1941 konali komorné umelecké výstavy jednotlivcov. Za štvrté miesto konania výstav (hlavne hospodárskeho a priemyselného charakteru) považujeme výstavisko Dunajských veľtrhov, ktoré na svoju tradíciu ešte zo začiatku 20. rokov každoročne nadväzovalo konaním Medzinárodného Dunajského veľtrhu. Na veľtrhu a jednotlivých výstavách sa prezentovali domáce i zahraničné firmy a ich cieľom bolo spropagovať firmu, získať zákazníkov a následne predat' svoje výrobky. Uskutočnili sa tu aj kultúrne výstavy – na veľtrhu vystavovalo napríklad Mestské múzeum. V roku 1940 zanikol spolok Medzinárodný

⁹ Kováč, ref. 1, s. 94-96; VÁROSS, Marian. *Slovenské výtvarné umenie 1918 – 1945*. Bratislava: Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry, 1960, s. 15-20. Pozri aj: FALATHOVÁ, Zuzana. Kde bolo, tam bolo (príbeh galérie: Keď vznikala Umelecká beseda slovenská v Bratislave). In: *Ročenka Slovenskej výtvarnej únie*, 2015/2016, Bratislava: Slovenská výtvarná únia, s. 112-115.

¹⁰ K problematike predchodcov Spolku slovenských výtvarných umelcov po vzniku prvej Slovenskej republiky odporúčame pozrieť štúdiu: FALATHOVÁ, Zuzana. Výstavy v Dome umenia v rokoch 1939 – 1945. In: *Umelka, všetko najlepšie k narodeninám: 90. výročie prvého domu umenia na Slovensku*, 2017. Bratislava: Slovenská výtvarná únia, s. 178-186.

¹¹ Pozri Falathová, ref. 2.

¹² Jurkovič, ref. 1, s. 231; *Slovák*, 9. 10. 1941, s. 8..

¹³ Valachovič, ref. 1, s. 45.

¹⁴ Jurkovič, ref. 1, s. 231.

Dunajský veľtrh a následne jeho majetok so všetkými náležitosťami prešiel do novoutvorenej spoločnosti Slovenské veľtrhy, úč. spol. Podľa zákona č. 298/1940 Sl. z. sa malo v hlavnom meste vybudovať nové výstavnisko a v roku 1941 bola na neho vypísaná ideová súťaž. Toto výstavnisko sa však nepodarilo vybudovať a posledný Dunajský veľtrh sa uskutočnil v roku 1942.¹⁵

Z ďalších stálych výstavných priestorov a miestností, kde prebiehali výstavy, spomeňme miestnosti Madáčovho kníhkupectva (Madáčov umelecký kabinet) na ulici Viktorie, kde umelci vystavovali od roku 1941 do roku 1942, a potom priestory Bratislavského umeleckého spolku na Kapitulskej ulici, ktorý pôsobil od čias monarchie. Z múzejných budov boli výstavy prezentované aj v Hygienickom a Vojenskom múzeu (od roku 1941). K stálym výstavným priestorom radíme tiež dočasné priestory, respektíve také, ktoré neboli primárne určené a využívané ako výstavné miestnosti, no napriek tomu sa v nich výstavy objavili. V niektorých prípadoch si tu návštevníci mohli pozrieť výstavy aj častejšie, ale vo väčšine prípadov sa v nich výstavy pripravovali skôr ojedinele. V rokoch 1939 – 1944 si bolo možné v Bratislave prehliadnúť výstavy aj v týchto dočasných výstavných priestoroch a miestnostiach:

- Slovenská univerzita (dnes Univerzita Komenského),
- Hlinkov dom,
- Saleziánsky ústav,
- Internát vo Svoradove,
- Obchodná a priemyselná komora,
- Miestnosti rôznych spolkov (napr. miestneho odboru Matice slovenskej v Živnodome),
- Miestnosti rôznych organizácií, združení (Sdruzenia vysokoškolského študentstva),
- Miestnosti gymnázií, škôl (Vysoká vojenská škola, Slovenská vysoká škola technická),
- Miestnosti firiem (bývalá firma Thonet),
- Miestnosti obchodov, obchodných domov (Brouk),
- Výklady kníhkupectiev,
- Miestnosti hotelov (Carlton, Savoy),
- Loď Hurban.¹⁶

Prehľad výstav a ich jednotlivé druhy

V priebehu éry prvej Slovenskej republiky sa v Bratislave uskutočnilo spolu 170 výstav (bližšie tab. 1). Z tohto počtu jasne vidieť, že najsilnejším rokom vo výstavnej činnosti bol rok 1940, zatiaľ čo roky 1941 – 1943 boli v počte výstav na približne rovnakej úrovni. V roku 1944 sa usporiadalo najmenej výstav, čo bezprostredne súviselo s vojnovými udalosťami a s poškodením výstavných budov. Nastala stagnácia a prerušenie výstavného života Bratislavy.

Bratislavské výstavníctvo malo v rokoch 1939 – 1944 umelecký charakter, t. j. usporadúvali sa tu hlavne umelecké výstavy, ktorých dominanciu potvrdzuje číslo 97 z celkového počtu 170 výstav. Umelecké výstavy tvorili teda viac ako polovicu zo všetkých tu usporiadaných výstav. Návštevníkom sa naskytla príležitosť vidieť nielen slovenské umelecké výstavy, ale aj

¹⁵ Falathová, ref. 2.

¹⁶ Tamže.

nemecké, maďarské a tiež výstavu rumunského a chorvátskeho umenia. Zvyšných 73 výstav tvorili výstavy najrozličnejšieho druhu, ako napríklad cestné (v počte 1), výstavy cestovného ruchu (1), darčkové (1), elektrotechnické (2), fotografické (8), filatelistické (1), hospodárske (3), hračkárske (1), hygienické (1), chovateľské (3), knižné (12), výstavy ľudovej tvorby (7), modelárske (2), módne (1), nábytkárske a stolárske (2), výstavy návrhov a projektov (3), politické (6), poľnohospodárske (2), výstavy porcelánu (1), školské (5), športové (1) a vojenské (5). Tieto všetky vymenované doplnili aj štyri Medzinárodné dunajské veľtrhy. Ako vidíme, tak po umeleckých výstavách boli najrozšírenejšie knižné výstavy, potom fotografické, výstavy ľudovej tvorby, politické, vojenské a školské výstavy.

Tab. č. 1: Počty výstav v Bratislave v rokoch 1939 – 1945

Rok	Počet výstav
1939	17
1940	40
1941	34
1942	31
1943	36
1944	12
1945	0

Ak hodnotíme výstavy z hľadiska ich usporiadateľov, tak možno konštatovať, že z múzejných inštitúcií usporiadalo Mestské múzeum iba jednu výstavu. Rovnako aj Zemedelské spolu s Vlastivedným múzeom otvorili iba jednu výstavu, ktorú zorganizovali v období od marca 1939 do roku 1940, keď boli obe múzeá zlúčené do Slovenského múzea. Od roku 1941 tu usporiadané výstavy počítame do výstavnej činnosti Slovenského múzea. Následne Slovenské múzeum zorganizovalo alebo spoluorganizovalo 30 výstav, ďalej Vojenské dve a Hygienické múzeum iba jednu a aj to úplne iného zamerania než bol jeho zbierkový fond. Dominancia Slovenského múzea je medzi múzeami jednoznačná a jeho výstavné aktivity vrcholili v roku 1943. Návštevníci videli v Slovenskom múzeu hlavne umelecké výstavy.

Čo sa týka nemúzejných inštitúcií, tak najaktívnejším bol Spolok slovenských výtvarných umelcov s počtom 55 zorganizovaných výstavných podujatí. Do tohto počtu sme započítali aj výstavy jeho predchodcov od marca 1939 – prvé dve výstavy usporiadal ešte spolok Umelecká beseda slovenská, tretiu výstavu Ústredný spolok slovenských umelcov a od štvrtej výstavy sa na organizácii výstav podieľal Spolok slovenských umelcov a Spolok slovenských výtvarných umelcov. Zo všetkých výstav v Dome umenia prevládali hlavne vlastné výstavy spolku – či už súborné alebo hromadné výstavy jeho členov. Spolok hostil aj zopár výstav neumeleckého charakteru, ktoré usporiadali iné spoločnosti alebo organizácie. V Bratislavskom umeleckom kabinete bolo zorganizovaných 18 výstav a v Madáchovom umeleckom kabinete stihli otvoriť iba tri výstavy. Z ostatných nemúzejných inštitúcií sa do výstavnej činnosti aktívne zapojilo aj Osvetové ústredie pri Ministerstve školstva a národnej osvety, Slovensko-nemecká spoločnosť, Hlinkova slovenská ľudová strana, Hlinkova mládež, Úrad propagandy, Fotoskupina Klubu slovenských turistov a lyžiarov, Spolok Medzinárodný Dunajský veľtrh (a tiež Slovenské veľtrhy, úč. spol.), Matica slovenská a rôzne školy a cirkevné spolky.¹⁷

¹⁷ Tamže.

Charakteristické znaky výstavníctva v Bratislave

Obr. č. 1: Prezident J. Tiso na „Výstave medzinárodných návrhov na univerzitné mesto“, Slovenské múzeum, 1942.
Zdroj: Slovenský národný archív.

Otvorenie výstavy malo vždy svoj systém a svoje predhovory tu predniesli významní slovenskí umelci, kritici umenia, protektori výstav alebo politickí predstavitelia. V prípade nemeckej alebo slovensko-nemeckej výstavy rečnili aj predstavitelia Nemecka. Často sa potom prejavý konali v slovenčine aj nemčine. Otvorenie výstav, najmä v Dome umenia, bývalo často doplnené kultúrnym programom – väčšinou hudobným a niekedy si návštevníci vypočuli aj recitačný program.

Výstavy boli povestné tým, že sa ich zúčastňovali (či už otvorenia alebo počas priebehu) významní slovenskí, nemeckí a inonárodní predstavitelia štátu, vlády, ministerstiev, veľvyslanectiev či príslušníci armády. Nechýbal ani samotný prezident J. Tiso. Intenzita prítomnosti významných osôb závisela od významu výstavy. Avšak svojou prítomnosťou dá-

vali predstavitelia štátu najavo, že ich otázka výstav, umenia a kultúry zaujíma. Mnohokrát boli významní slovenskí alebo nemeckí politickí predstavitelia protektormi výstav. Záujem o umenie dokazovali aj kúpou umeleckých diel z výstavy, či už pre svoje úrady a ministerstvá alebo pre svoje vlastné potreby. Tento fenomén možno hodnotiť pozitívne, nakoľko sa kúpou diel (hlavne obrazov) podporovali naši slovenskí umelci, ako po finančnej, tak aj po morálnej stránke. Diela z výstav si okrem významných osobností kupovali aj mnohé súkromné osoby.

Výstavy boli otvorené väčšinou denne a tiež podľa pevných otváracích hodín jednotlivých inštitúcií, kde sa konali. Otváracie hodiny Domu umenia boli pevne stanovené: výstavy sa tu konali denne (aj v nedeľu a vo sviatok) od 9. do 17. alebo od 9. do 18. hodiny (podľa ročného obdobia). Pevné otváracie hodiny mal aj Bratislavský umelecký kabinet, keď mal otvorené denne od 8. do 12. a od 14. do 18. hodiny, okrem nedelí a sviatkov. Najdlhšie otvorenými výstavami boli napríklad nemecké výstavy, ako Protibolševická výstava, Človek, zázrak života a výstava Nemecká kniha, ktoré boli prístupné v čase od 9. do 20. hodiny.

Vstupné na výstavy bolo v období rokov 1939 – 1944 približne všade rovnaké a pre dospelých sa pohybovalo medzi 2 – 3 korunami. Študenti a vojaci mali vždy lacnejšie vstupné. Napríklad v Dome umenia dospelý návštevník platil 3 koruny, pričom študenti a vojaci iba 1 korunu. Najdrahšie vstupné pre dospelých bolo na výstave Človek, zázrak života, kde dospelý platil až 5 korún. V roku 1944 vstupné všade zdraželo a dospelý platil bežne 4 – 5 korún. Na niektoré výstavy bol zase vstup bezplatný alebo vstupné bolo ľubovoľné. Napríklad v Bratislavskom umeleckom kabinete bol vstup bezplatný na každú výstavu. Zaujímavosťou je napríklad fakt, že ak si návštevníci Dunajského veľtrhu po zakúpení odložili vstupenku, tak mali na ňu voľný vstup aj do Domu umenia, kde sa každoročne konala počas veľtrhu výstava Umelci pre národ.

Ak by sme mali zhodnotiť propagáciu a reklamu k výstavám, tak možno povedať, že boli na veľmi dobrej úrovni. Ešte pred výstavou boli vydávané po umeleckej stránke pekné pozvánky, plagáty a katalógy k výstavám. Nezaostávala ani propagácia výstav v dobovej tlači, ako napríklad v denníku *Slovák*. Možno jednoznačne povedať, že výstavy bývali dobre propagované a pravidelne sa o nich vyskytovali články. Informovali najprv o pripravovanej výstave, následne o jej slávnostnom otvorení (často boli uverejnené aj slávnostné prejavy rečníkov z otvorenia), noviny informovali tiež o prebiehajúcej výstave (vzývali obyvateľov, aby navštívili určitú výstavu). Našli sme články aj keď sa blížil termín ukončenia výstavy (upozorňovali návštevníkov na jej poslednú návštevu). Po skončení výstav sa mnohokrát objavovali zhodnocujúce články k úrovni, úspešnosti, návštevnosti výstavy a podobne. V prípade umeleckých výstav boli častými autormi týchto článkov slovenskí kritici umenia a kunsthistorici, ktorí sa odborne vyjadrovali o vystavovaných umelcoch, zhodnocovali ich diela po umeleckej stránke – chválili i kritizovali a často sa dotkli aj významných otázok a problémov slovenského umenia. Z autorov článkov spomenieme napríklad V. Wagnera, K. Vaculíka, J. Kálmána a podobne. Okrem článkov v tlači sa k výstavám objavovali aj rôzne textové reklamy a obrázky.

Spomenutá tlač zároveň podporovala a zvyšovala návštevnosť výstav, rovnako ako aj prítomnosť významných osobností slovenského politického, verejného a kultúrneho života. Veľmi navštevovanou (aj propagovanou) bola napríklad Protibolševická výstava, ktorú za dva týždne trvania videlo 60-tisíc návštevníkov. Z veľtrhov bol zase úspešný Dunajský veľtrh v roku 1942, keď ho za dva týždne navštívilo až 180-tisíc záujemcov zo Slovenska i z cudziny. V súvislosti s veľtrhom, keď sa zvýšil prílev ľudí do Bratislavy, Slovenské múzeum upozorňovalo v dennej tlači na návštevu svojich zbierok, čím pochopiteľne zvyšovalo počty svojich návštevníkov. Najnavštevovanejšou výstavou v Slovenskom múzeu bola Celoštátna výstava poštových známok, ktorú si pozrelo 30-tisíc záujemcov. Najviac navštevovanými výstavami v Dome umenia sa stali obe výstavy *Umelci pre národ* usporiadané počas Dunajského veľtrhu. Prvá videlo 15-tisíc ľudí a druhú necelých 14-tisíc. Podiel na ich vysokej účasti mali voľné vstupenky z Dunajského veľtrhu. Výstavy podporovalo aj Ministerstvo dopravy a verejných prác, ktoré mimobratislavským, vidieckym a cudzím návštevníkom poskytovalo vo viacerých prípadoch, hlavne pri významnejších výstavách, zľavy na železnice až do výšky 50 % (bežné boli zľavy 33 %). Aj Slovenský rozhlas a zvukový týždenník *Nástup* mali zásluhu na propagovaní výstav. Pri významnejších podujatiach filmovali a vysielali otvorenie výstavy naživo.¹⁸

Konkrétne príklady výstav

Pre lepšiu ilustráciu výstavníctva v Bratislave sme vybrali aj tri výstavy, z nášho pohľadu najvýznamnejšie a najtypickejšie pre dané obdobie, ktoré sme predstavili podrobnejšie z viacerých hľadísk. Prvá výstava bola usporiadaná v múzejnej inštitúcii – v Slovenskom múzeu, v druhom prípade výstavu pripravila nemúzejná inštitúcia – Dom umenia a napokon sme sem zaradili ešte nemeckú výstavu, ktorú návštevníci videli v Slovenskej univerzite.¹⁹

1. *Výstava „Päť rokov slovenskej duchovnej tvorby“, 1944*

Z príležitosti osláv 5. výročia štátnej samostatnosti prebiehala v Zimnej záhrade Slovenského múzea v termíne od 12. do 29. marca. Slávnostne ju otvoril minister školstva a národnej

¹⁸ Tamže; Slovenský národný archív, Bratislava, fond Spolok slovenských výtvarných umelcov 1939 – 1945, nespracovaný a v rámci neho Kronika výstav sezóny 1940-41; noviny *Slovák* 1939 – 1945, roč. 21 – 27.

¹⁹ Prehľad výstav usporiadaných v Slovenskom múzeu a v Dome umenia v Prílohe č. 2.

Obr. č. 2: Výstava „Päť rokov slovenskej duchovnej tvorby“, Slovenské múzeum, 1944. Zdroj: Slovenský národný archív.

osvety Jozef Sivák a jej usporiadateľmi bolo Kultúrne oddelenie Generálneho sekretariátu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany a Osvetové ústredie pri ministerstve školstva a národnej osvety. Bola to súborná výstava diel duchovnej – knižnej tvorby, ktoré vydali slovenské nakladateľstvá v prvej päťročnici slovenskej štátnosti. Počítalo sa s účasťou všetkých nakladateľstiev a vydavateľstiev, pričom zastúpení mali byť aj jednotlivci, ktorí vydali publikácie vlastným nákladom. Knihy na výstave (ktorých celkový počet bol 3 927 kusov) neboli inštalované podľa jednotlivých nakladateľstiev, ale podľa odborov a následne jednotlivé knižné odbory boli tiež rozdelené. Napríklad vedecká literatúra mala oddelenie veda literárna, história, filozofické disciplíny, prírodoveda, lekárska veda a podobne.

Najväčší odbor tvorila krásna próza, nakoľko z nej vyšlo najviac knižných diel (880 kníh). Na výstave boli prezentované aj časopisy, ktorých za päť rokov vyšlo 221 rôznych titulov: päť politických denníkov, 36 týždenníkov, 33 dvojtýždenníkov, 107 mesačníkov a zvyšok tvorili ostatné časopisy. Pre úplnú predstavu o slovenskej knižnej produkcii uvedieme, že za päť rokov vyšli priemerne každý deň viac ako dve knihy. Pri príležitosti výstavy vydal Generálny sekretariát HSĽS knihu pod názvom *Slovenská duchovná tvorba 1939 – 1944*, ktorá obsahuje súpis všetkých nakladateľstiev a ich vydaných kníh. Knižná výstava sa tešila veľkej pozornosti návštevníkov a za štyri dni od otvorenia ju videlo 3-tisíc záujemcov. Pre veľký záujem zo strany verejnosti bola predĺžená a k 25. marcu ju navštívilo do 10-tisíc osôb. Po jej skončení bolo možné konštatovať, že si ju „v pohnutých časoch vojny“ nenechalo ujsť do 25-tisíc zvedavcov, z ktorých asi 5-tisíc bolo z radov bratislavského žiactva, študentstva a akademikov. Z popredných osobností slovenského politického života si výstavu pozrel napríklad predseda vlády Vojtech Tuka, prezident republiky Jozef Tiso či podpredseda vlády, minister vnútra a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy Alexander Mach. Táto úspešná výstava vzbudila nevšedný ohlas aj v zahraničí, keď o nej písala európska tlač a dokonca aj neutrálna tlač vyjadrovala obdiv nad kultúrnym rozmachom Slovenska. Zahraniční novinári sa o vhodnom a vkusnom inštalovaní výstavy vyslovili s uznávaním a obdivom a usporiadateľstvo výstavy dostávalo blahoželania z celého Slovenska.²⁰

2. Výstava „Vianoce slovenských umelcov“, 1942

Bola novinkou medzi výstavnými podujatiami Spolku slovenských výtvarných umelcov. Usporiadali ju v čase od 1. do 20. decembra a bol to skôr vianočný umelecký salón, ktorý otvoril minister národnej obrany generál Ferdinand Čatloš. Spolok slovenských výtvarných umelcov pri tejto príležitosti spolupracoval s Hlavným stanom Slovenského Červeného kríža. Ok-

²⁰ Slovák, 26. 1. 1944, s. 3; 6. 2. 1944, s. 2; 4. 3. 1944, s. 6; 8. 3. 1944, s. 6; 12. 3. 1944, s. 1; 18. 3. 1944, s. 5; 23. 3. 1944, s. 3; 24. 3. 1944, s. 5; 25. 3. 1944, s. 3; 26. 3. 1944, s. 3; 29. 3. 1944, s. 3 a 2. 4. 1944, s. 8.

Obr. č. 3: Otvorenie výstavy „Vianoce slovenských umelcov“, Dom umenia, 1942.

Zdroj: Slovenský národný archív

rem prezentácie slovenského výtvarného umenia mal tento prvý vianočný umelecký salón predovšetkým dobročinný cieľ, nakoľko určitá časť z celkového výnosu bola odovzdaná na Zimnú vojnovú pomoc Slovenského Červeného kríža. Obetavosť umelcov bola taká veľká, že Červenému krížu darovali nielen celé sumy, ale aj diela, ktoré mali byť speňažené v rámci tejto akcie. Na výstave sa zúčastnilo 38 umelcov s 238 dielami (obrazy, grafiky a plastiky). Prvoradým cieľom nebolo obmedziť počet a kvalitu vystavených prác (diela nevyberala umelecká porota), ale práve naopak; išlo o to, aby sa výstavy zúčastnilo čo najviac umelcov s najväčším počtom diel. Tak sa dostali na výstavu aj diela cenovo prístupné širšej verejnosti. Umelecký salón sa niesol s heslom: „Do slovenskej rodiny umelecký darček pod vianočný strom!“, ktoré malo podporiť verejnosť k

nákupu diel z výstavy. Nimi si potom mohli skrášliť svoje príbytky alebo ich formou umelecky hodnotného no zároveň finančne lacného vianočného darčeka darovať blízkym a urobiť im takto radosť. Zároveň kupci podporili aj šľachtnú prácu Červeného kríža. Okrem toho je dôležité spomenúť, že výstavné podujatie sa neobmedzilo iba na hlavné mesto, ale výstavu mohli vidieť aj obyvatelia Prešova a Banskej Bystrice. Zo spomínaného počtu 238 diel bolo napokon pre samotnú výstavu v Bratislave inštaláčnou komisiou určených 156 diel a z umelcov vystavoval J. Alexy, M. Benka, J. Hanula, Š. Polkoráb, M. Bazovský, K. Ondreička, V. Stašík, J. Votruba, Ž. Duchajová-Švehlová, F. Kudláč, E. Gwerk, V. Hložník, E. Kudlák, E. Chrien, F. V. Podolaj, J. Fedora, J. Hála, V. Krupec, J. Bendík, F. Milan, E. Križan, J. Nemčík, J. Slosiarik, V. Ruttkay-Nedecký, F. Petrašovič, L. L. Pollák, J. Horová-Kováčiková, F. Draškovič, V. Vávro a E. Lehotský. Záujem o umelecký salón bol veľký nielen zo strany návštevníkov, ale i zo strany významných predstaviteľov štátu. Odzrkadľilo sa to aj na finančnom zisku, keď sa tu predali diela v celkovej hodnote 76 750 korún (a na druhej vianočnej výstave v roku 1943 dokonca za 213 500 korún).²¹

3. Výstava „Súčasná nemecká plastika“, 1942

Návštevníci si ju mohli pozrieť počas konania Dunajského veľtrhu a inštalovaná bola na prízemí a prvom poschodí Slovenskej univerzity od 3. do 24. septembra. Čestnými protektormi výstavy bol predseda vlády V. Tuka a vyslanec Veľkonemeckej ríše Hanns Elard Ludin. Usporiadala ju Slovensko-nemecká spoločnosť a Spolok slovenských výtvarných umelcov. Výstavu organizoval Úrad výtvarného umenia pri Führerovom poverencovi pre dozor na celú duchovnú a svetonázornú výučbu a výchovu pri Nemeckej národnosocialistickej robotníckej strane s podporou Ríšskeho ministerstva národnej osvety a propagandy. Táto výstava mala poskytnúť rozsiahly prehľad o vtedajšej nemeckej plastike, ktorá popri staveľskom umení v Nemecku vykazovala veľké výkony dokumentujúce ducha nových časov. Jej cieľom bolo tiež povzbudiť slovenské výtvarné umenie v jeho tvorbe a zároveň bola prvou príležitosťou pre

²¹ *Slovák*, 1. 12. 1942, s. 7; 3. 12. 1942, s. 8; 5. 12. 1942, s. 7; 15. 12. 1942, s. 7; 18. 12. 1942, s. 6 a 20. 12. 1942, s. 10.

Slovákov dostať sa do bezprostredného styku s vtedajším nemeckým umením. Usporiadatelia výstavy nepozerali na náklady pri vystavení najvýraznejších diel vtedajšieho nemeckého sochárstva. Bola to reprezentačná výstava, ktorá ukazovala výsledky štátom podporovanej práce umelcov. Sochy v miestnostiach Slovenskej univerzity inštalovali odborníci, ktorí využili prostredie vestibulu, slávnostnej auly, stĺpy, výklenky a tiež osvetlenie tak, aby charaktery jednotlivých sôch vynikli čo najživšie. Nový nemecký realizmus, ktorý hlásal najvyššiu platnosť pozemského života, sa viditeľne oživoval vzormi najstaršieho umenia. Pozitívny postoj k životu charakteristický pre kultúru starých Grékov bol hlavným znakom obsahu nového nemeckého svetonázoru. Námetovo na výstave prevažovali diela znázorňujúce vtedajšieho človeka zastúpené napríklad v rôznych sociálnych motívoch, hrdinoch s nadľudskou silou či v historických podobizniach predstaviteľov jednotlivých epoch nemeckých dejín. Vystavené tu boli aj rôzne sochy zvierat. Medzi exponátmi boli zastúpené aj originálne monumentálne diela, ktoré vznikli v súvislosti s

novými stavbami v Nemecku, ako napríklad 3,8 m vysoké bronzové postavy vytvorené profesorom Arnom Breckerom pre ríšske zjazdy strany, diela od slávnych autorov ako Josef Thorak, Fritz Klimsch či Georg Kolbe. Celkovo 120 diel od 58 umelcov prezentovaných na výstave malo podať prehľad vtedajšej nemeckej plastiky, ktorá v takej kvalite a rozsahu nebola dovtedy inštalovaná ani v Ríši. Otvorenie výstavy prebiehalo za mimoriadne slávnostných okolností a zúčastnilo sa ho mnoho popredných osobností slovenského verejného života, z ministrov podpredseda vlády a hlavný veliteľ Hlinkovej gardy A. Mach, minister financií Mikuláš Pružinský, ďalší predstavitelia rôznych úradov, korporácií a početní návštevníci. Oficiálne prejavy odzneli z úst V.

Tuku a H. E. Lučina. Návštevu výstavy sa nenechal ujsť ani splnomocnený minister a vyslanec Fraňo Tiso, minister dopravy Július Stano či prezident J. Tiso. Zaujímavosťou výstavy bolo, že Spolok slovenských výtvarných umelcov požiadal viacerých sochárov, maliarov a spisovateľov, aby podávali návštevníkom výklad o vystavených dielach. Výklady sa konali dvakrát denne, dopoludnia a popoludní. Návštevníci mohli využiť aj 33 a 50 % zľavu na cestovanie.²²

Obr. č. 4: Nemecký vyslanec H. E. Lučina otvára výstavu „Súčasná nemecká plastika“, Slovenská univerzita, 1942.

Zdroj: Slovenský národný archív

²² *Slovák*, 13. 8. 1942, s. 8; 27. 8. 1942, s. 7; 2. 9. 1942, s. 7; 4. 9. 1942, s. 2; 9. 9. 1942, s. 6; 11. 9. 1942, s. 7; 13. 9. 1942, s. 10; 16. 9. 1942, s. 7; 20. 9. 1942, s. 2 a 23. 9. 1942, s. 6.

Záver

Po bombardovaní Bratislavy americkými bombardérmi 16. júna 1944 nastalo prerušenie výstavného života, keďže okrem rafinérie Apollo boli zasiahnuté aj tri hlavné výstavné budovy: Slovenské múzeum, Dom umenia a výstavisko Dunajských veľtrhov. Z týchto dôvodov a tiež v dôsledku ďalších bombardovaní (v septembri a októbri 1944), ďalej z dôvodu vyhlásenia Bratislavy za vojenskú pevnosť, približujúceho sa frontu a následných materiálo-ekonomických, sociálnych a bezpečnostných problémov, ako aj rozpadávajúceho sa politického systému na Slovenku nebolo možné v Bratislave usporiadať ďalšie výstavy. Napriek tejto nepriaznivej situácii sa podarilo vypátrať dve malé výstavy, ktoré sa uskutočnili aj po prerušení aktívnej výstavnej činnosti po júnovom bombardovaní – obe boli usporiadané na konci roka 1944. Jednou bola výstava grafik Ernesta Zmetáka a druhou výstava holubov. Tieto výstavy uzatvorili kapitolu výstavného života Bratislavy, keďže sa už v roku 1945 neuskutočnila žiadna výstava.

Ak by sme mali v krátkosti zhodnotiť bratislavské výstavníctvo obdobia prvej Slovenskej republiky v rokoch 1939 – 1945, tak možno povedať, že napriek krátkej existencii tohto štátu bol počet 170 zorganizovaných výstavných podujatí vysokým číslom (sme si vedomí, že nemusí byť konečné). Obyvatelia mesta videli najrôznorodšie výstavy (hoci ideologicky jednotvárne) usporiadané mnohými slovenskými, nemeckými alebo cudzími inštitúciami, spolkami a organizáciami. Z nich jednoznačne dominovali umelecké výstavy, na ktorých bola zastúpená celá vtedajšia moderna v podobe významných slovenských maliarov a sochárov. Bratislavské výstavníctvo charakterizovala nielen kvantita, ale aj kvalita. Návštevníci mali možnosť zoznámiť sa aj s mnohými modernými prvkami zabudovanými vo výstavách, ako napríklad na nemeckej hygienickej výstave. Nemecké výstavníctvo vtedy dosahovalo vysokú úroveň, ktorá bola badateľná na každej z ich výstav usporiadaných v Bratislave. Týmito výstavnými podujatiami a tiež slovensko-nemeckou kultúrnou spoluprácou sa prehlbovali slovensko-nemecké vzťahy v oblasti výstavníctva i múzejníctva (napr. Hygienické múzeum vzniklo vďaka spolupráci s Nemeckou ríšou a bolo druhé v Európe). Vojnové obdobie prinieslo so sebou aj nové druhy výstav ako vojenské a politické. Typickým príkladom bola Protibolševická výstava, ktorá mala propagandistický charakter. Pre dané obdobie bolo charakteristické, že umelci židovského pôvodu mali zakázané vystavovať. V oblasti výstavníctva možno pozitívne hodnotiť vznik Veľtržnej a výstavnej komisie²³ a tiež začatie budovania nového výstaviska Dunajských veľtrhov, čo svedčilo o tom, že predstavitelia štátu podporovali a mali záujem na rozvoji výstavníctva a veľtržníctva hlavného mesta. Bratislava žila v tomto období na vysokej kultúrnej úrovni a výstavníctvo sa stalo bežnou súčasťou jej života. Prostredníctvom výstavnej činnosti jednotlivých múzejných i nemúzejných inštitúcií v období rokov 1939 – 1945 môžeme pochopiť nielen samotnú tvorbu, propagáciu a priebeh výstav v praxi, ale aj kultúrne pomery hlavného mesta prvej Slovenskej republiky spolu so životom, ľuďmi i dobou v čase vojny.

²³ Bližšie: Falathová, ref. 2.

Príloha č. 1: Prehľad organizátorov výstav v Bratislave 1939 – 1944

1. Múzea: Mestské, Zemedelské, Vlastivedné, Slovenské, Hygienické a Vojenské,

2. Spolky, spoločnosti, združenia, organizácie:

- *Umelecké*: Spolok slovenských výtvarných umelcov (jeho predchodcovia: Umelecká beseda slovenská, Ústredný spolok slovenských umelcov, Spolok slovenských umelcov), Bratislavský umelecký kabinet, Madáchov umelecký kabinet, Bratislavský umelecký spolok (Pressburger Kunstverein, Pozsonyi képzőművészeti egylet, vyskytuje sa aj názov Spolok maďarských umelcov),

- *Hospodárske a priemyselné*: Spolok Medzinárodný Dunajský veľtrh – neskôr Spoločnosť Slovenské veľtrhy,

- *Kultúrne*: Živena, Matica slovenská,

- *Cirkevné*: Spolok svätého Vojtecha, Štúrova evanjelická spoločnosť, Jednota slovenských katolíckych žien, Spolok slovenských katolíckych akademikov – Moyzes, saleziáni,

- *Školské*: Sdruženie vysokoškolského študentstva,

- *Filatelistické*: Klub slovenských filatelistov,

- *Fotografické*: Fotokupina Odboru Klubu slovenských turistov a lyžiarov,

- *Chovateľské*: Slovenský drobnochov,

- *Letecké*: Slovenský letecký sbor,

- *Cestovné a propagačné*: riaditeľstvo Slovakotouru pre cestovný ruch,

- *Zdravotné*: Hlavný stan Slovenského Červeného kríža,

- *Družstevnícke*: Ústredné družstvo,

- *Stolárske*: Pracovné súručenstvo nemeckých stolárov na Slovensku,

3. Slovenské politické strany, úrady, ministerstvá, veľvyslanectvá, spoločnosti, vojenské organizácie a ich kultúrne zložky:

- Hlinkova slovenská ľudová strana,

- Kultúrne oddelenie Generálneho sekretariátu Hlinkovej slovenskej ľudovej strany,

- Ústredie Ženského odboru HSES,

- Osvetové ústredie pri Ministerstve školstva a národnej osvety (výstavný odbor),

- Ministerstvo národnej obrany (propaganda),

- Ministerstvo hospodárstva (v rámci neho Exportný a obchodno-politický ústav obchodných a priemyselných komôr, Obchodná a priemyselná komora),

- Ministerstvo dopravy a verejných prác,

- Riaditeľstvo pre cestovný ruch pri ministerstve hospodárstva,

- Úrad propagandy,

- Hlinkova garda,

- Hlinkova mládež, Letecká čata HM,

- Oddiel armádnych výtvarníkov,

- Slovensko-nemecká spoločnosť,

4. Nemecké inštitúcie (politické strany, úrady, ministerstvá, veľvyslanectvá, spoločnosti, vojenské organizácie a ich kultúrne zložky):

- Nemecké veľvyslanectvo,
- Deutsche Partei,
- Ríšske ministerstvo národnej osvety a propagandy,
- Úrad výtvarného umenia pri Führerovom poverencovi pre dozor na celú duchovnú a svetonázorovú výučbu a výchovu pri Nemeckej národnosocialistickej robotníckej strane,
- Ríšsky zväz nemeckých časopiseckých nakladateľov v Berlíne,
- Reichsbahnzentrale – Centrála ríšskych železníc pre nemecký cestovný ruch – generálne zastúpenie pre Slovensko,
- KAF Briefmarkensammler – Gemeinschaft,
- Das Deutsche Seegeltungswerk,
- Generálny inšpektor pre výstavbu nemeckých hradských,
- Poverenec vedúceho Ríšskej pracovnej služby pri nemeckom vyslanectve v Bratislave,

5. Iné inštitúcie (úrady, ministerstvá, veľvyslanectvá, spoločnosti, vojenské organizácie a ich kultúrne zložky):

- Slovensko- rumunská spoločnosť,
- Bulharské ministerstvo kultu,
- Bulharský kultúrny spolok,
- Ministerský radca chorvátskeho Predsedníctva vlády,
- Správca Chorvátskej štátnej galérie v Záhrebe,

6. Gymnaziá a školy (stredné, odborné a vysoké): Verejná slovenská odborná škola pre ženské povolania, Správa štátnej pomocnej školy, Ústredné riaditeľstvo obvodných učňovských škôl, Slovenská vysoká škola technická, Slovenská vysoká škola vojenská,

7. Kníhkupectvá a nakladateľstvá: Ján Horáček,

8. Obchodné domy, obchody: Brouk,

9. Firmy: Filip Haas a Synovia, Hübner & Hug, Gupa.²⁴

Príloha č. 2: Prehľad výstav vybraných inštitúcií

Slovenské múzeum, 1941 – 1944:

Rok 1941: Výstava obrazov Jožka Satina (2 500 návštevníkov),²⁵ Výstava obrazov Jozefa Bačáka (350), Výstava amatérskych fotografií (5 000), Výstava domácej výroby (2 000).

Rok 1942: Výstava slovenskej knihy a tlače (2 000), Celoštátna výstava poštových známok (30 000), Výstava medzinárodnej súťaže na návrh výstavby univerzitného mesta, Výstava

²⁴ Falathová, ref. 2.

²⁵ Počty návštevníkov pri niektorých výstavách absentujú, nakoľko sa všetky nezachovali a sú neznáme.

obrazov Jozefa Bačáka (400), Výstava obrazov Jozefa Satina (1 200), Výstava súčasného rumunského výtvarného umenia (1 600).

Rok 1943: Súborná výstava P. J. Kerna, Výstava obrazov Fr. V. Podolaja, Výstava diel Jozefa Božetecha Klemensa a Petra Bohúňa, Výstava Nemecká národná skupina plánuje a buduje, Celoštátna výstava modelových lietadiel, Výstava chorvátskeho výtvarného umenia, Výstava obrazov Alexandra Buznu, Výstava návrhov vládnej štvrti, Výstava tatranský obrazov Milovana Krakera, Výstava obrazov maliara Jozefa Bačáka, Výstava obrazov maliarov L. Gudernu, O. Dubaya a E. Semiana, Výstava starej svetovej grafiky, Výstava obrazov Jožka Satina, Tretia výstava nemeckých umelcov zo Slovenska, Posmrtná výstava obrazov Milana Thomku Mitrovského.

Rok 1944: Výstava obrazov maliara Jozefa Ilečku, Výstava obrazov Jaroslava Votrubu Tatranská jar, Výstava Päť rokov slovenskej duchovnej tvorby, Výstava More v obrazoch nemeckých maliarov, Výstava obrazov Janka Ladvenicu – rozprávky.²⁶

Spolok slovenských výtvarných umelcov, 1939 – 1944:

Rok 1939: Dvadsať rokov slovenskej knihy, Súborná výstava Gustáva Mallého, Súborná výstava Ľuda Križana, Výstava pamiatok na Andreja Hlinku a generála Milana Rastislava Štefánika, I. členská výstava Spolku slovenských umelcov, Výstava slovenskej ľudovej majoliky.

Rok 1940: Výstava nemeckej knihy, Výstava nemeckých výtvarných umelcov, Výstava Petra Urumova, Naša americká výstava doma, Výstava slovenského evanjelického diela od synody do synody (1921 – 1940), Výstava Hlinkovej mládeže, Výstava slovenskej výšivky, Výstava nemeckého nábytkového priemyslu (4 000 návštevníkov), Súborná výstava Petra Matejku (900), Skice a štúdié, Výstava J. Ladvenicu a J. Votrubu (450).

Rok 1941: Súborná výstava Jána Mudrocha a Jozefa Kostku (vyše 1 700), IV. členská (jarná) výstava (vyše 1 350), Posmrtná výstava Ladislava Treskoňa (500), Súborná výstava Petra J. Kerna, II. celoštátna výstava maďarských výtvarných umelcov, Letná výstava (800), Umelci pre národ (15 000), Slovensko- nemecká výstava cestovného ruchu, Výstava Joža Kollára a Joža Ilečku (700), Výstava Jána Mudrocha a Jozefa Kostku.

Rok 1942: Výstava Janka Ladvenicu a Jaroslava Votrubu (931), V. členská (jarná) výstava (1 650), Výstava diel karpato-nemeckých umelcov, Výstava Miloša Bazovského (600), Výstava Eugena Chriena a Ladislava Majerského (1 400), Výstava Vincenta Hložníka (800), Výstava chorvátskej umeleckej fotografie, Umelci pre národ II. (13 876), Výstava najmladší slovenskí maliari, Jubilejná výstava Alojza Struhára (do 2 122), Súborná výstava Eugena Lehotského a Fraňa Gibalu (858), Výstava Štefana Bednára (približne 858), Vianoce slovenských umelcov (1 500).

Rok 1943: Súborná výstava Františka Kudláča (550), Tatranská výstava Janka Ladvenicu a Jaroslava Votrubu (1 287), VI. členská výstava (900), Výstava Oddielu armádnych výtvarníkov, Súborná výstava Ľuda Križana (976), Súborná výstava Vincenta Hložníka (660), Súborná výstava Petra Matejku a Rudolfa Pribiša (1 144), Výstava akvarelov Eugena Lehotského (680), Výstava Františka Podolaja a Ladislava Majerského (750), Súborná výstava Dezidera Millyho (1 080), Vianoce slovenských umelcov II. (1 213).

²⁶ Jurkovič, ref. 1, s. 233; Pre získanie detailnejších informácií o jednotlivých výstavách odporúčame pozrieť prácu: Falathová, ref. 2.

Rok 1944: Súborná výstava Jána Mudrocha (1 175), Národopisná výstava, VII. členská výstava, Výstava Oddielu armádných výtvarníkov II.²⁷

Zoznam prameňov a použitej literatúry (References)

Archívne pramene (Archival Sources)

- MVSR-Slovenských národný archív v Bratislave:
- Fond Spolok slovenských výtvarných umelcov 1939 – 1945, nespracovaný
- Obrazový fond Slovenskej tlačovej kancelárie

Literatúra (Bibliography)

- BAJCUROVÁ, Katarína (2016). *Sen x skutočnosť: umenie & propaganda 1939 – 1945*. Bratislava : Slovenská národná galéria. ISBN 978-80-8059-199-1.
- FALATHOVÁ, Zuzana (2015). Kde bolo, tam bolo (príbeh galérie : Keď vznikala Umelecká beseda slovenská v Bratislave). In: *Ročenka Slovenskej výtvarnej únie*, 2015/2016, Bratislava : Slovenská výtvarná únia, pp. 112-115.
- FALATHOVÁ, Zuzana (2016). *Múzejníctvo a výstavníctvo v Bratislave počas obdobia Slovenskej republiky (1939 – 1945)*, Diplomová práca. Bratislava : Filozofická fakulta Univerzity Komenského, 142 p.
- FALATHOVÁ, Zuzana (2017). Výstavy v Dome umenia v rokoch 1939 – 1945. In : *Umelka, všetko najlepšie k narodeninám : 90. výročie prvého domu umenia na Slovensku*. Bratislava : Slovenská výtvarná únia, pp. 178-186. ISBN 978-80-88906-39-1.
- HERČKO, Ivan a kolektív (2009). *Dejiny múzejnej kultúry na Slovensku*. Banská Bystrica : Ústav vedy a výskumu a Katedra environmentálneho manažérstva FPV Univerzity Mateja Bela. ISBN 978-80-8083-931-4.
- JURKOVIČ, Miloš (1945). *Slovenské múzeá*. Turčiansky Sv. Martin : Sväz slovenských múzeí.
- JURKOVIČ, Miloš (1973). Výstavná činnosť predchodcov Slovenského národného múzea v Bratislave v rokoch 1929 – 1955. In: *Múzeum*, vol. 18, No. 1, pp. 231-234.
- KOVÁČ, Dušan (2006). *Bratislava 1939 – 1945*. Bratislava : Albert Marenčin – Vydavateľstvo PT. ISBN 80-89218-29-6.
- PALÁRIK, Miroslav (2011). *Zväz slovenských múzeí v období Slovenského štátu 1939 – 1945*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta. ISBN 978-80-8094-993-8.
- VALACHOVIČ, Pavol (1989). Slovenské múzeum v rokoch 1940 – 1948. In: *Múzeum*, vol. 34, No. 1, s. 38-47.
- VÁROSS, Marián (1960). *Slovenské výtvarné umenie 1918 – 1945*. Bratislava : Slovenské vydavateľstvo krásnej literatúry.

Dobová tlač (Period press)

Slovák, vol. 21 – 27, 1939 – 1945.

²⁷ MVSR-Slovenský národný archív Bratislava, f. Spolok slovenských výtvarných umelcov 1939 – 1945, nespracovaný a v rámci neho Kronika výstav sezóny 1940 – 1941; noviny *Slovák* 1939 – 1945, roč. 21 – 27. Pozri aj: Falathová, ref. 2.

K problematike percepcie cyrilo-metodského kultu v moderných dejinách Slovenska

Martin Hetényi – Peter Ivanič

Doc. PhDr. Martin Hetényi, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty of Arts
Institute for research of Constantine and Methodius' cultural heritage
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovakia
e-mail: mhetenyi@ukf.sk

Doc. PhDr. Peter Ivanič, PhD.
Constantine the Philosopher University in Nitra
Faculty of Arts
Institute for research of Constantine and Methodius' cultural heritage
Štefánikova 67
949 74 Nitra
Slovakia
e-mail: pivanic@ukf.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:77-91

On problems with the perception of the Cyrillo-Methodian cult in the modern history of Slovakia

The Byzantine mission led by st Constantine-Cyril and his brother st Methodius, which reached Great Moravia in 863, had several dimensions. The central theme of this work is to look at how the message of Great Moravia and the Cyrillo-Methodian cult have been spread, mainly in the modern history of Slovakia. After establishing the Hungarian Kingdom, the relations of the local church representatives towards the Methodius's followers weakened significantly. By the end of the 10th century, there was again pressure aimed at eradicating the residues of their activities and influence. The Cyrillo-Methodian literary tradition came to a standstill and the application of liturgic habits introduced by the holy brothers was disrupted for a long period of time. It is commonly known that the whole era of the Slovak national revival was fueled by the development of the Cyrillo-Methodian tradition. The cultural value cultivation of the Great Moravian figures in the religious, national, and cultural life of the Slovaks started already during the national revival and flourished in the 20th century. The intensity of spreading the cult of the Thessalonian saints has been different in various Slovak regions. Following the development of the Great Moravian era interpretations that were subject to political pressure, as well as to the limited actual knowledge, gives us the answers regarding the future orientation of the research.

Key words: Cyrillo-Methodian tradition, Slovak, national revival

Pojmové vymedzenie v otázkach kultúrneho dedičstva či tradície nie je v humanitných a spoločenských vedách neznámym prvkom. V zjednodušenom móde môžeme vymedziť pozíciu tradície na element kultúry, ktorý má prostredníctvom odovzdávania súhrnu informácií a skúseností relevantnú úlohu pri potvrdzovaní kontinuity historicky daného spoločenstva,¹ čím sa kultúrne dedičstvo predkov začleňuje medzi účinné prvky jeho sebadefinovania. Dnes už stabilnou súčasťou slovenských dejín je aj cyrilo-metodská tradícia. Ku kultivácii duchovných

¹ KREJČÍ, Marek. Dědicové národních tradic? K reinterpretacím uměleckých tradic v padesátých letech. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století II*. Ústí nad Orlicí : Oftis, 2007, s. 108-116.

hodnôt postáv predveľkomoravskej a veľkomoravskej doby prichádza v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov už počas národného obrodovania.² Cyrilo-metodská tradícia je súčasťou veľkomoravskej tradície, no cesty ich vývoja a pertraktovania v rôznych obdobiach neboli zhodné. Uchopenie oboch tradícií v širšom stredoeurópskom regióne v prvotných zmienkach obrodeneckých kruhov bolo odlišné od neskorších konštruktov národného príbehu. Cyrilo-metodské príbehy boli pôvodne skoro výhradne súčasťou náboženskej historiografie a hagiografie.³

Pestovanie a šírenie kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda na území dnešného Slovenska sa vyznačuje diskontinuitnými prvkami, čo súvisí primárne s politicko-historickými okolnosťami, ktorých výsledkom bolo preferovanie iných kultov a kultúrnych tradícií so značnými regionálnymi odchýlkami. Zmeny mocenskej štruktúry v zložení elít v období formovania uhorského štátu na začiatku 10. storočia následne znamenali zásadný prelom v tom, že pamiatka dvoch svätcov a ich kult stratil legitimizujúcu hodnotu. Funkciu teritoriálnych patrónov a symbolov získali noví svätci spojení s novou vládnuou dynastiou a novým štátnym útvarom.⁴

Územie stredovekého Uhorska v priebehu storočí postihovali rozličné vpády nepriateľských vojsk. Za obeť pustošeniu padli celé mestá a ich kultúrne, vzdelávacie a sakrálné inštitúcie aj s ich písomnosťami. Absencia väčšieho množstva historických prameňov pravdepodobne spôsobila, že pred 14. storočia nemáme k dispozícii žiadne údaje o mnohých historických realiách, okrem iného ani o uctievaní sv. Cyrila a Metoda.⁵

Úcta k sv. Cyrilovi a Metodovi je od 16. storočia zdokumentovaná v čoraz početnejších písomných prejavoch takmer všetkých slovanských národov. Svätých bratov spomína predovšetkým historická a liturgická literatúra, pričom v 17. a 18. storočí sa predstavy o ich pôsobení čiastočne ustáľujú.⁶ Cyrilo-metodská i veľkomoravská tradícia počínajúc 17. storočím sa v slovenskom prostredí stáva významnou súčasťou barokového a neskôr obrodeneckého

² TIBENSKÝ, Ján. Funkcia cyrilometodskej a veľkomoravskej tradície v ideológii slovenskej národnosti. In: *Historický časopis*, roč. 40, 1992, č. 5, s. 579-594.

³ PODOLAN, Peter. Svätí Cyril a Metod v historiografii 1. polovice 19. storočia. In: *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2013, s. 198. RUTTKAY, Alexander T. O počiatkoch kresťanstva na území Slovenska, význame cyrilo-metodskej misie a jej odozvách v 10. – 11. storočí [On the Origins of Christianity in the Territory of the Slovak Republic, Significance of Missionary Work of Cyril and Methodius and Responses to it in the 10th – 11th Centuries]. In: *Konštantínove listy*, roč. 9, 2016, č. 2, s. 2-10. VEPŘEK, Miroslav. Slovanská bohoslužba v českej rímskokatolíckej cirkvi v súčasnosti jako cyrilometodějské dědictví [Slavonic Liturgy in the Present-Day Czech Roman Catholic Church As a Legacy of Cyril and Methodius]. In: *Konštantínove listy*, roč. 9, 2016, č. 1, s. 193. ZUBKO, Peter. *Kult svätých Cyrila a Metoda v tradícii latinskej cirkvi. Vybrané kapitoly cyrilo-metodského kultu*. Ružomberok : Verbum, 2014. ZUBKO, Peter. Vývoj cyrilo-metodských textov v liturgii hodín v strednej Európe [The Development of Cyril-Methodius Texts in the Liturgy of the Hours in Central Europe]. In: *Konštantínove listy*, roč. 8, 2015, s. 40-62. ŽEŇUCH, Peter. Formovanie byzantsko-slovanskej konfesionalnej identity v staršom období slovanských kultúrnych dejín [Formation of the Byzantine-Slavic Confessional Identity in an Earlier Period of the Slovak Cultural History]. In: *Konštantínove listy*, roč. 9, 2016, č. 1, s. 199-209.

⁴ KOWALSKÁ, Eva. Tradícia nacionálnych svätých Kirilla i Mefodija Vzniknoenie i ispořzovanie v političeskoj propagande slovacogo nacionalizma. In: *Slavianovedenje*, roč. 48, 2013, č. 2, s. 69.

⁵ Sviatok týchto svätcov spomínajú až kalendáriá stredovekých kódexov zo 14. a 15. storočia viažuce sa k Spišu a Bratislave, a to pri 9. marci. Bližšie pozri MULÍK, Peter. Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície v slovanských dejinách. In: *Kirilo-metodievski studii. Kniga 20*. Sofia: Kirilo-metodievski naučen centr – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, 2011, s. 208.

⁶ Slovenskí vzdelanci už v 18. storočí začali formovať historický príbeh Slovákov tak, aby siahal do veľmi dávnych čias. Do centra tohto príbehu postavili výnimočné pamätné udalosti z čias Veľkej Moravy, slávne osobnosti, o. i. Pribinu či Svätopluka, ako aj cyrilo-metodskú tradíciu. BOTÍK, Ján. *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*, Bratislava : Lúč, 2007, s. 59.

historizmu.⁷ Až do 18. storočia chýbajú medzi patrónmi kostolov, neexistujú ani informácie o oltároch im venovaných a realizovaní bohoslužieb, na ktorých by si farníci pripomínali uctievanie oboch svätcov.⁸ V roku 1777 pápež Pius VI. na podnet panovníčky Márie Terézie schválil 14. marec ako deň uctievania pamiatky sv. Cyrila a Metoda vo všetkých katolíckych kostoloch habsburskej monarchie.⁹ V prvej polovici 19. storočia sa vnímanie misie solúnskych bratov oproti predchádzajúcim obdobiam zmenilo. Reminiscencia na christianizačnú činnosť sv. Cyrila a Metoda sa dočkala kvalitatívneho rozvoja vnímania misijného diela v rámci šírenia novej kultúry, písma a jazyka a tiež v dobových konotáciách Veľkej Moravy v politickom (štátotvornom) zmysle. Prvky cyrilo-metodskej tematiky sú obsiahnuté vo viacerých dielach Jána Hollého, Jána Kollára a Pavla Jozefa Šafárika.¹⁰ U štúrovcov sa národno-identifikačná interpretácia cyrilo-metodskej tradície zjavne dostala na úroveň civilizačnej identity ako vyššieho stupňa kolektívnej identity.¹¹ Jozef Miloslav Hurban v eseji *Slovensko a jeho život literárny*, ktorú publikoval v časopise *Slovenskej Pohlady na vedy, umenia a literatúru* v roku 1846, síce spomína zásluhy sv. Cyrila a Metoda pri šírení kresťanstva, ale viac ich zdôrazňuje ako tvorcov písma, prekladov a literatúry. Túto prácu možno považovať za syntézu dejín literatúry, v ktorej je zakomponovaný nový pohľad na pôsobenie obidvoch svätcov na Veľkej Morave a tiež obraz „stavu pamäti na solúnskych bratov“.¹² Hurban poukazoval na skutočnosť, že Slováci mali ako jeden z prvých národov prístupné v materinskom jazyku Písmo sväté, a to vďaka sv. Cyrilovi a Metodovi. Ako poznamenáva historička Daniela Kodajová: „Hurban vo svojom variante podania slovenských dejín prostredníctvom vývoja literatúry, na ktorom sa podieľali zástupcovia obidvoch konfesíí a tí

⁷ TIBENSKÝ, ref. 2, s. 579. Historik Peter Mulík pripomína, že v porovnaní s inými tradíciami, ku ktorým sa viažu zvykoslovné, liturgické a paraliturgické pamiatky, ide pri cyrilo-metodskej tradícii viac o apologetickú ideológiu slovenských elít, ktorá sa objavuje v 16. storočí už ako ucelená, a to s cieľom podporiť a dotvoriť ich tvoriace sa historické vedomie. MULÍK, ref. 5, s. 208. Pozri tiež ŽEŇUCH, Peter. *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*. Bratislava : Veda, 2002, s. 47. V Uhorsku ako prvý spomína cyrilo-metodskú tradíciu jezuita Melchior Inchofer vo svojich *Cirkevných análoch Uhorského kráľovstva* z roku 1644 (INCHOFER, Melchior, *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Tomus I. Roma, 1644, s. 79-80). K praktickému a všeobecnému propagovaniu poznatkov o svätoch medzi kňazmi, učiteľmi i veriacim ľudom rozhodne prispela až ďalšia písomnosť. V roku 1655 vyšiel *Cantus Catholici*, t. j. spevník katolíckych piesní, univerzálne využívaný pri bohoslužbách v takmer všetkých katolíckych farnostiach. Jeho pôvodca Benedikt Szöllösi v predslove už podrobne hovorí o sv. Cyrilovi a Metodovi ako vierozvestoch Slovákov (SZÖLLÖSI, Benedikt. *Cantus Catholici*, Trnava 1655). V prostredí cirkvi byzantského obradu bol v 16. storočí napísaný Terebliansky prológ, ktorý obsahuje aj synaxárový *Život svätého Konštantína Filozofa* a *Život Konštantína*. ŽEŇUCH, Peter. *K dejinám cyrilskej písomnej kultúry na Slovensku*. Nitra : UKF, 2015, s. 23. Pozri Samotný fakt o výraznejšom oživení cyrilo-metodského dedičstva u Slovákov môže dokumentovať jeho životaschopnosť a existenciu jeho kontinuity, ktorá sa od 17. storočia dá (kontinuálne) pozorovať.

⁸ KOWALSKÁ, ref. 4, s. 70.

⁹ VRAGAŠ, Štefan. *Cyrlometodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov*. Zürich – Toronto – Bratislava : Zahraničná Matica slovenská – Lúč, 1991, s. 60.

¹⁰ Podrobnejšie PODOLAN, ref. 3, s. 202-219.

¹¹ Roku 1842 začal Jozef Miloslav Hurban vydávať almanach *Nitra* a hneď v prvom ročníku zverejnil i básnickú skladbu s veľkomoravským námetom pod názvom *Osudové Nítry*, novely *Svatba kráľe veľkomoravského* a *Obrazy z deviateho stoločia*. KACÍREK, Ľuboš. Vydavateľské aktivity, literárna a publicistická tvorba. In: *Jozef Miloslav Hurban, prvý predseda Slovenskej národnej rady. (Príspevky k 200. výročiu narodenia)*. Bratislava : Kancelária Národnej rady SR, 2017, s. 163-164.

¹² KODAJOVÁ, Daniela. Symbolická inštrumentalizácia obrazu Cyrila a Metoda v kontexte formovania národného príbehu Slovákov v 19. storočí. In: *Cyrlometodská tradícia v 19. a 20. storočí, obdobie rozkvetu i snah o umlčenie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013, s. 88-90. KODAJOVÁ, Daniela. Cyrilo-metodská a veľkomoravská tematika v tvorbe národovcov (30. – 60. roky 19. storočia). In: *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodama, spol. s r. o., 2014, s. 85-87.

*svojou činnosťou akoby nadviazali na základy národnej písomnej kultúry, ktorú položili Cyril a Metod, urobil z tohto variantu dejín Slovákov spoločný príbeh.*¹³

Od polovice 19. storočia sa zintenzívnilo pripomínanie svätcov v tlači a na iných verejných fórach. Súviselo to predovšetkým s miléniovými oslavami ich príchodu na Veľkú Moravu (1863), úmrtia sv. Cyrila (1869) a Metoda (1885). Podľa solúnskych bratov bol pomenovaný katolícky časopis *Cyrrill a Method. Katolícký Časopis pro Cirkev a školu*, ktorý niesol v záhlaví aj ich podobizeň. Prvé číslo vyšlo v Banskej Štiavnici v roku 1850 symbolicky na sviatok sv. Cyrila a Metoda, ktorý sa v danom období slávil 14. marca. Jeho redaktorom sa stal Ján Palárik, vydavateľskej úlohy sa zhostil Andrej Radlinský.¹⁴ Pozoruhodnú informáciu priniesol časopis v roku 1852, keď informoval o posvätení zástav s vyobrazeniami svätých pre kostol sv. Anny v Trenčíne farárom Ludevítom Stárekom, pričom na jednej z nich boli aj solúnski bratia.¹⁵ Prvýkrát každoročné verejné pripomínanie sviatku sv. Cyrila a Metoda zaviedol v roku 1853 profesor banskobystričského gymnázia Juraj Slota. Osláv, ktoré sa konali 14. marca v kostole v podobe bohoslužieb, sa zúčastňovali nielen učители a žiaci, ale tiež zástupcovia mesta, úradníci a obyvatelia Banskej Bystrice. Oznamy podobného charakteru, ktoré súviseli s Cyrilom a Metodom, sa pravidelne objavovali aj na stránkach spomínaného časopisu.¹⁶

Pri príležitosti miléniových osláv príchodu solúnskych bratov na Veľkú Moravu sa uskutočnilo množstvo aktivít, ktoré zorganizovali predstavitelia katolíckej, ako aj evanjelickej cirkvi. Hlavnými koordinátormi slávností boli banskobystričský biskup Štefan Moyses, spišský biskup Ladislav Zábojský a evanjelický superintendent Karol Kuzmány. Nitra, ktorá niesla symbolickú pozíciu pamätného Metodovho mesta, mala byť centrom hlavných slávností. Biskup Moyses v januári 1863 napísal list nitrianskemu biskupovi Augustínovi Roskoványimu, ktorého žiadal o radu, ako zorganizovať slávnosti a súčasne ho vyzval, aby sa obrátil aj na uhorského prímasa Jána Scitovského. Roskoványi tak učinil a jeho odpoveď dorazila do Banskej Bystrice vo februári. Podľa zachovaného dokumentu uhorský metropolita neodporučil konať celouhorské slávnosti na pamiatku príchodu svätých Cyrila a Metoda, pretože by boli separatistické a nacionalistické, avšak vyslovil súhlas s miestnymi slávnostnými bohoslužbami a kázňou podľa rozhodnutia diecéznych biskupov.¹⁷ Z tohto dôvodu nakoniec pripomenutie príchodu sv. Cyrila a Metoda malo skôr charakter náboženských osláv.

V Banskobystrickej a Spišskej diecéze boli vyhlásené oslavy Cyrila a Metoda biskupskými pastierskymi listami a konali sa na viacerých miestach. Najvýznamnejšie slávnosti sa uskutočnili v dňoch 14. a 15. marca 1863 v Banskej Bystrici a 31. mája 1863 v neďalekých Selciach, kde bol pri tejto príležitosti tunajší chrám zasvätený sv. Cyrilovi a Metodovi – toto patrocínium je najstarším zasvätením kostola týmto svätcom v celom Uhorsku. Slávnostné akadémie sa konali v priebehu jubilejného roka na slovenských gymnáziách v Banskej Bystrici a Revúcej.¹⁸ Okrem slávnostných bohoslužieb a akadémii sa sv. Cyril a Metod pripomínali publikáciami,

¹³ KODAJOVÁ, Symbolická inštrumentalizácia, ref. 12, s. 90.

¹⁴ *Cyrrill a Method*, roč. 1, 1850, č. 1.

¹⁵ Z Trenčína. In: *Cyrrill a Method*, roč. 1, 1852, č. 13, s. 102.

¹⁶ Z B. Bystrice. In: *Cyrrill a Method*, roč. 2, 1853, č. 12, s. 93-94. Z B. Bystrice. In: *Cyrrill a Method*, roč. 3, 1854, č. 11, s. 86. Z B. Bystrice. In: *Cyrrill a Method*, roč. 5, 1856, č. 11, s. 85. Z Bystrice. In: *Cyrrill a Method*, roč. 6, 1857, č. 13, s. 102-103.

¹⁷ KOHÚTOVÁ, Mária. Príprava cyrilo-metodských osláv biskupom Štefanom Moyzesom roku 1863. In: *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014 s. 65.

¹⁸ Podrobnejšie VETRÁKOVÁ, Anna. Oslavy tisícročného jubilea príchodu sv. Cyrila a sv. Metoda na Veľkú Moravu v roku 1863. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum Bratislava – Archeologický ústav SAV Nitra, 2012, s. 213-228.

článkami, obrazmi i sochami. Zasvätené a pomenované boli po nich kostoly, kaplnky, oltáre, zvony, kostolné zástavy, školy a knižnice.¹⁹

Prvé valné zhromaždenie Matice slovenskej, ktoré sa konalo 4. augusta 1863, deklarovalo, že táto inštitúcia vznikla ako pripomienka tisícročnej pamiatky pokresťančenia Slovákov. Počas slávnostnej svätej omše boli v kázni zdôraznené zásluhy sv. Cyrila a Metoda.²⁰ Profesor slovenských dejín Dušan Škvarna v jednej zo svojich najnovších prác jasne sumarizoval interakciu cyrilo-metodského kultu a spoločnosti v danom období: „*V 50. a 60. rokoch 19. storočia sa cyrilo-metodská tradícia a jej kult upevnili, rozšírili sa až zľudoveli tak ako v nijakom inom desaťročí tohto storočia. Umožnila to politická situácia v monarchii a Uhorsko, stupeň národnej emancipácie, rovnako ako tisíce výročia príchodu Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu, ktoré priam vyzývalo k dôstojným spomienkovým aktivitám, oslavám a tvorivým činom. Rozšírenie cyrilo-metodského kultu, jeho popularita, ako aj formy jeho udržovania a uctievania skutočne vrcholili okolo roku 1863 na cirkevnej pôde, v národnom živote, v tlači. Umocnenie pocitu dôležitosti a intimity posilnilo spojenie jeho osláv s otvorením Matice slovenskej a časté odkazovanie na významové a kultúrne prepojenie týchto javov. Rozvinul sa tak obsah a národnostná funkcia cyrilo-metodskej tradície. Pôvodne v nej dominoval náboženský a slovanský rozmer, postupne sa v oboch konfesijných prostrediach čoraz viac poslovenčovala, až sa stala jedným z najefektívnejších nástrojov upevnenia a manifestovania národnej emancipácie Slovákov (...) V tomto období sa kult Cyrila a Metoda rozvinul obsahovo, priestorovo, inštrumentálne, vizuálne, zážitkovo. Títo svätci sa ustálili ako jeden z najfrekventovanejších a najtypickejších slovenských symbolov.*“²¹ Oživená tradícia podnietila tiež vedecké skúmanie veľkomoravskej éry, hoci nešlo skôr primárne o zainteresovanie profesionálnych výskumníkov.

Po rakúsko-uhorskom vyrovaní v roku 1867 bolo pripomínanie si cyrilo-metodského kultu vzhľadom na politicko-spoločenskú situáciu zatlačené do úzadia. A to aj napriek tomu, že v roku 1880 pápež Lev XIII. (1878 – 1903) zverejnil encykliku *Grande munus*, v ktorej nariadil, aby sa 5. júl stal univerzálnym sviatkom uctievania sv. Cyrila a Metoda v celej katolíckej cirkvi. V posledných desaťročiach 19. storočia sa až do zániku habsburskej monarchie stretávame s prejavmi uctievania solúnskych bratov na území dnešného Slovenska sporadicky. Výnimkou boli gréckokatolícki a pravoslávni veriaci, ktorí slávil svätcov byzantského pôvodu v liturgických obradoch.²² Sprievody v slovenských mestách, kde pravdepodobne pôsobila cyrilo-metodská misia (Devín, Nitra), sa nekonali, prebiehali v moravskom Velehrade. Slováci mohli v ére Uhorska nerušene a veľmi plodne pestovať cyrilo-metodskú úctu aspoň v zahraničí, kde ich na začiatku 20. storočia žila asi tretina. Cyrilo-metodský kult sa vyvíjal tak rýchlo a intenzívne, že na konci 19. storočia sa stal jednoznačným identifikačným rysom slovenských imigrantov v Spojených štátoch amerických a Kanade. Dokazujú to kostoly, verejné budovy, školy a dokonca aj medaily/vyznamenania rôznych inštitúcií, ktoré nesú ich meno (Ženský rád sestier sv. Cyrila a Metoda založený v roku 1909). Rovnako ako kult kedysi pomohol zjednotiť luteránov a katolíkov v Uhorsku, v americkom prostredí prispel k zjednoteniu katolíckej a gréckokatolíckych imigrantov zo Slovenska.²³

¹⁹ ŠKVARNA, Dušan – HUDEK, Adam. *Cyril a Metod v historickom vedomí a pamäti 19. a 20. storočia na Slovensku*. Bratislava : Historický ústav Slovenskej akadémie vied, 2013, s. 4.

²⁰ KOHÚTOVÁ, ref. 17, s. 66-67.

²¹ LOPATKOVÁ, Zuzana. Cyrilo-metodská tradícia a trnavské centrum posledných bernolákovcov (do konca 19. storočia). In: *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, 2014, s. 69-77. ŠKVARNA – HUDEK, ref. 19, s. 47-49.

²² ŠKVARNA – HUDEK, ref. 19, s. 49-63.

²³ KOWALSKÁ, ref. 4, s. 74.

Dvadsaťte storočie je v histórii Slovenska charakterizované častými a výraznými zmenami. Vznik Československej republiky so sebou priniesol nové možnosti a novú symboliku. Pre katolícku aj evanjelickú cirkev bola cyrilo-metodská tradícia kategorickým imperatívom. Náboženská úcta svätých bratov sa stáva samozrejmosťou, na Slovensku sa na nich hľadelo ako na národných patrónov, katolíci ich sviatok horlivo slávil každý rok 5. júla. V tomto duchu sa niesli i obrady vysviacky prvých slovenských biskupov po rozpade Rakúsko-uhorskej monarchie – Mariána Blahu pre Banskú Bystricu, Karola Kmet'ka pre Nitru a Jána Vojtaššáka pre Spiš, ktorí zasadli na biskupské stolce po vypovedaných maďarských episkopoch. Slávnosti celonárodného významu, ktoré sa konali 13. februára 1921, boli poznačené hlbokou symbolikou Metodovho sídla a kontinuity katolíckej cirkvi na Slovensku. Prejavila sa v obradných ornamentoch, ako aj v rozmanitých prejavoch. Aj Klement Micara, pápežský nuncius, pozdravoval nových biskupov ako nástupcov sv. Cyrila a Metoda.

V politických kruhoch však takáto konzistentnosť nepanovala a v nazeraní rôznych záujmových strán na veľkomoravskú (cyrilo-metodskú) tradíciu sa prejavovali značné rozpory. Československá vláda a jej oficiálna štátna ideológia čechoslovakizmu z nej vyvodzovala latentný príklad jednoty umelého československého národa na pozadí historickej spolupatričnosti Čechov a Slovákov. V cyrilo-metodskom odkaze nachádzali ideologickú platformu snahy o zjednotenie Slovákov, Čechov a Moravanov. Ich spoločné dedičstvo v ňom hľadalo nielen unionistické hnutie. Niektorí slovenskí politici ako Vavro Šrobár či Milan Hodža uvažovali nad prepojením cyrilo-metodskej tradície so svätováclavskou či svätovojtešskou tradíciou. Pri týchto tradíciách však išlo u Slovákov len o jej deklarovanie bez praktických dôsledkov.²⁴ Ani husitský smer konštrukcie československých dejín, ktorý štátna moc urputne vyzdvihovala z hľadiska svojej deklarovanej idey, sa vo väčšinovom katolíckom slovenskom prostredí ani v protestantských kruhoch na Slovensku nemal nádeje presadiť. Keďže sa cyrilo-metodská tradícia živo prenášala do všetkých sfér spoločenského, náboženského, osvetového a kultúrneho života, pokusy o negovanie, prípadne marginalizovanie cyrilo-metodského kultu nemohli dosiahnuť u majoritnej spoločnosti na Slovensku (najmä v jej mladších generáciách) výraznejšie úspechy.

Slovenské autonomistické strany (predovšetkým Hlinkova slovenská ľudová strana) preferovali namiesto pestovania česko-slovenskej vzájomnosti vlastné národnoemancipačné symbolické vzory, medzi ktorými získala výraznú pozíciu kultúrne staršia a národne autentickejšia príbinovská, t. j. predveľkomoravská tradícia,²⁵ deklarujúca samobytnosť slovenského národa. Priaznivci slovenského autonomizmu považovali Veľkú Moravu za štát (starých) Slovákov, ktorý existoval nezávisle od území obývaných kmeňmi starých Čechov. Misia Cyrila a Metoda bola vyhlásená za dôkaz vysokej úrovne slovenského jazykového a kultúrneho rozvoja. Predstavitelia autonomistického prúdu v slovenskom verejnom živote sa v medzivojnových rokoch so svojím opozičným postojom vyhranili voči oficiálnej štátnej ideológii vyzdvihujúcej historickú spolupatričnosť Čechov a Slovákov, ktorá sa odvodzovala z Veľkomoravskej ríše. Od roku 1927 sa na Devíne konali cyrilo-metodské oslavy – periodicky (každé dva roky), ktoré sa v 30. rokoch začali čoraz viac meniť na politické demonštrácie autonomistov.

Ďalšou pamätnou udalosťou v histórii Slovenska sa stala cirkevno-národná všeslovenská oslava v Nitre v roku 1933, známa ako Příbinove slávnosti. V rámci jej propagácie sa konalo množstvo sprievodných podujatí a pri tejto príležitosti vyšli i hodnotné publikácie venované

²⁴ MARSINA, Richard. Cyrilometodská tradícia na Slovensku. In *Studia Historica Tyrnaviensia* 5. Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, 2004, s. 34.

²⁵ Bližšie pozri napríklad MULÍK, ref. 5, s. 216.

osobnosti Pribinu a cyrilo-metodskému odkazu, respektíve odvekej religiozite Slovákov.²⁶ Tisícste výročie posviacky Pribinovho kostola (na začiatku 20. storočia sa medzi odborníkmi predpokladalo, že chrám bol posvätený v roku 833) si prišli uctiť státisíce Slovákov. Samotné Pribinove slávnosti sa zmenili na demonštráciu za autonómiu Slovenska. Neprijemné udalosti, vrcholiace súdnym procesom so 45 hlavnými aktérmi incidentu, sa zavŕšili až amnestiou prezidenta republiky zo 14. decembra 1935, ktorá zastavila trestné pokračovanie voči previnilcom.²⁷

Rozšíreniu poznatkov o byzantskej misii pomáhal predovšetkým vtedajší školský systém i vedecká obec. Cyril a Metod boli v tom čase i častým námietom mnohých vynikajúcich umelcov (Ľudovít Fulla, František Gibala, Maximilián Schurmann a iní). Slováci si v zásade tento kult po mnohoročnej osvete o význame cyrilo-metodskej misie v medzivojnových rokoch jednoznačne osvojili.

Národnoemancipačnou produktivitou sa vyznačuje predovšetkým obdobie prvej Slovenskej republiky (1939 – 1945). Štát v tejto súvislosti už od počiatku svojej existencie uskutočňoval podstatné kroky najmä v osvetovej činnosti. Rôzne formy osláv prostredníctvom popularizácie témy v masovom meradle postihli aj tradíciu a symboliku byzantskej misie. Medzi najvýznamnejšie kultúrne centrá, v ktorých prebiehali celoslovenské podujatia zamerané na rané dejiny slovenského etnika, po územnej strate Devína v prospech Tretej ríše zákonite patrila Nitra. Zrejme očakávané vzišla z tunajšej pôdy iniciatíva za právne vymedzenie kultu solúnskych bratov. Dňa 16. apríla 1939 sa v nitrianskom týždenníku *Svornosť* objavila výzva, aby bol jeden deň v roku vyhlásený za štátny sviatok, ktorý by bol venovaný úcte sv. Konštantína-Cyrila a Metoda. Zároveň sa tu zdôrazňuje, že v každej domácnosti, v škole a v úradoch by mal byť umiestnený ich obraz a na námestiach majú stáť ich sochy.²⁸ Slovenská vláda vyhlásila za štátny sviatok na pamiatku solúnskych bratov 5. júl, t. j. deň, ktorý im bol už skôr zasvätený v katolíckej cirkvi. Prejavom meniacich sa nálad bola aj realizácia zmien názvov ulíc či inštitúcií a výmena „nehodných“ sôch, obrazov, symbolov, nápisov atď. za nové symboly, medzi nimi i zobrazenia sv. Cyrila a Metoda.²⁹

K rozvoju kultu sv. Cyrila a Metoda prispeli tiež vedecké a novinárske kruhy. Jednou z ťažiskových oblastí politiky HSĽS bolo vzdelávanie a školstvo. Vzdelávanie ťažilo z rozvoja vedeckej sféry, a to na úrovni Matice slovenskej, Štátneho archeologického ústavu, Slovenskej akadémie vied a umení a pod. Cyrilo-metodská idea našla svoj ohlas u takých vedcov, akými

²⁶ Napríklad HODÁL, Juraj. *Kostol kniežaťa Pribinu v Nitre*. Nitra : Výbor cirkevno-národných slávností, 1930; *Ríša veľkomoravská. Sborník vedeckých prác*. Praha : Nakladateľ L. Mazáč 1933; *Životy slovanských apoštolov*. Praha : Nakladateľ L. Mazáč, 1933; *Katolícke Slovensko 833 – 1933*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha 1933; *Slnce nad Nitrou*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha, 1933; *Život Privinov. K 1100 ročným Privinovým slávnostiam v Nitre*. Nitra : Prípravná komisia Privinových slávností, 1933. Podrobnejšie ARPÁŠ, Róbert. Prvky cyrilo-metodskej tradície ako súčasť Pribinovho odkazu? (Oslavy 1100. výročia kresťanstva v Československu) [Elements of Cyrillo-Methodian Tradition as a Part of Pribina's Legacy? (Celebrating 1100th Anniversary of Christianity in Czechoslovakia)]. In: *Konštantínove listy*, roč. 10, 2017, č. 1, s. 233-240.

²⁷ ZUBÁČKA, Ida. *Nitra za prvej Československej republiky*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 1997, s. 51–56. Pozri tiež BARTLOVÁ, Alena. Využitie tradícií a jubilejných osláv v propagačnej politike HSĽS v prvej polovici 30. rokov 20. storočia. In: *Človek a spoločnosť*, roč. 7, 2004, č. 3. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2004/08Bartlova.html>.

²⁸ Zsvät' me deň sv. Cyrila a Metoda. In: *Svornosť*, 16. 4. 1939, s. 1.

²⁹ Štátny archív v Nitre, f. Štátny policajný úrad Nitra, šk. 1, č. 4/1939.

boli František Hrušovský, Ján Stanislav či Daniel Rapant.³⁰ V roku 1941 bol založený spolok slovenských gréckokatolíkov Jednota sv. Cyrila a Metoda v Michalovciach, ktorý od roku 1942 organizoval pravidelné cyrilo-metodské oslavy s podporou ľudáckeho režimu.³¹ Silný politický obsah majú zobrazenia svätcov nachádzajúcich sa na miestach, ktoré sú vnímané ako jablko sváru medzi Slovákmi a Maďarmi. V tomto prípade sakrálna funkcia pamätníkov svätcov je prekrytá s národno-identifikačnou a rozlišovacou funkciou. Za týmto účelom v roku 1941 v obci Branč v blízkosti Nitry, priamo na slovensko-maďarskej hranici, bolo na objednávku nitrianskeho župana Štefana Haššika postavené monumentálne súsošie Cyrila a Metoda (zhotovené už v roku 1936 akademickým sochárom Františkom Gibalom).³² Mali pripomínať Slovákom na oboch stranách hranice ich dejiny a symbolizovať nároky na obsadené územia. Kult sv. Cyrila a Metoda sa odrazil aj pri tvorbe návrhov na medaily, slovenské mince a bankovky.³³

Po vypuknutí vojny so Sovietskym zväzom v roku 1941 nastala v časti politických kruhoch určitá obava z prílišného zdôrazňovania cyrilo-metodskej tradície, lebo mala v sebe príznak slovanskej súdržnosti a kultúry Východu. Napriek tomu ale neexistovala vo všeobecnosti zásadná vôľa obmedziť kult Cyrila a Metoda.

Zánik prvej Slovenskej republiky a povojnové obnovenie Československa, respektíve nadvláda komunistickej diktatúry s ateistickou ideológiou (1948 – 1989) prerušili neľmitované pestovanie cyrilo-metodskej tradície v slovanskej spoločnosti. Uctievanie sv. Cyrila a Metoda i náboženský život vo všeobecnosti sa ocitli v príkrom rozpore s postojom vládnucich vrstiev a so štátom nariadených mýtov. Bezprostredne po ukončení vojny sa obnovila tradícia osláv na Devíne, avšak mali už iný ráz – všeslovanský deň zdôrazňoval najmä slovanskú vzájomnosť. Jedným z dôvodov oslavy tejto tradície bola skutočnosť, že prichádzala z východu a mala navyše protinemecký podtón.³⁴

Po roku 1948 sa v plnej miere rozvinul archeologický výskum lokalít z obdobia Veľkej Moravy (Mikulčice, Staré Město, Uherské Hradiště, Nitra, Bratislava). Primárnou intenciou ich prác bolo na úrovni základného výskumu rekonštruovať osnovné princípy veľkomoravskej éry. Vďaka tomu sa do popredia dostal dôraz na materiálnu stránku a politicko-vojenský vývoj veľkomoravskej spoločnosti ako počiatku spoločnej česko-slovenskej štátnosti. Dosvedčuje to aj výstava archeologických objavov z čias Veľkej Moravy v roku 1963, teda v jubilejnom roku 1100. výročia príchodu solúnskych bratov k našim predkom. Táto akcia sa uskutočnila v čase

³⁰ HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. Reflexia cyrilo-metodskej tradície v slovanskej spoločnosti v 19. a 20. storočí. In: *Cyrilometodská tradície v 19. a 20. storočí, období rozkvetu i snah o umlčenie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013, s. 54-55. HETÉNYI, Martin. Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939 – 1945 [Selected aspects of cultural life, art and activities for edification in Nitra from 1939 to 1945]. In: *Konštantínove listy*, roč. 8, 2015, s. 84. PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. Libri prohibiti: Zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra [Libri prohibiti: Government interference with book production and book collections during World War II as exemplified by the city of Nitra]. In: *Muzeológia a Kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 130.

³¹ BORZA, Peter. Cyrilo-metodská tradícia medzi gréckokatolími na Slovensku v 20. storočí. In: *Cyrilometodská tradície v 19. a 20. storočí, období rozkvetu i snah o umlčenie*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013, s. 173.

³² HETÉNYI – IVANIČ, ref. 30, s. 59.

³³ Bližšie pozri PECNÍK, Marcel. Miesto cyrilometodského motívu v mincovnej, bankovkovej a medailárskej tvorbe na Slovensku. In: *Poznávanie kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, 2007, s. 225 – 247. PECNÍK, Marcel. Peňažníctvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, 2005, s. 64 – 73.

³⁴ HUDEK, Adam. Cyrilo-metodská tradícia na Slovensku v 20. storočí. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava – Nitra : Slovenské národné múzeum – Archeologický ústav SAV, 2012, s. 237.

postupnej liberalizácie režimu, no napriek tomu tu existovala prítomnosť určitej politickej zdržanlivosti vzhľadom na obavy, že sa budú prebúdzat' spomienky na podobné oslavy ako v 30. rokoch, ktoré sa stali podnetom pre prejav autonomizmu.

Hoci vtedajšie vedecké bádanie nespochybňovalo, že sv. Cyril a Metod boli misionári, v súlade s dobovými tendenciami, t. j. v duchu marxistickej ideológie, sa akcentovalo predovšetkým ich kultúrno-vzdelávacie poslanie. Duchovné otázky a cyrilo-metodskú tradíciu vedecké bádanie odsunulo do úzadia ako málo podstatný produkt danej doby. Výnimkou sú azda zborníky štúdií, ktoré vydal Spolok sv. Vojtecha – v roku cyrilo-metodského jubilea pod názvom *Apoštolí Slovienov* (Trnava 1963), pri príležitosti 1100. výročia smrti sv. Cyrila a stého výročia založenia spolku bol publikovaný zborník *Dedičstvo otcov* (Trnava 1969). Počas opätovného úsilia o emancipáciu Slovákov v polovici 60. rokov niektorí slovenskí historici zdôrazňovaním tzv. dualizmu Rastislavovej a Svätoplukovej ríše (Morava a Nitra) začali vyjadrovať slovenský nárok na federalizáciu Československej socialistickej republiky. Tieto závery však nemajú nijakú oporu ani v lingvistike, ani v etnografii.³⁵

Relatívne uvoľnenie politickej klímy v 60. rokoch 20. storočia viedlo i k príležitosti na kritické zhodnocovanie prínosu cyrilo-metodskej misie zo strany odborníkov. Platformu odborného informátora plnil v tomto období najmä najstarší teologický časopis *Duchovný pastier*. Časopis sa v jubilejnom roku pomerne intenzívne zaoberal parciálnymi témami. Redakcia časopisu ponúkla čitateľom vo svojom novembrovom čísle zmienku o poslednom apoštolskom liste pápeža Jána XXIII. „*Magnifici eventus*“, ktorým oslávil 1100. výročie príchodu sv. Cyrila a Metoda na Veľkú Moravu. Je zaujímavé, že článok, ktorým časopis informoval svojich recipientov o zvolení nového pápeža Pavla VI., vyšiel až päť mesiacov po tomto akte, a to vzhľadom na vydanie slávnostného cyrilo-metodského trojčísia. Katolícky publicista Alojz Gocník sa na stránkach trojčísia venoval zavedeniu slovienskej liturgie na Veľkej Morave s ďalekosiahlym dosahom pre kultúry všetkých slovanských národov. Prepojenie osobností s liturgiou zhodnotil spišský kapitulný vikár a predseda Slovenskej liturgickej komisie Jozef Ligoš. Význam cyrilo-metodského diela stručne popísal i trnavský biskup Ambróz Lazík. O starozákonných motívoch v textoch, ktoré slúžia ako pramene pre poznanie osobného profilu Cyrila a Metoda, v *Živote Konštantínovom* a *Živote Metodovom*, pojednávala výrazná osobnosť biblickej a kresťanskej archeológie profesor Alojz Martinec. Otázke slovanskej liturgie v Chorvátsku sa venoval profesor na Cyrilometodskej bohosloveckej fakulte v Bratislave Michal Krovina. Cyrilo-metodským dielom sa zaoberal vo viacerých v tomto čísle uverejnených štúdiách cirkevný i literárny historik a vedúci Katedry cirkevných dejín a kresťanskej archeológie na Cyrilometodskej bohosloveckej fakulte v Bratislave Alojz Miškovič. Solúnskym bratom sú venované aj ďalšie príspevky od Jána Decheta, Jána Ďuricu, Júliusa Gabriša, Ignáca Gašparca, Karola Hovátha, Ferdinanda Javora, Júliusa Kupču, Michala Zajaca a iných.³⁶ V deviatom čísle tohto ročníka bolo publikovaných ďalších šesť príspevkov s cyrilo-metodskou tematikou.³⁷ Téma misie svätých bratov sa v *Duchovnom pastierovi* objavuje v nasledujúcom období sa až v roku 1985, keď sa viacerými príspevkami pripomenulo 1100. výročie úmrtia sv. Metoda.³⁸

³⁵ Na druhej strane však hovorí aj o tom, že severné prítoky Dunaja a horné Potisie boli v 9. storočí etnicky slovenské. MULÍK, ref. 5, s. 216.

³⁶ *Duchovný pastier*. Mesečník katolíckeho duchovenstva, roč. 38, 1963, č. 6-8.

³⁷ *Duchovný pastier*. Mesečník katolíckeho duchovenstva, roč. 38, 1963, č. 9.

³⁸ DIAN, Daniel. Rezonancia cyrilo-metodskej tradície na stránkach duchovného pastiera v rokoch 1917 – 2012. In: *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : UKF, 2013, s. 296-298.

Počas normalizácie prestal vládny režim využívať veľkomoravskú a cyrilo-metodskú tradíciu vo svoj prospech, naopak ju považoval za nebezpečnú, keďže sa stala dôležitým symbolom podzemnej cirkvi a katolíckeho disentu.³⁹ Kým v roku 1977 komunistický režim ešte skrýval pred verejnosťou zriadenie nezávislej slovenskej cirkevnej provincie, v priebehu rokovaní o jej vytvorení bola „živá cyrilo-metodská tradícia“ ticho prijatá ako jeden z argumentov.⁴⁰ Prejavy vôle veriacich vydobýť si náboženskú slobodu, ktorým nedokázali v plnej miere zabrániť opatrenia štátnej moci, sa najmä od polovice 80. rokov stupňovali. Počas jubilejného roku 1100. výročia Metodovej smrti sa konalo viacero významných náboženských podujatí, ktorých úradné povolenie súviselo s viacerými zahraničnopolitickými i domácimi okolnosťami (vyhlásenie perestrojky v Sovietskom zväze, aktivity slovanského pápeža, KBSE a i.).⁴¹ Najvýznamnejším podujatím zaiste bola púť na moravskom Velehrade, na ktorej sa 7. júla 1985 zúčastnili tisícky veriacich zo Slovenska.⁴² Štátna moc v reakcii na tento vývoj iniciovala usporiadanie výstavy v Nitre o výsledkoch archeologického výskumu veľkomoravskej doby (podobne ako v roku 1963) a konferencie o česko-slovenskej štátnosti a slovanskej kultúre.

Pre nepriaznivé pomery vo vlasti sa ťažisko zveľaďovania cyrilo-metodskej úcty prenášalo už dávnejšie do zahraničia. To, že bol kult Cyrila a Metoda u slovenských vystaňovalcov mimoriadne silný, svedčí i fakt, že počet cyrilo-metodských patrocínií v kostoloch pri slovenských komunitách v USA je porovnateľný s počtom kostolov zasvätených na Slovensku.⁴³ Zvlášť hrob sv. Cyrila v Ríme sa stal pútnickým miestom a duchovným centrom zástupcov slovenskej emigrácie. Logickým krokom bolo založenie teologického semináru (1955) a samostatného Ústavu sv. Cyrila a Metoda (1963). Pri otvorení ústavu 15. septembra 1963 počas sviatku Panny Márie ako patrónky Slovenska bolo však vyhlásené, že panteón národných svätých zahŕňa aj ďalšie postavy symbolických obrancov krajiny.⁴⁴ Prejavy cyrilo-metodskej úcty zo strany exilu prispievali aj k oslabovaniu komunistickej moci na Slovensku, respektíve v ČSSR.

Až rok 1989 a pád komunistickej štátostrany opätovne umožnili nedeformovaný pohľad na význam sv. Cyrila a Metoda nielen vo vede, ale i v širších spoločenských vrstvách. Postkomunistická éra umožnila vyhraniť vedecké predstavy o misii, respektíve interpretácie cyrilo-metodskej tradície oveľa markantnejšie ako v minulosti. Svätí získali zaujímavú rolu v politickom diskurze, keď boli predstavovaní výlučne ako národní patróni, ktorí priniesli kresťanstvo a písomnosť, nie však všetkým Slovanom všeobecne, ale konkrétne (starým) Slovákom a z ich územia následne vykonávali christianizačný proces. Viacerí autori v tomto období publikovali množstvo diskusných príspevkov, v ktorých sa objavilo aj spochybňovanie cyrilo-metodskej tradície. Pri vzniku Slovenskej republiky v roku 1993 sa cyrilo-metodská tradícia dostáva opäť do popredia verejného záujmu. Samotný štátny znak s dvojitém krížom je pevne usadený v historickom vedomí ako symbol byzantskej misie. V Preambule Ústavy Slovenskej republiky je priamo zakomponovaná zmienka o cyrilo-metodskej tradícii: „*My, národ slovenský, pamätajúc na politické a kultúrne dedičstvo svojich predkov a na stáročné skúsenosti zo zápasov*

³⁹ HUDEK, ref. 34, s. 239.

⁴⁰ KOWALSKÁ, ref. 4, s. 76.

⁴¹ Najvýznamnejším podujatím bola zaiste púť na moravskom Velehrade, na ktorej sa 7. júla 1985 zúčastnili tisícky veriacich zo Slovenska. Komunistický režim však na nej nepovolil účasť pôvodne pozvanému pápežovi. Cyrilo-metodská púť sa konala aj v slovenskej Levoči, národná púť v Šaštíne (15. septembra 1985).

⁴² Podrobnejšie ŠEBEK, Jaroslav. Mobilizační potenciál duchovných tradíc v Československu na príklade reflexe cyrilometodských tradíc v období komunistického režimu. In: *Cyrilometodská tradice v 19. a 20. století, období rozkvetu i snah o umlčení*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013, s. 111-112.

⁴³ VRAGAŠ, ref. 9, s. 96.

⁴⁴ KOWALSKÁ, ref. 4, s. 75-76.

o národné bytie a vlastnú štátnosť, v zmysle cyrilo-metodského duchovného dedičstva a historického odkazu Veľkej Moravy...“ Slovenský parlament vyhlásil 5. júl za štátny sviatok. Symbolickým centrom cyrilo-metodského kultu sa stala Nitra, kde sa práve v tento deň koná národná púť spolu s viacerými sprievodnými podujatiami za účasti najvyšších cirkevných a štátnych predstaviteľov.⁴⁵

Oveľa intenzívnejšia koncentrácia na tému Veľkej Moravy, ale i byzantskej misie sa prejavila v záujme nielen politických, ale aj vedeckých kruhov. Nestor slovenskej medievalistiky Richard Marsina sa k téme cyrilo-metodskej tradície v 20. storočí vyjadril niekoľkokrát. O povojnovom období píše, že jej svetská časť (veľkomoravská tradícia) bola chápaná ako začiatky spoločnej československej štátnosti: „U nás sa s popieraním oprávnenosti spájania so Slovenskom a Slováckmi stretávame až po vypracovaní slovenskej ústavy, ktorá túto tradíciu pripomína. Kritici oprávnenosti priblasovania sa Slovákov k cyrilo-metodskej tradícii neprinášajú vlastne nijaké vážne nové argumenty pre svoj názor, jednoducho to pokladajú za neoprávnené, ba až za mýtus. Verejnými hlásateľmi týchto názorov v prevažnej väčšine nie sú ľudia, ktorí sa s cyrilo-metodskou tradíciou, alebo príslušným obdobím odborne, vedecky zaoberajú...“⁴⁶ Richard Marsina v predhovore k tretiemu vydaniu monografie *Metodov boj* píše aj o motivácii predovšetkým politickej, pričom možno azda pripúšťať aj istý konsenzus medzinárodného charakteru: „V prítomnosti sme žiaľ aj svedkami nebyválnych postojov k činnosti cyrilo-metodskej misie, takých, aké sa v minulosti (ani v časoch oficiálnej dominancie marxistických historiografických názorov, či historického materializmu) nevyskytovali. Stretávame sa aj nehistorickým označovaním cyrilo-metodskej tradície za mýtus, pričom mýtom z historického hľadiska nemožno nazývať to, čo je doložené historickými prameňmi.“⁴⁷ Profesor Marsina sa však nevyhol ani kritike iného spektra odborných prác: „Hodnotením činnosti Konštantína a Metoda sa v minulosti zaoberali vo veľkej miere cirkevní historici. Pre nich boli Konštantín a Metod svätcami, a preto ich pôsobenie a život vykladali ako čisto náboženskú aktivitu (...) Ich činnosť a význam nemožno však zredukovať iba na náboženské pôsobenie.“⁴⁸ Do problému interpretácie zasiahol aj popredný historik Slovenskej akadémie vied Dušan Kováč, ktorý cyrilo-metodskú tradíciu vníma diametrálne odlišne a napríklad sviatok sv. Cyrila a Metoda má podľa neho mytologickú povahu: „Ide o hľadanie akýchsi bájných a dávnych koreňov nielen kultúry, ale aj slovenskej „štátnosti“, čo je v rozpore s reálne existujúcou uborskou, latinsko-kresťanskou tradíciou...“ Okrem toho je presvedčený, že sviatok slovanských vierozvestcov nehovorí nič neslovanským národnostiam žijúcim na Slovensku.⁴⁹ O úsilí nových slovenských (hlavne politických) elít po roku 1989 podporovať a posilňovať národnú identitu nového štátu píše zástupca mladšej generácie historikov Adam Hudek vo svojej pomerne rozsiahlej štúdií z roku 2013: „Veľkomoravské obdobie a cyrilo-metodská tradícia patria v slovenskom národnom príbehu ku kľúčovým obdobiam, a tak je celkom logické, že sa k týmto témam viazali najrôznejšie mýty a politické konštrukcie. Konštantne sú obeťou silnej inštrumentalizácie.“⁶⁰

Priamu väzbu s cyrilo-metodským dedičstvom má, respektíve je jeho súčasťou aj uctievanie skupiny sedmopočetníkov, ktoré bolo sprvu lokálnou balkánskou záležitosťou a spájalo sa hlavne

⁴⁵ K rozmanitým druhom prejavu kultu v praxi patria napríklad: verejné podujatia, oslavy, sväté omše, besedy, umelecký program, odhaľovanie pamätných tabúl, hudobný festival, púte, sprievody krajanských súborov, výstavy, predstavenie národnej opery, koncerty vážnej i populárnej hudby, ľudová veselica, jarmoky, zábavné a športovo-rekreačné podujatia, prednášky, scényky z veľkomoravskej histórie, otvorenie múzeí a pod. HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. *Cyrilo-metodské dedičstvo a Nitra*. Nitra : UKF, 2012, s. 90-102.

⁴⁶ MARSINA, ref. 25, s. 35.

⁴⁷ MARSINA, Richard. *Metodov boj*. Tretie vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov, 2012, s. 6-7.

⁴⁸ MARSINA, ref. 42, s. 12.

⁴⁹ KOVÁČ, Dušan. Štátne sviatky v Slovenskej republike ako „miesta pamäti“. In: *Paměť míst, události a osobnosti: historie jako identita a manipulace*, Praha : Historický ústav AV ČR, 2011, s. 105–117.

⁵⁰ HUDEK, ref. 34, s. 229, 242–244.

s Ochridským jazerom. Medzi západných a východných Slovanov sa rozšírilo najmä v druhej polovici 20. storočia a viaže sa spravidla na prostredie, ktoré bolo v minulosti pod priamym vplyvom byzantského impéria. Sviatok Cyrila a Metoda a ich učeníkov, t. j. sedmopočetníkov, bol zavedený v Československu až v roku 1971 ako sviatok sv. Gorazda a spoločníkov.⁵¹

Sv. Cyril a Metod sa v mnohých aspektoch javia ako historické postavy mimoriadne dôležité pre slovanské národy, ktoré na ich kulte mohli v neskoršom období založiť budovanie národnej identity. Cyrilo-metodská tradícia u Slovákov prežila celý rad transformácií, čo bolo dôsledkom jej využívania a prispôsobovania v záujme dosiahnutia neraz politických cieľov v tej či onej dobe. Pôsobenie rozličných politických systémov sa v tomto smere prejavilo v rôznej intenzite budovania cyrilo-metodského kultu. V prácach slovenských vzdelancov 17. až 19. storočia sa zdôrazňoval nielen materiálny, ale i kultúrny, vzdelanostný a literárny aspekt Veľkej Moravy a byzantskej misie, ako aj jej vplyv na formovanie slovanských národov. Cyrilo-metodská a aj veľkomoravská tradícia od polovice 19. storočia prešla premenami a do popredia sa dostal národnostný, kultúrny a cirkevno-politický aspekt. Cyrilo-metodská tradícia sa pred rokom 1918 na území dnešného Slovenska nemohla nerušene pestovať, lebo niesla pre uhorské politické a cirkevné elity v sebe nebezpečný panslavizmus. Po vzniku Československej republiky a jej obnovení v roku 1945 bola Veľká Morava prezentovaná ako prvý spoločný štát Čechov a Slovákov. Z cyrilo-metodskej tradície sa do popredia dostávala slovanská a kultúrna zložka; začínajú sa tiež pertraktovať axiologické preferencie byzantského hodnotového systému v slovanskom kultúrnom prostredí, hoci aj v súčasnosti je byzantská história a filozofia, ktorej súčasťou bola aj cyrilo-metodská misia, stále málo prebádaná.⁵² Predovšetkým v 80. rokoch 20. storočia sa cyrilo-metodská idea stáva súčasťou odporu katolíckej cirkvi voči komunistickému režimu.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene (Archival sources)

Štátny archív v Nitre: f. Štátny policajný úrad Nitra

Literatúra (Bibliography)

- ARPÁŠ, Róbert. (2017). Prvky cyrilo-metodskej tradície ako súčasť Pribinovho odkazu? (Oslavy 1100. výročia kresťanstva v Československu) [Elements of Cyrillo-Methodian Tradition as a Part of Pribina's Legacy? (Celebrating 1100th Anniversary of Christianity in Czechoslovakia)]. In: *Konštantínove listy*, vol. 10, No. 1, pp. 233-240.
- BARTLOVÁ, Alena. (2004). Využitie tradícií a jubilejných osláv v propagačnej politike HSES v prvej polovici 30. rokov 20. storočia. In: *Človek a spoločnosť*, vol. 7, No. 3. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/3-2004/08Bartlova.html>.
- BORZA, Peter. (2013). Cyrilo-metodská tradícia medzi gréckokatolími na Slovensku v 20. storočí. In: *Cyrilometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvetu i snah o umlčení*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, 2013, pp. 165-179.

⁵¹ ŠKOVIERA, Andrej, *Svíti slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava, 2010, s. 41.

⁵² ZOZULAK, Ján. The Study of Byzantine Philosophy and Its Expansion in Great Moravia. The 1150th Anniversary of the Mission of Saints Constantine (Cyril) and Methodius. In: *Filozofia*, roč. 68, 2013, č. 9, s. 790-799. ZOZULAK, Ján. Štúdium byzantskej filozofie v Európe a na Slovensku [The Research of Byzantine Philosophy in Europe and in Slovakia]. In: *Konštantínove listy*, roč. 10, 2017, č. 1, s. 3-11.

- BOTÍK, Ján. (2007). *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zaabranických Slovákov*. Bratislava : Lúč.
- Cyrril a Method (1850)*., vol. 1, No. 1.
- DIAN, Daniel. (2013). Rezonancia cyrilo-metodskej tradície na stránkach duchovného pastiera v rokoch 1917 – 2012. In: *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : UKF, pp. 275-303.
- Duchovný pastier. Mesačník katolíckeho duchovenstva* (1963), vol. 38, No. 6-8.
- Duchovný pastier. Mesačník katolíckeho duchovenstva* (1963), vol. 38, No. 9.
- HETÉNYI, Martin. (2015). Niektoré aspekty kultúrnej, umeleckej a osvetovej činnosti mesta Nitra v rokoch 1939 – 1945 [Selected aspects of cultural life, art and activities for edification in Nitra from 1939 to 1945]. In: *Konštantínove listy*, vol. 8, pp. 78-87.
- HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. (2012). *Cyrilo-metodské dedičstvo a Nitra*. Nitra : UKF.
- HETÉNYI, Martin – IVANIČ, Peter. (2013). Reflexia cyrilo-metodskej tradície v slovenskej spoločnosti v 19. a 20. storočí. In: *Cyrlometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvetu i snah o umlčení*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, pp. 47-67.
- HODÁL, Juraj. (1930). *Kostol kniežat'a Pribinu v Nitre*. Nitra : Výbor cirkevno-národných slávností.
- HUDEK, Adam. (2012). Cyrilo-metodská tradícia na Slovensku v 20. storočí. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod*. Bratislava – Nitra : Slovenské národné múzeum – Archeologický ústav SAV, pp. 229-244.
- INCHOFER, Melchior. (1644). *Annales ecclesiastici regni Hungariae*. Tomus I. Roma.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2017). Vydavateľské aktivity, literárna a publicistická tvorba. In: *Jozef Miloslav Hurban, prvý predseda Slovenskej národnej rady. (Príspevky k 200. výročiu narodenia)*. Bratislava : Kancelária Národnej rady SR, pp. 160 – 182.
- Katolícke Slovensko 833 – 1933. (1933)*. Trnava : Spolok sv. Vojtecha.
- KODAJOVÁ, Daniela. (2013). Symbolická inštrumentalizácia obrazu Cyrila a Metoda v kontexte formovania národného príbehu Slovákov v 19. storočí. In: *Cyrlometodějská tradice v 19. a 20. století, období rozkvetu i snah o umlčení*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, pp. 83-101.
- KODAJOVÁ, Daniela. (2014). Cyrilo-metodská a veľkomoravská tematika v tvorbe národovcov (30. – 60. roky 19. storočia). In: *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV vo vydavateľstve Prodoma, spol. s.r.o., pp. 79-89.
- KREJČÍ, Marek. (2007). Dědicové národních tradic? K reinterpetacím uměleckých tradic v padesátých letech. In: *České, slovenské a československé dějiny 20. století II. Ústí nad Orlicí : Oftis*, pp. 108-116.
- KOHÚTOVÁ, Mária. (2014). Príprava cyrilo-metodských osláv biskupom Štefanom Moyzesom roku 1863. In: *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, pp. 63-67.
- KOVÁČ, Dušan. (2011). Štátne sviatky v Slovenskej republike ako „miesta pamäti“. In: *Paměť míst, událostí a osobností: historie jako identita a manipulace*. Praha : Historický ústav AV ČR.
- KOWALSKÁ, Eva. (2013). Tradicija nacionalnych svjatych Kirilla i Mefodija Vozniknovenie i ispol'zovanie v političeskoj propagande slovackogo nacionalizma. In: *Slavianovedenje*, vol. 48, No. 2, s. 68-78.

- LOPATKOVÁ, Zuzana. (2014). Cyrilo-metodská tradícia a trnavské centrum posledných bernolákovcov (do konca 19. storočia). In: *Ideové prvky národného príbehu v dlhom 19. storočí*. Bratislava : Historický ústav SAV, pp. 69-77.
- MARSINA, Richard. (2004). Cyrilometodská tradícia na Slovensku. In: *Studia Historica Tyrnaviensia* 5. Trnava : Katedra histórie Filozofickej fakulty Trnavskej univerzity, pp. 25-36.
- MARSINA, Richard. (2012). *Metodov boj*. Tretie vydanie. Bratislava : Vydavateľstvo Spolku slovenských spisovateľov.
- MULÍK, Peter. (2011). Ideologické interpretácie cyrilo-metodskej tradície v slovenských dejinách. In: *Kirilo-metodievski štúdi. Kniha 20*. Sofia : Kirilo-metodievski naučen centr – Slavistický ústav Jána Stanislava SAV, pp. 206-218.
- PALÁRIK, Miroslav – MIKULÁŠOVÁ, Alena. (2016). Libri prohibiti: Zásahy politiky do knižnej produkcie a knižničných fondov počas druhej svetovej vojny na príklade mesta Nitra [Libri prohibiti: Government interference with book production and book collections during World War II as exemplified by the city of Nitra. In: *Muzeológia a Kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 2, s. 117-137.
- PECNÍK, Marcel. (2007). Miesto cyrilometodského motívu v mincovnej, bankovkovej a medailérskej tvorbe na Slovensku. In: *Poznávanie kultúrneho dedičstva sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, pp. 225-247.
- PECNÍK, Marcel. (2005). Peňažníctvo na Slovensku v rokoch 1939 – 1945. In: *Slovenská republika 1939 – 1945 očami mladých historikov IV*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, pp. 64-73.
- PODOLAN, Peter. (2013). Svätí Cyril a Metod v historiografii 1. polovice 19. storočia. In: *Tradícia a prítomnosť misijného diela sv. Cyrila a Metoda*. Nitra : Univerzita Konštantína Filozofa, pp. 198-220.
- Ríša veľkomoravská. Sborník vedeckých prác*. (1933). Praha : Nakladateľ L. Mazáč.
- RUTTKAY, Alexander T. (2016). O počiatkoch kresťanstva na území Slovenska, význame cyrilo-metodskej misie a jej odozvách v 10. – 11. storočí [On the Origins of Christianity in the Territory of the Slovak Republic, Significance of Missionary Work of Cyril and Methodius and Responses to it in the 10th – 11th Centuries]. In: *Konštantínove listy*, vol. 9, No. 2, pp. 2-10.
- Slnce nad Nitrou*. (1933). Trnava : Spolok sv. Vojtecha.
- SZÖLLÖSI, Benedikt. (1655). *Cantus Catholici*. Trnava.
- ŠEBEK, Jaroslav. (2013). Mobilizační potenciál duchovných tradíc v Československu na príklade reflexe cyrilometodských tradíc v období komunistického režimu. In: *Cyrilometodská tradície v 19. a 20. storočí, období rozkvetu i snah o umlčení*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, pp. 103-115.
- ŠKOVIERA, Andrej. (2010). *Svätí slovanskí sedmopočetníci*. Bratislava : Slovenský komitét slavistov – Slavistický ústav Jána Stanislava.
- TIBENSKÝ, Ján. (1992). Funkcia cyrilometodskej a veľkomoravskej tradície v ideológii slovenskej národnosti. In: *Historický časopis*, vol. 40, No. 5, pp. 579-594.
- VEPŘEK, Miroslav. (2016). Slovanská bohoslužba v českej rímskokatolíckej cirkvi v súčasnosti jako cyrilometodské dedičství [Slavonic Liturgy in the Present-Day Czech Roman Catholic Church As a Legacy of Cyril and Methodius]. In: *Konštantínove listy*, vol. 9, No. 1, pp. 192-198.

- VETRÁKOVÁ, Anna. (2012). Oslavy tisícročného jubilea príchodu sv. Cyrila a sv. Metoda na Veľkú Moravu v roku 1863. In: *Bratia, ktorí menili svet – Konštantín a Metod. Príspevky z konferencie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum Bratislava – Archeologický ústav SAV Nitra, pp. 213-228.
- VRAGAŠ, Štefan. (1991). *Cyriľmetodské dedičstvo v náboženskom, národnom a kultúrnom živote Slovákov*. Zürich – Toronto – Bratislava : Zahranicičná Matica slovenská – Lúč.
- Z B. Bystrice. (1853). In: *Cyriľ a Metod*, vol. 2, No. 12, pp. 93-94.
- Z B. Bystrice. (1854). In: *Cyriľ a Metod*, vol. 3, No. 11, p. 86.
- Z B. Bystrice. (1856). In: *Cyriľ a Metod*, roč. 5, No. 11, p. 85.
- Z Bystrice. (1857). In: *Cyriľ a Metod*, vol. 6, No. 13, p. 102-103.
- Z Trenčína. (1852). In: *Cyriľ a Metod*, vol. 1, No. 13, p. 102.
- Zasväťme deň sv. Cyrila a Metoda. (1939). In: *Svornosť*, 16. 4. 1939, p. 1.
- ZOZULAK, Ján. (2013). The Study of Byzantine Philosophy and Its Expansion in Great Moravia. The 1150th Anniversary of the Mission of Saints Constantine (Cyril) and Methodius. In: *Filozofia*, vol. 68, No. 9, pp. 790-799.
- ZOZULAK, Ján. (2017). Štúdium byzantskej filozofie v Európe v 20. storočí [The Research of Byzantine Philosophy in Europe and in Slovakia]. In: *Konštantínove listy*, vol. 10, No. 1, pp. 3-11.
- ZUBÁČKA, Ida. (1997). *Nitra za prvej Československej republiky*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.
- ZUBKO, Peter. (2014). *Kult svätých Cyrila a Metoda v tradícii latinskej cirkvi. Vybrané kapitoly cyriľmetodského kultu*. Ružomberok : Verbum.
- ZUBKO, Peter. (2015). Vývoj cyriľo-metodských textov v liturgii hodín v strednej Európe [The Development of Cyril-Methodius Texts in the Liturgy of the Hours in Central Europe]. In: *Konštantínove listy*, vol. 8, pp. 40-62.
- ŽEŇUCH, Peter. (2002). *Medzi Východom a Západom. Byzantsko-slovanská tradícia, kultúra a jazyk na východnom Slovensku*, Bratislava : Veda.
- ŽEŇUCH, Peter. (2015). *K dejinám cyriľskej písomnej kultúry na Slovensku*. Nitra : UKF.
- ŽEŇUCH, Peter. (2016). Formovanie byzantsko-slovanskej konfesionalnej identity v staršom období slovenských kultúrnych dejín [Formation of the Byzantine-Slavic Confessional Identity in an Earlier Period of the Slovak Cultural History]. In: *Konštantínove listy*, vol. 9, No. 1, pp. 199-209.
- Život Privinov. K 1100 ročným Privinovým slávnostiam v Nitre*. (1933). Nitra : Prípravná komisia Privinových slávností.
- Životy slovanských apoštolov*. (1933). Praha : Nakladateľ L. Mazáč.

Tradičná stavebná kultúra ako súčasť revitalizácie vidieckych sídiel

Lenka Ulašinová Bystrianska

Mgr. Lenka Ulašinová Bystrianska, PhD.
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: lenka.ulasinova@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:93-106

Traditional building culture as an element of the revitalisation of villages

Slovakia remains a country with the majority of rural settlements even at the beginning of the 21st century. However, over the course of several decades the character of rural villages has changed fundamentally in terms of both material and socio-cultural situation. Space and life in lots of rural settlements require revitalizing activities that should be in synergy with sustainability criteria. In the following article we analyze the role and the possibilities of integrating traditional rural architecture into these activities.

Key words: sustainability, traditional building culture, revitalisation of villages

Zásadné prerušenie kontinuity v spôsobe života slovenského vidieka prenieslo tradičnú stavebnú kultúru¹ z pozície živej, funkčnej skutočnosti do stavu stagnujúceho, často regresívne pôsobiaceho prvku, trpeného v transformujúcej sa vidieckej kultúrnej krajine.² Uchovanie krajiny a symbióza s ňou už nie sú vnímané ako podmienka ďalšej ľudskej existencie. Modernizačné procesy v prostredí slovenského vidieka, spojené s kolektivizáciou, industrializáciou a politickým tlakom na urbanizáciu vidieka, priniesli aj zánik regionálnej formy tradičného domu.³ Dedina a vidiek ako taký sa za posledné desaťročia zmenili takmer na nepoznanie, či už „napohľad“ alebo zvnútra. Mnohé z týchto zmien (zmeny demografickej štruktúry, narušenie sociálnych vzťahov, stavebné a urbanistické zásahy, poľnohospodárske zásahy, a pod.) narušili a narušujú možnosti udržateľného spôsobu života na vidieku. Téma trvalej udržateľnosti rezonuje už roky na rôznych úrovniach kultúrno-spoločenského spektra, počnúc politickým prostredím, alternatívnymi hnutiami končiac. Naším cieľom je poukázať na význam tradičnej stavebnej kultúry v procese revitalizácie vidieckych sídiel vo vzťahu k udržateľnosti a životnému prostrediu. Sledujeme ju ako súčasť kultúrneho dedičstva, pričom toto chápeme ako všetky hmotné i nehmotné prejavy ľudskej kultúrnej činnosti, ktoré dané spoločenstvo považuje na základe všeobecne prijatých kritérií za hodnotné, hodné zachovania a ochrany.

¹ V pamiatkovej praxi sa bežne používa pojem ľudová architektúra, termín tradičná stavebná kultúra však používame ako zastrešujúci hmotné i nehmotné prejavy ľudskej stavebnej tradície.

² PODOBA, Juraj. Ľudová architektúra v systéme hodnôt obyvateľov slovenského vidieka. In: *Pamiatky a múzka*, roč. 47, 1998, č. 3, s. 9-13.

³ PODOBA, Juraj. Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu. In: *Etnologické rozpravy*, roč. 14, 1997, č. 1-2, s. 41-50.

Vidiek a trvalá udržateľnosť

Environmentálne podmienky sa v globalizovanom prostredí menia a zároveň sú svojím spôsobom odsúvané z pozície primárnych determinantov, ktorými boli počas dlhodobého kontinuálneho kultúrneho vývoja. Zmeny vytvorené diskontinuitou v tomto vývoji značne prispeli k dlhodobému narúšaniu a degradácii environmentálnej bázy, ktorá aj dnes predstavuje zásadnú integrálnu súčasť kultúrneho prostredia. Podľa J. Podobu je sprievodným znakom pokroku redukcia, až eliminácia citu a vzťahu k prírode ako integrálnej zložke mnohovrstevného životného prostredia.⁴

Popísaná situácia vzhľadom na mnohé ukazovatele vyžaduje postupné a dlhodobé riešenie. Stavebná kultúra ako zložka životného prostredia, vrátane svojej tradičnej bázy, je predmetom záujmu etnológie aj ďalších vedných odvetví. Jedným z podstatných východísk riešenia krízovej situácie vidieckych, ale aj mestských sídiel z hľadiska väčšiny súčasných prác je integrovaný prístup k ochrane kultúrnej krajiny. Jeho predpokladom je rešpektovanie idey udržateľnosti (sustainability), pričom sa upúšťa od predstavy nekonečného trvalého rozvoja (hlavne v kvantitatívnom zmysle). L. Mlynka hovorí o environmentalizme vo vedách, ktorý bol reakciou na nepriaznivý globálny vývoj celej biosféry.⁵ Každodenná realita sa však vymyká prístupu, s ktorým sa zosobňujú vedné odbory reflektujúce environmentálny aspekt. I. Blühdorn hovorí o takzvanej simulatívnej environmentálnej politike, pri ktorej sa politické elity a obchodné spoločnosti snažia presadzovať vlastné záujmy používaním symbolov, mýtov a rituálov, v tomto prípade environmentálneho kontextu.⁶

Približne od 70. rokov 20. storočia sa spoločnosť v mnohých krajinách zaoberá koncepciami trvalo udržateľného rozvoja, ktoré majú vo všeobecnosti za cieľ realizovať postupný trvalý ekonomický rast pri zachovaní priaznivého životného prostredia a jestvujúcej biodiverzity. Snáď najčastejšie citovanou je definícia Svetovej komisie pre životné prostredie a rozvoj (World Commission on Environment and Development – WCED) v znení: „*Trvalo udržateľný rozvoj je taký rozvoj, ktorý umožňuje uspokojovanie potrieb súčasných generácií bez obzromenia možnosti budúcich generácií zabezpečiť ich vlastné potreby,*“ a je to „*proces, v ktorom využívanie zdrojov, smerovanie investícií, orientácia technologického rozvoja a inštitucionálne zmeny sú všetky vo vzájomnej harmónii a podporujú tak súčasný, ako aj budúci potenciál naplňovať ľudské potreby a nároky.*“⁷

Termín „trvalo udržateľný rozvoj“, či tiež „udržateľný rozvoj“, sa stal, podobne ako v mnohých ďalších štátoch, aj súčasťou legislatívy Slovenskej republiky ako § 6 zákona č. 17/1992 Zb. o životnom prostredí, označujúci za trvalo udržateľný taký rozvoj, „*ktorý súčasným i budúcim generáciám zachováva možnosť uspokojovať ich základné životné potreby a pritom neznižuje rozmanitosť prírody a zachováva prirodzené funkcie ekosystémov*“.⁸

Otázka udržateľnosti súčasného spôsobu života rezonuje od poslednej tretiny 20. storočia naprieč celým spektrom hospodárskeho, politického, spoločenského i kultúrneho diania. Pojem trvalo udržateľný rozvoj (sustainable development) sa vo všeobecnosti spája predovšetkým s environmentálnou problematikou a sférou výroby i obchodu, ktoré najviac ovplyvňujú stav životného prostredia. V roku 1972 bol udržateľný rozvoj definovaný ako „*stav globálnej rovnováhy,*

⁴ Tamže, s. 46.

⁵ MLYNKA, Ladislav. Identita vidieckych sídiel (k jej duchovnej a kultúrnej dimenzii). In: *Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka III*. Bratislava : STU, 2003, s. 65.

⁶ Blühdorn podľa PROFANT, Tomáš. *O udržiavaní neudržateľného*. [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://www.jetotak.sk/autonoma-zona/o-udrzivani-neudrzatelneho>.

⁷ WCED, 1987, s. 43.

⁸ Citované zo zákona. [Online] [cit. 1. 8. 2017] Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-17>.

pri ktorej sa počet obyvateľov Zeme a kapitál udržiavajú na viac-menej konštantnej úrovni a tendencie pôsobiace na rast, či pokles týchto veličín musia byť pod dôslednou kontrolou”.⁹ Stále častejšie sa v súvislosti s trvalou udržateľnosťou dostávajú do popredia sociálne a kultúrne aspekty.

Množstvo definícií, ktoré za niekoľko desiatok rokov vznikli, sa líši predovšetkým vo vnímaní trvalého rozvoja ako neustáleho ekonomického rastu, až po udržanie uspokojivých životných podmienok, dnes i v budúcnosti, bez dôrazu na nepretržitý rast blahobytu.

Slovenská legislatíva rozumie pod trvalo udržateľným rozvojom „cieľový, dlhodobý (priebežný), komplexný a synergický proces, ovplyvňujúci podmienky a všetky aspekty života (kultúrne, sociálne, ekonomické, environmentálne a inštitucionálne), na všetkých úrovniach (lokálnej, regionálnej, globálnej) a smerujúci k takému funkčnému modelu určitého spoločenstva (miestnej a regionálnej komunity, krajiny, medzinárodného spoločenstva), ktorý kvalitatívne uspokojuje biologické, materiálne, duchovné a sociálne potreby a záujmy ľudí, pričom eliminuje alebo výrazne obmedzuje zášahy obrozujúce, poškodzujúce alebo ničiace podmienky a formy života, nezatážuje krajinu nad únosnú mieru, rozumne využíva jej zdroje a chráni kultúrne a prírodné dedičstvo“.¹⁰ Rozsiahly popis naznačuje ideálny stav, o ktorý sa možno usilovať, avšak naplnenie všetkých požadovaných kritérií považujeme za utópiu z hľadiska multištruktúralnej konštrukcie celku, ktorý má zachytiť trvalo udržateľný rozvoj a tiež protichodnosti záujmov tých, ktorí naň majú vplyv. Či už nazeráme na problém udržateľnosti z hľadiska sociálneho, ekonomického alebo environmentálneho, nemožno predpokladať neustály rast s obmedzenými zdrojmi.

Potreba postupov smerujúcich k zlepšeniu životného prostredia, nielen z ekologického hľadiska, je vzhľadom na jeho alarmujúci stav nepopierateľná. Štatistiky naznačujú, že urbanizácia je celosvetovým trendom vychádzajúcim z globálnych hospodárskych procesov. Udržateľnosť mestských sídiel je predmetom tzv. „manažmentu urbánnych systémov“, pričom predstava udržateľného mesta bola v roku 2002 sformulovaná do tzv. Melbournských princípov CASE „Cities As Sustainable Ecosystems“ – mestá ako udržateľné ekosystémy.¹¹ Skutočnosť, že ťažisko environmentálnej záťaž a globálnych problémov trvalej udržateľnosti tkvie v urbánnom prostredí, len naznačuje, že jedným z východísk môže byť i zameranie pozornosti na vidiek. Keďže tento sa priamo úmerne nárastu mestského osídlenia nepretržite vyľudňuje, stráca potenciál aktívne participovať na udržateľnosti. Naopak, predovšetkým rozvojové krajiny s prevažne vidieckym osídlením strácajú predošlé funkcie, sebastačnosť i sociokultúrnu integritu.¹²

Slovensko vzhľadom na rozlohu i charakter svojich sídiel a aktuálny hospodársky vývoj nezažíva mimoriadnu vlnu urbanizácie, hoci štatistiky (viď Graf č. 1 – 4) naznačujú podobný, globálny trend. Vo svojej sídelnej štruktúre je až do súčasnosti vidieckou krajinou. Vidiecke obce v nej predstavujú 95 % z celkového počtu obcí, pričom v nich stále žije približne 44 % z celkového počtu obyvateľov.¹³ Odliv vidieckeho obyvateľstva, hlavne z marginalizovaných regiónov, neznamená rovnomerný nárast obyvateľstva v slovenských mestách, keďže v rámci

⁹ MEADOWS podľa HUTTMANOVÁ, Emília. Vybrané aspekty hodnotenia trvalo udržateľného života. In: KOTULIČ, Rastislav (ed.). *Zborník vedeckých prác Katedry ekonómie a ekonomiky. Anno 2011*, roč. 6. Prešov : Prešovská univerzita, 2011. s. 133-134. [Online] [cit. 17.02.2017] Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic14/pdf_doc/11.pdf.

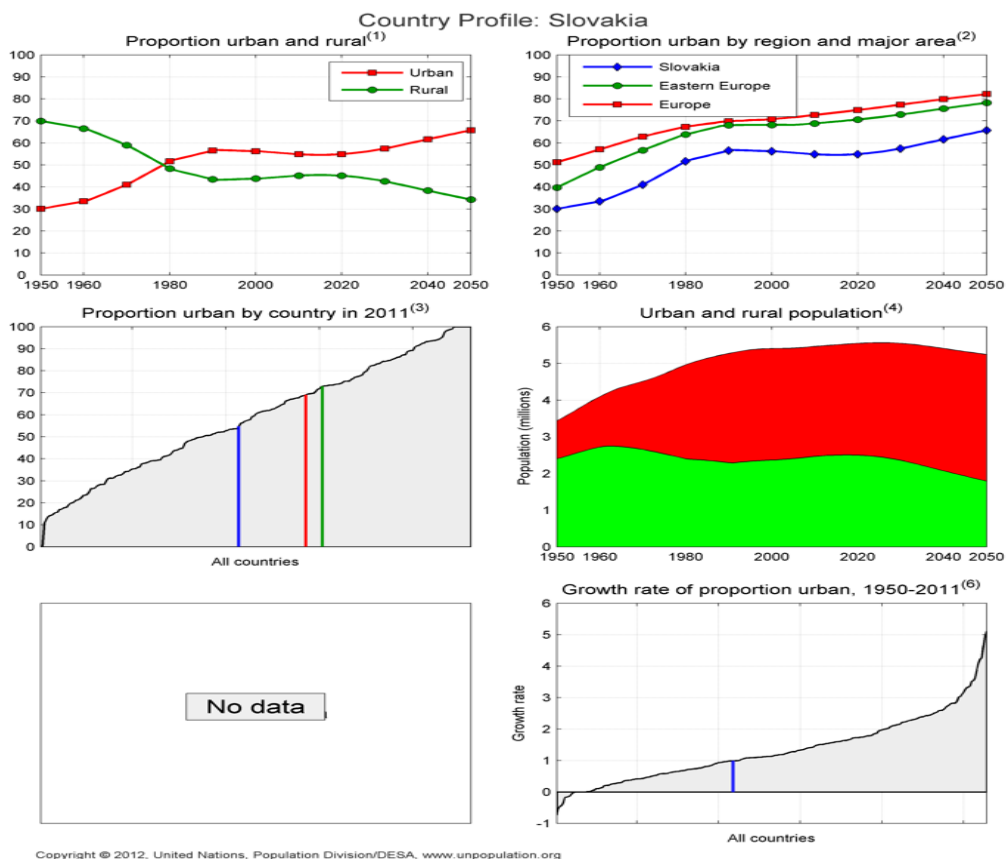
¹⁰ Strategický dokument. *Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR. Schválená uznesením vlády SR č. 978/2001..* [Online] [cit. 25. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.mizp.sk/dokumenty/strategie-dokumenty/>.

¹¹ ŠÍP, Ladislav – ŠPAČEK, Robert. Čo znamená udržateľná architektúra. [Online] [cit. 4. 6. 2017] <http://www.uzemneplany.sk/zakon/udrzatelna-architektura>.

¹² Samozrejme, rozdiely v problémoch vidieka napríklad na Ďalekom východe a v strednej Európe sú do veľkej miery odlišné, hoci aj tu nachádzame spoločné globálne menovatele ovplyvňujúce ich situáciu.

¹³ Údaje sú z roku 2003. In: *Národný strategický plán rozvoja vidieka*, MVR SR, 2003.

pracovnej migrácie smeruje často mimo štátnych hraníc. Navyše, reálna situácia vysídľovania je dlhodobo ťažko kvantifikovateľná, nakoľko mnohí migranti majú v obciach trvalý pobyt, respektíve žijú v obci „na týždňovky“, čím sa ich sociálna i ďalšie aktivity v trvalom bydlisku značne minimalizujú a ďalej dochádza k úbytku lokálneho sociálneho kapitálu. Tento trend v každom prípade spôsobuje oslabenie väčšinovej sídelnej štruktúry a prehlbovanie nerovnováhy medzi jednotlivými oblasťami.

Graf č. 1: Percentuálny podiel mestského a vidieckeho obyvateľstva od roku 1950, s prognózou do roku 2050

Graf č. 2: Percentuálny podiel mestského obyvateľstva Slovenska v porovnaní s východnou Európou a celoeurópskym výsledkom, v rovnakom časovom horizonte

Graf č. 3: Percentuálny podiel mestského obyvateľstva Slovenska v porovnaní s východnou Európou a Európou. Šedá krivka znázorňuje celosvetové podiely, pričom umiestnenie farebných línií určuje stupeň urbanizácie voči ostatným krajinám sveta.

Graf č. 4: Mestské a vidiecke obyvateľstvo na Slovensku¹⁴

Potreba revitalizácie vidieka je nesporná. Otázkou zostáva, či má tradičná stavebná kultúra v našom prostredí, súc sama odsúdená na zánik, potenciál prispieť k revitalizácii vidieka v súlade s kritériami trvalej udržateľnosti, respektíve kde sa v tomto procese nachádza jej miesto.

Revitalizácia a posilnenie úlohy vidieckych obcí prijateľným spôsobom by v našom prostredí mohli významne napomôcť procesu trvalej udržateľnosti. Za najprijateľnejšie považujeme vždy

¹⁴ [Online] [cit. 16. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://esa.un.org/unpd/wup/Country-Profiles/images/Slovakia.png>

vychádzať zo situácie konkrétneho regiónu prípadne sídla, zhodnotením potenciálu, respektíve relevantných foriem kapitálu,¹⁵ silných i slabých stránok, hľadať a využívať lokálne zdroje. Za takéto potenciálne lokálne zdroje považujeme aj architektúru a urbanizmus sídla, vrátane tradičnej stavebnej kultúry. Ich integrácia do stavebnej štruktúry sídiel spolu s podporou princípov ekologickej výstavby môže mimoriadne pozitívne ovplyvniť ďalšie podstatné oblasti, akými sú zamestnanosť (vrátane pracovníkov s nižšou kvalifikáciou), environmentálna situácia lokality, sociálny¹⁶ a kultúrny kapitál,¹⁷ obohatenie bytového fondu, turizmus a pod. Venovať pozornosť v tomto smere treba hlavne sídlam, v ktorých sú hodnotné objekty, respektíve zástavby a nízke rozvojové možnosti iného charakteru (priemysel, poľnohospodárstvo a i.). Teda tam, kde môže byť intervencia revitalizujúca tradičnú architektúru a prostredie obce smerodajná v jej ďalšom rozvoji. Za takéto považujeme potenciálne turisticky atraktívne lokality, lokality vhodné na malé a stredné podnikanie v ekologickom poľnohospodárstve, prípadne ekologickú stavebnú výrobu.

Zachovanie kultúrneho dedičstva vo svojej hmotnej i nehmotnej podobe, menovite i ľudového staviteľstva, figuruje aj v „Národnej stratégii trvalo udržateľného rozvoja Slovenskej republiky“ (ďalej len TUR) ako dôležitý predpoklad procesu trvalej udržateľnosti, ako súčasť prírodnej a kultúrnej diverzity.¹⁸

Tradičná stavebná kultúra, charakteristická najmä pre vidiecke prostredie vo všetkých svojich formách od pamiatkovo hodnotných objektov až po bežné vidiecke zástavby, by teda mala byť jedným z predpokladov budovania „sustainability“ daného priestoru. Ako taká je vo svojej podstate nositeľom mnohých znakov trvalej udržateľnosti. Hoci v pôvodnom stave bežne nespĺňa požiadavku minimálnej energetickej náročnosti¹⁹ definujúcej ekologickú architektúru, dosahuje pre ňu požadovaný vzájomný súlad estetického, etického a logického obsahu v rámci udržateľných hraníc. Kritérií na posúdenie udržateľnosti architektúry (inokedy aj ekologickej či zelenej) je viacero a aj v odborných kruhoch sú rôzne preferované.

Čoraz častejšie sa za dôležité, až nevyhnutné kritérium, samozrejme za predpokladu dodržania ďalších ekologických požiadaviek (minimalizácia energetickej náročnosti s použitím obnoviteľných zdrojov, zníženie ekologickej „uhlíkovej“ stopy a pod.), zdôrazňuje požiadavka dodržania estetického hodnoty stavebného konceptu.²⁰ Z tých, ktoré sú uvedené v stratégii TUR, spomeňme niektoré, ktoré revitalizácia a integrácia tradičnej architektúry v procese trvalej udržateľnosti môže napĺňať najdôslednejšie. Vybrané princípy a kritériá pre lepšiu prehľadnosť uvádzame tak, ako sú popísané v stratégii TUR. Niektoré princípy a kritériá sme zámerné neuviedli, keďže bezprostredne nesúvisia s revitalizáciou tradičnej stavebnej kultúry. V prípade uvedených, ale nepodčiarknutých kritérií jestvuje súvislosť, avšak je nepriama. Podčiarknuté kritériá sú podľa nás tie, ktoré priamo súvisia so zachovávaním a revitalizáciou tradičnej stavebnej kultúry, samozrejme v rámci širších hospodárskych, kultúrnych a sociálnych aktivít. Treba zdôrazniť, že za revitalizáciu považujeme obnovu objektu či priestoru, vrátane jeho

¹⁵ V príspevku sa bližšie nevenujeme koncepcii kapitálu, pre potreby práce však vychádzame predovšetkým z prác P. Gajdoša, J. Pašiaka a ďalších autorov zaoberajúcich sa problematikou trvalo udržateľného rozvoja vidieckych sídiel.

¹⁶ Spektrum sociálnych vzťahov a ich sietí vychádzajúcich zo vzájomného spolunažívania a spolupráce, prítomných v každodennom spoločenskom živote a sociálnej organizácii spoločenstva (obce, regiónu).

¹⁷ V príspevku sme venovali pozornosť hlavne jeho objektívizovaným formám, najmä hmotným (historickej sídelnej štruktúre a objektom ľudového staviteľstva) a v menšej miere i nehmotným (dejiny, folklórna tradícia, znalosti) kultúrnym javom.

¹⁸ [Online] [cit. 25. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.minzp.sk/dokumenty/strategieke-dokumenty/>.

¹⁹ Citlivé technologické riešenia umožňujú do veľkej miery riešiť aj tento problém.

²⁰ ŠÍP – ŠPAČEK, ref. 11.

integrácie a aktivizácie (vhodné využívanie a starostlivosť) prospešnej lokálnemu, respektíve širšiemu spoločenstvu:

1. Ekologický princíp

Kritériá:

- *optimalizácia priestorového usporiadania a funkčného využívania krajiny,*
- *zabezpečenie jej územného systému ekologickej stability,*
- *zachovanie vysokej kvality zložiek životného prostredia – minimalizácia negatívnych vplyvov na životné prostredie,*
- *minimalizácia využívania neobnoviteľných zdrojov a prednostné využívanie obnoviteľných zdrojov, avšak v medziach ich reprodukčných schopností;*

2. Princíp autoregulačného a sebapodporného vývoja

Kritériá:

- *podpora uzavretých cyklov výroby a spotreby;*

3. Efektívny princíp

Kritériá:

- *minimalizácia surovinových a energetických vstupov,*
- *zavádzanie a podpora nástrojov environmentálnej ekonomiky;*

4. Princíp rozumnej dostatočnosti

Kritériá:

- *rozumné a šetrné využívanie zdrojov a ich ochrana,*
- *podpora vhodných foriem samozásobovania;*

5. Princíp preventívnej opatrnosti a predvídavosti

Kritériá:

- *uprednostňovanie preventívnych opatrení pred odstraňovaním nežiaducich následkov činnosti,*

6. Princíp rešpektovania potrieb a práv budúcich generácií

Kritériá:

- *zachovanie možnosti využívania existujúcich zdrojov aj pre budúce generácie,*

7. Princíp kultúrnej a spoločenskej integrity

Kritériá:

- *preferovanie rozvoja na báze vnútorného rozvojového potenciálu namiesto mechanicky importovaného rozvoja,*
- *zachovanie a obnova pozitívnych hodnôt krajiny, sociálnej a kultúrnej identity,*
- *podpora miestneho koloritu, ľudovej kultúry a duchovnej atmosféry,*
- *oživenie tradičných aktivít s citlivým využitím moderných technológií,*
- *podpora spontánnych foriem pomoci, respektíve svojpomoci;*

8. Princíp emancipácie a participácie

Kritériá:

- *presadzovanie primeranej miery decentralizácie a uplatňovania príslušníkov daného spoločenstva,*
- *tvorba pracovných príležitostí a umožnenie prístupu k verejným statkom a službám,*
- *účasť obyvateľov obcí na rozhodovaní a posilnenie verejnej kontroly;*

9. Princíp solidarity

Kritériá:

- *uplatňovanie tolerancie a porozumenia,*
- *podpora vzájomnej pomoci a spoločodpovednosti;*

10. Princíp subsidiarity

Kritériá:

- *prenášanie kompetencií na najnižšiu možnú hierarchickú úroveň ich realizácie a približovanie ich výkonu k občanovi,*

11. Princíp prijateľných chýb

Kritériá:

- *uprednostňovanie prístupov umožňujúcich návrat k východiskovému stavu – minimalizácia nevratných zmien s ťažko predvídateľnými dôsledkami,*

12. Princíp optimalizácie

Kritériá:

- *cieľové riadenie a zosúladovanie všetkých činností smerom k rovnováhe, odstraňovanie nežiaducich následkov, zdrojov nestability a rizík,*
- *hľadanie a podpora verejnoprospešných činností s viacsmerými kladnými vplyvmi;*

13. Princíp sociálne, eticky a environmentálne priaznivého hospodárenia, rozhodovania, riadenia a správania

Kritériá:

- *uplatňovanie všetkých vyššie uvedených 15 princípov v synergickom pôsobení politických, právnych, ekonomických, organizačných, výchovno-vzdelávacích a iných nástrojov pri podpore hodnotových orientácií, tvorbe kultúry a určovaní hodnôt, ako aj pri vzniku, činnosti a budovaní príslušných inštitúcií.*

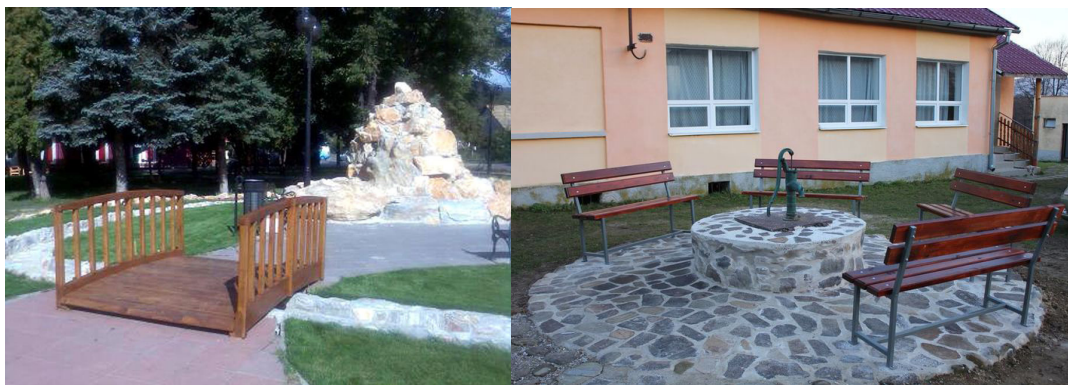
Miesto tradičnej stavebnej kultúry v revitalizácii vidieckych sídiel

Prístup ku konkrétnym objektom, respektíve súborom objektov v rôznych lokalitách musí vychádzať z analýzy daného prostredia. Podmienky obnovy a revitalizácie je nutné prispôsobiť konkrétnemu objektu. Dôležité je vytvárať čo najprijateľnejší priestor a motiváciu pre ekologicke priaznivú obnovu zachovávajúcu pamiatkové hodnoty.

Optimálne priestorové usporiadanie a funkčné využívanie krajiny bolo v prípade tradičných stavieb obvykle jedným z predpokladov ich vzniku. Dodržaním tradičných technológií, respektíve aplikovaním moderných ekologických technológií rešpektujúcich pôvodný charakter objektu je pri rekonštrukcii a obnove vysoký predpoklad dodržania ekologického princípu. Obnova a revitalizácia objektov či priestorov by mala prebiehať so zámerom podporiť čo

najviac využívanie miestnych zdrojov (pracovná sila, služby, domáca produkcia, malovýroba), avšak s podmienkou dodržania vyššie uvedených princípov. Nie je žiaduce zamerať sa výlučne na obnovu objektu, respektíve priestoru. Predovšetkým v marginalizovaných oblastiach by mali byť projekty revitalizácie zamerané širokospektrálnejšie. Prípadne by mali byť súčasťou širších projektov, ktoré sledujú dlhodobé ciele: zabezpečiť vitalitu danej lokality, vrátane hospodárskeho, sociálneho a kultúrneho zázemia. Vo vzťahu k ľudovému staviteľstvu i ďalším formám kultúrneho dedičstva najvýraznejšie vystupuje princíp kultúrnej a spoločenskej integrity (9. princíp TUR). Práve pre splnenie z neho vyplývajúcich kritérií je potrebné zamerať sa na ďalšie uvedené princípy, zvlášť 11 – 13 v TUR. Toto môže byť ďalej i prostriedkom zvyšovania prosperity obce.

Revitalizácia rôznych druhov objektov a priestorov umožňuje rôzne možnosti uplatňovania uvedených princípov a kritérií. Obzvlášť úspešné môžu byť realizácie – projekty, zamerané na obecný či verejný majetok v prípade, že sa podarí implementovať v rámci jeho následného využitia záujmy čo najväčšieho počtu členov lokálneho spoločenstva (finančné, spoločenské, kultúrne a pod.). Osobná identifikácia s projektom je dôležitým predpokladom jeho úspešnosti. V opačnom prípade sa jednotlivci alebo aj zástupcovia obcí môžu snažiť v rámci možností vyhnúť regulácii obnovy či iným projektom z externého prostredia.

Obr. č. 1: Revitalizované námestie v obci Mýtina, okr. Lučenec (2013)²¹

Obr. č. 2: Ruská Bystrá, okr. Sobrance (V. Klik, 2013)²²

Veľká časť tradičného stavebného fondu je zároveň nositeľom pamiatkových hodnôt a je súčasťou kultúrneho dedičstva, pričom treba opäť zdôrazniť, že je omnoho rozsiahlejšia než pamiatkový fond. Teda, že stavebný fond, respektíve sídelné kompozície, ktoré sa dajú klasifikovať ako kultúrne dedičstvo, často nie sú legislatívne chránené. Hodnotné objekty alebo vidiecke zástavby tak nepretržite podliehajú deštrukcii, či už zanikajú, alebo sa strácajú v necitlivých prestavbách. Nie je pritom v záujme, respektíve ani v kompetencii stavebných úradov regulovať výstavbu priaznivým smerom. Chýbajú účinné nástroje, motivácia a často tiež potrebná odbornosť. Dožadovať sa zodpovedného prístupu vlastníkov je pri danej socioekonomickej situácii často neadekvátne, dokonca aj v prípadoch, keď je to pamiatkovo chránený objekt. Spôsob údržby, obnovy, respektíve výstavby je prvotne limitovaný ekonomicky. Ďalší rozmer realizácie výstavby alebo obnovy (ekológia, estetika a pod.) podlieha finančným

²¹ [Online] [cit. 1. 8. 2017] Dostupné na internete: <http://www.slovakregion.sk/obce-slovenska-0?page=8>

²² [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <https://web.vucke.sk/images/gallery/kultura/39-projektov/revitalizacia-dreveny-kostolik/3.jpg>

možnostiam realizátora. Samozrejme, ako sme už spomenuli, nemalú úlohu zohráva vzdelanie, informovanosť, hodnotové preferencie, ktorými možno značne korigovať i nedostatok financií. Prax však ukazuje, že sú to skôr výnimky, väčšinou z radov alternatívne orientovaných ľudí, ktorí sú ochotní pre svoje presvedčenie obetovať štandard poskytovaný konvenčnými postupmi.

Podobne ako jednotlivci sú na tom obce. Nemalé prostriedky z rôznych zdrojov sú pri rekonštrukciách, respektíve revitalizáciách obcí vynakladané na úpravy verejných priestorov. Odhliadnuc od budovania infraštruktúry a protipovodňových opatrení. Pri revitalizácii verejných priestorov sa často nepodarí vyhnúť obkladom čo najväčšej plochy rôznymi druhmi zámkovej dlažby (ktoré nerešpektujú charakter upravovaného prostredia a okolitú architektúru), vytváraniu nefunkčných oddychových zón s bizarnými objektmi (gýčové kvetináče, skupiny svietidiel, fontány, mostíky, obrubníky a pod.),²³ pričom estetika, funkčnosť úprav (odvod a hospodárenie s dažďovou vodou a i.) a kvalita použitých materiálov (dlažby, obklady a pod.) býva sporná.

Úspešná revitalizácia či iné rozvojové aktivity by mali harmonizovať verejný priestor obce, podporovať zotrvávanie a aktivity obyvateľov v ňom, objekty a úpravy by nemali pôsobiť rušivo. Zvlášť v historickom prostredí by sa malo k obnove priestorov a objektov pristupovať nanajvýš citlivo. Vedenie obcí v prípade sídiel s chránenými objektmi či zástavbou nezriedka vníma snahy o reguláciu zo strany pamiatkarov ako záťaž. Obce ju často považujú za obmedzenie rozvojových možností a bránia sa im. Jedným z najznámejších príkladov v rámci chránených území je Pamiatková rezervácia ľudovej architektúry Ždiar (Obr. č. 5), kde následkom mohutnej výstavby, nerešpektujúcej zásady pamiatkovej ochrany postupne zaniká veľká časť jej pamiatkových hodnôt. Za pozitívny príklad z hľadiska zachovania pamiatkových hodnôt územia a stavieb považujeme obec Špania Dolina (okr. Banská Bystrica, Obr. č. 6), ktorá v roku 2013 vyhrala druhé miesto v súťaži dedina roka. Samozrejme, ide o pomenovanie prevládajúceho trendu v konkrétnych prípadoch, kde na oboch stranách môžeme nájsť pozitívne i negatívne príklady.

Rešpektovanie hodnoty územia a participácia na jeho tvorbe v snahe udržať ju a nechať vyniknúť historickú štruktúru zástavby i konfiguráciu terénu môže pôsobiť vo výsledku skromne, avšak autenticky a harmonicky. Obec Hrušov (okr. Veľký Krtíš, Obr. č. 3 a 4), na ktorej sme ilustrovali pozitívny príklad revitalizácie verejných priestorov, je pomerne stabilným reprezentantom využitia jestvujúceho potenciálu krajiny i historickej sídelnej štruktúry. Napriek polohe mimo väčších mestských centier, vysokej miere nezamestnanosti v regióne, problematickej infraštruktúre a ďalším nepriaznivým faktorom charakterizujúcim marginálne oblasti sa dlhodobo prezentuje predovšetkým organizovaním folklórneho festivalu „Hontianska paráda“. Prezentácia, okrem scénických javiskových foriem, prebieha takmer na celom území obce. Zahŕňa výrobu a predaj tradičných výrobkov, predvádzanie tradičných prác a remesiel, nástrojov a ďalších artefaktov, ktoré súvisia s miestnou tradíciou, spolu s možnosťou ochutnať a vyskúšať čo najviac z ponuky. Spôsob rozloženia podujatia v priestore, situovanie jednotlivých zložiek do dvorov a ďalších miest vrátane extravilánu motivuje návštevníkov spoznávať celý priestor obce, jeho prírodné zázemie i zástavbu. Sú tu pre návštevníkov, okrem samotného programu, prítiahlivé práve zachované, v prírodnom prostredí situované tradičné stavby, vrátane typických tufových pivníc.

²³ Vid' obrázok č. 1 a č. 2.

Tradičnú stavebnú kultúru obec prezentuje aj roľníckym dvorom s expozíciou zbierkových predmetov. Okrem rekreačných návštevníkov lokalita zaujala množstvo ľudí natoľko, že si k nej vytvorili dlhodobější vzťah. Či už ide o participáciu na príprave spomínaného podujatia, alebo dokonca o rozhodnutie usadiť sa tu natrvalo, prípadne rekreačne.

Obr. č. 3: Obec Hrušov, stav pred úpravou

Obr. č. 4: Obec Hrušov, stav po úprave²⁴

Obr. č. 5: Nová zástavba v obci Ždiar, okr. Poprad (autor J. Kotulič, 2011)²⁵

Obr. č. 6: Špania Dolina, okr. Banská Bystrica (autor B. Papp, 2009)²⁶

Cestovný ruch ako jedna z možností využitia potenciálu tradičnej stavebnej kultúry je nevyužitou možnosťou mnohých, ešte stále málo navštevovaných lokalít. Na to, aby sa odohrával v medziach udržateľnosti, je nevyhnutné práve v pamiatkovo hodnotných územiach starostlivo vystavať model prezentácie a využívania kultúrneho dedičstva tak, aby nedochádzalo k jeho dehonestácii a poškodzovaniu. Vhodným spôsobom využívania je budovanie kultúrneho turizmu²⁷ či rekreačných pobytov a aktivít využívajúcich environmentálne priaznivé prístupy (prírodný turizmus). Tieto predpokladajú čo najmenší ekologický dopad, prípadne environmentálne prospešné aktivity. Stavebná aktivita by sa mala obmedziť na nevyhnutné

²⁴ [Online] [15. 6. 2017] Dostupné na internete:

http://www.hrusov.sk/fotogaleria.phtml?id_kat_for_menu=19422&module_action__225998__id_kat=24851#m_225998.

²⁵ [Online] [15. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://eo.wikipedia.org/wiki/Dosiero:Zdiar11Slovakia23.JPG>.

²⁶ [Online] [cit. 14. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.panoramio.com/photo/25821216>.

²⁷ Odvetvie turizmu spojené cestovaním za účelom spoznávania lokálnych kultúrnych hodnôt, pamiatok či tradícií.

zásahy (obnovy a rekonštrukcie) na jestvujúcom stavebnom fonde, prípadne umiestňovať nové stavby tak, aby nenarúšali jestvujúce krajinné a sídelné formy. V lokalitách s vhodnými prírodnými podmienkami sú možnosti rozšírené o prezentáciu, respektíve sprostredkovanie prírodného dedičstva. Záujem o spomenuté typy turizmu jestvuje, chýbajúce štruktúry (služby, ubytovacie, stravovacie možnosti a pod.) však v niektorých oblastiach obmedzujú jeho rozvoj. Marginalizácia mnohých regiónov je čitateľná v mestských sídlach, ale zvlášť vo vidieckych obciach. Závažnosť situácie naznačujú aj mnohé nepriaznivé demografické ukazovatele: vysoká miera nezamestnanosti a značný podiel obyvateľov postihnutých sociálnym vylúčením. Projekty celkovej revitalizácie obcí by mali byť v záujme svojej úspešnosti spojené s komunitnou prácou a v prípade potreby vychádzajúcej práve zo spomínaných demografických ukazovateľov, i so zameraním na sociálnu inklúziu.

Potenciálnu úspešnosť uvedeného prístupu predpokladáme na základe progresu, ktorý dosahujú iné vidiecke lokality s podobnými podmienkami. Spomenieme napríklad obec Spišský Hrhov (okr. Levoča), ktorá sa v rámci revitalizácie i ďalších aktivít snaží relatívne úspešne o sociálnu inklúziu, respektíve integráciu rómskej menšiny. V Spišskom Hrhove v spomenutom procese nefiguruje využitie ľudových stavieb, ale jestvujúci stavebný fond ako taký. Obecná firma Hrhovské služby, s. r. o. vznikla podľa oficiálnej internetovej stránky obce v roku 2005,²⁸ v rámci projektu rozvoja a podnikania so zámerom zvýšiť zamestnanosť a zamestnateľnosť v obci. Stratégia obecného podniku je zameraná na udržateľnosť pracovných miest. Revitalizácia verejného priestoru obce či obnova a výstavba stavebného fondu ide ruka v ruku s ďalšími aktivitami zameranými na zlepšenie životnej úrovne obyvateľov ohrozených sociálnym vylúčením i vzťahov medzi obyvateľmi pochádzajúcimi z odlišného sociálneho i etnického prostredia.²⁹ Dalo by sa povedať, že ide komplexnú revitalizáciu. Ako sme spomenuli, Spišský Hrhov nie je príkladom využitia ľudovej architektúry v revitalizácii obce. Tento príklad sme však uviedli z dôvodu paralely medzi touto a mnohými slovenskými obcami, ktoré sa nachádzajú v marginalizovaných regiónoch, respektíve majú nezanedbateľný podiel obyvateľov zaťažených negatívnymi faktormi spomenutými na príklade Spišského Hrhova. Ak sa v takýchto lokalitách navyše nachádza ľudová architektúra, môže napomôcť zhodnotiť ich kultúrny potenciál a transformovať ho na kultúrny kapitál.

Za všetky obce, kde sa stretávajú vyššie popísané negatívne faktory s prítomnosťou zachovanej ľudovej architektúry, spomenieme obec Ratková.³⁰ Zachovaný urbanizmus a remeselnícke domy v niekdajšom gemerskom mestečku predstavujú nevyužitý kultúrny potenciál. Keďže sú tieto hodnoty oficiálne evalvované,³¹ mohli by sme hovoriť o kultúrnom kapitále, ktorým obec disponuje. Napriek snahe miestnych aktivistov sa však darí zachovať a zveľadiť zónu i pamiatky len čiastočne, pričom kritérium udržateľnosti pri revitalizačných aktivitách ostáva nenaplnené.³² Vzhľadom na funkčnosť spišskohrhovského modelu a porovnateľné podmienky sme presvedčení, že podobné výsledky pri revitalizácii obce by mohla dosiahnuť aj Ratková.

²⁸ [Online] [2. 7. 2017] Dostupné na internete: <http://www.spisskyhrhov.info/obec-spissky-hrhov/organizacie-v-obci/hrhovske-sluzby-s-r-o/>

²⁹ [Online] [2. 7. 2017] Dostupné na internete: <http://archiv.vlada.gov.sk/romovia/data/files/6544.pdf>

³⁰ Terénny výskum sme tu vykonali v rokoch 2008 a 2013.

³¹ Nachádza sa tu Pamiatková zóna aj kultúrne pamiatky slohovej a ľudovej architektúry.

³² O záchranu pamiatok a revitalizáciu obce sa snaží iba malá skupina potomkov ratkovských remeselníkov. Väčšiu časť obyvateľov predstavujú Rómovia, ktorí nepochádzajú z Ratkovej. Historická a citová väzba k lokalite je u tejto skupiny malá a nevytvára predpoklady na intenzívnejší záujem o dianie v obci, stav pamiatok, verejných priestorov a pod.

Prítomnosť kultúrnych pamiatok, vrátane ľudovej architektúry vidíme ako pridanú hodnotu. Jej potenciálny prínos vidíme v možnostiach prezentácie pamiatok a urbanizmu, vytvorení ubytovacích kapacít, vytvorení pracovných miest (služby, údržba, ekologická poľnohospodárska malovýroba, stavebníctvo a pod.) Za súčasných podmienok by však bola nutná pomoc „zvonku“, či už z hľadiska manažovania aktivít alebo komunitnej práce.

Obr. č. 7: Zaježovská príroda a staré usadlosti lákajú Ľudí, ktorí hľadajú pokojnejší život, vzdialený od rušných miest (Foto autorka).

viacerých stavieb v týchto lokalitách motivovala mnohých Ľudí získať vedomosti a zručnosti potrebné na údržbu a obnovu ľudových stavieb, prípadne usadiť sa tu alebo inde na vidieku a ďalej tu pôsobiť. Novousadlíci v týchto lokalitách sa obvykle snažia o ekologicky priaznivé hospodárenie, rozvíjajú komunitné aktivity zamerané na tvorbu a upevňovanie sociálnych väzieb i obnovu tradícií. V prípade výstavby nových objektov sa často snažia dodržať ekologický prístup.

Záver

Praktické využitie ľudových stavieb považujú mnohí za možné iba v prípade radikálnej prestavby, ktorá má často za následok stratu mnohých pôvodných hodnôt. Nevedomosť a neznalosť tradičných postupov, stavebných techník a vlastností stavebných materiálov môže navyše aj v prípade rekonštrukcie znižovať poskytovaný komfort. V lokalitách s takpovediac vyššou koncentráciou pamiatkových hodnôt (územie, objekty) by mala byť (prinajmenšom v prípade dotovaných projektov revitalizácie) samozrejmosťou intervencia architekta špecializujúceho sa na ich zachovanie v kontexte kultúrnom, historickom i environmentálnom. Takýto postup môžeme do istej miery sledovať zatiaľ predovšetkým v mestských sídlach. V prípade vidieckych sídiel, žiaľ, takmer spravidla absentuje uvedený prístup. Obnova objektov i verejných priestorov prebieha často živelne, podliehajúc individuálnemu vkusu. Chýba koncept konzistentnosti priestoru, nehovoriac o rešpektovaní environmentálneho hľadiska. Dosiahnutie cieľa plošne revitalizovať vidiecke lokality udržateľným, ekologicky priaznivým

³³ Ľudský kapitál predstavujúci zručnosti, schopnosti a vedomosti obyvateľov (miestny), aj Ľudí, ktorí prichádzajú do obce (externý) za účelom konkrétnej intervencie.

³⁴ Potenciálom v tomto prípade môžeme nazvať prírodné prostredie, jeho zložky, ako aj kultúrne javy, hmotné i nehmotné, vrátane stavebného fondu, ktoré sa evaluáciou stávajú prírodným a kultúrnym kapitálom.

spôsobom je v súčasnosti chimérou. Nejde však o nedosiahnuteľný cieľ, pričom tradičná architektúra, respektíve prítomnosť kultúrneho dedičstva môže významne prispieť k jeho dosiahnutiu. Štúdia Európskej komisie *Ekonomika kultúry v Európe*³⁵ z roku 2006 zdôrazňuje tvorbu pracovných miest a rozvoj zodpovedajúcich pracovných činností, ako aj premenu lokalít prostredníctvom zlepšovania štandardu historických budov a zvyšovania atraktivity miesta ako dôležitých socioekonomických efektov investovania do kultúrneho dedičstva. Za predpokladu pozitívneho využitia miestneho i externého kapitálu môžu byť jednotlivé vidiecke lokality revitalizované, vo vlastnom záujme rešpektujúc kritériá udržateľnosti. V príspevku sme sa snažili načrtnúť niekoľko príkladov revitalizácie vidieckych obcí alebo ich častí a zdôrazniť klady i zápory jednotlivých realizácií, prípadne prístupov obcí k ich revitalizácii ako takej. Vychádzali sme z predpokladu, že tradičná stavebná kultúra má v súčasnej globalizovanej realite potenciál napomôcť revitalizácii vidieckych sídiel. Z pozorovaných príkladov vyplýva, že takýto potenciál má a tam, kde je využitý, stáva sa prostriedkom zhodnotenia prostredia. Zvyšuje atraktivitu miesta, je jedným z prostriedkov sociokultúrnej identifikácie a vytvorenia identity (lokálnej, národnej). V priestore, kde je jej objektívovaná hodnota individuálne či kolektívne prijatá, nadobúda opäť stabilnú pozíciu ako súčasť kultúry dneška. Táto skutočnosť je jedným z dôležitých predpokladov jej pretrvania v budúcnosti.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- DARULOVÁ, Jolana. (2007). Sociálny a kultúrny rozmer trvalo udržateľného rozvoja v oficiálnych dokumentoch Slovenskej republiky. In: Bitušíková, Alexandra (ed.): *Kultúrna a sociálna diverzita na Slovensku. Štúdie, dokumenty, materiály I*. Banská Bystrica : Univerzita Mateja Bela, pp. 58-78. ISBN 978-80-80833-45-9.
- DUBSKÁ, Michala – MICHALÍK, Boris. (2012). Klasifikácia a evalvácia kultúrneho dedičstva ako predpoklad jeho využitia: Mapovanie a využiteľnosť kultúrnych hodnôt a aktivít, 2012. In: *Národná osveta: mesačník pre rozvoj miestnej kultúry a záujmovej tvorivosti*, vol. 22, No. 11-12, pp. 33-36. ISSN 1335-4515.
- European Comission. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: http://ec.europa.eu/economy_finance/international/globalisation/index_sk.htm
- GAJDOŠ, Peter – PAŠIAK, Ján. (2008). *Sociálne zdroje lokálneho a regionálneho rozvoja*. Bratislava : Sociologický ústav SAV. ISBN 978-80-85544-53-4.
- Hrušov. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: www.hrusov.sk/fotogaleria
- IRA, Vladimír – ANDRÁŠKO, Ivan. (2007). Quality of life in the perspective of human geography. In: *Geografický časopis*, vol. 59, No. 2, pp. 159-179.
- Jetotak. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://www.jetotak.sk/autonomna-zona/o-udrziavani-neudrzatelneho>.
- Košický samosprávny kraj. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://web.vucke.sk/sk/fakty-kraji/terra-incognita/podporene-projekty/ruska-bystra-revitalizacia-verejného-priestoru-obce-blizkosti-objektu-svetoveho-dedicstva-unesco-dreveny-kostolik.html>.

³⁵ [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://docplayer.net/36417937-Strategia-mobilizovania-sukromnych-vlastnikov-historických-budov.html>

- MLYNKA, Ladislav. (2003). Identita vidieckych sídiel (k jej duchovnej a kultúrnej dimenzii). In: *Urbanistické, architektonické a technické aspekty obnovy vidieka III*. Bratislava : STU, pp. 65-68. ISBN 80-227-2006-2.
- NORBERG-HODGE, Helena. (1996). *Dávné budúcnosti*. Brno : Hnutí DUHA. ISBN 80-902056-1-5.
- Panoramio. Google Maps*. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://www.panoramio.com/photo/25821216>.
- PODOBA, Juraj. (1998). Ľudová architektúra v systéme hodnôt obyvateľov slovenského vidieka. In: *Pamiatky a múzeá*, vol. 47, No. 3, pp. 9-13.
- Obec Brdárka*. [online]. [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: <http://obecbrdarka.webnode.sk/>
- PODOBA, Juraj. (1997). Medzi tradíciou a nivelizáciou: zánik regionálneho domového typu. In: *Etnologické rozpravy*, vol. 14, No. 1-2, pp. 41-50.
- REES, William E. (2002). Globalization and Sustainability: Conflict or Convergence? In: *Bulletin of Science, Technology & Society*, vol. 22, No. 4, pp. 249-268.
- ŠÍP, Ladislav – ŠPAČEK, Robert. Čo znamená udržateľná architektúra. [Online] [cit. 4. 6. 2017] <http://www.uzemneplany.sk/zakon/udrzatelna-architektura>
- PROFANT, Tomáš. *O udržiavaní neudržateľného*. [Online] [cit. 17. 6. 2017] Dostupné na internete: *Strategický dokument. Národná stratégia trvalo udržateľného rozvoja SR. Schválená uznesením vlády SR č. 978/2001*. [Online] [cit. 25. 3. 2017] Dostupné na internete: <http://www.minzp.sk/dokumenty/strategicke-dokumenty/>.
- HUTTMANOVÁ, Emília. (2011). Vybrané aspekty hodnotenia trvalo udržateľného života. In: KOTULIČ, Rastislav (ed.). *Zborník vedeckých prác Katedry ekonómie a ekonomiky. Anno 2011*, vol. 6. Prešov : Prešovská univerzita, pp. 133-140. ISBN 978-80-555-0415-5. [Online] [cit. 17.06.2017] Dostupné na internete: http://www.pulib.sk/elpub2/FM/Kotulic14/pdf_doc/11.pdf.
- Obce Slovenska*. [Online] [cit. 1. 8. 2017] Dostupné na internete: <http://www.slovakregion.sk/obce-slovenska-0?page=8>.
- Zákon č. 17/1992 Zb., Zákon o životnom prostredí*. [Online] [cit. 6. 11. 2013] Dostupné na internete: <http://www.zakonypreludi.sk/zz/1992-17>
- United Nations Population Fund*. [Online] [cit. 6. 6. 2017] Dostupné na internete: www.unfpa.org/pds/urbanization.htm.
- WCED: *Our Common future*. (1987). Oxford : Oxford University Press, 400 p.

Hodnoty industriálneho dedičstva a ich skúmanie: prípad Bratislava*

Nina Bartošová – Katarína Haberlandová

Ing. arch. Nina Bartošová, PhD.
Slovak University of Technology in Bratislava
Faculty of Architecture
Institute of History and Theory of Architecture and Monument Restoration
Námestie slobody 19
812 45 Bratislava
Slovakia
e-mail: nina.bartosova@stuba.sk

PhDr. Katarína Haberlandová, PhD.
Slovak Academy of Sciences
Institute of Construction and Architecture
Dúbravská cesta 9
845 03 Bratislava 45
Slovakia
e-mail: katarina.haberlandova@savba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:107-123

Values of the modern industrial heritage and its research: The Case of Bratislava

The industrial architecture of the 19th and 20th century offers various ways in which it can be studied from the point of view of modern architectural history. In the same time, this notion is shared just by a small number of experts – historians, architects or art historians – and the subject of industrial heritage stays to a large extent a domain of civic activism. The growing interest of civic associations is driven by an outrage of rapid demolition of a number of key historical industrial sites in Bratislava in the recent past. In the contrast to the public interest, the expert research of industrial heritage might seem as less effective and understandable. The aim of this paper is to highlight the importance of existing expert research in a connection with interdisciplinary methods that are not yet developed sufficiently. The interdisciplinary team-work has to be done both on the level of official state heritage protection policies and civic activism, as it is confirmed also via contemporary international heritage discourse.

Key words: industrial heritage, heritage values, modern monuments, theory, history

Priemyselná architektúra 19. a 20. storočia je téma, ktorá ponúka rozmanité možnosti, z akého pohľadu sa ňou, v rámci dejín modernej architektúry, zaoberať. Napriek tomu, predovšetkým vo vzťahu ku kultúrnemu dedičstvu, ostáva skôr doménou občianskeho aktivizmu. Záujem rozličných občianskych združení o industriál vyvolalo pobúrenie z rýchleho zániku viacerých kľúčových historických priemyselných areálov v Bratislave za posledných približne desať rokov.

Vedecké skúmanie industriálu z hľadiska histórie a teórie architektúry, ako významný podporný prostriedok pre jeho lepšiu pamiatkovú ochranu, sa možno popri občianskych aktivitách za záchranu tovární javí ako málo zrozumiteľné a účinné. Sme však presvedčené o tom, že práve tento spôsob výskumu industriálu, s pomocou hľadania interdisciplinárnych

* Text vznikol aj vďaka výskumným projektom:

- VEGA 2/0074/17 Neplánované mesto: architektonické a urbanistické koncepcie 20. storočia a ich priemet do mestskej štruktúry Bratislavy
- VEGA 1/0444/17 Tradícia a inovácia v architektúre ako fenomén dlhého storočia
- APVV (ev. č. projektu 16-0584) Nezamýšľané mesto: Architektonické a urbanistické koncepcie 19. a 20. storočia v mestskej štruktúre Bratislavy.

prepojení, je práve to, čo tu doposiaľ chýbalo a na čom je potrebné stavať nielen na úrovni štátnej pamiatkovej ochrany, ale aj mestského aktivizmu. V tomto presvedčení nás utvrdzuje sledovanie medzinárodného diskurzu, ktorý dlhodobo presadzuje interpretáciu hodnôt industriálneho dedičstva prostredníctvom medziodborovej spolupráce. Bol to jeden z hlavných dôvodov, prečo sme začali s našimi výskumnými aktivitami, ktorých zámerom bolo ukázať, ako sa dá s industriálom pracovať na poli dejín a teórie modernej architektúry a pamiatkovej ochrany viacerými metodologickými prístupmi bez toho, aby boli navzájom konfrontované, či niektorý z nich nadradovaný nad ostatné.¹

Nedostatočná teoretická a kunsthistorická reflexia industriálu sa teda premieta predovšetkým do roviny každodennej praxe pamiatkovej ochrany. Dianie v oblasti architektonickej tvorby a územného plánovania v Bratislave je zároveň dlhodobo vystavené enormnému tlaku developerov, čo spôsobilo, okrem iného, nenávratné straty na industriálnom dedičstve tohto, kedysi významného priemyselného mesta. Bolo by však chybou poukazovať iba na dravú bezohľadnosť a nepochopenie zo strany developerov, ako sa to často verejnosti predostiera, nehovoriac o tom, že rovnako oni majú svoje legitímne ciele. Je to komplex problémov, ktorého zložitú štruktúru je potrebné pozorovať a vysvetľovať, aj keď mnohí prirodzene pociťujú s každou padajúcou fabrikou stále intenzívnejšiu skepsu.

Táto štúdia je sondou do aktualizovaného – interdisciplinárneho hodnotenia industriálu, ktorého základnú štruktúru sa podarilo načrtnúť v rámci spomínaných výskumných projektov, no stále sa prirodzene dopĺňa a posúva. Naše hľadanie aktuálnejších metód skúmania moderného industriálu má byť návodom pre špecifikáciu nástrojov interpretácie hodnôt tejto oblasti architektonického dedičstva, vedúce k jeho všeobecnejšej akceptácii.

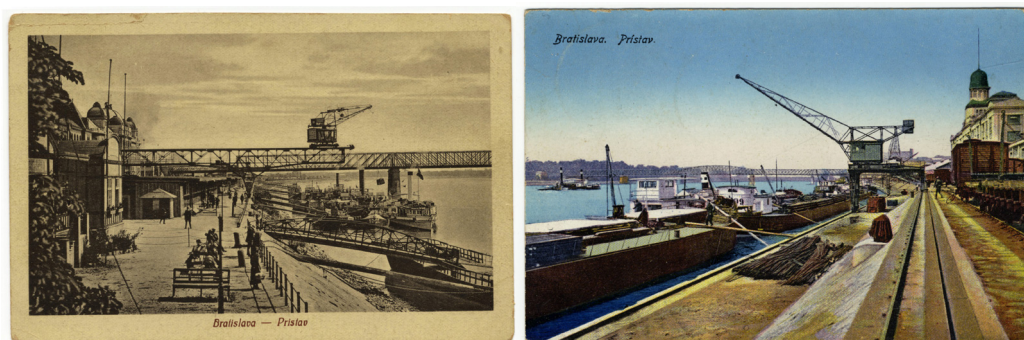
História a súčasnosť pamiatkarského vyhodnocovania industriálu: disonancia argumentácií

Pri pohľade do minulosti pamiatkovej ochrany vidíme, že definovanie hodnôt modernej priemyselnej architektúry a následné presadzovanie ich zachovania v rámci pamiatkovej obnovy je pomerne zložitý proces a relatívne „mladá disciplína“. Naznačuje to aj samotný, čiastočne už archaický, no stále platný názov odboru – ochrana technických pamiatok. V tradičnom ponímaní boli do tejto skupiny zahrnuté skôr jednotlivosti rázu technického ľudového staviteľstva, moderné priemyselné areály iba ojedinele. Aj keď situácia sa postupne zlepšovala, zaradovanie industriálnych stavieb do Ústredného zoznamu pamiatkového fondu nebolo systematickejším procesom smerujúcim k zapísaniu reprezentatívneho výberu tejto architektúry.

Už v 80. rokoch 20. storočia sa však ukazovalo, aké dôležité je podchytiť práve ochranu moderných priemyselných areálov. Mnohé z tovární, ktoré s určitými stavebnými zásahmi fungovali dovtedy nepretržite od svojho vzniku (niektoré z nich po dobu viac než sto rokov), začali utlmať výrobu a zanikať, prípadne sa sťahovať do nových objektov postavených

¹ Spomínané výskumné aktivity sa postupne vyprofilovali do dvoch spoločných projektov Fakulty architektúry STU a Ústavu stavebníctva a architektúry SAV. Projekt *Industriál očami odborníkov/pamätníkov* bol podporený Ministerstvom kultúry SR (MK-4060/2015/4.3.2, MK-937/2016/1.3). Prebiehal súbežne s výskumným vedeckým projektom VEGA č. 2/0095/14 s názvom *Priemyselné dedičstvo – teória a metodológia ochrany aplikovaná vo výskume územia Bratislavy*. Výskumy sa navzájom dopĺňali a ich viacdrojové financovanie umožnilo lepšie prezentovať výsledky širokej verejnosti.

vo vhodnejších lokalitách, mimo mestských štruktúr.² V druhej polovici 80. rokov sa začala meniť predovšetkým najstaršia priemyselná zóna mesta, rozkladajúca sa pozdĺž Pribinovej (kedysi Martanovičovej) a ďalej Továrenskej ulice až po Mlynské nivy. Dnes už celkom zmenila svoj pôvodný – industriálny – ráz na kultúrnu a obchodnú funkciu a stala sa širším centrom mesta.³ Historická priemyselná zástavba bola z tohto územia postupne celkom vytlačená, pravda okrem niekoľkých výnimiek, akýchsi monumentov industriálnej éry Bratislavy (napr. objekt mestskej teplárne zo 40. rokov 20. storočia na Čulenovej ulici, ktorý čaká konverzia na novú funkciu). Pozornosť sa v súčasnosti upriamuje aj na areál prístavu, ktorý bol síce výstavbou Slovenského národného divadla a obchodného komplexu Eurovea značne oklieštený, avšak jeho zimná časť okolo bazénov ešte stále existuje a je zachovaná v pomerne autentickej podobe, s unikátnym súborom prístavných skladov a dielní z mezivojnového a povojnového obdobia. Dosaiahnutie územnej pamiatkovej ochrany tohto areálu by bolo po dlhšom čase konkrétnym krokom v prospech systematickejšej ochrany industriálu v Bratislave.⁴

Obr. č. 1 a 2: Bratislavský prístav na historických pohľadniciach z mezivojnového obdobia. (Zdroj: Archív N. Bartošovej).

Napriek tomu, že hrozba postupnej likvidácie dôležitých priemyselných areálov bola v Bratislave evidentná už pred rokom 1989, ich ochranu sa dlho nedarilo presadiť ako spoločenský záujem hodný širšej diskusie.⁵ Pamiatkové hodnoty sa (všeobecne) vyhodnocovali na základe štruktúry Mileny Radovej publikovanej v roku 1987. Radová v tom čase motivoval k hlbšiemu výskumu pamiatkových hodnôt narastajúci počet „rekonštrukcií“, v priebehu ktorých sčasti,

² Napríklad budovy mestskej plynárne v Bratislave sa nachádzali na Kollárovom námestí ešte dlho po druhej svetovej vojne, hoci novú plynáreň vybudovali už v polovici 30. rokov na Mlynských nivách. Napokon bola celá historická štruktúra pôvodnej plynárne úplne zlikvidovaná. Nemáme informácie o tom, že by sa uvažovalo o prípadnom zachovaní a ďalšom využití týchto objektov.

³ Bližšie pozri ANDRÁŠIOVÁ, Katarína – DULLA, Matúš – HABERLANDOVÁ, Katarína – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – PASTOREKOVÁ, Laura – SZALAY, Peter. Plánované neplánované mesto: moderné urbanistické koncepcie v tradičnej mestskej štruktúre. In: *Architektúra & urbanizmus*, roč. 49, 2015, č. 3-4, s. 224.

⁴ Časopis Projekt s témou Mesto a rieka: od Zimného prístavu po Lido (roč. 58, 2016, č. 5/499).

⁵ Na margo fyzického dožívania továrni pred rokom 1989 geograf Pavel Šuška uvádza, že záujem o ich ochranu bol súčasťou environmentálneho diskurzu, ktorý bol predmetom úzkej skupiny odborníkov, nie širokej verejnosti. Pozitívna zmena podľa Šušku neprišla ani po revolúcii, nakoľko ochrana prostredia sa dostala do konfliktu s ekonomickými záujmami. Bližšie pozri ŠUŠKA, Pavel. Aktívne občianstvo a politika premien mestskeho prostredia v postsocialistickej Bratislave. In: *Geographia Slovaca*, 2014, č. 29, s. 77, 87.

alebo úplne zanikala autentická hmota pamiatky.⁶ Radovej myšlienky sú dodnes, hlavne v Česku, citované a označované za prelomové a nadčasové. Na Slovensku však chýbalo ich priebežné komentovanie a analyzovanie na základe skúseností z praxe a zohľadnenia medzinárodného diskurzu i porevolučných spoločenských zmien. Radovej štruktúra podstatne rozšírila zaužívaný hodnotový systém pamiatok o nové pojmy a nuansy, ale prirodzene nie je exaktným a všeobecne aplikovateľným návodom, ako postupovať pri pamiatkovej obnove. Hodnotu veku, ktorej zdôrazňovanie dlho hendikepovalo mladšie pamiatky, teda aj moderný (hlavne povojnový) industriál, Radová nestavia už na prvé miesto. Na Slovensku síce dlhšie formálne deklarujeme, že hodnota veku nemusí byť rozhodujúcou podmienkou pre vyhlásenie stavby za národnú kultúrnu pamiatku, ale v skutočnosti je to stále nepísané pravidlo.⁷ V Radovej uvažovaní je však viacero pozoruhodných momentov v súvislosti s moderným industriálom. Napríklad hodnota jedinečnosti, ktorá podľa nej priamo úmerne rastie s úbytkom počtu obdobných predstaviteľov rovnakého druhu, sa týka industriálu stále viac.⁸ Hodnota súvzťažnosti pamiatky s prostredím vyjadruje podľa autorky význam jednotlivkej pamiatky v organizme nadradeného celku, ktorého je pamiatka súčasťou. Radová píše, že táto hodnota „...*může mezi památky povyšovat i ty stavby, které nemají žádné další vlastní památkové hodnoty, např. stavby fixující chráněnou urbanistickou situaci*“. Toto je Slovensku celkom bežne opomínaná hodnota moderného industriálu aj v tých prípadoch, keď sú historické priemyselné areály pevnou súčasťou stabilizovaných a časom preverených mestských štruktúr.⁹

V Česku, teda v kultúrno-spoločenskom prostredí, ku ktorému patrilo aj Slovensko, je teória pamiatkovej ochrany, a v rámci nej diskusia o ponímaní pamiatkových hodnôt, živým procesom. Na Slovensku sa diskusia obmedzila skôr na akademické prostredie (Fakulta architektúry STU, Filozofická fakulta UK, Vysoká škola výtvarných umení, Filozofická fakulta TU).¹⁰ Pamiatkari nenachádzajú na ňu, popri úradnej agende, dostatok priestoru.¹¹ Jedným z českých pamiatkarov, zaoberajúcich sa rozborom pamiatkových hodnôt, je Vít Jesenský. Vo svojom texte z roku 2015 poukázal na fakty, ktoré sme aj my zdôraznili v rámci nášho výskumu *Industriál očami odborníkov/pamätníkov*. Napríklad na skutočnosť, že domáca (česká, ale aj slovenská) teória pamiatkovej ochrany v problematike hodnotenia pamiatok bola v minulosti a prevažne stále je v zajatí takzvaného moderného kultu pamiatok podľa Aloisa Riegla.¹² Na základe neho sa začali

⁶ Polemiku o pamiatkových hodnotách Radová postavila na komparácii konkrétnych, realizovaných pamiatkových koncepcií. Bližšie pozri RADOVÁ, Milena. Koncepcie památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska. Část 1. In: *Památky a příroda*, roč. 12, 1987, č. 1, s. 1-9; Tá istá. Koncepcie památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska. Část 2. In: *Památky a příroda*, roč. 12, 1987, č. 2, s. 65-75.

⁷ Bližšie pozri ANDRÁŠIOVÁ, Katarína. Obnova modernej architektúry vo vnímaní dnešných architektov. In *Architektúra & urbanizmus*, roč. XLIV, 2010, č. 3-4, s. 295.

⁸ RADOVÁ, ref. 4, s. 66.

⁹ RADOVÁ, ref. 4, s. 67.

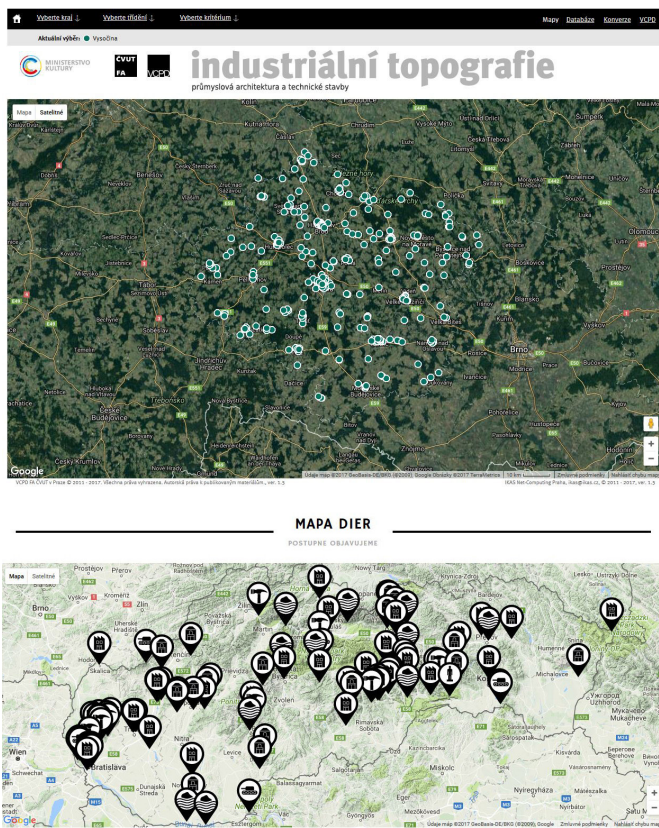
¹⁰ Situáciu podrobnejšie popisuje Jana Šulcová v príspevku Historický industriál – „stopa budúcnosti“. In Dvořáková, Viera et al. (eds). *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 20*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, 2009. s. 341-342.

¹¹ V roku 2001 sa novým zákonom č. 49/2001 Zb. o ochrane pamiatkového fondu Pamiatkový ústav transformoval na Pamiatkový úrad SR. Výskumná činnosť, dovtedy integrálna súčasť inštitúcie, bola zatlačená do úzadia, v rámci čoho sa okrem iného prestal rozvíjať aj výskum v oblasti priemyselného dedičstva, respektíve nerozvíjal sa takým tempom, aby Pamiatkový úrad SR dokázal dostatočne rýchlo reagovať na fyzickú likvidáciu vzácných priemyselných areálov. Stratégia rozvoja kultúry Slovenskej republiky na roky 2014 až 2020 schválená vládou Slovenskej republiky v máji 2014, ktorá určila smerovanie, úroveň, posilnenie personálneho a finančného zabezpečenia výskumu v oblasti kultúry, prišla neskoro a do praxe ochrany priemyselného dedičstva sa premieta nedostatočne.

¹² JESENSKÝ, Vít. K teorii památkové hodnoty a hodnocení památek. In *Památky západních Čech*, roč. 5, 2015, s. 56.

chrániť aj tzv. „nezámerné“ pamiatky (umelecké, historické), teda nielen pamiatky (výtvarné diela, písomnosti), ktoré zaznamenali pre budúcnosť určitú dôležitú historickú udalosť.¹³ Práve Riegl je autorom diela z roku 1903 *Moderní památková péče*, ktorého český preklad vyšiel v roku 2003 a vyvolal novú vlnu diskusie o klasickom rieglšovskom systéme pamiatkových hodnôt, odvíjajúceho sa hlavne od spomínanej hodnoty veku (v nemčine – Alterswert, v češtine – hodnota stáří).

V Česku sa podarilo diskurz o industriále rozvinúť aj vďaka založeniu špecializovaného pracoviska – Výskumného centra priemyselného dedičstva na Fakulte architektúry Českého vysokého učenia technického v Prahe. Toto pracovisko sa postupne etablovalo na rešpektovanú platformu nielen pre systematické topografické mapovanie industriálu, ale aj pre schopnosť názorovej výmeny akademikov s pamiatkarmi, ktorí nutnosť záchranu a ochrany industriálnych areálov prijali za jednu zo svojich priorit už v druhej polovici 90. rokov, keď sa začala ich neprehľadná privatizácia. Táto interakcia a určite neraz aj ostrejšia kritika medzi nimi vyústili do celkovo intenzívnejšieho vnímania industriálu ako kultúrneho dedičstva, o ktorom sa treba naučiť diskutovať, lebo je pre spoločnosť dôležité aj v tom, že v sebe skrýva potenciál pre revitalizáciu a nové využitie.

Obr. č. 3: V Českej republike spustilo Výskumné centrum priemyselného dedičstva FA ČVUT v Prahe, ktoré sa dlhodobo venuje mapovaniu industriálu, prostredníctvom grantov NAKI Ministerstva kultúry ČR viacfázový projekt. Jeho výsledkom sú nielen publikácie, ale aj špecializovaná mapa a databáza, ktoré sú priebežne aktualizované a dopĺňané (obr. hore). Naproti tomu, na Slovensku bežia dlhodobější projekty predovšetkým na amatérskej úrovni, napríklad v réžii nadšencov okolo združenia Čierna diery (obr. dole). (Zdroje: <http://www.industrialnitopografie.cz/mapa.php>; <http://ciernediery.sk/#mapa>).

¹³ RIEGL, Alois. *Moderní památková péče*. Praha: Národní památkový ústav – ústřední pracoviště, 2003, s. 9.

Moderna a industriál ako pamiatky: príbuznosť hodnôt – spoločné východiská ochrany

Naznačili sme, že „nediskusiu“ o pamiatkových hodnotách na Slovensku vnímame predovšetkým v oblastiach pamiatkovej ochrany, ktoré sa týkajú novších skupín pamiatok, ako sú práve moderná architektúra a industriálne stavby. Je prirodzene známe, ale paradoxne často prehliadané, že tieto pamiatky majú spoločné historické a teoretické východiská, a preto by uvažovanie o ich hodnotách nemalo byť od seba odtrhnuté, ale, naopak, malo by sa vzájomne dopĺňať. Vedomie vzájomnej prepojenosti industriálu s modernou architektúrou, ktoré sme spomenuli, nám dáva možnosť využiť poznatky v oblasti teórie ochrany architektúry 20. storočia, ktorých nie je málo.

Odložme nateraz polemiku o hodnote veku nabok a zdôraznime tie hodnoty, ktoré sú nositeľmi autenticity modernej architektúry, vnímateľné navonok a spoluvytvárajúce charakteristický ráz krajiny našich miest. Dlhú sa argumentovalo absenciou estetickú hodnotu tejto architektúry. Pri industriále je to zaužívaný argument proti jeho zachovaniu a ochrane dodnes. Pamiatkari, samozrejme, vedia o tomto aspekte priemyselnej architektúry, no zdá sa, že tento poznatok nedostatočne premietajú do svojho rozhodovania o vyhlásení industriálnych objektov za kultúrne pamiatky a následne do metodického vedenia jednotlivých obnov. Prítom práve geometrická, neornamentálna estetika industriálu bola v prvopočiatoch modernej architektúry silným inšpiračným zdrojom. Moderná architektúra, povzbudená nutnosťou skončiť so stereotypmi prezdobeného a zároveň vo vnútri zle fungujúceho, nezdravého staviteľstva, sa ohliadala práve na čisté formy priemyselných stavieb. V kombinácii s novými konštrukciami a materiálmi, technológiami výroby detailov dokázala moderná architektúra priniesť nové priestorové koncepcie. Práve toto sú hodnoty skrývajúce sa pod celkovou formou architektúry. Zároveň sú to momenty, v ktorých najčastejšie zlyhá obnova modernej a priemyselnej architektúry, keď sú dobové detaily a pôvodné súčasti interiérov likvidované a nahrádzané súčasnými – štandardnými – napriek tomu, že pamiatkari väčšinou na začiatku vyslovia požiadavku ich zachovania (reparovania).

Ťažiskové výskumy zaoberajúce sa teóriou ochrany architektúry 20. storočia prebehli v ostatnom desaťročí na Oddelení architektúry Ústavu stavebníctva a architektúry SAV v rámci spoločných projektov s Pamiatkovým úradom SR.¹⁴ Ich cieľom bolo pomenovať najdôležitejšie hodnoty architektonického dedičstva moderného hnutia, autentické atribúty tejto architektúry (detaily, materiály, konštrukčné a estetické špecifiká), ktoré je nevyhnutné zachovávať pri obnovách, aby sa nestratila autenticita pamiatky. Výskumy okrem toho priniesli návrhy niektorých prístupov, ako pamiatkové princípy uplatniť v praktickej rovine. Jeden z výskumov sa napríklad zaoberal konkrétnym problémom zatepl'ovania architektúry moderného hnutia.¹⁵

Vyhlásenie architektúry 20. storočia za pamiatky prebiehalo na niekdajšom Slovenskom ústave pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v etapách. Najprv v 60. rokoch, potom začiatkom 80. rokov a výraznejšie v 90. rokoch, keď začala pôsobiť slovenská pracovná skupina

¹⁴ Konkrétne to boli projekty APVV *Moderná architektúra ako pamiatka* v rokoch 2008 – 2010 a *Diferencovaná typológia modernizmu: teoretický základ pre obnovu a údržbu diel modernej architektúry* v rokoch 2011 – 2014. Štúdie, prezentujúce výsledky týchto výskumov, boli publikované v časopise *Architektúra a urbanizmus* (*Architektúra & urbanizmus*, roč. 44, 2010, č. 3-4; *Architektúra & urbanizmus*, roč. čy, 2013, č. 3-4).

¹⁵ DULLA, Matúš. Typológia objektov modernej architektúry z hľadiska zachovania ich pamiatkových hodnôt pri zatepl'ovaní. In: *Architektúra & urbanizmus*, roč. 44, 2010, č. 3-4, s. 216-228.

medzinárodnej organizácie pre dokumentáciu a ochranu moderného hnutia DOCOMOMO.¹⁶ Podchytenie výskumu a vyhlasovania moderného industriálu za pamiatky v celoslovenskom meradle viazlo. Zapisovanie technických pamiatok tiež prebiehalo vo vlnách, avšak často sa týkalo iba niektorých – skôr náhodne – vybraných odvetví výroby, väčšinou ľudového a manufaktúrneho rázu. DOCOMOMO sa napokon pričínilo aj o zviditeľnenie a následné vyhlásenie za kultúrne pamiatky pri prvých významných moderných priemyselných stavbách, keď ich zaradilo do národného Top registra v roku 1994, v ktorom sa ocitlo dovedna 29 diel.¹⁷

Moderný industriál spadá do oblasti technických pamiatok, no súčasne je podskupinou pamiatok modernej architektúry. Pamiatky 20. storočia nie sú v organizačnej štruktúre Pamiatkového úradu SR zakotvené ako samostatný odbor, ale, paradoxne, hlavne pod tlakom odborníkov zastrešených organizáciou DOCOMOMO, sa významné diela modernej architektúry postupne zapisujú za národné kultúrne pamiatky. Moderný industriál patrí do kompetencie referátu technických pamiatok, obsadeného v bratislavskom centre pamiatkového úradu jediným pracovníkom, čo znemožňuje jeho celoslovenský výskum podľa krajov, alebo výrobných odvetví. Vyhlasovanie väčších priemyselných areálov za pamiatkové územia je problematické aj preto, že okrem odborných hľadísk začnú do procesu zasahovať komplikované majetkové vzťahy, veľkosť areálu, jeho poloha, stupeň zamorenia priemyselného územia škodlivými látkami a podobne, teda faktory, ktoré pri iných moderných pamiatkach nekomplikujú situáciu do takej rozhodujúcej miery.

Bratislava je, čo sa týka industriálu, oproti iným regiónom Slovenska prirodzene výnimkou z viacerých pohľadov. Z historického hľadiska sa v 19. storočí stala jedným z najrozvinutejších priemyselných miest v Rakúsko-Uhorsku. Nachádza sa tu teda široké typologické spektrum priemyselnej architektúry, ktorá má mnoho spoločných znakov, ale aj regionálnych zvláštností. Staré továrne tu navyše „zaberajú“ lukratívne pozemky, vhodné na veľké developerské projekty. Už spomínané ohrozenie historických priemyselných areálov mesta v druhej polovici 20. storočia vyvolalo v minulosti potrebu preskúmať industriálne dedičstvo Bratislavy do väčšej hĺbky, než sa dovtedy podarilo.¹⁸ Nešlo však o teoretický rozbor hodnôt bratislavského industriálu, ale skôr o jeho topografické zmapovanie, s dôrazom na historicky hodnotné stavby/areály/územia. V roku 1983 zorganizoval Slovenský ústav pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody konferenciu Technické pamiatky Bratislavy, z ktorej vzišiel zborník s príspevkami venujúcimi sa pre Bratislavu najdôležitejším priemyselným odvetviám.¹⁹ Súčasťou bola aj bohatá obrazová príloha, ktorá ilustrovala aj to, ako vyzerala architektúra tovární, no texty sa popri všeobecno-historických faktoch rozboru architektúry venovali iba okrajovo, rovnako ako širším súvislostiam v zmysle významu priemyselných areálov v urbanistickom vývoji mesta.

Napriek tomu, že Referát technických pamiatok je na pamiatkovom úrade dlhodobo personálne nedostatočne obsadený, prebehol v rokoch 2007 – 2008 z iniciatívy vtedajšej pracovníčky tohto referátu Jany Šulcovej plošný terénny prieskum industriálu Bratislavského samosprávneho kraja. V rámci dokumentačnej karty, do ktorej sa zaznamenávali údaje

¹⁶ MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. Vývoj názorov na obnovu architektúry moderného hnutia : prípad Slovensko. In: *Architektúra & urbanizmus*, roč. 44, 2010, č. 3-4, s. 180-200.

¹⁷ Konkrétne išlo o vodojem v Trnave (dielo E. Belluša zo 40. rokov), hydroelektrárňu v Ladcoch (dielo J. Merganca z 30. rokov), kolonádový most v Piešťanoch (dielo E. Belluša z 30. rokov) a istým spôsobom môžeme za industriálnu stavbu považovať aj lodenicu a nemecký veslársky klub v Bratislave (dielo J. Konrada z roku 1931).

¹⁸ Mestská správa pamiatkovej starostlivosti a ochrany prírody v Bratislave v rokoch 1974 – 1975 pod vedením Anny Schwarzovej vypracovala Základný evidenčný stavebno-historický výskum technických pamiatok mesta Bratislavy.

¹⁹ Zborník *Technické pamiatky Bratislavy*. Bratislava: MSPSOP, 1983, 300 s.

o jednotlivých objektoch – areáloch, sa uvádzal aj návrh na vyhlásenie za národnú kultúrnu pamiatku, ak sa ukázalo, že stavba či súbor objektov sú nositeľmi relevantných pamiatkových hodnôt. Významnejšiu aktivitu v zmysle zapisovania väčšieho počtu stavieb za technické pamiatky to však nevyvolalo.

Súčasný výskum moderného industriálu: motivácie a prístupy

Úroveň poznania a vyhodnocovania moderného industriálu sa začala v ostatných rokoch meniť aj vďaka spoločným projektom FA STU a ÚSTARCH SAV, ktoré sme spomenuli v úvode. Výskumy sprevádzali výstavy a ich výsledky boli zhrnuté v dvoch publikáciách.²⁰ Ako sme tiež v úvode načrtli, zámerom týchto, navzájom sa dopĺňajúcich projektov, nebolo mapovať stav industriálu v Bratislave, ale skôr vhodnou kombináciou metód výskumu ukázať na vybraných továrňach v rozličných častiach mesta ich hodnoty nielen skupine odborníkov, ktorí stále pochybujú o dôležitosti a kvalitách industriálu, ale aj laikom, ktorí sa mu cielene nevenujú, no ku kultúrnemu dedičstvu ako takému nie sú ľahostajní a môžu za zachovanie tovární a ich vhodné využitie v správnej chvíli účinne „zabojovať“ na občianskej úrovni. Oba výskumy skrátka ponúkli možnosti, akými spôsobmi industriál skúmať a prezentovať, aby sa o ňom zlepšilo povedomie a všeobecný „spoločenský dopyt“ po jeho ochrane. Dôležité bolo teda rozšíriť vedecké a teoretické poznanie problematiky a súčasne ho, práve vďaka vybraným metódam (základným i novším – menej využívaným), podať aj popularizačným spôsobom, lebo docieľiť čo najväčší a najrýchlejší dopad na laickú verejnosť a vyvolať následnú interakciu je v prípade industriálu zvlášť dôležitý moment a motivácia.

Obr. č. 4: Areál bývalého pivovaru Stein pred asanáciou, jeseň 2013. V pozadí vidieť vežový objekt kvasiarne (spilky) s kupolou, ktorý bol ako jediný napokon vyhlásený za národnú kultúrnu pamiatku (Foto: N. Bartošová).

vy, ktorý niekedy trvá roky, a predsa je výsledok diskutabilný. Naďa Kirinovičová napríklad o vyhlásení iba jedného objektu kvasiarne za pamiatku v rámci celého areálu Steinu skonštatovala: „*Tá sa (rozumej kvasiareň), po kompletnej asanácii areálu, ocitla v pozícii jedinej stojacej stavby, osiho-*

Publikácia, respektíve katalóg k výstave *Stein a Ludwígov mlyn – Industriál očami odborníkov/pamätníkov* obsahuje okrem kapitol autoriek/riešiteľiek projektu texty dvoch pamiatkarok, ktorými zhodnotili dve bratislavské továrne – pivovar Stein a Ludwígov mlyn. Len relatívne nedávno ich vyhlásili za národné kultúrne pamiatky, pričom Stein vzápätí začali revitalizovať. Texty ilustrovali, v akom širokom zábere pamiatkari industriál vyhodnocujú a naznačili aj proces úsilia o pamiatkovú ochranu priemyselnej architektúry počas obno-

²⁰ V rámci výskumov boli zorganizované dve výstavy a vyšli dve knižky: BARTOŠOVÁ, Nina – HABERLANDOVÁ, Katarína (ed). *Stein a Ludwígov mlyn. Industriál očami odborníkov/pamätníkov*. Bratislava : STU, 2015, 57 s. (katalóg k rovnomennej výstave); *Industriál očami odborníkov/pamätníkov. Teória a metodológia ochrany priemyselného dedičstva v kontexte Bratislavy*. Bratislava : STU, 2016, 127 s.

tenej a veľmi ťažko schopnej vypovedať a sprostredkovať bohatú históriu pivovaru Stein.²¹ O obmedzení ochrany Steinu na jeden objekt kvasiarne rozhodlo Ministerstvo kultúry SR, hoci potrebu chrániť viacero objektov areálu deklaroval Pamiatkový úrad SR v rámci svojho návrhu. Priamo sa tým ohrozila existencia ďalších objektov dôležitých pre zachovanie historických hodnôt areálu, ktorých zbúranie si vlastníci nakoniec skutočne presadil. Naznačuje to, že aj nekonzistentnosť rozhodovania v rámci štruktúry pamiatkových orgánov napomáha k likvidácii industriálneho dedičstva, navzdory fundovanosti a záujmu ich „radových“ zamestnancov.

Sme presvedčené o tom, že ak by bola verejnosť pravidelne a bezprostrednejšie konfrontovaná s postupmi, ako aj prekážkami, na ktoré pamiatkari vo svojej praxi denne narážajú, ich prácu by určite videla v reálnejšom svetle a vedela by sa na správnych miestach pýtať, prečo sa o určitých veciach nerozhoduje na základe stanovísk odborníkov, ale čisto ekonomických záujmov vlastníkov a investorov, čo jasne naznačuje prípad Steinu. Myslíme si, že aj sprostredkovanie informácií, ktoré bežne ostávajú skryté a nepublikované, je samo o sebe v istom (samozrejme nie vedecky korektnom) zmysle metódou, popularizujúcou určitý typ vedomostí nevyhnutných na dokreslenie obrazu medzi verejnosťou, alebo aj v médiách, ktoré ovplyvňujú verejnú mienku.

Ďalším dôležitým prostriedkom, cez ktorý je možné verejnosti názorne ukázať, že industriálne objekty môžu byť súčasťou fungujúcej mestskej štruktúry aj po ukončení výroby, sú študentské projekty. Výstavy prezentovali návrhy nového využitia prostredníctvom viacerých diplomových prác, ktoré vznikli na Fakulte architektúry STU. V roku 2015 to boli práce na tému *Pivovar Stein* a na tému *Ludwigov mlyn*, v nadväzujúcej výstave v roku 2016 sa týkali nového využitia Cvernovky a areálu Matador. Verejnosť si tak mohla vďaka dokumentácii doplnenej o 3D vizualizácie, ako aj fyzické modely vytvoriť informovanejší názor na možnosti zachovania priemyselných pamiatok.

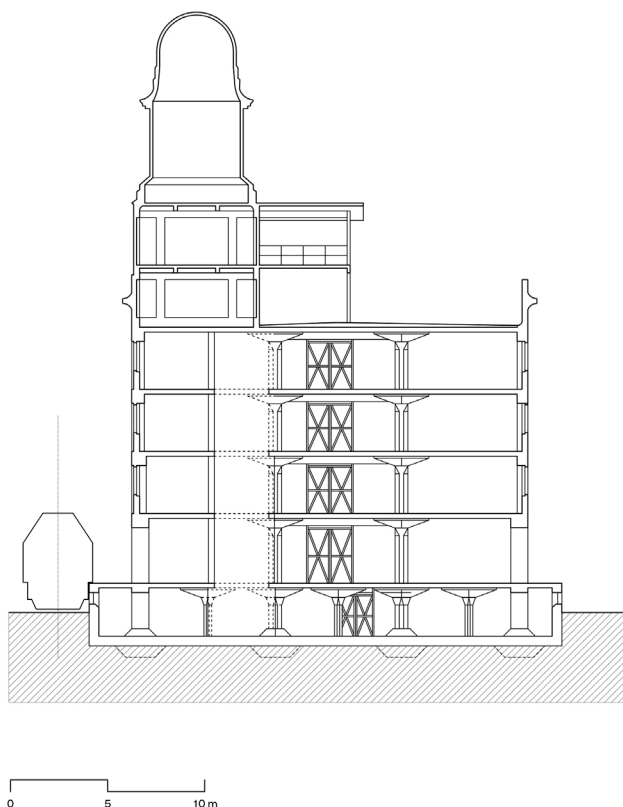
Základné metódy skúmania industriálu

Medzi základné metódy skúmania architektúry nepochybne patria archívny výskum a terénny prieskum. Záujem o detailnejšie poznanie tej či onej stavby väčšinou vyplynie z osobnej skúsenosti s ňou, in situ. Nasleduje pátranie v archíve, ktoré potvrdí, alebo vyvráti naše prvotné predpoklady hodnôt architektúry, prípadne autorstvo, ktoré sme mohli vopred vytušiť z určitých znakov. Ak je projektová dokumentácia k stavbe zachovaná, môžeme sa dozvedieť mnoho ďalších informácií – okrem autora a datovania aj názov firmy, ktorá stavbu realizovala, akú konštrukciu použila, ale predovšetkým ako stavba pôvodne, v dobe vzniku, vyzerala a ako ju zmenili sekundárne stavebné zásahy.

Vďaka dôslednému archívnemu výskumu sme mali napríklad možnosť po mnohých rokoch zistiť, kto je staviteľom a architektom výnimočnej stavby – Skladu č. 7 v bratislavskom prístave. Hoci objekt bol pre jeho nesporné architektonické hodnoty a železobetónovú konštrukciu so stĺpmi s hríbovými hlavicami vyhlásený za pamiatku už v 80. rokoch 20. storočia, nebolo známe, kto ho postavil. Napokon, v rámci detailnejšieho výskumu prístavu a nálezu projektov z obdobia, keď sklad, poškodený bombardovaním, po vojne opravovali, vznikla hypotéza, či sklad nerekonštruovala rovnaká firma, aká ju postavila začiatkom 20. rokov. Táto hypotéza sa potvrdila v momente, keď sa podarilo nájsť dokumentáciu projektov firmy Karla Skorkovského

²¹ KIRINOVIČOVÁ, Nad'a. Pivovar Stein. In BARTOŠOVÁ, Nina - HABERLANDOVÁ, Katarína (ed). *Stein a Ludwigov mlyn. Industriál očami odborníkov/pamätníkov*. Bratislava: STU, 2015, s. 16.

v Prahe a medzi nimi aj plány Skladu č. 7.²² Prirodzene, nie je vždy možné takémuto detailnému archívneému výskumu podrobiť každú stavbu. Treba si však uvedomiť, že práve archívny výskum je prostriedkom a metódou, ktorá nám umožňuje históriu architektúry pochopiť v jej celku, ako spleť príbehov, regionálnych, ale aj nadregionálnych súvislostí, smerov a ideí na pozadí určitej historickej doby. Preto aj my v rámci výskumu paralelne, popri ostatných metódach, sledujeme líniu archívneho výskumu.

Obr. č. 5: Jednou z metód, ktorá umožňuje získať nové výsledky z archívneho výskumu, je metóda digitálneho prekresľovania archívnych plánov. Táto metóda umožňuje lepšie rozoznať konkrétne nuansy stavieb, porovnávať jednotlivé stavby a konštrukcie, prípadne ich detaily. Na ukázkovom obrázku je Sklad č. 7 z roku 1922 (Autorka: Nina Bartošová).

Ďalšou elementárnou metódou skúmania industriálnej architektúry je metóda historografického exkurzu. Keď sme sa snažili analýzou spisby o architektúre 20. storočia na Slovensku zistiť, do akej miery sa zásadné teoretické diela o architektúre na Slovensku venovali priemyselnej architektúre, ukázalo sa, že industriálom sa zaoberala odborná literatúra pomerne často a kontextuálne. V známych publikáciách Martina Kusého *Architektúra na Slovensku 1918 – 1945* z roku 1971 a *Architektúra na Slovensku 1945 – 1975* z roku 1976 je priemyselnej výstavbe venovaná samostatná kapitola.²³ Kusý sa v rámci textov o priemyselnej architektúre venoval primárne konštrukčnému vývoju najvýznamnejších stavieb a rozboru architektonických hodnôt iba okrajovo, avšak výber stavieb, ktorý dopĺňa výpovedným obrazovým materiálom, ilustruje aj túto oblasť.

Krátko po roku 1989 vyšli hneď dve významné diela o architektúre 20. storočia: *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939* od Ladislava Foltyna a monografia o Dušanovi Jurkovičovi od Dany Bořutovej,

²² Autorom konkrétneho architektonického stvárnenia je podľa historika architektúry Lukáša Berana Jan Skorkovský, starší brat majiteľa firmy Karel Skorkovský (BERAN, Lukáš. *Bruno Bauer a industriální architektura v českých zemích*. Praha : VCPD FA ČVUT, 2016. s. 24).

²³ KUSÝ, Martin. *Architektúra na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Pallas, 1971, 188 s. a Ten istý. *Architektúra na Slovensku 1945 – 1975*. Bratislava : Pallas, 1976, 192 s.

ktorej doplnená verzia vznikla v roku 2010.²⁴ Foltyn, hoci knihu venoval medzivojnovému obdobiu, v úvode podrobne popisuje genézu širších súvislostí architektonického myslenia v nadväznosti na obdobie prvej priemyselnej revolúcie, vedeckých znalostí a metód, ktoré začali vplývať na spôsoby myslenia aj v oblasti kultúry. Cituje osobnosti, ktoré najväčšmi ovplyvnili svojimi myšlienkami počiatky modernej architektúry v našom kontexte: Adolfa Loosa, Jana Kotěru, Pavla Janáka a ďalších. Dostáva sa aj k téme priemyselnej architektúry. V komentári pod fotografiou dnes už neexistujúcej elektrárne bratislavskej továrne Dynamit Nobel píše: „*Technické stavby, na ktorých sa po prvý raz uplatnili nové materiály a techniky a pri ktorých rozhodujúcu úlohu zohralo stvárnenie vnútra, znamenali rozvinutie dialektického vzťahu medzi vnútrom a vonkajškom a akcentovali architektúru ako priestorotvorné umenie.*“²⁵

O slobodné skúmanie moderného industriálu v novej politickej atmosfére po roku 1989 nebol taký záujem, aký by sme očakávali. Výnimkou sa stala publikácia *Architektúra Slovenska v 20. storočí* Matúša Dulla a Henriety Moravčíkovej z roku 2002, ktorá okrem iného prostredníctvom výdatných textov o technických dielach Emila Belluša ukázala nové metodologické možnosti nazerania na modernú priemyselnú architektúru.²⁶

V roku 2014 vyšla publikácia *Moderná Bratislava* venujúca sa medzivojnovému vývoju mesta a najvýznamnejším architektonickým dielam tohto obdobia.²⁷ Štruktúra knihy zohľadnila aj problematiku industriálu, hoci v medzivojnovom období sa v Bratislave nepostavili zásadnejšie priemyselné areály (okrem mestskej plynárne na Mlynských nivách), skôr sa rozširovali a modernizovali tie staršie. Skúmanie medzivojnového industriálu je dôležité skôr z pohľadu celkového urbanistického vývoja mesta, čo budeme ešte ilustrovať na konkrétnych príkladoch. V súčasnosti, keď potrebujeme vhodným spôsobom tlmočiť podstatu a hodnoty moderného industriálu, akoby sme tieto texty znovu objavovali. Nie ako marginálnu kapitolu niečoho omnoho podstatnejšieho, ale ako súčasť formovania architektonických názorov, prítomných v architektúre istým spôsobom dodnes.

Oral history je druhom kvalitatívnej metódy, ktorá do oblasti historického výskumu prináša jedinečný osobný pohľad. V architektúre, pri skúmaní nehnuteľného kultúrneho dedičstva, je však metódou, ktorá sa používa zriedkavejšie, predovšetkým na to, aby sa s jej pomocou doplnili informácie získané archívnym výskumom či výskumom in situ. Napríklad v prípade, keď je snaha získať doplňujúce informácie ohľadne okolností vzniku konkrétneho diela. Pre historikov a teoretikov architektúry sa stala zvlášť cennou hlavne v kontexte diel druhej polovice 20. storočia, kedy je možné prehĺbiť poznanie o zdroje „z prvej ruky“ od samotných autorov. Sú však aj bádatelia, v práci ktorých zohráva metóda oral history kľúčovú rolu. Výskum historičky architektúry Kataríny Andrášiovej sa vo významnej miere opiera práve o výpovede architektov.²⁸

²⁴ Presné citačné údaje spomenutých publikácií sú nasledovné: FOLTYN, Ladislav. *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939*. Bratislava : Spolok architektov Slovenska, 1993, 236 s., BOŘUTOVÁDEBNÁROVÁ, Dana. *Dušan Samo Jurkovič – osobnosť a diela*. Bratislava : Pallas, 1993 a BOŘUTOVÁ, Dana: *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava : Slovart, 2010, 283 s.

²⁵ FOLTYN, ref. 19, s. 26.

²⁶ DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava : Slovart, 2002, s. 162-165.

²⁷ BARTOŠOVÁ, Nina. Priemysel – výzvy modernizácie. In *Moderná Bratislava*. Bratislava: PT Marenčin, 2015, s. 216-247.

²⁸ Napríklad v článku Šesťdesiate roky 20. storočia v architektúre Slovenska. Výskum prostredníctvom autobiografických výpovedí. In: *Architektúra & urbanizmus*, roč. 42, 2008, č. 1-2, s. 119-140.

Pri skúmaní priemyselného dedičstva sa dostávame do inej polohy, nakoľko nás zaujímajú najmä výpovede užívateľov – tých, ktorí v továrňach pracovali. Ide o skupinu ľudí, ktorá nemusí mať znalosti z oblasti architektúry alebo stavebníctva, ale má vlastnú skúsenosť s tým, akým spôsobom boli objekty užívané v čase, keď bola výroba v plnom prúde, a tiež s tým, akú úlohu zohrával priemyselný závod v rámci mesta. Cez autentické osobné výpovede je možné identifikovať ďalšie hodnoty, ktoré môžu zvýšiť záujem širšej spoločnosti a tým aj predpoklad pre zachovanie konkrétnej pamiatky. V dnešnej situácii, keď subjekty, ktoré majú v rukách budúcnosť existujúcich priemyselných pamiatok, málo spolupracujú na ich zachovaní, je zvlášť dôležité hľadať aj menej zaužívané spôsoby identifikácie pamiatkových hodnôt.

Hoci metódou oral history je v prípade priemyselných pamiatok možné zachytiť len pomerne nedávnu minulosť, ktorá sa neprekrýva s obdobím, kedy v Bratislave historická priemyselná výroba vrcholila (prelom 19. a 20. storočia), má aj v tomto prípade svoje opodstatnenie. Výpovede pamätníkov môžu aspoň čiastočne prepojiť históriu, ktorej kontinuitu narušilo viacero politických udalostí 20. storočia. Túto skutočnosť si napokon uvedomuje aj historička Viera Obuchová, ktorá čerpala zo spomienok bývalých pracovníkov továrne v kapitole *Dynamitka* v spomienkach a prameňoch svojej knihy *Príbehy z dejín Bratislavy*.²⁹

Stále však chýba výskumom umožňujúci komplexnejšie spoznať históriu cez výpovede zamestnancov továrni spôsobom, ktorý by referoval o každodennom živote.³⁰ Výnimku tvorí diplomová práca bývalej študentky Katedry etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty UK v Bratislave Michaely Úradníckovej, ktorá sa podobne ako Obuchová tiež zamerala na bývalú *Dynamitku* (*Dimitrovku*) ako jeden z najvýznamnejších podnikov v meste, s cieľom zachytiť kolektívnu pamäť reflektovanú do rozprávania jednotlivých osôb.³¹

Na absenciu výskumu, ktorý by zachytával výpovede bývalých pracovníkov, sme sa snažili upozorniť už spomenutými výstavami. Výskum k výstave v roku 2015 sprevádzalo niekoľko výpovedí získaných vďaka bývalým zamestnancom pivovaru Stein, ktoré boli publikované aj v sprievodnej publikácii/katalógu.³² Hoci tento záznam nedosahuje úroveň odbornej práce etnológa – s metódou oral history sme pracovali viac-menej intuitívne – dôležité bolo poukázať na to, že výpovede je nutné zaznamenávať. Mnohí pamätníci sú vo vyššom veku a možnosti získania autentických výpovedí sa stále znižujú. Našou snahou bolo zdôrazniť význam interdisciplinárneho výskumu a dôležitosť uvedomenia si hodnôt konkrétneho historického celku prostredníctvom spomienok, ktoré môžu zarezonovať aj u širšej skupiny obyvateľov Bratislavy.

Skúmanie významu industriálu pre obraz Bratislavy: hľadanie metódy

Hodnota urbanizmu (podľa Mileny Radovej tiež hodnota súvzt'aznosti s prostredím) je azda najmenej doceneným aspektom industriálu. Nejde iba štruktúru areálov, ale predovšetkým širšieho okolia – lokality, v ktorej továrne založili. Priemyselné areály nevznikli v rámci

²⁹ OBUCHOVÁ, Viera. *Príbehy z dejín Bratislavy*. Bratislava : Marenčin, 2013. s. 233-253.

³⁰ Spôsobom, akým prezentuje výpovede napríklad česká publikácia *Obyčejní lidé...?! Pohled do života mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. VANĚK, Miroslav (ed.). Praha : Academia, 2009. 3 svazky, spolu 1838 s.).

³¹ Práca vznikla vďaka nášmu osloveniu jej školiteľky, etnologičky Hany Hlôškovej (ÚRADNÍČKOVÁ, Michaela. „*Dimitrovka*“ v spomienkach bývalých a súčasných zamestnancov. Diplomová práca. Bratislava : Filozofická fakulta UK v Bratislave, 2014. 90 s.).

³² BARTOŠOVÁ, Nina – HABERLANDOVÁ, Katarína (eds.). *Stein a Ludvigov mlyn. Industriál očami odborníkov/pamätníkov*. Bratislava : FA STU, 2015. s. 44-46.

určitých geografických daností mesta a starších mestských štruktúr náhodne. Každý typ výroby si vyžadoval iné podmienky pre výrobu (napr. dopravné napojenie, blízkosť vody), bezpečnosť (vzdialenosť od zastavaných území, ochrana vodných zdrojov), prítomnosť dostatku pracovnej sily a pod.

Práve priemysel bol tým, čo do miest prilákalo väčší počet obyvateľov ešte v polovici 19. storočia a potom ešte niekoľkokrát v rámci najväčších politicko-hospodárskych zlomov 20. storočia. Priemyselná revolúcia sa začala v Bratislave prejavovať budovaním veľkých priemyselných areálov v posledných troch dekádach 19. storočia. Predchádzajúce významnejšie obdobie mesto prežívalo medzi rokmi 1536 – 1783, keď bola Bratislava hlavným mestom Uhorska. V rámci ďalšieho formovania obrazu mesta to okrem iného znamenalo, že hradby, chrániace mesto pred tureckými útokmi, po roku 1783 stratili svoju obrannú funkciu. Mesto rýchlo expandovalo za hranicu niekdajších hradieb. Ulice (napr. Grösslingovú, Dunajskú) zaplňali meštianske domy, ale aj malé manufaktúry. Po výstavbe Mosta Františka Jozefa (dnes Starý Most) a rozšírení prístavu boli fabriky stále viac koncentrované v tejto lokalite a menili sa na modernejšie továrne. Zatiaľ, čo územie okolo Pribinovej ulice máme relatívne dobre preskúmané, sú tu lokality, na ktoré sa pre ich excentrickú polohu zabudlo. My sme sa v rámci výskumu hlbšie zaoberali dvoma z nich – Dynamitkou a Matadorkou.

Najvzdialenejšia z tovární priemyselnej osi mesta, vedúcej od bratislavského prístavu až po severovýchodný koniec mesta – Dynamitka – vznikla v 70. rokoch 19. storočia. Kvôli nebezpečenstvu výroby ju postavili izolovane od mesta, no zrýchľujúci sa rast mesta v medzivojnovom a povojnovom období zapríčinil, že ju postupne obkolesila mestská zástavba. Dynamitka tomu vyšla v ústrety rozpínaním výrobného areálu, ale aj okolitých zamestnaneckých kolónií. Významne tým teda podporila urbanizáciu lokality a zároveň napomohla spájaniu kedysi odľahlých častí mesta do Veľkej Bratislavy. Aj budovanie areálu Dynamitky bolo teda jedným z rozhodujúcich spúšťáčov premeny pôvodne odtrhutej, monofunkčnej zóny s výrobnou funkciou na mestskú štvrť s občianskou vybavenosťou.

Viacere väčšie objekty Dynamitky, ktoré poznáme (napr. cukrovar, vodné veže), sú stavbami formálne i konštrukčne prinajmenšom pozoruhodnými. V období ich vzniku boli (spolu so strojovým vybavením) tým najmodernejším, čo prispelo k tomu, že Bratislava sa koncom 19. storočia dostala vo vyspelosti priemyslu na popredné miesto v monarchii.

Vzhľadom na okrajovú polohu Dynamitky a jej neprístupnosť z dôvodu neochoty vlastníka areálu povoliť prístup, ako aj zachovanie malého množstva výpovedného archívneho materiálu, sa jej význam po stránke architektonického a urbanistického výskumu dlho podceňoval. Komplexnejší výskum industriálu v ostatných rokoch ale značne rozšíril znalosti o Dynamitke.

Upozornila na to už dizertačná práca Niny Bartošovej z roku 2012.³³ Autorka v nej rozšírila historický pohľad na továreň. Pre zdôraznenie postavenia bratislavskej Dynamitky v medzinárodnom kontexte uviedla podrobnejšie informácie o viacerých ďalších dynamitkách v Európe. Ukázalo to bezprostredné časové súvislosti so vznikom tej bratislavskej. V spojení s bohatou ilustráciou formálneho výrazu zahraničných dynamitiek sa jasnejšie prejavila príslušnosť bratislavskej dynamitky k tomuto typu tovární naprieč Európou. Je to moment účinný pri formovaní povedomia verejnosti o hodnotách industriálu u nás. Využívame ho stále nedostatočne, hoci najlepšie povzbudzuje pocit významnosti, narušajúci zaužívaný postoj

³³ Bližšie pozri BARTOŠOVÁ, Nina. *Areál Dynamit Nobel v Bratislave*. Dizertačná práca. Bratislava: FA STU, 2012, 190 s.

k Slovensku a Bratislave ako kultúrnej a hospodárskej periférii, nehodnej skúmania v širších európskych súvislostiach.

Skúmanie druhej spomínanej továrne – Matadorky, prípadne starších petržalských tovární v tejto časti mesta z hľadiska ich vplyvu na urbanizáciu Bratislavy, je opäť čímsi trochu iným. Petržalka sa nachádza za Dunajom, ktorý jej znemožňoval nadobudnúť mestskejší ráz dlhšie, než v iných odľahlejších častiach mesta na ľavom brehu. Zmenila to výstavba moderného železného Mosta Františka Jozefa. V období rokov 1892 – 1900 vznikla Smaltovňa a parná píla spojená s továrnou na výrobu škatúl.

Postupne vznikala obec s pravidelným rastrom ulíc a začala sa meniť sociálna štruktúraobyvateľstva z roľníkov na prevažujúcich robotníkov. Pribudli ďalšie továrne, medzi inými aj Sfinx (neskôr Matadorka). Továrne sa prirodzene rozširovali aj v medzivojnovom období, v ktorom sa z Petržalky stala rozvíjajúca a meniac sa plnohodnotná mestská štvrť Bratislavy. Tento proces však prerušilo odtrhnutie Petržalky a jej pričlenenie k Nemeckej ríši cez druhú svetovú vojnu.³⁴

V druhej polovici 20. storočia, keď začali stavať panelové sídlisko, územie sa opäť začalo zásadným spôsobom meniť. Časť obytnej kolónie Matadorky zbúrali však paradoxne kvôli priemyselnej výstavbe – areálu Závodov ťažkého strojárstva a panelárni. Pre väčšinu z vysídencov, ktorí svoj dovtedajší život prežili v okolí Matadorky a boli zvyknutí na rodinný dom, to nebola ľahká situácia, ale naopak, o to frustrujúcejšia, že na svoj niekdajší domov mali z panelákov priamy výhľad.

Dodnes je – podobne ako v Dynamitke, no na podstatne

Obr. č. 6: Interiér haly na titulnej stránke časopisu *Der Industriebau* (15. 3. 1919), ktorú podľa Ziegerovho návrhu realizovala nemecká firma Wayss & Freytag špecializujúca sa na oceľové a železobetónové konštrukcie. Hala pozostáva z dvoch priestorov širok 18 a 30 metrov, ktoré sú na dĺžke približne 150 m preklenuté trojdíelnymi oblúkovými väzníkmi. (Zdroj: VCPD FA ČVUT v Prahe).

³⁴ Blížšie napríklad: KAČÍREK, Euboš – TIŠLIAR, Pavol. *Petržalka do roku 1918*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2014, s. 55-60 a TÍ istí: *Petržalka v rokoch 1919 – 1946*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2014, 2. dopl. vyd., s. 23-24.

menšom území Matadorky – zachovaných niekoľko industriálnych stavieb prinajmenšom európskeho významu. Veronika Kvardová v rámci svojej dizertačnej práce potvrdila svojim archívnym výskumom autorstvo v esteticky aj konštruktívne výnimočnej stavbe tohto komplexu – dvojhalia smaltovne, dielo žitavského architekta Heinricha Ziegera.³⁵

V prípade Matadorky boli uskutočnené konkrétne kroky na vyhlásenie areálu a jeho najhodnotnejších stavieb za pamiatkovo chránené územie so súborom kultúrnych pamiatok, no neúspešne. Miestna časť má zatiaľ s územím iné plány, ktoré prítomnosť týchto, z historického hľadiska dôležitých industriálnych stavieb nielen pre Petržalku, neberú do úvahy, napriek opakovaným pripomienkam odborníkov a pamiatkarov.

Ochrana industriálnych stôp na týchto územiach je pritom pre zachovanie úplnosti historickej pamäte mesta zásadné, aj keď by, samozrejme, malo byť vecou diskusie, do akej miery a čo presne potrebujeme zachrániť a súčasne je to z ekonomického hľadiska reálne. Metóda skúmania významu industriálu pre vývoj mesta by sa mala odvíjať najmä od toho, či skúmame priemyselné štruktúry vstupujúce v určitom momente do starších mestských štruktúr (to je väčšinou prípad povojnového industriálu), alebo dochádzalo v priebehu 20. storočia na určitom území k náhrade starších priemyselných štruktúr novými, alebo priemyselné areály vznikli na dovtedy nezastavanom území, na okraji mesta, čo je väčšinou príklad najstarších podnikov, no nie je to vždy pravidlo (Slovnaft).³⁶

Industriálne dedičstvo a jeho význam v širšom kontexte

Priemyselné dedičstvo, jeho ochrana a revitalizácia bola u nás dlho považovaná za krátkodobú módnou vlnu, ktorej netreba venovať väčšiu pozornosť. Slovenská republika doposiaľ nemá svojho zástupcu v Medzinárodnom výbore pre obnovu industriálneho dedičstva TICCIH. V roku 2003 však tento výbor vydal medzinárodný dokument formulujúci základné hodnoty industriálu a požiadavky pre narábanie s industriálnymi pamiatkami (Charta industriálneho dedičstva).³⁷ Okrem toho je v dokumente konštatované, že priebežné prispôsobovanie a využívanie industriálnych stavieb zabraňuje plytvaniu energií a prispieva k udržateľnému rozvoju. Zachovanie a ďalšie využitie priemyselných území nie je teda iba vecou záchrany kultúrnych a historických hodnôt, ale aj prejavom uvedomelej spoločnosti, bdejúcej nad ochranou životného prostredia pre budúce generácie.

³⁵ KVARDOVÁ, Veronika. *Dekorácia a tvaroslovie v priemyselnej architektúre Bratislavy*. Dizertačná práca. Bratislava : FA STU, 2013, s. 59 (Pozn.: Na Ziegerovo autorstvo prvýkrát upozornil český historik architektúry Lukáš Beran z Výskumného centra priemyselného dedičstva Fakulty architektúry ČVUT v Prahe).

³⁶ Hľadanie exaktnejších metód skúmania vplyvu a významu industriálu na rozvoj moderného mesta a konkrétnych situácií či spôsobov vstupu industriálu do tradičných mestských štruktúr je aj predmetom práve prebiehajúcich výskumných projektov VEGA 2/0074/17 *Neplánované mesto: architektonické a urbanistické koncepcie 20. storočia a ich priemet do mestskej štruktúry Bratislavy* a APVV (ev. č. projektu 16-0584) *Nezamýšľané mesto: Architektonické a urbanistické koncepcie 19. a 20. storočia v mestskej štruktúre Bratislavy*.

³⁷ Charta TICCIH (The Nizhny Tagil Charter For the Industrial Heritage, 2003). Dostupné na internete: <http://ticcih.org/about/charter/>; <http://vcpd.evut.cz/charta-prumysloveho-dedictvi-ticcih/> [česká verzia]

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene (Archival sources)

Archív Výzkumného centra průmyslového dědictví FA ČVUT v Prahe

Literatúra (Bibliography)

- ANDRÁŠIOVÁ, Katarína. (2008). Šesťdesiate roky 20. storočia v architektúre Slovenska. Výskum prostredníctvom autobiografických výpovedí. In: *Architektúra & urbanizmus*, vol. 42, No. 1-2, pp. 119-140.
- ANDRÁŠIOVÁ, Katarína – DULLA, Matúš – HABERLANDOVÁ, Katarína – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta – PASTOREKOVÁ, Laura – SZALAY, Peter. (2015). Plánované neplánované mesto: moderné urbanistické koncepcie v tradičnej mestskej štruktúre. In: *Architektúra & urbanizmus*, vol. 44, No. 3-4, pp. 216-239.
- ANDRÁŠIOVÁ, Katarína. (2010). Obnova modernej architektúry vo vnímaní dnešných architektov. In: *Architektúra & urbanizmus*, vol. 44, No. 3-4, pp. 294-309.
- BARTOŠOVÁ, Nina – HABERLANDOVÁ, Katarína (ed). (2015). *Stein a Ludwigo v mlyn. Industriál očami odborníkov/pamätníkov*. Bratislava : STU, 57 p.
- BARTOŠOVÁ, Nina. (2015). Priemysel – výzvy modernizácie. In: *Moderná Bratislava*. Bratislava : PT Marenčin, pp. 216-247.
- BARTOŠOVÁ, Nina. (2012). *Areál Dynamit Nobel v Bratislave*. Dizertačná práca. Bratislava : FA STU, 190 p.
- BERAN, Lukáš. (2016). *Bruno Bauer a industriální architektura v českých zemích*. Praha : VCPD FA ČVUT, 125 p.
- BOŘUTOVÁ-DEBNÁROVÁ, Dana. (1993). *Dušan Samo Jurkovič – osobnosť a dielo*. Bratislava : Pallas, 251 p.
- BOŘUTOVÁ, Dana. (2010). *Architekt Dušan Samuel Jurkovič*. Bratislava : Slovart, 283 p.
- DULLA, Matúš – MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. (2002). *Architektúra Slovenska v 20. storočí*. Bratislava : Slovart, 512 p.
- DULLA, Matúš. (2010). Typológia objektov modernej architektúry z hľadiska zachovania ich pamiatkových hodnôt pri zatepľovaní. In: *Architektúra a urbanizmus*, vol. 44, No. 3-4, pp. 216-228.
- FOLTYN, Ladislav. (1993). *Slovenská architektúra a česká avantgarda 1918 – 1939*. Bratislava : Spolok architektov Slovenska, 236 p.
- Industriál očami odborníkov/pamätníkov. Teória a metodológia ochrany priemyselného dedičstva v kontexte Bratislavy*. (2016). Bratislava : STU, 127 p.
- JESENSKÝ, Vít. (2015). K teórii pamiatkovej hodnoty a hodnotení pamiatok. In: *Pamätky západných Čech*, vol. 5, pp. 56-64.
- KAČÍREK, Ľuboš – TIŠLIAR, Pavol. (2014). *Petržalka do roku 1918*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 116 p.
- KAČÍREK, Ľuboš – TIŠLIAR, Pavol. (2014). *Petržalka v rokoch 1919 – 1946*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2. dopl. vyd., 80 p.

- KIRINOVIČOVÁ, Naďa. (2015). Pivovar Stein. In: BARTOŠOVÁ, Nina – HABERLANDOVÁ, Katarína (ed). *Stein a Ludvígov mlyn. Industriál očami odborníkov/pamätníkov*. Bratislava : STU, pp. 13-16.
- KUSÝ, Martin. (1971). *Architektúra na Slovensku 1918 – 1945*. Bratislava : Pallas, 188 p.
- KUSÝ, Martin. (1976). *Architektúra na Slovensku 1945 – 1975*. Bratislava : Pallas, 192 p.
- KVARDOVÁ, Veronika. (2013). *Dekorácia a tvaroslovie v priemyselnej architektúre Bratislavy*. Dizertačná práca. Bratislava : FA STU, 124 p.
- MORAVČÍKOVÁ, Henrieta. (2010). Vývoj názorov na obnovu architektúry moderného hnutia : prípad Slovensko. In: *Architektúra & urbanizmus*, vol. 44, No. 3-4 , pp. 180-200.
- OBUCHOVÁ, Viera. (2013). *Príbehy z dejín Bratislavy*. Bratislava : Marenčin, 320 p.
- Projekt*. (2016), vol. 58, No. 5/499.
- RADOVÁ, Milena. (1987). Koncepcie památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska. Část 1. In: *Památky a příroda*, vol. 12, No. 1 , pp. 1-9.
- RADOVÁ, Milena. (1987). Koncepcie památkového zásahu do stavebního díla, její úloha a východiska. Část 2. In: *Památky a příroda*, vol. 12, No. 2, pp. 65-75.
- RIEGL, Alois. (2003). *Moderní památková péče*. Praha : Národní památkový ústav – ústřední pracoviště, 172 p.
- ŠULCOVÁ, Jana. (2009). Historický industriál – „stopa budúcnosti“. In: Dvořáková, Viera et al. (eds). *Monumentorum Tutela. Ochrana pamiatok 20*. Bratislava : Pamiatkový úrad Slovenskej republiky, pp. 338-343.
- ŠUŠKA, Pavel. (2014). Aktívne občianstvo a politika premien mestského prostredia v postsocialistickej Bratislave. In: *Geographia Slovaca*, No. 29, 147 p.
- Technické pamiatky Bratislavy*. (1983). Bratislava : MSPSOP, 300 p.
- ÚRADNÍČKOVÁ, Michaela. (2014). „Dimitrovka“ v spomienkach bývalých a súčasných zamestnancov. Diplomová práca. Bratislava : Filozofická fakulta UK v Bratislave, 90 p.
- VANĚK, Miroslav (ed.). (2009). *Obyčejní lidé...?! Pohled do života mlčící většiny. Životopisná vyprávění příslušníků dělnických profesí a inteligence*. Praha : Academia, 3 svazky, spolu 1838 p.

Internetové zdroje (Internet sources)

- Charta TICCIH (The Nizhny Tagil Charter For the Industrial Heritage, 2003). Dostupné na internete: <http://ticcih.org/about/charter/>; <http://vcpd.cvut.cz/charta-prumysloveho-dedictvi-ticcih/> [česká verzia]
- Čierne diery. Spoznávame zabudnuté miesta Slovenska. Dostupné na: <http://ciernediery.sk/#mapa>
- Výzkumné centrum průmyslového dědictví FA ČVUT v Prahe. Industriální topografie: průmyslová architektura a technické stavby. Dostupné na: <http://www.industrialnitopografie.cz/>

Diplomové práce Fakulty architektúry STU v Bratislave (Diploma projects of Faculty of Architecture STU in Bratislava)

- IVANOV, Thomas Julian. (2016). *Cvernovka*. Diplomová práca. Vedúci práce: Ing. arch. Ľubomír Závodný. Bratislava : Fakulta architektúry STU.
- VIRÁG, Ondrej. (2012). *Návrh nového využitia objektu obilného sila a skladu C, Metodova ulica, Bratislava*. Diplomová práca. Vedúca práce: Doc. Ing. Eva Kráľová, PhD. Bratislava : FA STU.

Formování a vývoj technické muzeologie v českých zemích v letech
1948–1989. Část II.
– podíl na vysokoškolské výuce a činnosti mezinárodních muzejních
organizací, reflexe ze strany českých muzeologů

Otakar Kirsch

Mgr. Otakar Kirsch, PhD.
Masaryk University
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic
e-mail: O.Kirsch@seznam.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:125-134

The emergence and development of technical museology in the Czech lands between 1948 and 1989. Part II: the contribution to university education and activities of international museum organizations, reflections of Czech museologists

This paper details the phenomena, activities and events in the field of technical museology in the Czech-speaking parts of the socialist Czechoslovakia between 1948 and 1989 which shaped or reflected the theoretical understanding of the museum as a phenomenon. The second part is an in-depth analysis of the participation of its leading figures in the university teaching of museology, the activities of international museum organizations and the views of prominent Czech museologists on museums of technical type.

Key words: technical museums, history of museums and museum studies in Czechoslovakia, National Technical Museum, Technical Museum in Brno, general and specialized museology

Jako součást vysokoškolské výuky

Technická muzeologie si našla svůj, byť značně omezený prostor, také na akademické půdě. Zatímco u některých společenskovedních oborů zastoupených v muzeu se jejich teoreticky i prakticky zaměřená výuka stala víceméně obvyklou záležitostí (připomeňme například kurzy a semináře pořádané na dnešní Masarykově a Karlově univerzitě v oborech archeologie, etnografie či dějiny umění),¹ v prostředí vysokých škol technického směru nebyl o její zavedení přílišný zájem. Za hlavní důvody lze označit nepříliš intenzivní vazby muzeí na vyšší technické školství, ale i profilaci muzeologie jako vědy humanitního zaměření. O poznání otevřeněji se k otázce vědy a techniky na poli muzejnictví stavěla obě muzeologická pracoviště, která rozvinula své progresivní aktivity na filozofických fakultách brněnské a pražské univerzity od 60. let 20. století.

Na externí katedře muzeologie v Brně, kde se kurikulum orientovalo podle Stránského pojetí spíše na reflexi obecné muzeologie, trvalo začlenění kurzů o technickém muzejnictví

¹ KIRSCH, Otakar. Ludvík Kunz a jeho pojetí etnografické muzeologie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 3, 2015, č. 2, s. 22–24.

relativně delší dobu. Počátkem 70. let se ve výukovém programu ještě nenacházely² a teprve po začlenění externí katedry muzeologie pod prehistorii v roce 1976 lze v tomto ohledu zaznamenat podstatnější změny. V následujících letech se pak v učebních plánech objevují přednášky *Dějiny a současná úloha muzeí exaktních věd a techniky* (Kuba), *Muzeologické metody muzeí exaktních věd a techniky*, *Muzea vědy a techniky* či *Technické vědy a muzeologie* (vše Majer), v nichž se měli posluchači dovědět základní informace o dějinách a současné úloze muzeí tohoto typu i metodách jejich práce. Součástí studijní nabídky na brněnské univerzitě tvořil také kurz *Historie techniky* (Majer).³ Možná poněkud překvapující je personální složení vyučujících, kteří se rekrutovali spíše z řad zaměstnanců NTM. Volbu patrně ovlivnila schopnost uceleného teoretického přístupu k přednášené problematice (Majer) a bohaté zahraniční kontakty (Kuba). Dalším kmenovým zaměstnancem NTM participujícím na výuce se stal Václav Vlček, jenž však přednášel o *Právních normách v muzejnictví a záležitosti technického muzejnictví* v jeho kurzu tak sehrávaly spíše okrajovou roli.⁴ Počátkem 70. let měla být při externí katedře založena pracovní skupina pro dějiny muzeí, do níž byl vedle Štefana Butkoviče (Slovenské technické muzeum v Košiciach) navržen Jiří Majer.⁵

Poněkud odlišná situace panovala v Praze. Představitelé zdejšího *Střediska pro výuku muzeologie Filozofické fakulty Univerzity Karlovy při Národním muzeu* (dále jako Středisko) pod vedením Jiřího Neustupného rozdělili program denního studia do čtyř hlavních kategorií – *Obecné muzeologie*, *Oborové muzeologie* (pro prehistoriky, historiky, klasické archeology a egyptology, historiky umění, etnografy, biology a antropology), *Muzejní praxe* a od školního roku 1971/1972 také tzv. *Muzeologického semináře*.⁶ V hlavních kurzech těchto specifických programů se adekvátního místa technické muzeologii příliš nedostávalo, protože výuka se týkala především studentů filozofické a přírodovědecké fakulty Karlovy univerzity a částečně i *Univerzity 17. listopadu*.⁷ Přesto prameny zmiňují vedle desítek dalších odborníků jako přednášející zaměstnance NTM Josefa Kubu, Václava Vlčka a Miladu Moravcovou.⁸ Na-

² V něm nicméně z tzv. speciálních muzeologií byla uvedena „pouze“ geologie, botanika, zoologie, archeologie, historie, etnografie a dějiny umění. SCHNEIDER, Evžen. Specifické vzdělávání muzejních pracovníků a jeho usoustavění v ČSR. In: *Muzeologické sešity : Supplementum* 3, 1985, s. 115.

³ Srov. Archiv Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, f. *Oddělení muzeologie* (nezprac.), složka Studium muzeologie (obecně) – evaluace, osnovy přednášek, studijní plány, podložky Muzeologie – studijní plány 1977 a Osnovy přednášek.

⁴ MRÁZOVÁ, Lenka – JAGOŠOVÁ, Lucie. Obsahové proměny kurikula brněnské muzeologie v letech 1964–2014. In: *Museologica Brunensia*, roč. 3, 2014, č. 2, s. 34. S jeho službami se ostatně počítalo i pro Krajskou muzejní školu při Moravském muzeu, kde měl vést kurz s názvem Základní právní normy a předpisy pro práci v muzeích. Archiv Moravského zemského muzea (dále jako MZM), f. *MZM* (částečně zprac.), kart. 319, sign: II – 4 – MM – mzl /12 – Vzdělávání – různé (Kvalifikace prac. MZM a jiné) – Návrh na zřízení Krajské muzejní školy v Moravském muzeu, s. 3.

⁵ Archiv MZM, f. *MZM* (částečně zprac.), kart. 319, sign. II – 4 – MM – mzl/5 – Katedra muzeologie – Organizace externí vědecko-výzkumné práce katedry (skica).

⁶ Archiv Národního muzea (dále jako ANM), f. *RNM – Středisko pro výuku muzeologie*, kart. 3, složka Zřízení střediska – přípis, statuty, řády, perspektivy – Přehled výuky Střediska pro výuku muzeologie FF UK při Národním muzeu v Praze za r. 1969/70–1973/74; TIŠLIAR, Pavol. Museology as a University Subject in Slovakia: History, Program and Course Design. In: *European Journal of Contemporary Education*, roč. 6, 2017, č. 1, s. 160–161.

⁷ Jednalo se o vysokou školu, která měla v promarxistickém duchu vychovávat a vzdělávat studenty ze zemí Třetího světa. HOLEČKOVÁ, Marta Edith. Univerzita 17. listopadu a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti. In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.). *Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945 : sborník z konference*. Hradec Králové : Gaudeamus 2010, s. 25–33.

⁸ ANM, f. *RNM – Středisko pro výuku muzeologie*, kart. 3, složka Zřízení střediska – přípis, statuty, řády, perspektivy – Středisko pro výuku muzeologie 1967 až 1972, s. 2.

Obr. č. 1: Josef Kuba s Mauricem Bayenem, ředitelem pařížského Paláce objevů (Palais de la découverte) – počátek 60. let. ANTM, f. 721 – Josef Kuba (nezprac.), kart. 6 – obálka dr. Josef Kuba – fotografie.

příklad Josef Kuba, patrně v rámci sekce Obecná muzeologie, uskutečnil přednášku o *Muzeích exaktních věd*, v Muzeologickém semináři pak posluchače v akademickém roce 1971/72 seznámil (spolu s architektem Václavem Hainallem) s výstavou *Registrace zvuku ve vědě, technice a umění*.⁹ O poznání více aktivní byli představitelé dalších muzeí technického zaměření, zvláště zemědělského (Loudil, Tempír) a vojenského (Kadlický, Šáda).¹⁰ Středisko také po dohodě s vedením v NTM realizovalo exkurze a studijní praxe.¹¹

Širšího uplatnění se technickým oborům dostalo ve Střediskem provozovaném, původně postgraduálním kurzu s názvem *Hmotné prameny k dějinám*, který se začátkem 70. let podařilo zavést do programu studia historie. Návrhy na realizaci celého projektu

pocházely již z roku 1968 a na přípravě jeho koncepce se spolu s Jiřím Neustupným a Vladimírem Denksteinem podílel i Jiří Majer. Jeho vznik byl odůvodněn potřebou získat znalosti o materiální podstatě a funkci autentických dokladů minulosti a přítomnosti, a to ještě před nástupem studentů do muzejní praxe. Přednášky se navíc měly stát jakýmsi úvodem předcházejícím následujícímu, spíše na teoretických přístupech založenému muzeologickému školení. Pro účely kurzu se původně počítalo s celkem devadesáti šesti dvouhodinovými lekcemi, přičemž samotné problematice techniky a jejích dějin mělo být věnováno celkem 80 hodin.¹² Časová dotace byla sice nakonec výrazně zkrácena, přece jen ale na dvousemestrální výuce měly výrazné zastoupení technické vědy a participovali na ní např. Otílie Škopová či František Jílek (oba NTM),¹³ k nimž se přiřadili jejich kolegové zabývající se sklářstvím (Olga Drahotová) či textilnictvím (Jarmila Blažková, obě z pražského uměleckoprůmyslového muzea).¹⁴ Navázané kontakty mezi pražským výzkumně-vzdělávacím centrem a NTM byly ukončeny až smrtí Jiřího Neustupného v roce 1981, což ve svém důsledku vedlo k postupnému zániku Střediska.

⁹ ANM, f. RNM – *Středisko pro výuku muzeologie*, kart. 2 (Personalie, Dohody o prac. činnosti 1967–1976) – dohody o pracovní činnosti mezi Střediskem a přednášejícími (podepsáno 5. 1. 1971, 6. a 26. 5. 1972).

¹⁰ ANM, ref. 8.

¹¹ Jejich garantem se ve školním roce 1980/1981 stal muzeolog a etnograf Josef Beneš. ANM, f. RNM – *Středisko pro výuku muzeologie*, kart. 6 (Agenda 1976–1982), složka Agenda 1981 – Středisko pro výuku muzeologie – výukový program pro letní semestr 1980/81.

¹² ANM, f. RNM – *Středisko pro výuku muzeologie*, kart. 3 (Agenda 1967–1970), složka Agenda 1968 – Návrh na zavedení studia dějin hmotné kultury na FF UK (dopis Střediska děkanátu Filozofické fakulty Karlovy univerzity ze dne ze dne 21. května 1968), s. 2; 5.

¹³ Podle dochovaných dokumentů měl v rámci cyklu Muzejní hmotné prameny k dějinám II. odpřednášet čtyři tematické přednášky – Hmotné prameny k dějinám osvětlování a svítidel, Hmotné prameny k dějinám průmyslové výroby, Hmotné prameny k dějinám hornictví a hutnictví a Hmotné prameny k dějinám dopravy. ANM, f. RNM – *Středisko pro výuku muzeologie*, kart. 6 (Agenda 1976–1982), složka Styk s katedrami FF UK (1976) – Seznam a návrhy přednášek na školní rok 1976/77.

¹⁴ ANM, ref. 8.

Zapojení do aktivit mezinárodních muzejních organizací

Specifikum muzeí vědy a techniky tvořila zvýšená míra participace jejich zástupců na činnosti mezinárodních muzejních organizací, které se, zejména v průběhu 70. let 20. století, staly důležitými centry a šířiteli muzeologického myšlení. Pro většinu muzejních pracovníků jiných oborů na tehdejší dobu neobvykle intenzivní kontakty se zahraničními kolegy nejen z tzv. zemí socialistického tábora či Třetího světa, ale především západních demokracií, umožňovaly seznámit se s moderními dokumentačními i instalačními trendy a současně aktivně ovlivňovat podobu technického muzejnictví v celosvětovém měřítku. Na druhé straně se účast na činnosti těchto organizací měla stát důležitou formou propagace československé kultury a nástrojem pro prosazování zájmů států socialistického zřízení.¹⁵ Za vůdčí a ústřední osobnost lze v tomto směru jednoznačně považovat Josefa Kubu (viz obr. 1), který díky své erudici, organizačním a jazykovým schopnostem dlouhodobě figuroval ve vedení řady z nich. Participace ostatních kolegů z oboru se, až na výjimky (Butkovič, Tempír), jeví spíše jako epizodní.

Pro technické muzejnictví a muzeologii v českých zemích se jako zásadní ukázalo Kubovo angažmá v *Mezinárodním výboru muzeí vědy a techniky* (International Committee for Museums and Collections of Science and Technology dále jako CIMUSET) působícího při *Mezinárodní radě muzeí* (International Council of Museums). Ředitel NTM v něm dlouhodobě zastával post předsedy, a to s výjimkou přelomu sedmdesátých a osmdesátých let, kdy upřednostnil své členství ve výkonném výboru ICOM. Ve své funkci se výrazně přispěl k transformaci původního sdružení na pražském setkání v roce 1972,¹⁶ nicméně se i nadále snažil pokračovat v dosavadní politice spočívající v předávání informací formou diskuzí a prohlídek instalací jednotlivých členských muzeí. Zároveň kladl důraz na realizaci společných akcí, mezi nimiž nechyběly výměny výstav a odborné literatury či zahraniční stáže.¹⁷ Spolu s dalšími odborníky se Kuba podílel na přípravě projektů muzeí vědy a techniky v zahraničí,¹⁸ NTM pak navíc začalo od roku 1975 pro CIMUSET vydávat jeho Bulletin. Za svého předsednictví nicméně musel řešit i některé složitější organizační otázky. Jako nejvážnější z nich se jeví etablování konkurenční „americké“ *Asociace vědecko-technologických center* (The Association of Science-Technology Centers, dále jako ASTC), která k sobě chtěla blíže připoutat některé dosavadní členy této mezinárodní komise ICOM. Výsledkem hrozícího konfliktu, jež Kuba vnímal také z hlediska nebezpečí možného nárůstu vlivu USA na chod ICOM a UNESCO, bylo vytvoření tří sekcí CIMUSET (evropská, asijská a africká). ASTC pak nadále zůstával mimo oficiální

¹⁵ MARCINKOVÁ, Anna. Zasadanie Československého výboru ICOM v Prahe. In: *Múzeum : metodický, študijný a informačný materiál pre pracovníkov múzeí a galérií*, roč. 17, 1972, č. 3, s. 217.

¹⁶ Původní název výboru zněl *International Subject Committee for Science Museums and Planetaria, Health Museums and Museums of History of Science and Technology*. Založen byl na první generální konferenci v Paříži v roce 1948 a Kuba v něm v byl velmi aktivní již od 60. let. BAGHLI, Sid Ahmed – BOYLAN, Patrick – HERREMAN, Yanni. *History of ICOM (1946–1996)*. Paris : International Council of Museums, 1998, s. 95.

¹⁷ Realizován měl být mimo jiné projekt 3M (Musée, Moderne, Modéle), jehož část měla členským muzeím na základě rozmnožených a následně rozeslaných dokumentů napomoci vytvořit vhodné přístroje a zařízení pro plánované expozice mechaniky. Archiv Národního technického muzea (dále jako ANTM), f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 10 – Cestovní zpráva (Kuba, 2.–14. 6. 1974, Dánsko), s. 4.

¹⁸ Odbornou pomoc jim měly zajistit muzea z Československa, Německé spolkové republiky, Francie a Německé demokratické republiky. ANTM, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 10 – Cestovní zpráva (Kuba, 22.–29. 9. 1979, Jugoslávie), s. 2. Zmínka o jeho působení coby experta v Bangaloru v Indii viz VLČEK, Václav. Člověk – vědec – komunista. *Studie z dějin techniky. K 60. narozeninám RNDr. Josefa Kuby, CSc.* Sborník Národního technického muzea, sv. 14. Praha : Národní technické muzeum, 1975, s. 11.

struktury ICOM.¹⁹ Za své zásluhy o rozvoj komise byl tehdy již bývalý ředitel NTM jmenován čestným členem sdružení.²⁰

Zájmy muzeologie hájil Kuba současně i ve vrcholných strukturách ICOM. Jako vůdčí osobnost CIMUSET se pravidelně účastnil zasedání předsedů mezinárodních komisí,²¹ výraznější ale byla jeho pozice člena výkonného výboru ICOM, kterou zastával od roku 1977.²² Základ dalšího rozvoje celého profesního sdružení viděl ve zvýšené intenzitě práce jednotlivých komisí, které se měly stát mosty mezi národy a snižovat napětí mezi nimi.²³ Během svého působení, kromě problému spojeného se zvyšujícím se dluhem ICOM, výrazného podílu na přípravě nových stanov či boji proti regionalizaci organizace, mimo jiné podpořil vznik *Mezinárodní komise pro muzeologii* (International Committee for Museology, ICOFOM) i vydání souborné muzeologické publikace *Pojednání o muzeologii* (Le traité de muséologie), v níž měl najít své místo příspěvek Zbyňka Zbyslava Stránského,²⁴ či výtisků *Muzeologických pracovních listů* (Museological working papers, MUWOP). Ze zpráv zachovaných v archivu NTM je patrný Kubův značný vliv při zákulisních jednáních. Vyplýval ze silného mandátu, který mu jako vedoucímu poskytlo uskupení národních výborů ICOM zemí tzv. východního bloku. V jeho rámci se pak domlouvaly strategie pro volby do vysokých pozic v ICOM a bylo apelováno na větší účast při zasedání výborů mezinárodních.²⁵ Sám Kuba dlouhá léta vykonával funkci předsedy československého výboru, kde počátkem 70. let nahradil Vladimíra Denksteina. Během jeho angažmá na předsednickém postu byla v jeho rámci v roce 1985 zřízena pracovní skupina pro muzeologii, do jejíhož čela byl postaven Stránský.²⁶

Posledním Kubovým významným působištěm se stal *Mezinárodní úřad pro výstavnictví* (Bureau International des Expositions, dále jako BIE), který se zabýval organizací a kontrolou výstav s celosvětovým dosahem (tzv. registrovaných, tedy světových výstav a tzv. uznaných, známých jako mezinárodní nebo specializované výstavy). Kuba se účastnil řady plenárních zasedání

¹⁹ ASTC začala podle Kuby od svého vzniku v roce 1973 nabízet své členství i dosavadním členům komise, přičemž její nabídky akceptovaly např. ústavy ze Švýcarska a Polska. Navíc hrozilo, že se k nové organizaci přidá většina technických muzeí z mimoevropských oblastí. Většina muzeí vědy a techniky v Evropě však chtěla nadále pokračovat v dosavadní podobě a formě sdružování, nicméně vzhledem k obtížné komunikaci s ostatními zeměmi ležícími mimo starý kontinent se chtěla sdružovat v samostatné sekci. Měly tak vzniknout původně dvě asociace (evropská a asijská) zastřešené CIMUSET. ANTM, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 10 – Cestovní zpráva (Kuba, 13.–22. 6. 1979), s. 4.

²⁰ Pod označením „honorary member“ byl v dokumentech CIMUSET uváděn ještě v roce 1992. ANTM, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 8 – Re. Agenda item 7, Elections for the Executive Board September 2., 1992, s. 2.

²¹ V roce 1976 se předmětem jednání stala otázka kooptace významných odborných pracovníků do mezinárodních výborů, aniž by se museli stát členy ICOM. Kuba s ostatními delegáty možnost odmítl, vycházející ze stanov schválených na kodaňské konferenci v roce 1974. ANTM, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 10 – Zpráva ze služební cesty (Kuba, 21.–27. 6. 1976, Paříž), s. 3.

²² Na generální konferenci v Mexiku v roce 1980 se mu dostalo další pocty, když byl pověřen předsedat konzultativnímu výboru ICOM. MR. Svet o nás vie. Rozhovor s prededom Československého národného výboru Medzinárodnej rady múzeí ICOM RNDr. Josefom Kubom, CSc. In: *Múzeum : metodický, študijný a informačný materiál*, roč. 35, 1990, č. 1, s. 70.

²³ ANTM, ref. 18/1.

²⁴ Vydání knihy bylo plánováno za úzké součinnosti s národními a mezinárodními výbory ICOM, které měly navrhnout názvy a obsah jednotlivých kapitol a jako jejich autory doporučit vhodné osobnosti z oboru muzeologie. ANTM, ref. 19, s. 2–3.

²⁵ Např. ANTM, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 10 – Cestovní zpráva (Kuba, 12.–16. 2. 1979), s. 3–4. Těsná spolupráce mezi představiteli muzeí socialistického tábora však probíhala již mnohem dříve. Viz např. BENEŠ, Josef. Mezinárodní spolupráce technických muzeí. In: *Muzejní a vlastivědná práce*, roč. 5, 1967, č. 3, s. 156–157.

²⁶ BENEŠ, Josef. Pracovní skupina pro muzeologii. In: *Muzejní a vlastivědná práce*, roč. 23 (92), 1985, č. 3, s. 162–163.

výkonného výboru a některých komisí. Na nich aktivně hájil zájmy *Vládní komise pro výstavnictví Československé socialistické republiky*, jejímž byl předsedou, a která jej ostatně do BIE jako svého zástupce nominovala. Zmínit lze alespoň jeho snahu prosadit rozhodnutí, aby výstavní počiny s mezinárodním přesahem byly garantovány státem a nikoli soukromým sektorem, či příspěvek do diskuze o definování a vymezení termínu výstava.²⁷ V Československu pak, i díky svému angažmá v BIE, zastával funkci generálního komisaře československé účasti na specializované výstavě dopravy a spojů pro EXPO ve Vancouveru.²⁸

Ve sféře zájmu českých muzeologů

Specifické postavení technického muzejnictví a progresivní myšlení jeho představitelů, kteří vědomě využívali teoretické přístupy a zároveň pro ně nacházeli uplatnění v muzejní praxi, nezůstalo bez odezvy u předních reprezentantů české muzeologie. Zejména od počátku 70. let 20. století se někteří z nich zapojili do intenzivního dialogu o dalším směřování a organizačním uspořádání muzeí techniky. Jejich hlavním cílem bylo, kromě vyjádření se k některým závažným otázkám a problémům, přesvědčit odborné zaměstnance o nezbytnosti uplatnění muzeologických poznatků při vykonávání jednotlivých druhů muzejních činností. Signifikantní byla současně snaha o zasazení problematiky muzejnictví vědy a techniky do vlastního pojetí muzeologie, v mnoha případech provázená specifikací charakteristických rysů tohoto typu muzeí vůči ostatním muzejním institucím. V jejich působení byl často spatřován rozsáhlý a nezaměnitelný potenciál, který mohl, zvláště v oblasti komunikace s návštěvníkem, přinést řadu nových a podnětných impulsů pro celý etablojící se obor. Oceňovány však byly i konkrétní aktivity NTM a TMB v oblasti zachování technických památek, metodického vedení domácích zařízení muzejního typu či jeho výrazné zapojení do mezinárodní spolupráce.

První významnější reflexe z řad představitelů muzeologie se technickému muzejnictví dostalo v díle *Jiřího Neustupného* (1905–1981). Zatímco ve své první publikaci *Otázky dnešního muzejnictví* téma zůstalo zcela stranou autorova zájmu, v monografii *Muzeum a věda* jsou již v základních obrysech vykreslena specifika muzeí vědy a techniky. Neustupný zcela v intencích svého pojetí obecné a speciální muzeologie zmiňuje tři hlediska podstatná pro výběr předmětu do sbírky vědy a techniky – technické (tedy do jaké míry vypovídá o tomto druhu lidské činnosti), účelové (funkční) a tvarování (design). Za podstatný rys považoval dokumentování jednotlivých sérií výrobků spolu s okolnostmi často vynuceným zachycením zkoumaných jevů prostřednictvím modelů a grafického materiálu. Všimá si také skutečnosti, že sbírání originálů má spíše historický než technický ráz.²⁹

O propracovanější, přesto však spíše základní nastínění daného tématu z muzeologických pozic usiloval *Josef Beneš* (1917–2005). Technickou muzeologii nahlížel z hlediska jejich

²⁷ Na závěr jednání bylo přijato stanovisko, že podobný požadavek je, vzhledem ke značně odlišnému přístupu zainteresovaných osob, naprosto neuskutečnitelný. ANTM, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 10 – Zpráva z pracovní cesty do Paříže ve dnech 13.–16. 4. 1981, s. 3-4.

²⁸ Do jeho kompetencí tak, kromě uplatňování zásadních připomínek ke koncepci a zaměření akce, spadala například účast na zasedání řídicího výboru generálních komisařů ve Vancouveru, podpis smlouvy o československé účasti na EXPO, kontrola zásadních materiálů jako literární a technický scénář, ideový program propagace, dále pak reprezentace československého pavilonu při oficiálních příležitostech, řízení provozu pavilonu a doprovodných akcí atd. ANTM, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.), kart. 10, složka Řídicí komise I. náměstka ministra – Statut generálního komisaře československé účasti na specializované výstavě dopravy a spojů EXPO 86 ve Vancouveru v Kanadě, s. 1–2.

²⁹ NEUSTUPNÝ, Jiří. *Muzeum a věda*. In: *Muzejní práce*, sv. 13. Praha : Kabinet muzejní a vlastivědné práce při Národním muzeu v Praze, 1968., s. 102.

dokumentačních kompetencí a dopadů na veřejnost. Podle něj má za cíl podpořit šíření vědeckotechnických poznatků, ale současně by neměla opomíjet „...*humanizační moment, jakožto protiváhu nesprávně pojaté fetišizace strojů a techniky jako všemocného faktoru rozvoje společnosti*“.³⁰ Zaměřena je na dva spolu úzce související, přesto po akviziční stránce různorodé jevy – výrobní obory (praxe) a exaktní vědy (teorie). V první skupině dominuje historický materiál, jenž vykazuje velkou emotivní působnost, často ovšem sám o sobě neumožňující plné pochopení principu fungování ze strany návštěvníků. Vystavené sbírkové předměty je proto třeba buď upravit (odkrytí vnitřního zařízení) nebo využívat neautentické formy zprostředkování (naučné filmy, modely, fotografie, plány, nákresy). Tím je pak umožněno vhodné získání poznatků a navíc i motorických zkušeností při demonstraci jejich chodu za bezprostřední participace publika.³¹ Druhá kategorie je pak reprezentována pomocnými dokumentačními materiály s minimem autentických předmětů.³² Tyto „náhradní dokumenty“ pak připomínají víc školní pomůcky než muzejní doklady.³³

Nejkomplexněji se k otázce technických muzeí vyjadřoval Zbyněk Zbyslav Stránský (1926–2016). Ve svých úvahách vzešel z jejich potřeby aktuálně reagovat na celospolečenské dění, čím dál výrazněji svázaným s rozvojem vědy a techniky. A právě zde se podle něj muzejní instituce dostávají do určitého rozporu s dokumentovanou skutečností, protože zejména v případě exaktních věd dochází k marginalizaci jedinečnosti a autentičnosti předmětu, jehož hlavní funkcí je stát se prostředkem k hledání obecných zákonitostí a jevů.³⁴ Muzea navíc ve snaze o zatraktivnění své nabídky zbytečně soupeří s nově zakládanými institucemi (domy vědy a techniky, paláce objevů), které nahrazují statický přístup dynamickým (audiovizuální technika, kinetizace exponátů) a nerespektují základní muzejní princip věcného doložení a dokazování technické skutečnosti. Podle Stránského by muzea vědy a techniky měla primárně preferovat ony autentické svědky skutečnosti, vytvářet z nich ucelené soustavy (sbírkové fondy), na modelových případech zachytit příslušné jevy a doložit tak jejich obecnou platnost.³⁵ Takovýto dokladový materiál pak má výraznou roli při tvorbě kulturotvorných hodnot i proměně společenského vědomí a jako zdroj informací pak „*může ovlivňovat rozvoj vědeckého poznání i jeho zpětnou vazbu*“.³⁶ Podstatným tématem se pro Stránského stala otázka vědy a techniky v ústavech vlastivědného typu. Podle něj nedostatečně reagují na aktuální vnější podněty, což způsobují i probíhající unifikace a integrace ve společnosti, které upozaďují regionální vazby. Muzea situaci řeší začleňováním obecného (tzn. věcí používaných či známých v širším měřítku), přičemž shromažďování a instalaci lokálních specifik často vnímají jako degradaci či konzervatismus. Regionální muzeum může přitom mít osobitý význam pro zprostředkování místní, ale i obecné problematiky, což se týká také vědy a techniky, která se v konečném důsledku v regionální struktuře projevuje komplexně (mění jednotlivé skutečnosti v dané oblasti) a konkrétně (přímý projev aktivity místních obyvatel). V prvním případě jde tedy o postihnutí procesu změn, jež se odehrály jako důsledek vědeckotechnického pokroku. Konkrétní působení pak spočívá v

³⁰ BENEŠ, Josef. Muzeum a výchova. In: *Problémy sbírkové evidence*, sv. 2. Praha : Ústav pro informace a řízení v kultuře, 1980, s. 92.

³¹ Tamtéž.

³² BENEŠ, Josef. *Základy muzeologie*. Opava : Open Education & Sciences, 1997, s. 61.

³³ BENEŠ, Josef. Muzeum a sbírky. In: *Problémy sbírkové evidence*, sv. 1. Praha: Ústav pro informace a řízení v kultuře, 1977, s. 174-176.

³⁴ STRÁNSKÝ, Zbyněk, Z. K problematice pojetí muzeí vědy a techniky. In: *Sborník Technického muzea v Brně/Acta Musei technici Brunensis*, roč. 2, 1978, s. 17.

³⁵ Tamtéž, s. 21-22.

³⁶ Tamtéž, s. 20.

tom, „*zda se zde projevuje vědecká a technická tvorba a čím tato tvorba přispívá k celkovému rozvoji vědy a techniky v naší společnosti.*“³⁷ Od dosavadní nepříliš úspěšné praxe se pak odvíjí Stránského kritika a výzva k formování nového profilu vlastivědných muzeí. Jeho hybnou silou se má stát muzeologie, protože může jako jediná sehrát roli koordinátora a usměrňovatele i aktivně reagovat na celospolečenské podněty.³⁸ Stránský pro některá periodika technických muzeí přispěl i články, v nichž v obecné rovině představil své pojetí muzeologie a jejích klíčových témat.³⁹

Do vztahu vlastivědných muzeí a vědeckotechnického rozvoje vstoupila i další výrazná osobnost české muzeologie *Jiří Špéta* (1928–2012). Na rozdíl od Stránského ve své analýze spíše vyšel z tehdejších legislativních dokumentů, které vymezovaly kompetence jednotlivých typů muzejních ústavů.⁴⁰ Konstatuje, že vlastivědná muzea jako taková tyto procesy zpravidla cíleně a komplexně nedokumentují, nemají na to ani kapacitní vybavení či personál. Přesto by vědeckotechnický rozvoj měla sledovat hlavně v optice předmětů a jevů, které mají v tomto ohledu vliv na samotný region a život v něm (např. užívání techniky v domácnosti, pro danou oblast typické výrobky), nebo se zaměřit na jednotlivce či organizace zasahující do celkového vědeckého, technického či výrobního rozvoje. Právě druhý aspekt pak podle Špéta muzea podceňují. Důkazem toho je rušení sítě významných rodáků a tím i nedostatečná reflexe místních osobností z oblasti vědy a techniky, jež by mohla přispět k popularizaci tématu u veřejnosti.⁴¹ Téma v dřívější době reflektoval i *Václav Pubal* (1913–1992). Zaměřil se na dokumentaci techniky v rámci celostátně budované sítě vlastivědných muzeí, závodních a technických památek, kde vůdčí metodickou roli měly hrát ústřední technické ústavy.⁴²

Závěr

Různorodé aktivity představitelů muzeí techniky, které lze jejich charakterem začlenit pod souhrnné označení technická muzeologie, se začaly objevovat především od 60. let a kulminovaly v 70. a 80. letech 20. století. Navazovaly na tradiční progresivní prvky, jež se objevovaly při zakládání soukromých i veřejných sbírek tohoto zaměření, převážně ale reagovaly na dobové impulsy (příznivé materiální podmínky, zájmy socialistického státu v oblasti kultury, překotný rozvoj vědy a techniky, konkurence ze strany dalších kulturních zařízení, úsilí o vylepšení fungování vlastní instituce, progres v rámci muzeologického myšlení atd.). Za jejich hlavní vklad pro rozvoj muzeologie ve zkoumaném období let 1948–1989 lze považovat snahu vymezit kompetence a dokumentační program muzeí vědy a techniky, výzkum na poli historie muzeálního fenoménu a muzejního publika, participaci na vysokoškolské výuce muzeologie

³⁷ STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. Problémy dokumentace vědy, techniky a výroby v regionálních muzeích. In: KROPÁČEK, František a PULCHARTOVÁ, Helena (eds.). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, 1987, s. 29.

³⁸ Stránský navíc ve své stati upozorňuje i na progresivní aktivity tzv. ekomuzeí při práci s návštěvníkem, jejichž cílem je prohlubování vztahu k místu, kde žijí. Tamtéž, s. 26–27.

³⁹ Např. STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. Muzejní předmět a exponát současnosti. In: *Sborník Technického muzea v Brně / Acta Musei technici Brunensis*, roč. 4, 1985, s. 67. Podobně využil některých informačních článků o technickém muzejnictví i Josef Beneš. BENEŠ, ref. 25, s. 158–159.

⁴⁰ ŠPÉTA, Jiří. K některým otázkám dokumentace vědeckotechnického rozvoje, zvláště v muzeích vlastivědného typu. In: KROPÁČEK, František a PULCHARTOVÁ, Helena (eds.). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, 1987, s. 90.

⁴¹ Tamtéž, s. 92.

⁴² PUBAL, Václav. K problémům expozic vývoje techniky v našich muzeích. In: *Sborník Technického muzea*, roč. 4, 1965, s. 30–43.

a činnosti mezinárodních profesních organizací muzejních pracovníků. Tento poměrně úzký, ale výrazný okruh pracovníků NTM a TMB (Jiří Majer, Josef Kuba, Václav Vlček, Miroslav Berka či František Kropáček) navíc na poli muzejnictví aktivně podporoval teoretický přístup k procesu muzealizace a vycházel přitom z aktuálních poznatků českých (Neustupný, Stránský, Beneš) a zahraničních muzeologů. Ovlivnil tak do značné míry celkovou podobu nejen obou institucí, ale současně technického muzejnictví v Československu a prostřednictvím spolupráce na institucionální bázi také v řadě zemí světa. Nepopíratelné výsledky a úspěchy nezůstaly bez povšimnutí ze strany muzeologické obce, jejíž reprezentanti se aktivně vyjadřovali k aktuálním problémům technického muzejnictví a reflektovali výstupy svých kolegů ve vlastních publikacích.

Technická muzeologie se svou komplexností, kvalitou a erudicí ve sledovaném období zařadila na jedno z předních míst mezi tzv. specializovanými muzeologiemi, a to zejména po bok muzeologie etnografické a archeologické. Svými teoretickými závěry, záběrem a aktivním přístupem k muzejnímu fenoménu má v řadě oblastí (způsoby prezentace, výzkum návštěvníků, propojení s akademickou sférou, intenzita mezinárodní spolupráce) stále co říci dnešním následovníkům, kteří by i na základě jejího odkazu měli technickou muzeologii posouvat k dalším metám.

Seznam pramenů a literatury (References)

Archivní prameny (Archival Sources)

- Archiv Moravského zemského muzea, f. *Moravské zemské muzeum* (částečně zprac.).
 Archiv Národního muzea, f. *RNM – Středisko pro výuku muzeologie*.
 Archiv Národního technického muzea, f. 721 – *Josef Kuba* (nezprac.).
 Archiv Ústavu archeologie a muzeologie Filozofické fakulty Masarykovy univerzity, f. *Oddělení muzeologie* (nezprac.).

Literatura (Bibliography)

- BAGHLI, Sid Ahmed – BOYLAN, Patrick – HERREMAN, Yanni. (1998). *History of ICOM (1946–1996)*. Paris : International Council of Museums. ISBN 92-9012-144-2.
 BENEŠ, Josef. (1967). Mezinárodní spolupráce technických muzeí. *Muzejní a vlastivědná práce*, vol. 5, No. 3, pp. 156-159.
 BENEŠ, Josef. (1977). *Muzeum a sbírky*. Problémy sbírkové evidence, sv. 1. Praha : Ústav pro informace a řízení v kultuře.
 BENEŠ, Josef. (1980). Muzeum a výchova. In: *Problémy sbírkové evidence*, sv. 2. Praha : Ústav pro informace a řízení v kultuře.
 BENEŠ, Josef. (1985). Pracovní skupina pro muzeologii. In: *Muzejní a vlastivědná práce*, vol. 23 (92), No. 3, pp. 162-163.
 BENEŠ, Josef. (1997). *Základy muzeologie*. Opava : Open Education & Sciences. ISBN 80-901974-3-4.
 HOLEČKOVÁ, Marta Edith. (2010). Universita 17. listopadu a její místo v československém vzdělávacím systému a společnosti. In: SKLENÁŘOVÁ, Sylva (ed.). *Možnosti a meze výzkumu dějin vysokého školství po roce 1945 : sborník z konference*. Hradec Králové : Gaudeamus, pp. 25-33.
 KIRSCH, Otakar. (2015). Ludvík Kunz a jeho pojetí etnografické muzeologie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 3, No. 2, pp. 9-27. ISSN 1339-2204.

- MARCINKOVÁ, Anna. (1972). Zasadanie Československého výboru ICOM v Prahe. In: *Múzeum : metodický, študijný a informačný materiál pre pracovníkov múzeí a galérií*, vol. 17, No. 3, pp. 217-218.
- MRÁZOVÁ, Lenka – JAGOŠOVÁ, Lucie. (2014). Obsahové proměny kurikula brněnské muzeologie v letech 1964-2014. In: *Museologica Brunensia*, vol. 3, No. 2, pp. 28-42. ISSN 1805-4722.
- NEUSTUPNÝ, Jiří. (1968). Muzeum a věda. In: *Muzejní práce*, sv. 13. Praha : Kabinet muzejní a vlastivědné práce při Národním muzeu v Praze.
- NEUSTUPNÝ, Jiří. (1950). *Otázky dnešního musejnictví*. Praha : Orbis.
- PUBAL, Václav. (1965). K problémům expozic vývoje techniky v našich muzeích. In: *Sborník Národního technického muzea*, vol. 4, pp. 30-43.
- SCHNEIDER, Evžen. (1985). Specifické vzdělávání muzejních pracovníků a jeho usoustavnění v ČSR. In: *Muzeologické sešity : Supplementum 3*, pp. 85-126.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk, Z. (1978). K problematice pojetí muzeí vědy a techniky. In: *Sborník Technického muzea v Brně/ Acta Musei technici Brunensis*, vol. 2, pp. 15-24.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk, Z. (1985). Muzejní předmět a exponát současnosti. In: *Sborník Technického muzea v Brně/ Acta Musei technici Brunensis*, vol. 4, pp. 59-78.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. (1987). Problémy dokumentace vědy, techniky a výroby v regionálních muzeích. In: KROPÁČEK, František a PULCHARTOVÁ, Helena (eds.). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, pp. 24-32.
- ŠPÉT, Jiří. (1987). K některým otázkám dokumentace vědeckotechnického rozvoje, zvláště v muzeích vlastivědného typu. In: KROPÁČEK, František a PULCHARTOVÁ, Helena (eds.). *K aktuálním otázkám muzejní dokumentace a prezentace vědeckotechnického vývoje: sborník ze semináře konaného ve dnech 4. a 5. června 1986 k 25. výročí založení Technického muzea v Brně*. Brno : Technické muzeum, pp. 89-94.
- TIŠLIAR, Pavol. (2017). Museology as a University Subject in Slovakia: History, Program and Course Design. In: *European Journal of Contemporary Education*, vol. 6, No. 1, pp. 159-166.
- VLČEK, Václav. (1975). Člověk – vědec – komunista. In: *Studie z dějin techniky. K 60. narozeninám RNDr. Josefa Kuby, CSc.* Sborník Národního technického muzea, sv. 14. Praha : Národní technické muzeum, pp. 7-12.

Contemporary Art and Classical Museum: Conflict or Symbiosis?

Mikhail B. Piotrovsky

Prof. Mikhail B. Piotrovsky
State Hermitage Museum
Dvortsovaya Naberezhnaya (Embankment) 34
190000 St. Petersburg
Russian Federation
e-mail: museum@pisem.net

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:135-140

Contemporary Art and Classical Museum: Conflict or Symbiosis?

This paper examines some of the aspects of exhibition practice at the State Hermitage Museum, in particular, projects related to contemporary art in the context and space of classical museum. The Hermitage Museum as a universal museum, the museum of different styles and epochs. Therefore one of its intentions is to show the art of the latest trends, whether such demonstration is a sign of evolution, or, on the contrary, of regression of culture. Despite the inconsistency of criteria of classical aesthetics in evaluation of art from the 20th to the early 21st century, the museum may show the continuity of tradition while exhibiting contemporary art in the context of art of the old masters.

Key words: State Hermitage Museum, museum, contemporary art, exhibition, curator, aesthetics, authenticity

The Hermitage Museum is a universal museum – a museum of all styles and eras. The appearance of the project “The Hermitage XX-XXI” is quite logical in this context. The objective of this project and its working group is to identify the criteria of artefacts in the field of contemporary art, which can be demonstrated in the Hermitage.

“What to show” means exactly what sort of contemporary art should be displayed in such museum as the Hermitage. The second question is how to show: in form of long-term exhibitions, temporary exhibitions, festivals, mixed exhibition projects (e.g., held in 2014-2015 *Manifesta 10*, the main platform for which was the Hermitage). And only afterwards, we consider the question of specific names and artworks.

In our long-term plans there is a list of *desiderata*, of the artists we would like to show. It is quite large, even too large. In this situation, you need to choose which contemporary works should be in the museum, and especially the museum that displays art in general, not just modern and contemporary. They are completely different organisms: a museum of contemporary art and a museum showing contemporary art. We can name three different kinds of museums working with contemporary art. We can name the Metropolitan Museum in New York with the Department of contemporary art at the MoMA, which is similar to Metropolitan with all its modern classics. And Guggenheim museum, which includes collections, galleries, and which is more focused on working on the market of contemporary art.

As for the Hermitage, we need to determine, what to show temporarily, and what to show permanently. The permanent exposition of contemporary art in the Hermitage is a very important question.

You need to choose things that will resonate with the core of the Hermitage collection and traditions of the museum carefully. This approach may at first seem narrow, but in fact, we will

seek harmony with what is in the Hermitage: it is necessary to select the type of content. As for the quality of art: in the past, before the creation of the program “XX-XXI” our position on this problem was as follows: we exhibited the art, which had been already in the encyclopedia, which entered the history of art. We showed an artwork as a sample of taste, as a true art. But the concept of taste and the notion of aesthetic judgment as applied to contemporary art is inadequate, as stated by many researchers.¹ Now we have already crossed this stage and take the responsibility to show things that we think are interesting, but about which it is difficult to say for sure, if they get in the encyclopedia in the future, or not. At the Hermitage we opened *Manifesta 10*. This is the exhibition of stylish, interesting artists, but who of them will remain in the history, not to mention modern classics like J. Beuys, we do not know. And we demonstrate their works, not claiming that they will remain in history. It is rather a call for discussion with a small scandal, that will help us and our audience to determine, what we really need to buy and keep in the Hermitage.

We have to take into account, that a place reserved for contemporary art at the Hermitage, is not big, and will never be large, since it must remain proportionate to the rest of the museum’s collections. So, we have to decide what will be exhibited permanently, and which part of the exposition will change. This is a special system at the Hermitage, as the museum has a huge collection that is constantly rotating.

When Catherine the Great gathered her collection, then this art was also contemporary, and probably also caused some controversy, although it had been collected with the help of D. Diderot. Catherine the Great, Nicholas I, and Alexander III were collecting contemporary art. And what they collected, did not cause much objection from anyone, as they were the emperors. Catherine collected artworks of different quality, for example, J. Reynolds, who definitely is a great artist, and J.-B. Greuze, whom, in my opinion, no one likes, but his name is included in the encyclopedia. Nicholas I was brilliant enough to discover Caspar David Friedrich, and Alexander III – J.-L. Gérôme, who generally belongs to salon art, as one believed even then.

To assume the role of Diderot we now expect Norman Rosenthal and Michel Strauss, that is, the people of museum and auction world. But there is still a lot of “dirty work”. Because the display of contemporary art is largely the “dirty work”, which is unusual in a regular museum. These are things that are formally destroyed, these are artists with their ambitions. All of this requires far more people that are included in the project. And I think we are definitely going to engage students to do a part of this work, and engage actively, because in this work will be determined their research interests and their future in the museum world. Here we must remember about the educational role of museum.²

The notion of museum is closely related to the concept of “masterpieces”, because a large museum is a collection of first-class objects. But since the second half of the 20th century art rejects the notion of “masterpiece”, as well as the term of “genius” and even “author”. Are these concepts relevant when working with the art of the latest trends? I believe the word “masterpiece” is not sufficiently adequate here. One often says: “masterpiece”, “masterpiece”,

¹ See, in particular, DANTO, Arthur C. *The abuse of beauty: Aesthetics and the concept of art*. Chicago: Open Court, 2003; DEAN, Jeffrey T. The Nature of Concepts and the Definition of Art. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 61(1), 2003, pp. 29-35.

² O’NEILL, Paul and WILSON, Mick (eds.). *Curating and the Educational Turn*. London/Amsterdam: Open Editions/De Appel, pp. 83-96; BIRYUKOVA, Marina and NIKONOVA, Antonina. Art Therapy in St. Petersburg’s Museums. In: *The Indian Journal of Social Work*, 76(2), 2015, pp. 291-304; RICE, Danielle and YENAWINE, Philip. Conversation on Object Centered Learning in Art Museums. In: *Curator: The Museum Journal*, 45(4), 2002, pp. 289-301.

“masterpiece”, “masterpieces at the exposition”, “twenty masterpieces had been stolen” or even “two hundred masterpieces” (although there was no trace of any masterpieces initially). Moreover, the State Hermitage Museum is not an art museum, but a museum of cultural history. We consider all the museum’s artefacts very important, but not all of them can be called masterpieces. For example, a stone axe could be named a “masterpiece”: we have a number of truly beautiful stone axes in our collection. But, what is a “masterpiece” for us, in the context of another collection can be perceived differently. Therefore, this word should be used very selectively and carefully, because not everything can be named so, but only really unique things.

Another problem is that every museum has its own level of collecting. As for the art, in the Hermitage this level had been marked by Catherine II, and it is quite high. I would not call these things masterpieces too, but they demonstrate quality: great names represented by very good artworks. And it imposes certain obligations in relation to the collection of contemporary art. Apparently, the Hermitage will not collect contemporary art of the recent years. We will only show it in the halls of the museum. We will buy the art of the second half of the 20th century. We have a ready list of a few names, whose works we should try to obtain. Another way to fulfill the collection is gifts. For example, Pierre Soulages donated his picture to the Hermitage.

Using different methods to add works to the collection, it is important to be very careful, focusing not on masterpieces, but on the level of the museum’s collection. The main question here is: who makes the final decision. Of course, we accept decisions of councils, scientists, expert committees, although at some stage the decision should be made by the Director of the museum. And then he bears responsibility for what he has collected.

In a sense, contemporary art, art of the second half of 20th - beginning of 21st century is an homage to classics and tradition: the desire to create “anti-form” confirms unwillingness to compete with “strong” and beautiful forms of the old masters. In this regard, increases the importance of the context of classical museum for demonstration of contemporary art. I believe that a classical museum like the Hermitage must show that between P. Potter’s dog and P. Picasso’s cat there is no substantial difference. I believe it is essential.

Museum should tell you, that there were no revolution in the art world, done by the new art. Certainly, the 20th century demonstrated the rapid development of art, but a revolutionary turn in the field of art has not happen. It is still the same art with the same criteria and features, that we do not understand just because there was no sufficient time for perception, everything is changing too quickly. I think that precisely this situation can and must be shown today in a museum.

For example, the Hermitage participated in a very interesting exhibition *Matisse and the East* in Rome, where literally to every painting by Matisse was suggested a parallel image – a work of Oriental art. Another example is in the field of historicism. Historicism – a great epoch, based on rethinking of the former stages of development of artistic culture and creation of entirely new forms. The Hermitage is a museum that lives in the interiors of historicism. And, generally speaking, all our postmodern era is also a kind of historicism.

All these issues, in my opinion, are within the competence of classical museum: it is able to play with serious and original material. For this kind of cultural games in the museum there are resource funds, and professionals who live in these two worlds. For example, such an employee at the State Hermitage Museum is Dmitry Ozerkov, which deals with the art of 20th-21st centuries and is a specialist in French engravings. Or Arkady Ippolitov, whose research interests are in the field of contemporary art and the Italian graphics.

A few people may realize this symbiosis of scientific interests, because for its realization it is necessary to know the old art thoroughly, as well as the museum and its collections. Nowadays many researchers write about the role of a curator.³ Curatorial parallels between contemporary and classical art, in our opinion, can be very interesting and useful for understanding art in the context of museum. This is a remarkable aim of the Hermitage Museum in the area of display of contemporary art, because only a few museums in the world can afford to develop such practice. Metropolitan Museum is trying to work in the same direction. Other major museums – the Louvre, for example, demonstrate contemporary art and classical art separately.

I think that museum demonstrates the continuity of tradition and even has to dictate it, because the continuity of tradition exists, and God provides it to us, but it is necessary to implement pushing, to remind that here it is, the tradition. Museum thinks in thousands of years, not decades. Here we have the Maykop culture of the 2-3 thousand BC and the art of today. Here is the link for the arts of different styles and epochs, and what is in the middle, is not so important, if the tradition lives. It is imposing a little, but I think that is one of the missions of museum. To impose this unity of art in the historic change of eras.

When in the space of a museum intrudes or comes contemporary art, there is often a scandal, because contemporary art does not fit into the context of traditional aesthetics.⁴ Of course, contemporary art is one of the most interesting museum's areas. Although every time I demonstrate contemporary art, I think this is the last time I am doing it.

Museum curators are not accustomed to working with living artists. An artist says: "I want", and they say: "And why should I listen to what he wants. I will do it my way". But it is a living person, and it is his art. However, a curator cannot be always "true to artists", according to I. Gaskell.⁵ That is, there is a constant conflict.

And the second problem. The traditional museum audience is different: a part of it prefers the new art, another part comes to see the classical art. Regardless of age, some hypothetically spit on artworks, others admire them, and others want something they arrange or create themselves. In this situation appear different interesting audience groups. And this situation we are trying to use. To display the new art in the Hermitage the halls at the Saltykov entrance have long been used, opposite the halls of Pazyryk with remnants of graves, mysticism, tattoos. This magical roll call played well with the content of contemporary art exhibitions. It developed different thematic lines. Contemporary art can reveal extraordinary aspects of these ancient things, as some theorists of museology notice.⁶ For example, so it was with A. Warhol. The magical side of Pazyryk began to sound different near his works.

In the postwar art criticism appeared a number of theories that emphasized the role of personal ideas about what is art; this is due to the difficulty of definition of art as applied to the art of our time. Among them the theories of hypothetical museums: "Imaginary Museum"

³ ACORD, Sophia K. Beyond the head: The practical work of curating contemporary art. In: *Qualitative Sociology*, 33(4), 2010, pp. 447-467; OBRIST, Hans Ulrich and BOERI, Stefano. Moving Interventions: Curating at Large. In: *The Journal of Visual Culture*, 12(2), 2003, pp. 147-160.

⁴ See, for example, COSTELLO, Diarmuid. Greenberg's Kant and the fate of aesthetics in contemporary art theory. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 65(2), 2007, pp. 217-228; DANTO, Arthur C. and GOEHR, Lydia. *After the end of art: Contemporary art and the pale of history*. Princeton: Princeton University Press, 1997; DANTO, Arthur C. *The abuse of beauty: Aesthetics and the concept of art*. Chicago: Open Court Publishing, 2003; PARSONS, Michael. Aesthetic experience and the construction of meanings. In: *The Journal of Aesthetic Education*. 36 (2), 2002, pp. 24-37.

⁵ GASKELL, Ivan. Being True to Artists. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 61(1), 2003, pp. 53-60.

⁶ ALEXANDER, Victoria D. (1996). Pictures at an exhibition: Conflicting pressures in museums and the display of art. In: *The American Journal of Sociology*, 101, 1996, pp. 797-839.

by A. Malraux, “Anti-museum” by J. Cladders, “Museum of Obsessions” of H. Szeemann.⁷

For me, the ideal museum does not exist. Of course, this is a game. When it had been invented by Malraux, it was interesting, something new. And now, when there is the Internet, and all make their museums, and when on a museum website there is a special notepad where you can create your own collection, it becomes a normal fun, an exercise for everyone. The theory of hypothetical museums have resulted in the practice of virtual museums.⁸

The place of the ideal museum for me, of course, occupies the Hermitage. Because I grew up in it, and its combination of different artefacts is unique and very interesting.

Another important problem of our world’s perception. In today’s culture there are a lot of imaginary things. In a row of rare “non-imaginary” things are museums. Of course, one cannot touch a Rembrandt’s picture, but one knows it is there. A real one. It is a special museum thing to be proud of. Museum means objects, things, and the quality of real things becomes of special value today. Why do people stand in line to see exhibitions at museums for hours? Why stand for hours, for example, for A. Modigliani?

You can see the real thing, not virtual, not imaginary, but genuine. And even the inexperienced people feel it and understand it. Therefore, the authentic thing is so important. It is more interesting to visit a museum or to collect one’s own small collection, than to have one’s own virtual museum. Better to have two or three simple things, for example, buy coins, hold them in your hands. When we did a complex, very important for the Hermitage exhibition project *The Golden Horde*, I had bought in an antique store a few silver coins of the Horde. I was looking at them, read the texts, studied entirely for myself the numismatic history and felt what it had been – the Golden Horde. And then I wrote a preface to the catalogue, not about coins, but under the impression of these coins, which I held in my hands. And there is practically no difference in this feeling of authenticity, whether you see an ancient artefact, or contemporary artwork. We go to museums for the sake of experiencing it.

References

- ACORD, Sophia K. (2010). Beyond the head: The practical work of curating contemporary art. In: *Qualitative Sociology*, vol. 33, No. 4, pp. 447-467.
- ALEXANDER, Victoria D. (1996). Pictures at an exhibition: Conflicting pressures in museums and the display of art. In: *The American Journal of Sociology*, 101, pp. 797–839.
- BATTRO, Antonio M. (2010). From Malraux’s imaginary museum to virtual museum. In: PARRY, Ross (ed.) *Museums in a Digital Age*. London and New-York: Routledge, pp. 136-147.
- BIRYUKOVA, Marina - NIKONOVA, Antonina. (2015). Art Therapy in St. Petersburg’s Museums. In: *The Indian Journal of Social Work*, vol. 76, No. 2, pp. 291-304.

⁷ See, for example, CISNEROS, J. R. Imaginary of the End, End of the Imaginary. Bazin and Malraux on the Limits of Painting and Photography. In: *Cinemas: Journal of Film Studies*, 13(3), 2003, pp. 149-157; GUILLEN, E. M. Real museum, imaginary museum: reflections on the concept of the museum as a stage for metamorphosis. In: *Espacio, tiempo y forma*, 7(1), 2013, pp. 129-145; MALRAUX, Andre. *Le musée imaginaire*. Paris: Éditions du Seuil, 1965; MORRIS, Rachel. Imaginary museums: What mainstream museums can learn from them? In: *MIDAS. Museus e estudos interdisciplinares*. 4, 2014, pp. 89-97; SZEEMANN, Harald. *Museum der Obsessionen von/ ueber/ zu/ mit Harald Szeemann*. Berlin: Merve, 1981.

⁸ See, for instance, BATTRO, Antonio M. From Malraux’s imaginary museum to virtual museum. In: PARRY, Ross (ed.) *Museums in a Digital Age*. London and New-York: Routledge, 2010, pp. 136-147.

- CISNEROS, J. R. (2003). Imaginary of the End, End of the Imaginary. Bazin and Malraux on the Limits of Painting and Photography. In: *Cinémas: Journal of Film Studies*, vol. 13, No. 3, pp. 149-157
- COSTELLO, Diarmuid. (2007). Greenberg's Kant and the fate of aesthetics in contemporary art theory. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol. 65, No. 2, pp. 217-228.
- DANTO, Arthur C. and GOEHR, Lydia. (1997). *After the end of art: Contemporary art and the pale of history*. Princeton: Princeton University Press.
- DANTO, Arthur C. (2013). *The abuse of beauty: Aesthetics and the concept of art*. Chicago: Open Court, 2003; DEAN, Jeffrey T. The Nature of Concepts and the Definition of Art. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol. 61, No. 1, pp. 29-35.
- DANTO, Arthur C. (2003). *The abuse of beauty: Aesthetics and the concept of art*. Chicago: Open Court Publishing.
- GASKELL, Ivan. (2003). Being True to Artists. In: *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, vol. 61, No. 1, pp. 53-60.
- GUILLEN, E. M. (2013). Real museum, imaginary museum: reflections on the concept of the museum as a stage for metamorphosis. In: *Espacio, tiempo y forma*, vol. 7, No. 1, pp. 129-145.
- MALRAUX, Andre. (1965). *Le musée imaginaire*. Paris: Éditions du Seuil.
- MORRIS, Rachel. (2014). Imaginary museums: What mainstream museums can learn from them? In: *MIDAS. Museus e estudos interdisciplinares*, vol. 4, pp. 89-97.
- OBRIST, Hans Ulrich - BOERI, Stefano. (2003). Moving Interventions: Curating at Large. In: *The Journal of Visual Culture*, vol. 12, No. 2, pp. 147-160.
- O'NEILL, Paul - WILSON, Mick (eds) *Curating and the Educational Turn*. London/Amsterdam: Open Editions/De Appel, pp. 83-96.
- PARSONS, Michael. (2002). Aesthetic experience and the construction of meanings. In: *The Journal of Aesthetic Education*. vol. 36, No. 2, pp. 24-37.
- RICE, Danielle and YENAWINE, Philip. (2002). Conversation on Object Centered Learning in Art Museums. In: *Curator: The Museum Journal*, vol. 45, No. 4, pp. 289-301.
- SZEEMANN, Harald. (1981). *Museum der Obsessionen von/ueber/zumit Harald Szeemann*. Berlin: Merve.

Aktuální kontury profese muzejního pedagoga. Reflexe kvalifikační profilace pracovníků v oblasti muzejní pedagogiky na příkladu Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku AMG ČR

Lucie Jagošová – Jitka Králová

Mgr. Lucie Jagošová, DiS.
Masaryk University
Faculty of Arts
Department of Archaeology and Museology
Arna Nováka 1
602 00 Brno
Czech Republic
e-mail: jagosova@phil.muni.cz

Mgr. Jitka Králová
Regional museum Melník
Nám. Míru 54
276 01 Mělník
Czech Republic
e-mail: kralova@muzeum-melnik.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:141-153

Current professional profile of a museum pedagogue: qualifications of museum pedagogues in the requirements of the Committee for Public Relations and Museum Pedagogy of the Czech Association of Museums and Galleries

Museum pedagogue as an independent museum profession has been paid an increased attention in the practice, professional literature and in empirical research. The Committee for Public Relations and Museum Pedagogy at the Czech Association of Museums and Galleries also entered this sphere by updating the number of members and carrying out a questionnaire inquiry. Who are the members? Which professional qualities and specializations do they offer? The study presents current outputs of a research inquiry among educational workers in Czech museums and the other museum professions.

Key words: museum pedagogue, museum pedagogical research, questionnaire inquiry, Czech Association of Museums and Galleries, Committee for Public Relations and Museum Pedagogy

1. Teoretická východiska

Dynamický rozvoj muzejní edukace v současnosti ovlivňuje řada aspektů. Vedle návaznosti na bohatou tradici práce muzeí s veřejností v uplynulých dekádách,¹ rozvoje vzdělávání a každodenní praxe edukačních pracovníků muzeí nese nemalý význam také vzájemné sdílení poznatků a zkušeností prostřednictvím oborových setkání na platformě profesních sdružení. V českém prostředí mezi tyto představitele patří Rada galerií České republiky a její Komora edukačních pracovníků a *Asociace muzeí a galerií České republiky* (AMG) a její Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku. Ta posloužila jako platforma dílčí výzkumné sondě

¹ Srov. JAGOŠOVÁ, Lucie – KIRSCH, Otakar a kol. *Muzejní profese a veřejnost 1. Nástín historie a současnosti vzájemných vztahů muzeí a jejich publika* [online]. Brno : Masarykova univerzita, 2016 [cit. 2017-02-06]. Dostupný z [www: <http://www.phil.muni.cz/plonedata/waom/knihy_oddeleni/muzejni_profese_a_veřejnost.pdf>](http://www.phil.muni.cz/plonedata/waom/knihy_oddeleni/muzejni_profese_a_veřejnost.pdf); JAGOŠOVÁ, Lucie – MRÁZOVÁ, Lenka. Tradition of museum pedagogy and the role of Brno museology on its development. In: *Museologica Brunensia*, 2015, roč. 4, č. 2, s. 56-64.

do profesních profilů muzejních pedagogů, jejíž výsledky nastiňuje tento text ve snaze přispět k rozkrývání aktuálních kontur pracovníků působících na poli muzejní pedagogiky. Zasaduje je do nezbytného kontextu pojetí muzejněpedagogické profese a oborového působení Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku. Úvodní kapitola tedy věnuje prostor stručnému vykreslení charakteristiky profese muzejního pedagoga a působení sledované oborové komise, v níž proběhla e-dotazníková sonda, jejíž design a výsledky sumarizuje druhá kapitola a závěrečně shrnutí.

1.1 Charakteristika muzejního pedagoga

Postupnou profesionalizací muzejní práce se po vědeckých oborech zastoupených v muzeích a věnujících se odbornému zpracování sbírek postupně generují další specializované profese, orientované na jednotlivé oblasti muzejní prezentace a zprostředkování informačního obsahu sbírek muzejnímu publiku. K nejmladším z těchto v muzeu svébytně působících profesních specializací² patří také samostatná pracovní pozice muzejního pedagoga. Muzejní pedagog, bez ohledu na přesný název pracovního postu v konkrétním muzeu,³ představuje profesi, která pomáhá muzeím naplňovat jejich edukační poslání.⁴

Podle *Národní soustavy povolání*,⁵ jedné z oficiálně deklarovaných komplexnějších charakteristik této profesní profilace v českém prostředí, muzejní pedagog⁶ „didakticky zpřístupňuje obsahy a témata kulturního a přírodního dědictví (např. výstav a expozic) různým cílovým skupinám v muzeu. Vhodnou formou vzdělává návštěvníky různých cílových skupin prostřednictvím předávání informací o předmětech kulturní hodnoty, přírodninách, minulých a současných jevech.“ Zde formulované kvalifikační požadavky uvádějí jako optimální přípravu dosažený magisterský titul v oborech spadajících pod historické vědy nebo obecnou teorii a dějiny umění a kultury. Možnou alternativu představuje dosažený magisterský titul v oboru pedagogika, učitelství pro základní školy, učitelství pro střední školy a v oboru specializace v pedagogice. Jako potřebné odborné teoretické znalosti se uvádějí muzeologie, předškolní vzdělávání a výchova, vedení odborného výcviku a praktického vyučování. K odborným praktickým dovednostem⁷ se řadí orientace v aktuálním muzejněpedagogickém dění v domácím i zahraničním prostředí, sestavení edukační koncepce muzea, formulování edukačních cílů a didaktická analýza vzdělávacího obsahu učiva expozic a výstav

² Např. vedle profesí z oblasti public relations a muzejního marketingu.

³ Objevují se např. označení animátor, edukátor, kulturně výchovný pracovník, pracovník pro styk s veřejností, programový pracovník, kurátor styku s veřejností.

⁴ Optikou muzejněpedagogické praxe chápe Graeme K. Talboys muzejního pedagoga jako kohokoli z muzejního personálu, kdo má za úkol organizování a distribuci edukačních služeb, stejně tak jako odpovědnost za to, aby edukační funkce muzea byla součástí diskusí a plánování managementu muzea. Tato osoba však vždy nutně není edukačním specialistou a nenese další odpovědnost za muzeum jako takové. TALBOYS, Graeme K. *Museum Educator's Handbook*. Aldershot, Brookfield : Gower, 2000, s. x. Profese muzejního pedagoga zahrnuje jak praktickou, tak také teoretickou rovinu edukační práce v muzeu. Podrobněji se tématu věnuje např. kapitola Muzejní pedagog, viz JAGOŠOVÁ, Lucie – JÚVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka. *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno : Paido, 2010, nebo JAGOŠOVÁ, Lucie. Muzejní pedagog jako (semi)profese. *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, 2015, roč. 3, č. 2, s. 39-58.

⁵ Veškeré dále uváděné informace (poslední aktualizace údajů z roku 2012), formulované v *Národní soustavě povolání*, jsou čerpány z karty povolání Muzejní edukátor. In *Národní soustava povolání* [online]. Praha: Ministerstvo práce a sociálních věcí [cit. 2016-12-04]. Dostupný z [www: <http://katalog.nsp.cz/karta_p.aspx?id_jp=102314>](http://katalog.nsp.cz/karta_p.aspx?id_jp=102314).

⁶ Karta povolání uvádí jako alternativy označení této pozice muzejní edukátor nebo edukační pracovník.

⁷ Srov. PARKER, Harry S. III. The training of museum educators. In: *The museum in the service of man: today and tomorrow: The museum's educational and cultural role/ Le musée au service des hommes aujourd'hui et demain: Le rôle éducatif et culturel de musée*. Paris: International Council of Museums, 1972, s. 169-170.

ve vztahu k cílovým skupinám návštěvníků, sestavování a plánování edukačního či doprovodného kulturního programu, výběr vhodných muzejně didaktických metod a jejich aplikace v muzejně pedagogické praxi, aktivní vedení edukačního programu či jiného doprovodného kulturního programu, tvorba metodického listu k edukačnímu programu či doprovodnému muzejnědidaktickému materiálu a tvorba doprovodného muzejnědidaktického materiálu (např. pracovní listy, průvodci pro děti a rodiče aj.) či pomůcek, koordinaci činnosti průvodců, lektorů a dozorců, iniciování edukační koncepce muzea, evaluace všech typů edukačních aktivit v muzeu atd. Výkon tohoto povolání rovněž vyžaduje disponování měkkými⁸ a obecnými kompetencemi.⁹ Pro výkon této typové pozice jsou obvykle požadovány teoretické odborné znalosti z oblasti předškolního vzdělávání a výchovy, vedení odborného výcviku a praktického vyučování, muzeologie¹⁰ a soubor požadovaných praktických odborných dovedností.¹¹ Výkon této pozice může mít i určitá rizika ze zdravotního hlediska.¹²

Od listopadu 2016 je také součástí *Národní soustavy kvalifikací*, kdy byla schválena profesní kvalifikace pod označením muzejní edukátor.¹³ Ta již jasně charakterizuje pro edukační pracovníky v muzeích kvalifikační a hodnotící standardy. Očekávaná odborná způsobilost zahrnuje orientaci v aktuálním muzejněedukačním dění v domácím i zahraničním prostředí a v pedagogicko-psychologických pojmech vztahujících se k muzejní edukační činnosti, dále předpokládá odborné kompetence ke stanovení edukační koncepce a strategie muzea, stejně jako stanovení cílů muzejní edukace, navržení a zpracování edukačního programu muzea, za výběru a použití vhodných didaktických metod a forem muzejní edukace, schopnosti vhodné prezentace muzejněedukační činnosti, a to při uplatňování profesionálního jednání a komunikace v muzejněedukační činnosti. Tyto základní odborné kompetence jsou v hodnotícím standardu dále podrobněji rozpracovány, včetně organizačních a metodických pokynů k jejich kvalifikačnímu ověření.¹⁴

Obecné principy dobré praxe v muzejní edukaci pak hovoří o třech stavebních kamenech profesních standardů pro muzejní pedagogy (*Professional Standards for Museum Educators*),

⁸ Specifikují se především efektivní komunikace, samostatnost, řešení problémů, celoživotní učení, aktivní přístup, objevování a orientace v informacích, dále také spolupráce, kreativita, flexibilita, uspokojování zákaznických potřeb, výkonnost, plánování a organizování práce, zvládání zátěže, ovlivňování ostatních a také vedení lidí.

⁹ Sem patří počítačová způsobilost, jazyková způsobilost v češtině a angličtině, numerická způsobilost, ekonomické a právní povědomí, jazyková způsobilost v dalším cizím jazyce.

¹⁰ Jako výhodné jsou navíc specifikovány odborné znalosti metod a postupů lektorství v odborných kurzech, didaktika a didaktická technika, hodnocení, testování a měření ve vzdělávání, metodologie distančního vzdělávání a dějiny umění.

¹¹ Viz pozn. 6; srov. TRAN, Lynn Uyen – KING, Heather. The Professionalization of Museum Educators : The Case in Science Museums. In: *Museum Management and Curatorship*, 2007, č. 2, s. 138-143. Požadavky na muzejního pedagoga formulují prostřednictvím šesti oblastí, kterými jsou kontext edukace, svobodná volba a motivace, muzejní objekty, interdisciplinární souvislosti, vzdělávací teorie, slovní komunikace.

¹² Např. omezení případnými duševní poruchami, poruchami chování nebo závažným psychosomatickým onemocněním. Z hlediska pracovních podmínek jedinec na postu muzejního pedagoga není vystaven žádné významné zátěži.

¹³ Aktuálně platné znění zákona č. 563/2004 Sb. o pedagogických pracovnících ve znění pozdějších předpisů, řešící odbornou kvalifikaci pedagogického pracovníka, bohužel nereflektuje různá prostředí, v nichž proces edukace přesahující prostředí formálního vzdělávání (a s ním související zejm. učitelskou profesí) probíhá. Neumožňuje tak v legislativním a pracovně-právním prostředí pro edukačního pracovníka v muzeích užívat označení muzejní pedagog (zavedeného v praxi i odborné literatuře), který je tak v obou národních soustavách nahrazen neutrálnější akceptovatelnou formulací muzejní edukátor.

¹⁴ Více viz Muzejní edukátor. In *Národní soustava kvalifikací* [online]. [cit. 2017-07-08]. Dostupný z www: <<https://www.narodnikvalifikace.cz/kvalifikace-1123/kvalifikacni-standard>>.

kterými jsou přístupnost, odpovědnost a rozvoj.¹⁵ Charakteristikou muzejního pedagoga můžeme nacházet také určité paralely s učitelskou profesí.¹⁶ Reflexe praxe muzejních pedagogů je zčásti zachycená v odborných textech, empirických výzkumech¹⁷ a v činnosti metodických a akademických pracovišť a profesních sdružení. Aktuální pohled na profesi muzejního pedagoga omezuje skutečnost, že dosud nebyla v kontextu České republiky získána kvantifikovaná plošná data, která by reflektovala např. jejich počet mezi muzejními zaměstnanci, vzdělání, odbornost, praxi apod. Obraz profese muzejního pedagoga tak může být dezinterpretován automatickým přebíráním nerevidovaných charakteristik ze starší literatury, diskusí nebo neověřených domněnek. Některé z nich předpokládají nedostačující stupeň a neodpovídající odbornou profilaci v dosaženém vzdělání a erudici v oboru, vysokou fluktuaci pracovníků na postech muzejních pedagogů anebo neustálé vnímání počátků muzejní edukace bez znalosti vývojového kontextu jako „porevoluční“ novinky na poli muzejní práce.

1.2 Působení Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku na poli muzejní edukace

Profesní platforma, sdružující muzejní pedagogy a další pracovníky věnující se muzejnímu publiku v rámci Asociace muzeí a galerií České republiky¹⁸ (AMG), vznikla spojením původní Komise pro práci s veřejností (1996)¹⁹ s Pracovní skupinou pro muzejní pedagogiku (2003).²⁰ Jejich sloučením (2004) přichází určitý restart – znovuobnovení a aktivizace komise a sjednocení

¹⁵ Profesní standardy pedagogické komise, působící pod *American Alliance of Museums*, jsou rozpracovány do šesti základních bodů: 1. zacílení na muzejní publikum a komunity; 2. respekt a porozumění vůči diversitě muzejního publika; 3. odbornost v obsahu vzdělávání a metodách muzejní edukace; 4. rozvoj návštěvnického zájmu a podpora principu spolupráce; 5. rozvoj edukace jako klíče k naplňování poslání a cílů muzejní instituce; 6. láska k procesu učení a závazek rozvíjet informovanost a kultivovanost občanů. Viz *Excellence in Practice: Museum Education Principles and Standards* [online]. Washington : American Association of Museums, 2005, s. 10 [cit. 2016-11-30]. Dostupný z [www: <http://www.aam-us.org/docs/default-source/accreditation/committee-on-education.pdf?sfvrsn=0>](http://www.aam-us.org/docs/default-source/accreditation/committee-on-education.pdf?sfvrsn=0).

¹⁶ Např. negativnější vnímání prestiže svého povolání než přináší všeobecné mínění, nerovnoměrné zastoupení mužů a žen na uvedeném pracovním postu, psychická zátěž a stres spjaté s výkonem povolání nebo prolínání některých profesních nároků a pedagogických kompetencí, schopností a dovedností.

¹⁷ Výzkumy muzejních pedagogů v našem prostředí se zaměřují spíše na předmět činnosti a cílové skupiny než na samotný profesní profil muzejních pedagogů. Takto profilovány např. STUHLÍKOVÁ, Alice. *Profese galerijního pedagoga*. Brno : Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy, 2012. Dizertační práce; HRUBIŠOVÁ, Jana. *Syndrom vyhoření u muzejních průvodců a lektorů*. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, 2014. Diplomová práce.

¹⁸ Do roku 2000 nesoucí název Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií.

¹⁹ Za jejím vznikem stála „potřeba některých muzejníků hlouběji poznat zákonitosti práce s návštěvníkem v muzeích a vytvořit i patřičnou teoretickou základnu.“ HOLMAN, Pavel. Historie Odborné komise pro práci s veřejností při AMG. In: *Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií. Deset let činnosti 1990–2000*. Praha : Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií, 2000, s. 76. Svou činnost zahájila s úvodní ambicí zmapování současné situace v oblasti práce s veřejností v muzejnictví, na jehož základě by bylo následně možné specifikovat další prioritní úkoly v oblasti odborné terminologie, odborné literatury, podpory rozvoje muzejně výstavní kritiky, pořádání seminářů, pracovních setkání a konferencí a popularizaci podstaty muzejní činnosti. HOLMAN, Pavel – ZÁRYBNICKÝ, Miloš – FIALOVÁ, Dagmar. Nově ustavená Pracovní skupina pro práci s veřejností se představuje. In: *Věstník Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií*, 1997, č. 3-4, s. 3-4. Později byly cíle komise rozšířeny také o ambici vypracovat zásady odborné kritiky muzejních prezentačních forem, zejména výstav. HOLMAN, Pavel. Zasedání Odborné komise pro práci s veřejností. In: *Věstník Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií*, 1998, č. 3, s. 7.

²⁰ FIALOVÁ, Dagmar. *Výroční zpráva Asociace muzeí a galerií za rok 2003*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2004, s. 11.

obou proudů do společné působnosti pod současným názvem *Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku*.²¹

Komise se za dobu svého působení²² zaměřuje na vytváření informačních kanálů o práci s veřejností, muzejní pedagogice a možnostech financování a vzdělávání v této oblasti v rámci muzejnictví v ČR, vytváření informačních kanálů vůči sféře školství a široké veřejnosti v tuzemském i mezinárodním dosahu a realizaci každoročních seminářů k práci s veřejností a muzejní pedagogice.²³ Od roku 2010 soustředila úsilí a podporu k přípravě kurzu muzejní pedagogiky²⁴ a užší spolupráci s Metodickým centrem muzejní pedagogiky,²⁵ Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy a Ministerstvem kultury.²⁶ V posledních letech usiluje o vnímání muzejní pedagogiky v širším kontextu dalších aspektů komunikace a vztahů mezi muzei a veřejností (tj. muzejní výstavnictví, muzejní marketing a management, oblast profesního vzdělávání a rozvoje lidských zdrojů).²⁷

Speciální pozornost u oborových setkání zaujímají muzejnědidaktická témata,²⁸ vztah teorie a praxe,²⁹ problematika pracovníků v tzv. první linii³⁰ a spolupráce jak napříč muzejními

²¹ FIALOVÁ, Dagmar – MEDŘÍKOVÁ, Petra. *Výroční zpráva Asociace muzeí a galerií za rok 2004*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2005. s. 11-12.

²² Za uplynulých dvacet let její činnosti se na předsednických postech vystřídali Pavel Holman (1996–2004), Michal Stehlík (2004–2008), Přemysl Reibl (2008–2009), Hana Němcová (2009–2013), Kateřina Tomešková (2013–2016) a Jitka Pešková (od 2016).

²³ STEHLÍK, Michal. Ustavující zasedání komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku AMG. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2004, č. 4, s. 5.

²⁴ Tento kurz nakonec vzniká nikoli v rámci AMG, ale zřizuje jej ve formátu ročního kurzu se závěrečnou zkouškou v roce 2012 Metodické centrum muzejní pedagogiky při Moravském zemském muzeu v Brně pod názvem *Základy muzejní pedagogiky*.

²⁵ Dříve působící jako Centrum pro rozvoj muzejní pedagogiky a práce muzeí se zdravotně postiženou mládeží při Moravském zemském muzeu.

²⁶ NĚMCOVÁ, Hana. V Brně se sešla Komise pro muzejní pedagogiku a práci s veřejností. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2010, č. 1, s. 11-12.

²⁷ A to zejména prostřednictvím podpory oborové a mezioborové spolupráce, rozvoje teoretické, metodické, metodologické a aplikační báze oboru v kooperaci s akademickými a metodickými pracovišti, podpory profesního vzdělávání, průběžného mapování vývoje a proměn muzejněpedagogické obce, profesních standardů a trendů v edukační praxi, a podpory profese muzejního pedagoga, její profesionalizace a profesního ukotvení na trhu práce. Viz *Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku* [online]. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky, 2015 [cit. 2016-11-30]. Dostupný z www: <<http://www.cz-museums.cz/web/amg/organy-amg/komise/komise-pro-praci-s-verejnosti-a-muzejni-pedagogiku>>.

²⁸ Zásadní celorepublikové kolokvium *Muzea a vzdělávací systém v České republice* (Brno, 2008) se týkalo tehdy pro muzea velice aktuálního tématu potenciálu rámcových a školních vzdělávacích programů a jejich reflexe při rozvoji spolupráce muzeí se školami. Z kolokvia byl vydán stejnojmenný sborník. Z dalších akcí jmenujme např. téma *Muzejní edukace v přírodovědných expozicích a na industriálních památkách* (Ostrava, 2014) nebo kolokvium *Různé cesty, stejné cíle – Vhodné strategie a účinné metody zpřístupnění muzejního a galerijního obsahu* (Plzeň, 2015).

²⁹ Např. workshop *Praxe teorii, teorie praxi* (Přerov, 2013) viz TOMEŠKOVÁ, Kateřina. Reflexe celostátní odborné akce muzejně pedagogické disciplíny. *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2013, č. 6, s. 10–11.

³⁰ Tj. pracovníků prvního kontaktu s veřejností jako průvodci, pokladní, dozorcí atd. V průběhu roku 2015 proběhly semináře a workshopy *V první linii... Inovativní přístupy v průvodcovské a lektorské činnosti* (Brno; průběh a závěry viz JAGOŠOVÁ, Lucie. Záměry a výstupy kolokvia V první linii... Inovativní přístupy v průvodcovské a lektorské činnosti. In: *Museologica Brunensia*, 2015, roč. 4, č. 1, s. 35-36; JAGOŠOVÁ, Lucie. *V první linii... Inovativní přístupy v průvodcovské a lektorské činnosti. Výstupy kolokvia Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku AMG ČR (metodický materiál)*. Brno : Ústav archeologie a muzeologie FF MU – Oddělení muzeologie a Katedra UNESCO pro muzeologii a světové dědictví, 2015, *V první linii – Spolu a společně* (Jihlava), *Komunikace se zákazníkem aneb co může ovlivnit každý z nás* (Hradec Králové; viz KULHAVÁ, Zdeňka – TOMEŠKOVÁ, Kateřina. V první linii... potřetí. Komunikace se zákazníkem aneb Co může ovlivnit každý z nás. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2015, č. 5, s. 25).

profesemi, tak mezi muzejními pedagogy a obvyklými partnery při muzejní edukaci.³¹ Kontinuálně je využíván prostor pro sdílení poznatků z aktuální praxe a prezentaci edukačních programů a aktivit muzeí, metodických center a univerzitních pracovišť v oblasti muzejní edukace a prezentace.³²

Původní členská základna komise za dobu své existence několikanásobně zvýšila svůj počet až na současných 68 členů.³³ S postupným nárůstem se proto objevují logické tendence na systematické zmapování členské základny a získání obrazu profesního profilu ve sledované odborné činnosti jako odraz aktuálního stavu profesionalizace oboru. Vedle obracení se dovnitř však souběžně komise směřuje k mezinárodní spolupráci, a to prvním krokem k navázání kontaktů se slovenským protějškem – *Odbornou komisiou pre výchovu a vzdelávanie v múzeách pri Zväzu múzeí na Slovensku*,³⁴ s dalším rozvojem vazeb na lokální úrovni i do širších vazeb mezinárodních.

2. E-dotazníková sonda do členské základny Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku

Na sklonku roku 2015 realizovaná revize členské základny komise mezi svými členy současně iniciovala provedení e-dotazníkového šetření, které by aktuálně ověřilo aktuální charakteristiky profesionálů v oblasti muzejní pedagogiky. To skrze výzkumný vzorek 68 osob zapojených do činnosti komise začínilo na získání prvotních dílčích dat o kvalifikačním profilu (jejich vzdělání, kvalifikaci, oborové/tematické specializaci a délce praxe) osob profesně spjatých s muzejní pedagogikou. Data tohoto charakteru zatím v českém prostředí dosud nebyla publikována a koncipovaná e-dotazníková sonda tak směřuje k získání základních dat, která mohou být následně dále rozvíjena a plošněji ověřována.

Cílem této dílčí sondy, s validitou ke členské základně komise, bylo přispět k získání základních profesiografických kontur muzejního pedagoga. Ty by za konfrontace s dosavadním vnímáním profese a za podpory dalších výsledků mohly přispět ke vnímání muzejních pedagogů jako expertních pracovníků ve svém oboru a prospět při snahách o postupné prosazování plnohodnotného systémové uznání profese muzejního pedagoga.

2.1 Design výzkumné sondy

Výzkumná sonda začínila na zjištění základní charakteristiky muzejněpedagogických pracovníků podle jejich vzdělání, profesní specializace a praxe v oboru. Muzejněpedagogické pracovníky chápeme pro účely této sondy v nejširším pojetí, zastřešujícím různé stupně

³¹ Např. seminář *Škola a muzeum – místa edukačně podnětného setkávání* (Litomyšl, 2016; viz KRÁLOVÁ, Jitka – KMOŠKOVÁ, Renata. Muzejní pedagogové a učitelé... Spolu a společně. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2016, č. 2, s. 30) nebo kolokvium *Jak pracuje tým. Prezentací a edukační aktivity muzeí jako důvod spolupráce napříč muzejními profesemi* (Přerov, 2016; ve spolupráci s Komisí pro muzejní management AMG; viz TOMEŠKOVÁ, Kateřina. Jak pracuje tým aneb Ohlédnutí za přerovským kolokviem. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2016, č. 4, s. 27). Z akce byl vydán sborník TOMEŠKOVÁ, Kateřina a kol. (ed.). *Jak pracuje tým. Prezentací a edukační aktivity muzeí jako důvod spolupráce napříč muzejními profesemi. Sborník z kolokvia Přerov 2016*. Brno : Moravské zemské muzeum, 2016.

³² Viz např. NĚMCOVÁ, Hana – KYSELO, Alena Anna. Seminář muzejních pedagogů v Jičíně. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2013, č. 1, s. 15–16.

³³ Podle údajů z jara 2016 čítala členská základna podle výroční zprávy 62 osob (zástupců institucionálních členů) a 6 individuálních členů. *Výroční zpráva Asociace muzeí a galerií ČR za rok 2015*. [Praha]: [Asociace muzeí a galerií České republiky], [2016].

³⁴ *Odborná komisia pre výchovu a vzdelávanie v múzeách* [online]. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2016 [cit. 2016-11-30]. Dostupný z [www: <http://okvav.zms.sk/>](http://okvav.zms.sk/).

muzejněpedagogické odbornosti (tj. včetně lektorského a průvodcovského působení), různou mírou zastoupení muzejní pedagogiky v profesním působení respondentů (tj. jak samostatně, tak kumulované pracovní pozice). Naopak na věk a pracovní právní vazby respondentů k zaměstnavateli (kupř. výše úvazku) nebyl brán zřetel.

Při sběru dat a následném vyhodnocování musely autorky výzkumu počítat s určitými limity takto koncipovaného výzkumu. Tím byl již samotný vzorek, který je zobecnitelný na zkoumanou komisi a generalizaci dat by umožnilo až jeho plošné ověření na široké obci muzejních pedagogů, s rovnoměrnějším zastoupením respondentů podle jednotlivých regionů České republiky. Další riziko představuje vztah respondentů k autorkám výzkumu jako členkám zkoumané komunity a současně respondentkám realizovaného výzkumu, a to zejm. v možných dopadech na ovlivnění odpovědí respondentů a interpretace dat. Naopak přínosy takto koncipovaného výzkumu představují dobrou orientaci v problematice a porozumění zkoumané komunitě, možnost efektivněji motivovat k zapojení do výzkumu a získat vysoké procentuální zastoupení respondentů z osloveného souboru.

Sběr dat proběhl prostřednictvím e-dotazníku,³⁵ na základě výzvy k účasti motivačním dopisem na e-mailové adresy členů komise. Pro získání maximálního vzorku, odpovídajícího rozsahu základního souboru, proběhl ve dvou kolech, 18. 11.–11. 12. 2015 a poté 22. 2.–16. 3. 2016 a zapojila se do něj stávající členská základna komise k termínu konání, tj. kompletní členská základna komise čítající celkem 68 respondentů (62 žen a 6 mužů). Výzkumné šetření sledovalo sedm klíčových položek: instituce působení respondenta, pracovní pozice, délka praxe v oboru, vzdělání/kvalifikace, specializace respondenta, absolvování kurzů dalšího vzdělávání a (pouze pro interní potřeby komise) zájem o zapojení do práce komise. Vyhodnocování dat probíhalo od června 2016. Konkrétní výsledky šetření ukazuje následující část textu.

2.2 Shrnutí výsledků výzkumné sondy

Pro přehlednou prezentaci výzkumných zjištění data interpretujeme třemi vhledy, a to do oblasti kvalifikace respondentů, profesního působení a jejich praxe a specializace. U jednotlivých položek uvádíme počty výskytu odpovědí.³⁶

2.2.1 Vzdělání/kvalifikace a další vzdělávání

Jedna z oblastí, na kterou se dotazníková sonda soustředila, bylo zjištění dosaženého vzdělání respondentů a jejich studiem získaná odborná kvalifikace. Doplnující informace zjišťovala také využívání forem dalšího vzdělání. Členská základna komise uváděla ve velké většině dosažené vysokoškolské vzdělání magisterské (46) nebo inženýrské (1). Bakalářského vzdělání (7) dosáhl srovnatelný počet respondentů jako těch, kteří již disponují dosaženým vzděláním doktorským (8). Ostatní respondenti dosáhli vyššího odborného (1) nebo středoškolského (5) vzdělání. Respondenti absolvovali studijní obory zastřešující:

a) *muzea, oblast umění, památek a cestovního ruchu a kulturu obecně*: jde o obory muzeologie/muzejnictví, výtvarné umění, dějiny umění, divadelní umění, estetika a teorie kultury, umělecký oděvní průmysl, sdružená uměnovědná studia, péče o kulturní dědictví, kulturně historická regionalistika, management cestovního ruchu, management v kultuře

³⁵ Vyplnění e-dotazníku bylo z důvodu usnadnění sběru i následného vyhodnocování dat realizováno prostřednictvím portálu google (google forms).

³⁶ Procentuální výskytů zařazujeme vzhledem k omezené vypovídací schopnosti pouze do závěrů.

b) *pedagogické obory*: pedagogika, učitelství na 1. a 2. stupni základních a středních škol (český jazyk, výtvarná výchova, dějepis, ruský jazyk, biologie, zeměpis), předškolní pedagogika, speciální pedagogika, sociální pedagogika, pedagogika volného času, specializace v pedagogice, křesťanská výchova, přímo muzejní pedagogika

c) *obory v muzeu zastoupené*: archeologie, historie, dějiny umění, etnografie/etnologie, geologie, pomocné vědy historické, biologie, ekologie

d) *další obory*: filologické obory (německý jazyk)

Kurzy dalšího vzdělávání potvrzuje 35 respondentů, další vzdělání naopak neabsolvovalo 33 osob.

2.2.2 Charakteristika působišť a vykonávané pracovní pozice

Dotazníková sonda se zaměřila na ověření instituce, v níž respondenti působí, a na jaké pracovní pozici. Související otázky směřovaly na zjišťování podrobností o stále velmi typických kumulativních pracovních pozicích respondentů. Podle výsledků dotazníkové sondy převážná většina respondentů působí v muzeích (52).³⁷ V členské základně jsou zastoupeni také pracovníci univerzit (4) nebo galerií (2), po jedné odpovědi jsou jako domovské instituce respondentů uváděny památník, kulturní centrum, Národní památkový ústav, knihovna.

Respondenti u svého zaměstnavatele zastávají širokou škálu pracovních pozic pod různorodým označením. Nejčastěji svou edukační činnost v muzeu jako samostatnou pracovní pozici označili respondenti pod zavedeným pojmenováním muzejní pedagog (9) nebo jinými alternativami jako je pedagog volného času (6), lektor (3), kurátor styku s veřejností (1), specialista na práci s veřejností (2), průvodce (1). Jinou rovinou muzejněpedagogické či metodické odbornosti, zastoupené ve zkoumaném vzorku, jsou pozice vysokoškolský pedagog (4), vedoucí metodických center (2) a externí metodik (1). Vzorek zahrnuje také ministerského radu (1) nebo pracovníka „na volné noze“ (1). Z dalších samostatných pracovních pozic jsou zastoupeni ředitelé či vedoucí (6), odborní pracovníci (4), kurátoři (2), vedoucí správy sbírek (1), projektový pracovník (1).

Velmi zajímavý a škálu terminologického označení pro nejrůznější pedagogickou (a marketingovou) práci s muzejním publikem rozkrývající je pohled na velmi častou kumulaci pracovních funkcí (ukázala se ve 23 případech). Z hlediska tzv. pracovníků v první linii najdeme např. kumulace funkce kulturně výchovného pracovníka s průvodcovskou činností (1) či lektora, který je současně programovým pracovníkem a vedoucím oddělení (1) anebo v praxi poměrně klasickou práci na postu průvodce/pokladní (1). Podíváme-li se na kumulaci funkcí muzejněpedagogických s některými dalšími, či specifickými, pak práce muzejního pedagoga v rámci pracovního úvazku respondentů variuje s činnostmi lektor/průvodce (3), programový pracovník/produkční/public relations (5),³⁸ výtvarník nebo výstavář (3), správce či kurátor (2). V některých případech i zdánlivá nekumulovaná pozice v sobě kumulaci „neoficiálně“

³⁷ Vedle zástupců institucionálních členů (60) jsou mezi respondenty také „individuální členové“ komise (8). Jde o členy komise, kteří byli k získání individuálního členství motivováni např. skutečností, že jejich zaměstnavatel není členskou institucí Asociace muzeí a galerií ČR – např. jde o pracovníky školských zařízení, akademických pracovníků, anebo o osoby samostatně výdělečně činné, kteří nejsou vázáni na muzejní či jinou instituci hlavním pracovním poměrem.

³⁸ Najdeme také další kombinace muzejní pedagogiky a public relations, kde třetím odborným směrem je současný výkon práce grafika či knihovníka, programového pracovníka, produkčního, vedoucího oddělení.

nese – např. u kurátorů je třeba si uvědomit, že mohou mít na starosti edukaci, chápanou zaměstnavatelem jako běžnou a nedílnou součást jejich kurátorské práce.³⁹

2.2.3 Délka praxe a odborná specializace

Délku své praxe v daném oboru či oblasti činnosti respondenti uvádějí nejčastěji do 5 let na dané pracovní specializaci (30). Dále jsou výsledky vyrovnané ve dvou kategoriích – mezi 5–10 lety praxe (15) a nad 15 let (14). O něco menší zastoupení vykazuje praxe mezi 10–15 lety (9). Můžeme tedy říci, že zkoumaný vzorek je zastoupen jak služebně mladšími, tak i dlouholetými pracovníky na vybraných pozicích.

Sledovaný vzorek vykazuje velmi široký oborový záběr, týkající se muzejní pedagogiky a práce s širokou veřejností. Až na velmi malý počet respondentů bez specializace (5) uvádějí jednu či více specializací. Vzhledem k co největší přehlednosti získaných dat můžeme specializaci respondentů kategorizovat prostřednictvím identifikování společných znaků do následujících kategorií:

a) *podle cílové skupiny*: nejvíce respondentů v této kategorii uvádí zaměření na školní skupiny – mateřské, základní nebo střední školy (14) nebo děti – děti obecně anebo také příměstské tábory nebo rodiny s dětmi (7). Obdobně zastoupenou je u respondentů specializace na návštěvníky se speciálními vzdělávacími potřebami (7) a koncentrace na profesi muzejního pedagoga a další profesní vzdělávání (8). Dále se objevuje zaměření na seniory (2), dobrovolníky (2) a práci s veřejností obecně (4).⁴⁰

b) *podle typu instituce/expozice/oboru*: s rovnoměrným zastoupením se v odpovědích objevovaly muzea umění/galerie (2), památkové objekty a památková péče (2), lidová kultura (1), přírodovědné obory (1), archeologická expozice (1).

c) *podle tématu/odborného zaměření*: jako nejčastější odborné/tematické zaměření respondenti uváděli regionální dějiny (8), problematiku public relations, propagace, marketingu či managementu (3) a dějiny kultury (2). Po jedné odpovědi byly zastoupeny správa sbírkového fondu, příprava metodik, dějiny vzdělávání, muzeum a komunitní život, historie stolování a životního stylu, Velká Morava, textil, keramika, lázeňství.

d) *podle specializace v muzejní didaktice*: široké spektrum odpovědí naznačuje individuální profilace muzejních pedagogů a varietu jejich edukačního působení v praxi. Vedle obecného zaměření na muzejněpedagogickou didaktiku (1), strategické plánování vzdělávací činnosti muzea (1) a interaktivitu (1) specifikují respondenti svou profilaci na dramatickou výchovu (2), didaktickou hru (1), zážitkovou pedagogiku (2), výchovu uměním (2), kritické myšlení (1), interkulturní vzdělávání (1), výchovu k toleranci (1), roli muzeí v sociální prevenci (2), neformální vzdělávání (1), tvorbu pracovních listů a lektorskou činnost (2), sbírky ve výuce (1), přípravu vzdělávacích programů na klíč (1), digitální obsah (1) a přiblížení literatury prostřednictvím loutek (1).

e) *podle subdisciplín muzejní pedagogiky*: logicky vzhledem k velkému zastoupení edukačních pracovníků v muzejních institucích v členské základně komise nejvíce respondentů se specializuje

³⁹ Vedle kumulace funkcí kurátora, produkčního a programově kulturního pracovníka (1) tak u těchto fakticky či jen zdánlivě nepedagogických pracovních pozic najdeme kumulativnost kurátorské práce s prací botanika (1), historika a knihovníka (1), etnografa a současně vedoucího pracovníka (1) anebo historika, který je současně správcem deponitáře (1). Zapojení v oblasti edukace či public relations není neslučitelné ani s oficiálně vymezenými posty vedoucí/výtvarník/aranžér (1) či výzkumný vývojový pracovník/projektový manažer (1).

⁴⁰ Respondenti uvádějí zacílení na veřejnost bez její bližší specifikace (nebo formulaci „běžný návštěvník“) či kulturní akce pro veřejnost.

právě na oblast muzejní didaktiky (20). Dále se v odpovědích vyskytuje metodologie muzejní pedagogiky (2), muzejní psychologie (2) a inkluzivní muzejní pedagogika (3).⁴¹

Závěry

Muzejní pedagog představuje v praxi českých muzeí stále relativně mladou pracovní pozici, která vedle samostatného působení jedince či dokonce oddělení (povětšinou pouze u velkých institucí), funguje stále značnou měrou formou až vysoce kumulovaných pracovních činností. V řadě muzeí se na jeho zavedení stále čeká a činnost muzejních pedagogů tak prozatím suplují jiné pracovní pozice v muzeu. Vzhledem k rozsahu odborných teoretických a empirických zdrojů k profesi muzejního pedagoga je možné se seznámit s charakteristikou pracovní náplně a požadovaných kompetencí; samotné plošné a komplexnější empirické zmapování profesiografie muzejních pedagogů v českých muzeích však dosud chybí.

Rozvoji oboru muzejní pedagogika i profese muzejního pedagoga napomáhá vedle individualizované muzejní praxe jednotlivých institucí mj. také existence profesních sdružení v oboru, k nimž patří také Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku při Asociaci muzeí a galerií České republiky. Komisi se za dobu její existence podařilo vstoupit do teorie i praxe muzejní pedagogiky, postupně aktivizovat členskou základnu k pravidelným profesním setkáním a diskusím a přispívat k rozvoji oboru i profese. O samotných muzejněpedagogických pracovnících však dosud bylo publikováno minimum informací. Součástí aktivit komise jako jednoho ze zastřešujících subjektů sdružujících muzejní pedagogy v ČR, proběhl na přelomu 2015/2016 prostřednictvím e-dotazníku sběr dosud neshromážděvaných dat o jejich členech, ve snaze přispět k dílčí reflexi profesního obrazu muzejních pedagogů. Byť získaná data nejsou obrazem celé muzejněpedagogické obce v České republice (a není ani známo, jakou část celku zkoumaný vzorek tvoří), odráží sonda určitá podstatná zjištění, a to zejména při jejich konfrontaci s postupně konstruovaným obrazem muzejního pedagoga ve stále nejasných konturách. Pohledem nezainteresované odborné veřejnosti či obrácením se k neaktualizovaným zdrojům může být muzejní pedagog ve spojitosti s vnímanou „novostí“ této pozice zkráceně chápán jako začínající elév s nedostatečným vzděláním, neadekvátní odbornou profilací a krátkou profesní historií. Tato stále částečně opakovaná konstatování rozporují již výsledky realizované výzkumné sondy na plně saturovaném vzorku 68 respondentů-členů Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku: respondenti profilovaní na muzejní edukaci jsou z převážné většiny (91 %) vysokoškolsky vzdělaní odborníci v některém z oborů orientovaných na kulturní instituce, muzea a umění, případně pedagogickým vzděláním anebo disponují kvalifikací v některém z oborů v muzeu zastoupeném. Přibližně polovina (51,4 %) uvádí také absolvování kurzů dalšího vzdělávání. V muzeu pracuje celých 76,4 % z nich, ostatní se uplatňují v dalších kulturních a paměťových institucích, univerzitách, školských zařízeních či jako osoby samostatně výdělečně činné. Z hlediska pracovní náplně celých 38 % respondentů vykonává až vysoce kumulovanou práci (např. v rámci svého úvazku pracuje jako průvodce, pokladník, kurátor, produkční a programově kulturní pracovník). Z výsledků je patrná široká škála označení muzejněpedagogické práce – pouhých 13 % uvádí jako označení své práce samostatný post „muzejní pedagog“, jako „pedagog volného času“ je pojmenována pozice 8,8 % respondentů a označení „lektor“ uvádí 4,4 %. Ostatní členové komise pak pracují v nejrůznějších kumulacích, převážně s obsažením práce muzejního pedagoga či lektora. Že se nejedná plošně o začátečníky v oboru, ukazuje délka jejich praxe. Vedle 44 %, kteří se v oboru pohybují max. 5 let, již 20 %

⁴¹ Konkrétně se specializací na práci s neslyšícími a sociálně znevýhodněnými návštěvníky.

má praxi mezi 5–10 lety a celková třetina členů komise dokonce vykazuje více než desetiletou praxi (z toho 20,5 % má dokonce praxi více než 15 let). Dotázaní respondenti specifikují také svou oborovou specializaci, kterou ve své práci s muzejním publikem mohou zúročit. Častější frekvence výskytu se objevuje v profilaci na regionální dějiny, práci se školami a návštěvníky se speciálními vzdělávacími potřebami a také výtvarně edukační programy.

Počet jedinců spojených svou profesí s muzejní pedagogikou a jejich podrobnější profesní profil zatím není v České republice uspokojivě zmapován. Závěry, které realizovaná sonda přinesla, mohou motivovat k dalšímu kvantitativnímu i kvalitativnímu zmapování problematiky a dalším diskusím nad expertností muzejněpedagogických pracovníků. Mohou také prospět v procesu postupného schvalování ukotvení této profese v pracovních předpisech i samotné muzejní praxi.

Seznam pramenů a literatury (References)

- Excellence in Practice: Museum Education Principles and Standards* [online]. Washington: American Association of Museums, 2005, p. 10 [cit. 2016-11-30]. Dostupný z [www: <http://www.aam-us.org/docs/default-source/accreditation/committee-on-education.pdf?sfvrsn=0>](http://www.aam-us.org/docs/default-source/accreditation/committee-on-education.pdf?sfvrsn=0).
- FIALOVÁ, Dagmar. (2004). *Výroční zpráva Asociace muzeí a galerií za rok 2003*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky. ISBN 80-86611-08-6.
- FIALOVÁ, Dagmar – MEDŘÍKOVÁ, Petra. (2005). *Výroční zpráva Asociace muzeí a galerií za rok 2004*. Praha : Asociace muzeí a galerií České republiky. ISBN 80-86611-14-0.
- HOLMAN, Pavel. (2000). Historie Odborné komise pro práci s veřejností při AMG. In *Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií. Deset let činnosti 1990–2000*. Praha : Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií, p. 76.
- HOLMAN, Pavel. (1998). Zasedání Odborné komise pro práci s veřejností. In: *Věstník Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií*, No. 3, p. 7.
- HOLMAN, Pavel – ZÁRYBNICKÝ, Miloš – FIALOVÁ, Dagmar. (1997). Nově ustavená Pracovní skupina pro práci s veřejností se představuje. In: *Věstník Asociace českých a moravskoslezských muzeí a galerií*, No. 3-4, pp. 3-4.
- HRUBIŠOVÁ, Jana. (2014). *Syndrom vyhoření u muzejních průvodců a lektorů*. Brno : Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, Ústav archeologie a muzeologie, Diplomová práce.
- JAGOŠOVÁ, Lucie. (2015). Muzejní pedagog jako (semi)profese. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 3, no. 2, pp. 39-58. ISSN 1339-2204.
- JAGOŠOVÁ, Lucie. (2005). *V první linii... Inovativní přístupy v průvodcovské a lektorské činnosti. Výstupy kolokvia Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku AMG ČR (metodický materiál)*. Brno : Ústav archeologie a muzeologie FF MU – Oddělení muzeologie a Katedra UNESCO pro muzeologii a světové dědictví.
- JAGOŠOVÁ, Lucie. (2015). Záměry a výstupy kolokvia V první linii... Inovativní přístupy v průvodcovské a lektorské činnosti. In: *Museologica Brunensia*, vol. 4, No. 1, pp. 35-36. ISSN 1805-4722.
- JAGOŠOVÁ, Lucie – MRÁZOVÁ, Lenka. (2015). Tradition of museum pedagogy and the role of Brno museology on its development. In: *Museologica Brunensia*, vol. 4, No. 2, pp. 56-64.

- JAGOŠOVÁ, Lucie – KIRSCH, Otakar a kol. (2016). *Muzejní profese a veřejnost 1. Nástin historie a současnosti vzájemných vztahů muzeí a jejich publika* [online]. Brno : Masarykova univerzita [cit. 2017-02-06]. Dostupný z www: <http://www.phil.muni.cz/plonedata/waom/knihy_oddeleni/muzejni_profese_a_veřejnost.pdf>. ISBN 978-80-210-8432-2.
- JAGOŠOVÁ, Lucie – JŮVA, Vladimír – MRÁZOVÁ, Lenka. (2010). *Muzejní pedagogika. Metodologické a didaktické aspekty muzejní edukace*. Brno : Paido. Kultura a edukace, vol. 1. ISBN 978-80-7315-207-9.
- Komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku [online]. Praha: Asociace muzeí a galerií České republiky, 2015 [cit. 2016-11-30]. Dostupný z www: <<http://www.cz-museums.cz/web/amg/organy-amg/komise/komise-pro-praci-s-verejnosti-a-muzejni-pedagogiku>>.
- KRÁLOVÁ, Jitka – KMOŠKOVÁ, Renata. (2016). Muzejní pedagogové a učitelé... Spolu a společně. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, No. 2, p. 30.
- KULHAVÁ, Zdeňka – TOMEŠKOVÁ, Kateřina. (2015). V první linii... potřetí. Komunikace se zákazníkem aneb Co může ovlivnit každý z nás. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, No. 5, p. 25.
- Muzejní edukátor. In: *Národní soustava kvalifikací* [online]. [cit. 2017-07-08]. Dostupný z www: <<https://www.narodnikvalifikace.cz/kvalifikace-1123/kvalifikacni-standard>>.
- Muzejní edukátor. In: *Národní soustava povolání* [online]. Praha : Ministerstvo práce a sociálních věcí [cit. 2016-12-04]. Dostupný z www: <http://katalog.nsp.cz/karta_p.aspx?id_jp=102314>.
- NĚMCOVÁ, Hana. (2010). V Brně se sešla Komise pro muzejní pedagogiku a práci s veřejností. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, No. 1, pp. 11-12.
- NĚMCOVÁ, Hana – KYSELO, Alena Anna. (2013). Seminář muzejních pedagogů v Jičíně. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, No. 1, pp. 15-16.
- Odborná komisia pre výchovu a vzdelávanie v múzeách [online]. Banská Bystrica: Zväz múzeí na Slovensku, 2016 [cit. 2016-11-30]. Dostupný z www: <<http://okvav.zms.sk/>>.
- PARKER, Harry S. III. (1972). The training of museum educators. In *The museum in the service of man: today and tomorrow: The museum's educational and cultural role/ Le musée au service des hommes aujourd'hui et demain: Le rôle éducatif et culturel de musée*. Paris : International Council of Museums, pp. 169-170.
- STEHLÍK, Michal. (2004). Ustavující zasedání komise pro práci s veřejností a muzejní pedagogiku AMG. *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, No. 4, p. 5.
- STUHLÍKOVÁ, Alice. (2012). *Profese galerijního pedagoga*. Brno : Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra výtvarné výchovy. Dizertační práce.
- TALBOYS, Graeme K. (2000). *Museum Educator's Handbook*. Aldershot, Brookfield : Gower. ISBN 0-556-08173-3.
- TOMEŠKOVÁ, Kateřina. (2016). Jak pracuje tým aneb Ohlédnutí za přerovským kolokviem. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, No. 4, p. 27.
- TOMEŠKOVÁ, Kateřina. (2013). Reflexe celostátní odborné akce muzejně pedagogické disciplíny. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, No. 6, pp. 10-11.
- TOMEŠKOVÁ, Kateřina a kol. (ed.). (2016). *Jak pracuje tým. Prezentční a edukační aktivity muzeí jako důvod spolupráce napříč muzejními profesemi. Sborník z kolokvia Přerov 2016*. Brno : Moravské zemské muzeum. ISBN 978-80-7028-474-2.
- TRAN, Lynn Uyen – KING, Heather. (2007). The Professionalization of Museum Educators: The Case in Science Museums. In: *Museum Management and Curatorship*, No. 2, pp. 138-143. ISSN 0964-7775.

Usnesení XI. Sněmu Asociace muzeí a galerií České republiky, z. s. konaného ve dnech 4.–5. listopadu 2015 v Plzni v Konferenčním a společenském centru Secese. In: *Věstník Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2015, No. 6, pp. 4-6.
Výroční zpráva Asociace muzeí a galerií ČR za rok 2015. [Praha]: [Asociace muzeí a galerií České republiky], [2016].

Jozef Ernyey. Život a dielo

Dalibor Uhlár

Mgr. Dalibor Uhlár
Radio and Television of Slovakia (RTVS)
Mýtna 1. P. O. Box 55
817 55 Bratislava
Slovakia
e-mail: uhlar@rtvs.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:155-167

Jozef Ernyey. Life and work

This paper deals with the life, family background, career and publishing of historian and museologist Jozef Ernyey. Its objective is to point out to ethnographical, historical and museal research areas he dedicated himself to. Jozef Ernyey's name is not quite unknown in Slovakia, however much more attention is paid to him in Hungary. Individual areas Ernyey devoted himself to like history, ethnography or botanic are predominantly associated with Slovak contemporary art. He did not write his works in Slovak, despite the fact that Slovak language was not foreign to him. He documented and collected ethnographic material in the field of „kuruc songs“ and folk dramatic plays of German population in Slovakia. His historic works dealt with multiple areas. History of pharmacy, history of castles, book culture and he reviewed Czech, Polish and Serbian authors and historians on pages of Hungarian periodicals. Jozef Ernyey's name is associated with Hungarian National Museum, The Museum of Natural Sciences in Budapest, where he lived through a substantial part of his creative life. After the World War I he remained loyal to „Hungarian scientific ideology“ what proved in his later publication activities, Despite this he never forgot his „Slovak – upland origin“.

Key words: Jozef Ernyey, pharmacist, historian, ethnographer, slavacist, botanist, museologist. Hungary, Slovakia

Zosumarizovať celý, prípadne len istý úsek života nevšedného lekárnik Jozefa Ernyeya, nie je jednoduché. Bol farmaceutom, historikom, etnografom, botanikom, numizmatikom, slavistom a tu hneď na úvod sa priam natíska pridať k jeho menu prívlastok „polyhistor“. Jeho život bol neodmysliteľne spätý so „starou uhorskou monarchiou“, ale aj s povojnovým usporiadaním nových vlastní oboch národov, avšak už na rozdielnych brehoch Dunaja. Napriek tomu, že prevažnú časť života prežil v Budapešti, vo svojich výskumných prácach nezabúdala na svoje „horniacke slovenské“ korene. Rodné prostredie hornej Nitry, príroda, vzdelanie, bádateľské aktivity a, samozrejme, jazyková znalosť, zohrali v jeho živote dôležité miesto. Hovoril po slovensky, nemecky, maďarsky, latinsky, rusky, rumunsky a srbsky. Kto bol, čím sa zoberal, o čom písal, a prečo by sme si jeho dielo mali viac všimnúť aj na Slovensku? Nepochybne je ťažko odpovedať na všetky otázky, pretože Jozefovi Ernyeyovi sa vedecká publicistika v slovenskom jazyku obsiahlejšie nevenovala.

O osobe Jozefa Ernyeya sa v slovenskej odbornej literatúre pre potreby poznania a bádania jeho životného diela v oblasti etnografie, histórie, múzejníctva, dejín farmácie a ďalších vedných disciplín objavujú často nejasné, neúplné, až zavádzajúce informácie. V *Biografickom lexikóne múzejníctva a zberateľstva na Slovensku*¹ z roku 2004 je síce správny rok Ernyeyovho narodenia,

¹ *Múzejníctvo a zberateľstvo na Slovensku. Biografický slovník. Zväzok I.* Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 2004, s. 19.

ale nie mesiac a deň. Staršia maďarská literatúra, ako *Révaiho lexikón*² z roku 1912, uvádza ako dátum jeho narodenia 21. september 1874. Anton Bartúnek v monografii *Osobnosti slovenského lekárníctva*³ z roku 2001 správne uvádza rok, miesto i deň narodenia Jozefa Ernyeya. Eged Rudnay, súčasník Jozefa Ernyeya, vo svojom trojzväzkovom diele *Attila Trilogia*⁴ 1964 spomína rok jeho narodenia 1876. Dôkladnejšie sa výskumu osobnosti Jozefa Ernyeya venovali autori kolektívnej monografie vydané Maďarskou akadémiou vied pod vedením Lászlóa V. Molnára o jeho živote a diele, ktorá vznikla ako spoločný výsledok viacerých maďarských historických a kultúrnych inštitúcií s názvom *Ernyey József életműve*⁵ (*Celoživotné dielo Jozefa Ernyeyho*) z roku 2008.

Rodinné zázemie a študentské roky

O osobe Jozefa Ernyeya sa v slovenskej odbornej literatúre pre potreby poznania a bádania jeho životného diela v oblasti etnografie, histórie, múzejníctva, dejín farmácie a ďalších vedných disciplín objavujú často nejasné, neúplné, až zavádzajúce informácie. Jozef Ernyey sa narodil 21. septembra 1869 v Dvorníkoch (dnes súčasť obce Nitrica v okrese Prievidza). Jeho otec Jozef bol hlavným lesníkom a poľovníkom revíru v okolí Nitry – v Dražovciach.⁶ V historickej dokumentácii, respektíve v archívnej zbierke maďarského múzea *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum* je uložená „modliaca kniha“ matky Jozefa Ernyeya – Johany, rodenej Ludvigovej, ktorá si na prvej strane zaznamenávala dni a roky narodenia svojich detí.⁷ V rodnej matrike vedenej v Horných Vestenicich, kam obec Nitrica patrila, je rovnaký záznam narodenia Jozefa Ernyeya ako v spomínanej modlitebnej knihe: narodený 21. september 1869 ako „*Josephus Joannes*“ v Nitrici – miestnej časti Zábava.⁸ Pokrstený bol o deň neskôr a jeho krstnými rodičmi boli Karol a Anna Ludvigovci.⁹ Jozef bol najstarším synom a mal dovedna deväť súrodencov.¹⁰ Rodina žila v „nitrickej hájovni“. Matka Johana Ludvigová pochádzala z učiteľskej rodiny. Pôvod rodu Ernyey sa datuje do začiatku 14. storočia. Rodina mala šľachtický pôvod. Na štíte ich rodinného erbu sa nachádza lev s korunou, ktorý drží meč a rovnaký motív je aj na helme. Erne – Ernei – Ernyey, tieto rôzne varianty ich mena v preklade znamenajú: „*rozumný, mierumilovný*“.¹¹

Základné vzdelanie získal v neďalekej obci Dolné Vestenice a ako desaťročný sa stal študentom piaristického gymnázia v Prievidzi. U piaristov absolvoval šesťročné štúdium

² *Révai nagy lexikona*. Budapest : Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság, 1911 – 1935, 20 + 1 kötet, s. 664.

³ BARTÚNEK, Anton. *Dejiny slovenského lekárníctva I*. Prešov : Polygraf Print, 2012, s. 398.

⁴ RUDNAY, Eged. *Attila Trilogia. Igazságok ferdítések Honfoglalás I*. Bruxelles, 1964, s. 3.

⁵ MOLNÁR, László V. et al.: *Ernyey József életműve*. Budapest : MTA, 2008, s. 368.

⁶ HEGEDŰS, Lajos. *Ernyey József*, Rkp., 32 s., v rukopise. s. 3-4. online <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/08/Ernyey-J%C3%B3zsef.pdf> [prevzaté 17. 11. 2016].

⁷ *Semmelweis Orvostörténeti Múzeum Könyvtár és Levéltár (ďalej SOMKL) Történeti Dokumentáció (ďalej TD) XI/2-E 87.1231.1*

⁸ Miestna časť patriaca v súčasnosti k obci Nitrica v prievidzskom okrese.

⁹ Rodná matrika rímskokatolíckej cirkvi. Horné Vestenice 31. 1. 1843 – 28. 12. 1886. Online: <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BRB-PWK?i=79&wc=9PQS-2NL%3A107654301%2C112584601%2C154022501%2C950204301&cc=1554443> [prevzaté 17. 11. 2016].

¹⁰ V Múzeu dejín farmácie patriace k Semmelweisovmu múzeu, knižnici a archívu dejín medicíny sa v rukopise od L. Hegedúsa zachovala početná fotografická dokumentácia zo života Jozefa Ernyeya. Na rodinnej fotografii je Jozef Ernyey s rodičmi a všetkými súrodencami: Jankou, Karolom, Františkom, Annou, Hermínou, Vojtechom, Rudolfom, Matildou a Jánom. Pozri SOMKL, TD 519-76.

¹¹ SZLUHA, Márton. *Nyitra vármegye nemes családjai. I. kötet*. Budapest : Heraldika kiadó, 2003. s. 357.

v rokoch 1881 – 1887.¹² Začiatky svojej kariéry Ernyey opísal v článku publikovanom v roku 1937. V rodnom dome v Nitrici spoznal Jána Csippéka, farmaceuta z Topoľčian, ktorý tam vlastnil lekárňu.¹³ Práve Csippék nabádal Ernyeya, aby sa začal venovať dejinám farmácie.¹⁴ Kariéra a praktikantské začiatky Ernyeya v oblasti farmácie sa podľa starších prameňov a štúdie Jánosa Halmaiho začali v sedmohradskom Temešvári.¹⁵ V rokoch 1890 – 1891 pracoval v Lekárni svätej Trojice Mikuláša Királya v Hurbanove. V Kremnici bol v rokoch 1897 – 1900 spolumatiteľom a lekárnikom lekárne Ľudovíta Gazdika s názvom Lekárňu Ježiša Krista spasiteľa.¹⁶ V tom čase začal Jozef Ernyey publikovať prvé články a výskumy z oblasti dejín lekárnictva na území Slovenska.¹⁷

Maďarská akadémia vied vydala v roku 2014 kolektívne dielo *Ernyey József (1869 – 1945)*,¹⁸ v ktorom je spracovaná Ernyeyova bibliografia. Dielo zachytáva jeho publikované práce, autorské monografie i štúdie, ktoré ostali v rukopise. Podľa tejto vypracovanej bibliografie publikoval Jozef Ernyey prvý článok s názvom *O starej botanike* v roku 1896.¹⁹ Vďaka údajom a faktom z tohto roku môžeme predpokladať, že koncom 19. storočia sa Jozef Ernyey začal postupne prostredníctvom písaných článkov uplatňovať v bádateľskej oblasti, ktorú následne rozvíjal ďalej.

Farmaceut, publicista, zberateľ

O vedu, literatúru a históriu sa Jozef Ernyey zaujímal už od mladosti. V rokoch 1897 – 1908 písal pre farmaceutické časopisy *Gyógyszerészi Hetilapnák* (Farmaceutický týždenník) a *Gyógyszerészi Értesítőnek* (Farmaceutický vestník). Popritom prispieval do časopisov *Etnographia – Néprajzi Értesítő* (Etnografia – Etnografický vestník), *Századok* (Storočie) a bol aj vojenským spravodajcom počas 1. svetovej vojny v Belehrade. Tam utrpel zranenie ľavého členka, ktoré mu neskôr spôsobilo aj ďalšie zdravotné problémy.²⁰ Spomedzi veľkého množstva Ernyeyových spolupracovníkov, ktorí s ním prichádzali do vedeckého kontaktu a zmieňujú sa o jeho tvorbe, sú to predovšetkým Dr. János Baradlai a Elemér Bársony, autori rozsiahlej monografie o dejinách farmácie v Uhorsku a Maďarsku.²¹

Na konci 19. storočia si Jozef Ernyey okrem práce v spomínanej lekárni u Gazdika v Kremnici prispieval aj do farmaceutického časopisu. V roku 1899 v časopise *Gyógyszerészi*

¹² HEGEDŰS, ref. 6, s. 7.

¹³ Lekárnik, historik a spisovateľ Ján (János) Csippék pochádzal z Brezna, kde sa narodil v roku 1845 a zomrel v Budapešti v novembri 1916. Prevzaté z Maďarskej spoločnosti pre dejiny farmácie. Online: <http://www.gyogyszertortenet.hu/wp-content/uploads/2013/10/Csipp%C3%A9k-J%C3%A1nos.pdf> [prevzaté 17. 11. 2016]

¹⁴ ERNYEY, József. Jubileumi üdvözlék, emlékezések. In: *Gyógyszerészi Hetilap*, roč. 76, 1937, č. 1. s. 33.

¹⁵ HALMAI, János. Emlékezés Ernyey Józsefről. In: *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője*, roč. 22, 1948, č. 3-4, s. 66.

¹⁶ MOLNÁR, ref. 5, s. 47. Lekárňu sa nachádzala na južnej strane hlavného námestia v Kremnici. V súčasnosti je to pamiatkový dom s popisným číslom 11/21. Lekárnici Gazdikovci vlastnili túto lekárňu do roku 1952. Budova so zachovaným mobiliárom je vo vlastníctve Národnej banky Slovenska. Bližšie BARTUNEK, ref. 2, s. 335.

¹⁷ SOMKI, TD 519-76.

¹⁸ HEGEDŰS, Lajos – GAZDA, István – PERJÁMOSI, Sándor. *Ernyey József (1869 – 1945) Bibliográfiája*. A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 11. Budapest, 2014, 46 s. Online: http://real.mtak.hu/16088/7/ernyey_jozsef_bibliografia_140924.pdf [prevzaté 20. 11. 2016].

¹⁹ O prvej publikovanej práci: ERNYEY, József. Egy régi botanika 1562-ből. I. – II. In: *Gyógyszerészi Hetilap*, 1896, č. 51, s. 802-805.

²⁰ HEGEDŰS, ref. 6, s. 7.

²¹ BARADLAI, János – BÁRSONY, Elemér. *A magyarországi gyógyszerészet története*. Budapest : Magyarországi Gyógyszerész Egyesület, 1930, s. 16.

Értesítőnek v číslech 25 až 27 uverejnil príspevok *Taxa Pharmaceutica Posoniensi 1745* (Bratislavská lekárnická taxa).²² Bez akýchkoľvek pochyb je zrejmé, že svoje publicistické zručnosti vedel Jozef Ernyey popularizačne uplatniť aj v spomínaných maďarských periodikách.

Ernyey sa zaujímal aj o slovenské územie, keďže mu táto reč nebola cudzia. V Literárnom archíve Slovenskej národnej knižnice v Martine sa v zbierke literárnych rukopisov vo fonde Ľudovíta Vladimíra Riznera (1849 – 1913) zachoval list v slovenčine od Ernyeya, adresovaný Riznerovi z roku 1890. Z úvodných riadkov listu je zrejmé, že Ernyey a Rizner viedli medzi sebou korešpondenciu už skôr. Ernyey sa v tomto liste ospravedlňuje za svoj pravopis s odôvodnením, že „*magyar pri vŕskej dobrej vôle sa ľaško priučí vašej reči*“. Ernyey, Riznerovi ďalej píše, že „*magyarske slovo tam bore malo platno*“, pretože tri roky sa snažil listami žiadať Andreja Kmet'a o príspevky k dejinám olejkárov (pravdepodobne písal Kmet'ovi v maďarčine). Riznera ďalej informuje aj o tom, že Maďarská prírodopisná spoločnosť plánuje vydať Bibliografiu botaniky, pričom Ernyey úprimne priznáva, že autori diela Sadler a Kanitz „*slavistiku zanedbalí*“. Preto ďalej píše: „*odhodlal som sa podľa mojej slabej sily niečo posbirať. S prostredníctvom Pána Bacháta*²³ *dostal som vlastnoručný elenchus od Holubyho,*²⁴ *prezrel som Maticu, Pohlady sborník, časopis České Muzeum, Reussovu botaniku, rozpravy Krakovskej akademie.*“ V závere listu Ernyey ešte pripomína, že sa zaujíma o dejiny botaniky v slovenskom, českom či poľskom jazyku. A to z prozaického dôvodu, že menovaní autori neprejavili záujem o slovanské vedecké publikačné práce.²⁵

V čase ich korešpondencie sa Rizner už venoval zostavovaniu prác z oblasti bibliografie, etnografie, z časti jazykovedy a historickej topografie.²⁶ Aj vďaka tomuto zachovanému listu je jasné, že Jozefovi Ernyeyovi nebola slovenčina cudzia a zdá sa, že ani práca Ľudovíta Riznera. Ernyey však v tejto súvislosti prejavil i sympatie s kultúrnymi a národnými aktivitami slovenských osobností z prelomu 19. a 20. storočia v oblasti historických, prírodných či múzejno-zberateľských aktivít.

Popri „popularizátorskej novinárčine“ sa v roku 1890 začal Jozef Ernyey venovať aj múzejno-zberateľským aktivitám. V tom istom roku mal svoj podiel aj na založení prvého farmaceutického múzea. Maďarskí lekárnici Karlovszky, Nagy a Traxler na čele s Ernyeyom sa rozhodli, že založia v Budapešti lekárnické múzeum. Ich výzva na zber múzejných predmetov súvisiacich s dejinami farmácie mala úspech. Pri príležitosti osláv milénia v Uhorsku v roku 1896 predstavil lekárnik Nagy zbierku lekárenských nádob a prístrojov. Ernyey tiež zbieral takéto predmety. Dôkazom toho je aj jeho prednáška z roku 1928 s názvom *Stav farmaceutických múzeí*. Uvádza v nej, že zbieraním vzácných farmaceutických pamiatok slovom i písmom sa začal zaoberať v roku 1896. V tom čase sa Ernyeyovi nepodarilo zozbierať pamiatky domácej (uhorskej) farmaceutiky, pretože jeho prvá kolekcia uviazla v Kráľovskej maďarskej prírodovedeckej spoločnosti.²⁷

²² MOLNÁR, ref. 5, s. 68.

²³ Daniel Bachát (1840 – 1906), evanjelický kňaz slovenského evanjelického zboru v Budapešti.

²⁴ Jozef Ľudovít Holuby (1836 – 1923). Jeho listy sa zachovali v archíve Prírodovedného múzea v Budapešti vo fonde Jozefa Ernyeya.

²⁵ Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine (ďalej LA SNK), osobný fond Ľudovíta Vladimíra Riznera, signatúra M 89 E 16. Jozef Ernyey sa zoznámil s Ľ. V. Riznerom prostredníctvom Jozefa Škultétyho. Pozri SO-KOLÍK, Viliam. *Listy Ľudovíta Vladimíra Riznera Andrejovi Kmet'ovi*. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 230.

²⁶ RUTKAYOVÁ, Katarína. Života a dielo Ľ. V. Riznera. In: GALANDOVÁ, Lena (zost.). *Zborník o Ľ. V. Riznerovi. Príspevky z konferencie o Ľ. V. Riznerovi z príležitosti 120. rokov jeho narodenia*. Martin : Matica slovenská, 1970, s. 14.

²⁷ ERNYEY, József. A gyógyszerészi múzeumok ügyei. In: *A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője*, roč. 4, 1928, č. 6. s. 362.

Maďarské múzeum dejín medicíny a farmaceutiky vzniklo v roku 1908 za pomoci študentov farmácie a samovzdelávacieho spolku.²⁸ Ernyey do svojej zberateľskej činnosti totiž zainteresoval aj univerzitnú mládež. On sám sa už v roku 1896 usiloval o založenie takejto inštitúcie. Cieľom múzea bolo zbierať predmety súvisiace s medicínou a farmáciou. Zbierka sa skladala hlavne z kamenných nádob, črepín, laboratórnych pomôcok, medicínskych prístrojov, starých listín či lekárenských predpisov.²⁹ Významným predmetom nadobudnutým v tom čase Ernyeyovou akvizíčnou aktivitou bola farmaceutická truhlica s olejkárskymi prípravkami. Získal ju ako dar od fyzika Loránda Eötvösa (1848 – 1919). V zbierke bola aj „zamatová truhlička s priechkami“, v ktorej sa nachádzali kvapkadlá, a okrem toho aj „Liebigovo laboratórium“ z roku 1850. Celkový počet nadobudnutých zbierkových predmetov predstavoval 1 500 kusov. Ernyeyova zberateľská aktivita pre múzeum bola po 1. svetovej vojne už naplno rozvinutá. Počas aukcie „Ernst Múzeu“ v Budapešti v roku 1922 predstavili zbierku lekárenských nádob Imreho Pekára (1838 – 1923), vynálezcu a rodáka z Rožňavy, ktorá obsahovala 400 kusov zbierkových predmetov. Vďaka šikovnosti Jozefa Ernyeya sa podarilo získať darom od kniežat’a Artúra Odeslachiho,³⁰ Luminárium a kalendár zo 16. storočia.³¹

Jozef Ernyey sa však otvorenia farmaceutického múzea v roku 1948 nedožil. V roku 1979 dostalo Semmelweisovo múzeum histórie medicíny vlastné priestory, kam bola premiestnená časť Ernyeyových zbierok a jeho knižnica histórie lekárnictva.³² Neskôr bola podľa neho pomenovaná aj farmaceutická knižnica v rámci Semmelweisovho múzea v podsekcii archívu knižnice (nachádza sa v Budapešti na Mátyás tér 3).³³

Múzejný pracovník

Vznik Maďarského národného múzea (*Magyar Nemzeti Múzeum*) v Budapešti siaha do 25. novembra 1802. Gróf Ferenc Széchényi sa vtedy rozhodol darovať svoje zbierky v prospech národa. Súčasťou múzea bola aj etnografická a prírodovedná sekcia, ako aj rozsiahla knižnica. Tieto tri spomínané oddelenia sa v roku 1949 odčlenili, a tak vznikli samostatné vzdelávacie a kultúrno-vedecké orgány: Etnografické múzeum, Prírodovedné múzeum a Krajinská Széchényiho knižnica v Budapešti.³⁴ Jozef Ernyey prichádza v roku 1902 pracovať do už storočného Maďarského národného múzea v Budapešti. Zo strany múzea ponúkli Jozefovi Ernyeyovi miesto azda preto, lebo poznali Ernyeyove vedomosti, popularizačné články, ale aj nadšenie pre múzejnú a zberateľskú aktivitu. Pracovať začal v oddelení pre etnografické zbierky. V spomínanom roku 1902 ho múzeum poverilo nákupom lekárenských nádob. Múzejnú zberateľskú činnosť ďalej rozvíjal v oblasti hornouhorských banských miest a v priateľskom vzťahu bol aj so správcom archívu v Banskej Bystrici Michalom Matunákom. V roku 1907

²⁸ MOLNÁR, ref. 5, s. 54.

²⁹ ERNYEY, ref. 27, s. 370.

³⁰ Artúr Odescalchi (1836 – 1935). Uhorský šľachtic talianskeho pôvodu. Narodil sa v Solčanoch okr. Topoľčany a zomrel v Kremnici. Istý čas žil v kaštieli v Skýcove. Zaujímal sa o históriu, zbieral pramene k uhorským dejinám. Spoločne s Jozefom Ernyeyom vydal prácu o rode Majthényi z Novák. MAŤOVČÍK, Augustín et al. *Slovenský biografický slovník. IV. zväzok M–Q*. Martin : Matica slovenská, 1990, s. 320. O živote Artúra Odescalchiho viac ŠTROF-FEK, Otto. Knieža Artúr Odescalchi a Kremnica. In: *Kremnický rumaj*, roč. 1, 2001, č. 1, s. 3-5.

³¹ HEGEDŰS, ref. 6, s. 18.

³² ANTALL, József et al. *Aus der Geschichte der Heilkunde. Museum, Bibliothek und Archiv für die Geschichte der Medizin „Ignác Semmelweis“*. Budapest : Medicina könyvkiadó, 1984, s.118.

³³ Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár – Ernyey József Gyógyszerésztörténeti Könyvtár.

³⁴ K dejinám Maďarského národného múzea a Széchényiho knižnici v anglickom jazyku online: <http://hnm.hu/en/history-of-the-museum> ďalej http://www.oszk.hu/en/history_of_the_library [prevzaté 20. 11. 2016]

ho zase múzeum poverilo výskumom ľudových divadelných hier v nemeckom a slovenskom jazyku. Od roku 1910 pôsobil v tejto inštitúcii už ako knihovník a archivár.³⁵

Pri výskume nemeckých ľudových hier, bol Jozef Ernyey aj v kontakte s Jozefom Škultétyom. Ten bol v roku 1908 zvolený za podpredsedu Muzeálnej slovenskej spoločnosti.³⁶ Ernyey sa na Škultétyho obrátil aj ako na redaktora vedeckého a kultúrno-spoločenského časopisu *Slovenské pohľady*. V roku 1908 sa Ernyey obrátil na Škultétyho v súvislosti s výskumom nemeckých, slovenských a maďarských divadelných hier. Píše, že „slovenská časť zbierky je slabá a prevažujú skôr maďarské hry“. Dodáva, že výskum realizoval v Tekovskej, Zvolenskej a Gemerskej župe. Ernyey preto žiadal Škultétyho o akékoľvek informácie.³⁷ Nevieme, či Škultéty na túto prosbu aj odpovedal, pretože v Ernyeyovej pozostalosti sa list nezachoval.

Ďalší, nedatovaný list, ktorý sa zachoval v osobnom fonde Jozefa Škultétyho, píše Ernyey Škultétymu, aby ho informoval o „publikovaných historických pesničkách z osmanských čias, respektíve kuruckých vojen“.³⁸ Túto tému sa Ernyey tiež pokúsil spracovať. V roku 1904 sa Ernyey na stránkach maďarského etnografického časopisu *Etnographia* venoval *Kuruckým piesňam v slovenskom jazyku*. Svojou štúdiou, ako sám píše „chce upozorniť na historické piesne našich národností za účelom, aby sme pokračovali v zbieraní tam, kde Gyula Káldy (1838 – 1901)³⁹ a jeho predchodcovia skončili“.⁴⁰ Zbieraní „slovenských hrdinských ľudových piesní“ v Uhorsku sa začiatkom 20. storočia nevenovali iba Maďari. Ernyey dodáva, že „zbieranie u Slovákov má svoju minulosť“. Uvádza, že prvá zbierka pochádza z roku 1678 a v roku sa 1789 dostala do rúk Mateja Holka (1757 – 1832),⁴¹ evanjelického kňaza z Nižného Skálnika“. Ernyey ďalej píše, že „Holko sa venoval zbieraní, maďarských latinských a slovenských historických piesní, a že jeho rukopisy používali ďalší Slováci ako Bobuslav Tablic, či Ján Kollár v zbierke *Národné zpievanky*“.⁴²

V etnografickom oddelení Maďarského národného múzea uplatnil Jozef Ernyey svoje postupne nadobúdané muzeologické znalosti aj v oblasti botaniky s aproximáciou na etymológiu a základy gramatickej genézy. Na túto jazykovú etnomuzeologickú schopnosť poukazuje štúdia Antona Habovštiaka. V Krajinskej Széchényiho knižnici v Budapešti sa totiž nachádza pod značkou „*Quart. Sláv. 80*“ obsiahly rukopisný materiál slovenskej proveniencie s názvom *Szlovák szótári a adalékok. Szlovák, magyar, német és latin nyelven. Ernyey József jegyzetével XX sz., fol. 806*. Autorom tohto rukopisu bol Šimon Zólyomi, zvolenský rodák. Rukopis je bohatou zbierkou nárečových slov a ľudovej frazeológie. Rukopis obsahuje iba nárečové údaje rozmanitého charakteru, ktoré pravdepodobne mali byť podkladom pre koncipovanie nárečového slovníka. Jozef Ernyey pripojil k rukopisu niekoľko poznámok, ktoré čiastočne hovoria o autorovi a vzniku tohto slovníka. Ernyey okrem iného uvádza, že Zólyomi sa narodil v roku 1848 vo Zvolene a pochádzal z rodiny s nemeckými koreňmi. Jeho pôvodné meno bolo

³⁵ MOLNÁR, ref. 5, s. 57.

³⁶ KOCÁK, Michal. *Jozef Škultéty. Pri prameni pravdy*. Martin : Osveta, 1983, s. 126.

³⁷ LA SNK, osobný fond Jozefa Škultétyho, list číslo 1, sign. 49 G 19.

³⁸ LA SNK, osobný fond Jozefa Škultétyho, list číslo 4, sign. 49 G 19.

³⁹ Gyula Káldy bol maďarský divadelný režisér, hudobný spisovateľ a riaditeľ maďarskej kráľovskej opery. V maďarčine mu v roku 1893 vyšla zbierka historických piesní pod názvom *Régi magyar hazáj dalok és verbunkosok 1716 – 1809*.

⁴⁰ ERNYEY, József. Tót neylvű kuruc dalok. In: *Etnographia*, roč. 15, 1904, č. 5, s. 200.

⁴¹ Matej Holko zostavil prvú zbierku ľudových piesní. BOTÍK, Ján et al. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava : VEDA, 1995, s. 172.

⁴² ERNYEY, ref. 40, s. 202.

Šimon Ochtleitner, ktoré si v roku 1884 zmenil na Zólyomi. V súvislosti so zmenou priezviska Ernyey nezabudol podotknúť, že „Zólyomi sa vraj vždy cítil Slovákom“.⁴³

Dalšou Ernyeyovou akvizičnou prácou v Maďarskom národnom múzeu v Budapešti bolo v roku 1913 prevzatie šľachtického archívu rodiny Majthényi z Novák. Po vytvorení stredovekej zbierky uhorských listín v Maďarskom krajiniskom (dnes národnom) archíve v Budapešti (Magyar Nemzeti Levéltár) sa do nej dostali aj listiny z archívu tejto rodiny. V archíve sú uložené aj novoveké písomnosti k dejinám rodu Majthényiovcov. Do spomínaného archívu sa dostali v roku 1934, v čase, keď sa archívne oddelenie múzea zjednotilo s Maďarským národným archívom. Novoveké písomností patria do obdobia rokov 1527 – 1902 a tvoria 4,60 bežných metrov. Stredoveký archív Majthényiovcov z Novák obsahuje 192 jednotiek alebo listín. Spomínané stredoveké listiny časovo pochádzajú z rokov 1324 – 1526.⁴⁴ V roku 1913 sa postaral aj o trvalé uloženie získaných predmetov od kniežacej rodiny Odescalchiovcov zo Solčian v Maďarskom národnom múzeu.⁴⁵

Akvizičnú činnosť Ernyey nerealizoval len na slovenskom území v rámci Uhorska. V roku 1912 ho poverili preskúmaním a prípadnou kúpou národopisnej zbierky Františka Kretza v českom Uherskom Hradišti. Tvorili ju hornouhorské – slovenské zbierky, o ktoré v tom čase prejavovalo záujem aj pražské múzeum. Táto skutočnosť bola pre Maďarské národné múzeum v Budapešti znepokojujúca, pretože etnografické zbierky zo slovenského územia boli vtedy viac zastúpené v Prahe ako v Budapešti.⁴⁶ V Čechách sa Ernyey zaujímal aj o štúdium sochy sv. Juraja na Pražskom hrade. O tejto pamiatke chcel vydať knihu.⁴⁷ To sa však nepodarilo. Poznámky z výskumu ostali v rukopise a sú uložené v Széchényiho knižnici v Budapešti.⁴⁸

Od roku 1927 pracoval Jozef Ernyey v Maďarskom národnom múzeu, v numizmatickej zbierke a od roku 1929 bol poverený vedením numizmatického oddelenia. Jazykovú znalosť slovenčiny Ernyey uplatnil aj v Maďarskom rozhlase, kde od roku 1929 sám prednášal a viedol jazykový kurz slovenského a maďarského jazyka.⁴⁹ V máji 1929 si riaditeľ Maďarského rozhlasu Ernő Szöts u Jozefa Ernyeja dokonca objednal 15 rozhlasových relácií slovensko-maďarského vzdelávania v rozsahu 30 minút týždenne.⁵⁰ Poznámky, prípadne scenáre k reláciám sa doteraz v Ernyeyovej pozostalosti neobjavili.

Vzhľadom na Ernyeyovu prax v múzejnom prostredí a v neposlednom rade aj na jeho publikačné a múzejno-aktivizačné aktivity bol v roku 1934 poverený vedením Štátneho prírodovedného múzea v Budapešti. O rok neskôr sa stáva riadnym riaditeľom tejto inštitúcie. Do dôchodku odchádza v roku 1937 a za svoju muzeologickú prácu si odnáša významné ocenenie „stredný kríž maďarského rádu“. V roku 1940 bol zvolený za čestného člena Maďarskej etnografickej spoločnosti.⁵¹

Jozef Ernyey popri práci v múzeu prednášal i na univerzitách v Budapešti. V roku 1934 bol poverený, aby prednášal v prvom semestri školského roka 1934/1935 na Technickej

⁴³ HABOVŠTIÁK, Anton. Nárečové zápisy Šimona Zólyomiho. In: *Slovenská reč. Časopis pre výskum slovenského jazyka*, roč. 35, 1970, č. 5, s. 275.

⁴⁴ MAREK, Miloš. *Fontes Rerum Slovacarum III. Archivum Familiae Majtényi*. Kraków : Towarzystwo Slowaków w Polsce, 2013, s. 8-9.

⁴⁵ HEGEDŮS, ref. 6, s. 21.

⁴⁶ Slovenské sbírky národopisné a Maďaři. In: *Národní politika*, roč. 30, 1912, č. 28, s. 3.

⁴⁷ ZÍBRT, Č. Socha sv. Jíří na Hradě pražském. In: *Národní politika*, roč. 34, 1916, č. 35, s. 8.

⁴⁸ Országos Széchényi Könyvtár. O. Sz. K. Kézirattár 2141. Fol. Hung. Erneyei József: A prágai szt. György szobor.

⁴⁹ MOLNÁR, ref. 5, s. 63.

⁵⁰ SOMKL, TD XI/1-C 87.20.1. Ernyey József iratai 1934 – 1943. 11. C doboz.

⁵¹ MOLNÁR, ref. 5, s. 59.

a ekonomickej univerzite palatína Jozefa (*József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem*). Prednášať mal český jazyk a v češtine aj viesť trojhodinové jazykové cvičenia.⁵² Ďalej prednášal aj na Univerzite Petra Pázmánya v Budapešti dejiny farmácie. O tejto skutočnosti, ale i ďalších zaujímavých údajoch o životnej ceste Jozefa Ernyeya, písal jeho rovesník János Halmai roku 1948. Halmai uvádza, že v almanachoch Univerzity Petra Pázmánya z rokov 1936/1937 – 1938/1939 je uvedený: „*Jozef Ernyey, doktor filozofie, poverený prednášaním dejín farmácie, ďalej ako súkromný profesor na univerzite. V rozvrhu hodín na školský rok 1939-38 je uvedený: - Sidpensator. Vienn. Pharmacop. Austriaca v našej krajine – jedna hodina týždenne v Chemickom inštitúte analýzy a farmaceutiky.*“ Okrem univerzitných ročeniek si Jozef Ernyey v korešpondencii uvádzal aj titul „Dr. Phil“. Jeho akademický titul je však nejasný. Halmai sa domnieva, že diplom získal pravdepodobne na štúdiách vo Viedni alebo v Prahe.⁵³

Súkromný život

V predhovore svojej knihy *Attila Trilógia*, ktorú jej autor Egyed Rudnay⁵⁴ venoval aj pamiatke Jozefa Ernyeya, si na neho zaspomínal, aj ako jeho priateľ a krajan z hornej Nitry. V publikácii spomínal, že Jozef Ernyey písal úvahy pre medicínske časopisy, štúdie v oblasti etnografie, lingvistiky v slovenskom a nemeckom jazyku. Rudnay sa pri písaní a zbieraní materiálov k svojej publikácii často obracal o pomoc a radu na Ernyeya.⁵⁵

Jozefa Ernyeya polovicu života trápili rôzne choroby či telesné postihnutia. Nikdy sa neoženil. Bol uzavretou osobnosťou, takmer čudákom. Svojím odmeraným postojom vedel vystrašiť cudzích, ale voči osobám, ktoré mu boli blízke, bol dobrosrdečný a s radosťou a ochotne sa podelil o svoje vedomosti. Bol to skromný človek, ktorý mal neuveriteľnú pamäť. Viedol bádanie v ôsmich až desiatich oblastiach. Jeho záľubou mimo bádania bolo aj poľovníctvo. V roku 1937 po odchode do dôchodku sa uchýlil do starého domu v Budapešti na ulici *Üllői út*. Trpel ťažkou chorobou, ktorá viedla až k amputácii oboch nôh. Zle znášal aj následky 2. svetovej vojny. Jozef Ernyey zomrel o štvrtej hodine ráno 1. októbra 1945.⁵⁶

Dielo Jozefa Ernyeya

Publikačná práca Jozefa Ernyeya bola bohatá. Ako už bolo spomenuté, Maďarská akadémia vied v roku 2014 sprístupnila online Ernyeyovu bibliografiu. Táto bibliografia zachytáva práce v zborníkoch, jeho autorské monografie i štúdie, ktoré ostali v rukopise.⁵⁷ Zo zostavenej bibliografie vieme, že Ernyeyova publikačná činnosť začala v roku 1896 a končí rokom 1943. Jej zostavovatelia vychádzali zo starších bibliografických prác, ktoré postupne dopĺňali vlastným výskumom. V prvom rade z rukopisnej práce dokumentujúcej Život a dielo Jozefa Ernyeya od Lajosa Hegedúsa, ako aj slovenského historika Radoslava Fundáreka. Práve Fundárek uviedol v roku 1966 na stránkach *Pharmazeutische Zeitung* celkom 44 jemu známych Ernyeyových štúdií

⁵² SOMKLI, TD XI/1-C 87.20.1. Ernyey József iratai 1934 – 1943. 11. C doboz. Poverený bol štátnym tajomníkom a ministerským komisárom. Pravdepodobne z rezortu školstva. Podpis však nie je čitateľný.

⁵³ HALMAI, ref. 15, s. 69.

⁵⁴ Egyed Rudnay sa narodil v Nitre v roku 1885 a zomrel v Bruseli v roku 1971. Po otcovi Bélovi zdedil majetky v Diviackej Novej Vsi, ktorá je len 7 km vzdialená od rodiska Jozefa Ernyeya.

⁵⁵ RUDNAY, ref. 4, s. 3.

⁵⁶ HALMAI, ref. 15, s. 78. Pochovaný je na národnom cintoríne v Budapešti *A Fiumei úti Nemzeti Sírkert* – Kerepesi temető, číslo parcely: 34/1/87.

⁵⁷ HEGEDŰS – GAZDA – PERJÁMOSI, ref. 18.

z oblasti histórie farmácie.⁵⁸ V slovenskej etnografickej bibliografii sa s dielom Jozefa Ernyeya, stretáme v šestnástich odkazoch, konkrétne v *Národopisnej literatúre na Slovensku za roky 1901 – 1959*.⁵⁹ Doposiaľ najnovšia dostupná bibliografia Jozefa Ernyeya z Maďarskej akadémie vied dokumentuje chronologicky, čo konkrétne v akej oblasti Ernyey publikoval. Venoval sa viacerým oblastiam bádania, a tak jeho publikačnú tvorbu môžeme zlúčiť do nasledujúcich vecných skupín:

1. Z oblasti histórie botaniky publikoval celkom 42 štúdií,
2. Z oblasti dejín farmácie a lekárnictva je známych celkom 103 článkov a jedna monografia,⁶⁰
3. Sú sem zaradené Ernyeyove diela z oblasti slavistiky, kultúrnych dejín, antropológie, lingvistiky a etnografie; v tejto oblasti vydal celkom 121 článkov a tri monografie,⁶¹
4. V poslednej vecnej skupine sú diela z oblasti pomocných vied historických, konkrétne z genealógie, numizmatiky, heraldiky, sfragistiky, ale i štúdie o dejinách hradov, ako aj jeho preklady a referáty historických prác. Z tejto podskupiny vzišiel súčet 38 článkov a dvoch autorských monografií.⁶²

Na základe tohto prehľadu môžeme konštatovať, že Jozef Ernyey počas svojho 76-ročného života z oblastí dejín farmácie, dejín botaniky, etnografie a prác z oblasti histórie autorsky publikoval dovedna 304 článkov a šesť monografií. Žiaľ, táto bibliografia zameraná na jeho širokú vedeckú oblasť neuvádza množstvo jeho odborných prednášok, ktoré tiež nepochybne viedol. Ako príklad môžeme uviesť zachovanú pozvánku na jeho prednášku s názvom *Oláh nagy valach* z roku 1904. Prednáška sa uskutočnila pod záštitou Maďarskej národopisnej spoločnosti (Magyar Néprajzi Társaság) v spolupráci s Maďarskou akadémiou vied.⁶³

Rukopisná pozostalosť

Rukopisnú pozostalosť po Jozefovi Ernyeyovi, tak ako ju uvádza aj niekoľkokrát spomenutá bibliografia z roku 2014, môžeme rozdeliť do týchto pamäťových a fondových inštitúcií, ktoré sa nachádzajú v Budapešti:

Maďarské etnografické múzeum (*A Magyar Néprajzi Múzeum*) – v zbierke rukopisov múzeum eviduje päť položiek od Jozefa Ernyeya, ktoré sa dostali do archívu z pozostalosti maďarského folkloristu Gyulu Sebestyéna (1864 – 1946). Dokumenty sú datované do rokov okolo 1910 a obsahujú etnografické údaje zo Slovenska, Maďarska a Čiech. Písomnosti sa zaoberajú ľudovými zvykmi a ľudovými divadelnými hrami (napr. o svätej Dorote). V archíve sa nachádzajú etnografické články pôvodne publikované po slovensky, respektíve preklady, vyhotovené Jozefom Ernyeyom.

V Múzeu dejín farmácie patriacom k Semmelweisovmu múzeu, knižnici a archívu dejín medicíny (*Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár*) – sa nachádzajú v piatich zväzkoch zmiešané a netriedené dokumenty o dejinách hradov a krátke príspevky z oblasti dejín

⁵⁸ FUNDÁREK, Radoslav. Die Bedeutung Joseph Ernyeys für die Entwicklung der Geschichte der Pharmazie in der Slowakei. In: *Pharmazeutische Zeitung*, 1966, č. 30, s. 1076.

⁵⁹ STANO, Pavol – ZÁTKO, Rudolf. *Národopisná literatúra na Slovensku za roky 1901 – 1959*. Martin : Matica slovenská, 1989.

⁶⁰ *A Magyar Szent Korona Országainak területén [...] Elenchus medicaminum in pharmacopoeis Austriacoprovinciálisibus [...] A Magyarországi Gyógyszerészegylet megbízásából összeállította*. 1905. Monografia dokumentuje platný uhorský liekopis a zoznam liekov z rokov 1774 – 1904.

⁶¹ *Tót nyelvű krónikás énekek és kuruc dalok*, 1923; *Deutsche Volkschauspiele aus den oberungarischen Bergstädten I. – II.*, 1932 – 1938.

⁶² *A Majthényiak és a Felvidék*, 1912; *A visegrádi vár*, 1923.

⁶³ SOMKL, TD 519-76.

farmaceutiky. Nachádzajú sa tam aj listy, fotografie a články súvisiace s Ernyeyovým životom. V knižnici dejín farmaceutiky je uložená už spomenutá modlitebná kniha matky Jozefa Ernyeya, v ktorej je uvedený dátum jeho narodenia.

V Osobnom archíve Maďarského národného múzea je zachovaných niekoľko dokumentov zo života Jozefa Ernyeya, ale tieto sú doteraz nedostupné.⁶⁴

Písomnosti zo Széchényiho knižnice

Táto rozsiahla rukopisná pozostalosť po Jozefovi Ernyeyovi je rozdelená do jedenástich samostatných zväzkov. Sú to Ernyeyove poznámky, štúdie, náčrty či úvahy obsahovo z rôznych oblastí v maďarskom jazyku. V rukopisnej zbierke sú napríklad poznámky o dejinách poľovníctva v Uhorsku, ďalej rozsiahla štúdia k druhej časti diela o Majthényiovcoch a horniakoch (*A Majthényiak és a Felvidék II.*), ako aj o Majthényiovcoch z Novák v 20. storočí. V rukopisnej pozostalosti sa zachovala aj takmer 200-stranová štúdia o soche sv. Juraja na Pražskom hrade, ktorá obsahuje aj poznámkový sprievodný text po fonde. V písomnej pozostalosti ďalej nájdeme štúdie z oblasti dejín lekárnictva v Uhorsku, štúdie z kremnického archívu, rôzne poznámky o knižničnom katalógu rodiny Steiber z Oslian, Jánovi Silvánovi (Johann Silvanus Pannon) z roku 1561, cechoch v Kremnici či v Banskej Štiavnici, francúzskej knižnici v kaštieli Diviackej Novej Vsi či rôzne písomnosti a poznámky o rode Ernyey z 15. – 19. storočia.⁶⁵

Písomná pozostalosť z Maďarského prírodovedného múzea

V knižničnom a archívnom oddelení Štátneho prírodovedeckého múzea v Budapešti (*Az Országos Természettudományi Múzeum Könyvtára*), v historickej a archívnej sekcii, sú uložené dokumenty súvisiace s prácou a bádáním Jozefa Ernyeya. V 28 zložkách sa nachádza korešpondencia Jozefa Ernyeya, výskumy z oblasti dejín botaniky, ako napríklad o pravej mandragore, etymológii jahody, analýze názvov kapusty, ako aj rôzne netriedené poznámky z dejín farmaceutiky, o lekárenskej a botanickej abecede, o bolehlave a špargli, nerastoch či o papieri, ktorý sa nevznieti, a ďalších.⁶⁶

Záver

Nevšedný bádateľ či lekárnik a rodák z hornonitrianskej obce Nitrica. To by bolo len akési „suché a obyčajné“ záverečné zhrnutie diela osobnosti Jozefa Ernyeya. Z dostupnej literatúry, vybraných publikovaných diel a z Ernyeyovej pozostalosti vyplynulo, že sa vo svojom výskume venoval prevažne slovenskému územiu. Pozoruhodné je to už aj z toho hľadiska, že po roku 1918 naďalej pokračoval ako zamestnanec Maďarského národného múzea v bádání na slovenskom území v oblasti etnografických prác. Naďalej zhromažďoval pramenný materiál k pripravovanej publikácii o nemeckých ľudových hrách v bankských oblastiach hornej zeme, ktorá vyšla v 30. rokoch 20. storočia. Nazdávam sa, že dodnes ide o neprekonanú monografiu, ktorá dokumentuje minulosť a duchovnú kultúru karpatských Nemcov na Slovensku. Jozef Ernyey nevynechával ani možnosť radiť sa so slovenskými bádateľmi. Poukazuje na to zachovaná korešpondencia Jozefa Škultétyho a Ľudovíta Riznera z Literárneho archívu Slovenskej národnej knižnice v Martine. Po Ernyeyovi ostalo množstvo publikovaných článkov, prípadne referátov a recenzií. Samozrejme, zachovali sa aj publikované monografie,

⁶⁴ MOLNÁR, ref. 5, s. 93.

⁶⁵ Tamže, s. 94.

⁶⁶ Tamže, s. 95.

po ktorých siahajú aj súčasní bádatelia. Jozef Ernyey zanechal rozsiahle dielo. Najviac z oblasti etnografického bádania, potom historické práce, alebo diela z oblasti dejín botaniky či farmácie. Pravdou však je, že Ernyey publikoval aj práce, ktoré boli poznačené postupne silnejúcim maďarským nacionalizmom. Prevažná časť jeho diela je v maďarskom jazyku, hoci, ako bolo spomenuté, z rodného prostredia ovládal slovenčinu a orientoval sa aj v ďalších slovanských jazykoch.

Z písomnej pozostalosti sa zachovalo viacero rukopisov, ktoré môžu aj v súčasnosti viesť k podrobnejšej analýze Ernyeyovho diela. Ďalšou možnosťou bádania v diele Jozefa Ernyeya v rámci muzeologickej disciplíny môže byť aj dokumentácia konkrétnych zbierkových predmetov, ktoré sa Ernyeyovi počas kariéry a života podarilo nadobudnúť, ako napríklad zbierky v Múzeu dejín farmácie patriaceho k Semmelweisovmu múzeu, knižnici a archívu dejín medicíny v Budapešti.

Domnievam sa, že životné dielo Jozefa Ernyeya rovnakým dielom i právom patrí maďarskej aj slovenskej strane ako spoločný dôkaz formovania sa múzejných a vedeckobádateľských aktivít na Slovensku a v Maďarsku. Nazdávam sa, že pre ďalšie poznanie jeho diela v historických a príbuzných disciplínach je ešte stále priestor pre budúci výskum a poznávanie Ernyeyovej práce, ktorá mu bola celoživotnou láskou.

O úcte k osobnosti Jozefa Ernyeya v Maďarsku napokon svedčí zachránený hrob pred likvidáciou na cintoríne v Budapešti, pomenovanie vedeckej knižnice pri Semmelweisovom múzeu histórie medicíny a farmácie a stála expozícia vo farmaceutickom múzeu Budapešti. Naopak, nájst' hmatateľnejší odkaz na Slovensku svedčiaci o vedeckej úcte k osobnosti Jozefa Ernyeya, je v súčasnosti, žiaľ, skôr nemožný.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

Archívne pramene (Archival Sources)

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár: HEGEDŰS, Lajos. *Ernyey József életrajzának újabb adatai ismételt 12 éves kutatásaim alapján*. 107 s., rukopis.

Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Történeti Dokumentáció, XI/2-E 87.1231.1.

Slovenská národná knižnica v Martine – Literárny archív: Osobný fond Ľudovíta Vladimíra Riznera, signatúra M 89 E 16.

Slovenská národná knižnica v Martine – Literárny archív: Osobný fond Jozefa Škultétyho, signatúra 49 G 19.

Literatúra (Bibliography)

ANTALL, József et al. (1984). *Aus der Geschichte der Heilkunde. Museum, Bibliothek und Archiv für die Geschichte der Medizin „Ignác Semmelweis“*. Budapest : Medicina könyvkiadó, 157 p.

BARADLAI, János – BÁRSONY, Elemér (1930). *A magyarországi gyógyszerészet története*. Budapest : Magyarországi Gyógyszerész Egyesület, 1268 p.

BARTUNEK, Anton (2012). *Dejiny slovenského lekárnictva I*. Prešov : Polygraf Print, 398 p. ISBN 978-80-971174-8-1.

BOTÍK, Ján et al. (1995). *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I*. Bratislava : VEDA, 455 p. ISBN 80-224-0234-6.

- ERNYEY, József (1928). A gyógyszerészi múzeumok ügei. In: *A Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője*, vol. 4, No. 6, pp. 361-377.
- ERNYEY, József (1937). Jubileumi üdvozetek, emlékezések. In: *Gyógyszerészi Hetilap*, vol. 76, No. 1, pp. 4-33.
- ERNYEY, József (1904). Tót neylvű kuruc dalok. In: *Etnographia*, vol. 15, No. 5, pp. 200-202.
- FUNDÁREK, Radoslav (1966). Die Bedeutung Joseph Ernyeys für die Entwicklung der Geschichte der Pharmazie in der Slowakei. In: *Pharmazeutische Zeitung*, No. 30, pp. 1076-1077.
- HABOVŠTIK, Anton (1970). Nářečové zápisy Šimona Zólyomiho. In: *Slovenská reč. Časopis pre výskum slovenského jazyka*, vol. 35, No. 5, pp. 275-280.
- HALMAI, János (1948). Emlékezés Ernyey Józsefről. In: *Magyar Gyógyszerésztudományi Társaság Értesítője*, vol. 22, No. 3-4, pp. 66-69.
- HEGEDŰS, Lajos – GAZDA, István – PERJÁMOSI, Sándor (2014). *Ernyey József (1869–1945) Bibliográfiája*. Budapest : A Magyar Tudománytörténeti Intézet tudományos közleményei 11, 46 p. Dostupné online: http://real.mtak.hu/16088/7/ernyey_jozsef_bibliografia_140924.pdf [prevzaté 20. 11. 2016].
- KOCÁK, Michal (1983). *Jozef Škultéty. Pri prameni pravdy*. Martin : Osveta, 236 p.
- MAREK, Miloš (2013). *Fontes Rerum Slovacarum III. Archivum Familiae Majtényi*. Kraków : Towarzystwo Słowaków w Polsce, 658 p. ISBN 978-83-7490-672-2.
- MAŤOVČÍK, Augustín et al. (1990). *Slovenský biografický slovník. IV. zväzok M – Q*. Martin : Matica slovenská, 568 p. ISBN 80-7090-070-9.
- MOLNÁR, László V. et al. (2008). *Ernyey József életműve*. Budapest : MTA, 368 p. ISBN 978-963-9276-67-3.
- Múzejníctvo a zberateľstvo na Slovensku. Biografický slovník. Zväzok I.* (2004). Bratislava : Slovenské národné múzeum a Zväz múzeí na Slovensku, 104 p. ISBN 80-8060-142-9.
- RUDNAY, Eged (1964). *Attila Trilogia. Igazságok ferdítések Honfoglalás I*. Bruxelles, 165 p.
- RUTTKAYOVÁ, Katarína (1970). Život a dielo L. V. Riznera. In: GALANDOVÁ, Lena (zost.). *Zborník o L. V. Riznerovi. Príspevky z konferencie o L. V. Riznerovi z príležitosti 120 rokov jeho narodenia*. Martin : Matica slovenská, pp. 14-27.
- Slovenské sbírky národopisné a Maďari. In: *Národní politika*, vol. 30, No. 28, p. 3.
- SOKOLÍK, Viliam (1970). *Listy Ludovíta Vladimíra Riznera Andrejovi Kmeťovi*. Martin : Matica slovenská, 296 p.
- STANO, Pavol – ŽATKO, Rudolf (1989). *Národopisná literatúra na Slovensku za roky 1901 – 1959*. Martin : Matica slovenská, 800 p.
- SZLUHA, Márton (2003). *Nyitra vármegye nemes családjai. I. kötet*. Budapest : Heraldika kiadó, 736 p. ISBN 963-9204-18-8.
- ŠTROFFEK, Otto (2001). Knieža Artúr Odescalchi a Kremnica. In: *Kremnický rumaj*, vol. 1, No. 1, pp. 3-5.
- ZÍBRT, Č. (1916). Socha sv. Jiří na Hradě pražském. In: *Národní politika*, vol. 34, No. 35, p. 8.

Elektronické zdroje (Internet Sources)

- K dejinám Maďarského národného múzea a Széchényiho knižnici v anglickom jazyku online: <http://hnm.hu/en/history-of-the-museum> ďalej http://www.oszk.hu/en/history_of_the_library [prevzaté 20. 11. 2016]
- Maďarska spoločnosť pre dejiny farmácie. online <http://www.gyogyszeresztortenet.hu/wp-content/uploads/2013/10/Csipp%C3%A9k-J%C3%A1nos.pdf> [prevzaté 17. 11. 2016]

Rodná matrika rímskokatolíckej cirkvi. Horné Vestenice 31.1. 1843 – 28.12. 1886. online <https://familysearch.org/ark:/61903/3:1:33S7-9BRB-PWK?i=79&wc=9PQS-2NL%3A107654301%2C112584601%2C154022501%2C950204301&cc=1554443> [prevzaté 17. 11. 2016].

Mobilita múzejných zbierok Postupy a zásady pri manipulácii so zbierkovými predmetmi mimo ich uloženia v depozitároch

Marianna Tomašková

Mgr. Marianna Tomašková
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: mariankatomaskova@gmail.com

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:169-181

Mobility of museum's collections. Procedures and policies at manipulation with collection items out of their depository storage

This thesis is focused on to description types of collection items mobility. The main storage place for collection item in museum is the depository and because of that, thesis contains description of types of collection items mobility from depository. The aim of the thesis is to approximate process of manipulation with collection items for the purpose of preservation/restoration and rental of collection items for other museums in Slovakia and abroad. One of the main points of this thesis is to review the purpose of collection mobility for museums. Aim of the thesis is also to define possibilities of collection items protection during their mobility-legal and physical protection. An important part of the article is an analysis of collections mobility in Slovak museums created with the help of questionnaire survey and summary of the annual reports of Slovak museums.

Key words: mobility, collection items, museum, state immunity, immunity from seizure, sharing culture, expenses during the rental period

Mobilita zbierok sa v súčasnosti stáva veľmi frekventovanou témou. Preto som sa problematike mobility zbierok venovala aj v mojej diplomovej práci, z ktorej vychádza tento príspevok s rovnomenným názvom. Klasická náplň múzeí zber, ochrana, a prezentácia múzejných predmetov je stále základnou náplňou múzea, avšak v konkurenčnom svete potrebuje omnoho viac aktivít. Zbierkový predmet je centrom celého múzea, okolo ktorého sa odohrávajú všetky činnosti v múzeu. Každé múzeum spravuje svoj zbierkový fond, ktorý sa snaží obohacovať. Následne ho prezentuje spoločnosti, či už vo forme expozícií alebo výstav. Aby múzeum spĺňalo činnosti, ktoré tvoria jeho podstatu, nezaobíde sa bez manipulácie s predmetmi v rámci svojej inštitúcie i mimo nej. Primárne umiestnenie predmetov je v depozitári, kde majú svoje presné umiestnenie. Následne sa presúvajú, a to či už kvôli prezentačným účelom do výstavných miestností, za účelom bádania do bádateľne, kvôli reštauračným účelom do reštaurátorských dielní alebo sa mení ich umiestnenie. Čo však v prípade, že múzeum nedisponuje zbierkovým predmetom, ktorý by zhodnotil výstavu, či už je to predmet zo slovenských múzeí alebo zahraničných? Na tento problém existuje riešenie, a tým je mobilita zbierkových predmetov.

Mobilita zbierok – transport zbierok

Mobilita zbierok predstavuje presun múzejných predmetov alebo celej zbierky z bodu A do bodu B. Zameriame sa však na vzdialenejší presun zbierkových predmetov mimo múzea, pri ktorom je potrebné vytvoriť také podmienky, aby nehrozilo akékoľvek nebezpečenstvo narušenia fyzického stavu predmetu. Múzejné zbierky tvoria najrôznorodnejšie predmety z odlišných materiálov i skladajúce sa z viacerých súčasne. Preto je potrebné zamerať sa na každý predmet samostatne s ohľadom na špecifickosť jeho bytia. Počas uloženia v depozitári majú predmety stabilné klimatické a bezpečnostné podmienky, ktoré ich neohrozujú. Počas transportu predmetu sa predmet dostáva do nestáleho prostredia, a to či už z hľadiska klimatických podmienok či prípadného mechanického poškodenia. Najlepším spôsobom, ako predchádzať ktorémukoľvek z týchto narušení, je zvoliť najbezpečnejšiu formu dopravy a najvhodnejší obalový materiál.

S prepravou predmetu sú spojené dva dokumenty: „facility report“ – správa o prevádzke a „condition reports“ – správa o stave. Správa o prevádzke je dokument, ktorý zoskupuje všetky náležité postupy, ktoré budú uplatnené vypožičiavateľom počas celej doby výpožičky. Správa informuje o bezpečnosti, histórii poistenia a realizovaných výpožičkách danej inštitúcie. Podstatou tohto dokumentu je ubezpečiť požičiavateľa, že inštitúcia, ktorá si predmet vypožičiava, je solídna a bude k predmetu pristupovať profesionálne a zodpovedne.¹ Dokument je určený pre pomoc identifikovať potencionálne problémy a dohodou dosiahnuť vyriešenie možného problému. Formulár môže byť využívaný v rozdielnych múzeách a galériách bez ohľadu na typ a veľkosť. Podstatou je vyplniť správu čo najpresnejšie a vpísať všetky informácie, ktoré sú pre tento prípad relevantné. Správa zahŕňa detailný popis výstavných priestorov, prístup do výstavných priestorov (napr. schodisko/úzke priestory), manipuláciu so zbierkovými predmetmi a klimatické podmienky vo výstavných priestoroch.² Druhý dokument, správa o stave, vzniká zvyčajne až po detailnom preskúmaní zbierkového predmetu. Správa má byť zreteľná a stručná. Najčastejšie vzniká ako dokumentácia, ktorá sprevádza zbierkový predmet počas výpožičky. Kvôli poistným postupom je správne, ak sa vypĺňa po každom odchode a príchode na nové miesto. Je dôležité mať záznam o súčasnom stave predmetu, vrátane už existujúcich škôd a opráv na predmete, pre prípad výskytu nového poškodenia. Z toho dôvodu je správa o stave sprevádzaná aj grafickým zobrazením predmetu (diagram, fotografia). Je opodstatnené, aby si obe strany ponechali kópiu správy.³

Imunita proti zabaveniu

Slovné spojenie „imunita proti zabaveniu“ zahŕňa široký záber možných okolností. Môže zahŕňať imunitu predmetu kultúrnej hodnoty voči každému typu zabavenia z rôznych príčin (vzatie do opatrovníctva, exekúcia, zablokovanie, prepadnutie, rekvizície, zabavenie majetku

¹ *Európsky program pre kultúru. Pracovný plán pre kultúru na roky 2011 – 2014. Súbor nástrojov týkajúcich sa praktických spôsobov zníženia nákladov na požičiavanie a vypožičiavanie predmetov kultúrnej hodnoty medzi členskými štátmi Európskej únie* [online]. Európska únia 2012 [cit. 2017-03-19] Dostupné na www: <http://www.culture.gov.sk/extdoc/5846/3_ubor_nastrojov>.

² *Standard Facilities Report* [online]. Správa navrhnutá skupinou registrátorov vo Veľkej Británii v spolupráci s Radou múzeí, knižníc a archívov. Vyd. v r. 2004. [cit. 2017-03-17] Dostupné na www: <http://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/Collection_Mobility/Members/UKRG_Standard_Facilities_Report.pdf>.

³ *Collection Surveys and Condition Reporting* [online]. Museum Textile Services. [cit. 2017-03-29] Dostupné na www: <http://www.museumtextiles.com/uploads/7/8/9/0/7890082/condition_reporting.pdf>.

pre neplatenie záväzkov, navrátenie, zadržanie).⁴ V podstate ju môžeme označiť za právnu záruku, ktorou sa ručí, že kultúrna hodnota, ktorá je vypožičaná na výstavné účely v zahraničí, bude vrátená naspäť múzeu (požičiatelovi) aj v prípade akýchkoľvek námietok pre navrátenie alebo vyhlásenia nárokov na kultúrne dedičstvo v danej krajine, v ktorej je predmet vypožičaný. Existuje aj prísnejšia forma imunity proti zabaveniu a tou je imunita proti jurisdikcii. Znamená nielen garanciu vrátenia zapožičaného predmetu požičiatelovi, ale i záruku, že sa v danom štáte nezačnú ani súdy zaoberať možnými vzneseniami návrhov o nároky na zadržanie predmetu. Naopak, menej silnou právnou zárukou je „letter of comfort“ – písomné vyhlásenie o bezpečnom a včasnom vrátení predmetu kultúrnej hodnoty. To je odvodené na základe medzinárodného práva, ktoré reguluje pohyb predmetov kultúrnej hodnoty. Právne systémy jednotlivých krajín sú odlišné, čo sa odzrkadľuje aj v ich legislatívach zahrňujúcich právne úpravy týkajúce sa imunity proti zabaveniu.⁵

Ak v štáte nie je právne zachytená imunita proti zabaveniu, môže sa to stať dôvodom pre nižšie zapožičiavanie zbierkových predmetov a nechota iných múzeí poskytnúť ich diela na výstavy. Múzeá nebudú riskovať možné vznesenie návrhov o zadržanie predmetov a ustúpia od požičiavania umeleckých diel. Úspech múzeí stojí na vytváraní prvotriednych výstav, ktoré sú závislé na garancii navrátenia zbierkového predmetu požičiatelovi.⁶

Znižovanie nákladov počas výpožičiek

Náklady na výpožičky sú príčinou, prečo je mobilita zbierok v Európe stále tlmená. Múzeá považujú výpožičky zbierkových predmetov a náklady s nimi spojené za neúnosne vysoké, nehovoriac o vypožičiavaní celých výstav. Dôležité je, aby požičiatel a vypožičiatel patrične komunikovali a dohodli únosné podmienky výpožičiek. Existujú skutočné náklady na výpožičku spojené s prípravou predmetu na transport a samotným transportom a náklady spojené s administráciou výpožičky, o ktoré môže požičiatel – múzeom požiadať. Tieto druhé náklady zbytočne zvyšujú náklady výpožičky, sú neadekvátne, keďže administratíva zbierkového predmetu je súčasťou múzejnej práce.⁷ Preto by výpožičky mali byť považované za zásadnú a plnohodnotnú náplň múzejnej práce. Povinnosťou požičiatel'a je držať ich na reálnej hodnote a spolu s vypožičiatel'om hľadať alternatívy, pomocou ktorých by výpožičku realizovali s čo najnižšími možnými nákladmi.

Komerčné poistenie

Cieľom komerčného poistenia zbierkových predmetov je odškodnenie poistenca, ktoré zabezpečí rovnocennú náhradu v prípade ujmy. Múzeá spravidla poisťujú len budovy,

⁴ WOUDEBERG, Nout van. *State Immunity and Cultural Objects on Loan* – Prague, 23 April 2012 [online]. Príspevok z kolokvia na tému imunita proti zabaveniu kultúrneho dedičstva. Z originálu do češtiny preložila PhDr. Magda Němcová. [cit. 2017-03-13] Dostupné na www: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/pdf/clanky/2012/STATNI-IMUNITA-A-ZAPUJCKY-KULTURNICH-PREDMETU-Praha-duben-2012.pdf>>.

⁵ NĚMCOVÁ, Magda. Umění v pohybu [online]. In: *Atelier*, 2011, č. 9. [cit. 2017-03-10] Dostupné na www: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/Mobilita-sbirek/umeni-v-pohybu.pdf>>.

⁶ O'CONNELL, Anna. *Immunity from Seizure Study*. [online], [cit. 2017-03-13] Dostupné na www: <http://www.lending-for-europe.eu/fileadmin/CM/public/training/Antwerp/Immunity_from_Seizure_Paper_Anna_O_Connell.pdf>.

⁷ MATASSA, Freda. Výpůjční poplatky. In: *Podporujeme mobilitu sbírek: cesta vpřed pro evropská muzea* [online]. Fínska národná galéria, 2010. Český preklad: Praha : Metodické centrum pro muzea výtvarného umění v národní galerii v Praze, 2014. [cit. 2017-03-17] Dostupné na www: <<http://www.mcgalerie.cz/admin/files/pdf/ENCOURAGING-SBORNÍK-konecna-verze.pdf>>. ISBN: ISBN 978-80-7035-555-8.

v ktorých sídlia. Poistenie nereálnej materiálnej hodnoty zbierkových predmetov by bolo mimo schopnosti zriaďovateľa.⁸ Komerčné poistenie však môže byť aj jednou z hlavných prekážok, prečo od vypožičiavania zbierkových predmetov chcú múzeá ustúpiť. Cena za poistenie predstavuje väčšinou časť celkových nákladov pri výpožičke a jedným zo spôsobov, ako znížiť tieto náklady, je štátna záruka.

Štátna záruka

Pod pojmom štátna záruka môžeme rozumieť národný systém, cez ktorý vláda preberá zodpovednosť za riziko od organizátora výstavy a tým podporuje organizovanie významných výstav. Príslušný orgán štátu sa zaväzuje nahradiť škody, ktoré by mohli vzniknúť na predmete počas doby výpožičky. V praxi to vyzerá tak, že v prípade poškodenia alebo straty múzejného predmetu počas výstavy štát uhradí celú časť škody či straty, alebo aspoň jej podiel. Štátnu záruku preto môžeme označiť ako prevod časti zodpovednosti z múzea, ktoré si predmet vypožičiava, na štát. Hrozba poškodenia zbierkového predmetu počas výpožičky je v tomto prípade krytá a múzeum môže realizovať výpožičku aj bez komerčného poistenia. Štátna záruka je významný nástroj pre rýchly vzrast múzejníctva v rozvoji mobility zbierok. Komerčné poistenie, ktoré je nevyhnuté pri výpožičke zbierok, tvorí 15 – 40 % z celkových nákladov na výstavu. Štátna záruka týmto spôsobom zbavuje múzeá úbytku výraznej finančnej položky. Pozitívom štátnej záruky je dôvera a vzťah, ktorý sa vytvára medzi jednotlivými múzeami a podpora vzájomných kultúrnych výmen.⁹ Systém štátnej záruky je možný aj na Slovensku. Dotácia, ktorá je poskytnutá ako náhrada za vzniknutú škodu, je upravená v Zákone NR SR č. 207/2009 o podmienkach vývozu a dovozu predmetov kultúrnej hodnoty.¹⁰ V tomto zákone sú ustanovené podmienky čerpania dotácie zo štátneho rozpočtu v prípade škody, ktorá vznikne pri dočasnom dovoze predmetu so schválenými účelmi na územie Slovenska.

Štátnu záruku upravuje zákon už od roku 2009. Ministerstvo kultúry SR doteraz neevduje žiadnu žiadosť o poskytnutie dotácie zo štátneho rozpočtu na náhrady škody vzniknutej počas dočasného dovozu zbierkového predmetu kultúrnej hodnoty na územie Slovenskej republiky.¹¹

Rozdelenie zodpovednosti

Rozdelenie zodpovednosti medzi múzeami predstavuje dohodu, v ktorej sa múzeá/zriaďovatelia múzeí dohodnú, že budú participovať na zodpovednosti za zbierkový predmet počas doby výpožičky. Múzeum, u ktorého bude predmet dočasne premiestnený, a rovnako aj múzeum, ktoré predmet vypožičiava, budú niesť následky za prípadné poškodenie zbierkového predmetu podľa odsúhlasenej dohody. Dohoda o rozdelení zodpovednosti nie je typ poistenia pre zbierkové predmety, ale spôsob ako znižovať náklady za komerčné poistenie. Zahŕňa informácie, akú časť zodpovednosti preberá vypožičiavateľ a vypožičiavateľ, voči akým rizikám je zbierkový predmet krytý počas doby výpožičky a aké budú následky pri poškodení zbierkového predmetu (zväčša na strane vypožičiavateľa).¹²

⁸ WAIDACHER, Friedrich. *Príručka všeobecnej muzeológie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1999.

⁹ *Európsky program pre kultúru...*, ref. 1.

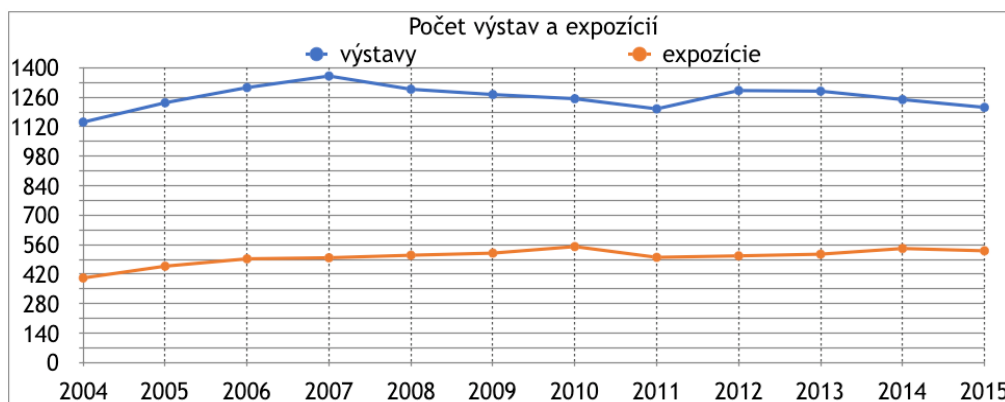
¹⁰ Zákon č. 207/2009 z 28. apríla 2009 o podmienkach vývozu a dovozu predmetu kultúrnej hodnoty a o doplnení zákona č. 652/2004 Z. z. o orgánoch štátnej správy v colníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

¹¹ Slovenská republika. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Bratislava, 4. 4. 2017, Odpoveď na žiadosť: MK-2100/2017–310/4857.

¹² *Európsky program pre kultúru...*, ref. 1.

Mobilita zbierok v slovenských múzeách za roky 2004 – 2015

Muzeologický kabinet Slovenského národného múzea každoročne zostavuje sumár výročných správ slovenských múzeí. Výročné správy sú vytvorené, aby poskytl múzeám, zriaďovateľom a odbornej i laickej verejnosti možnosť dozvedieť sa informácie o hospodárení, odbornej činnosti a prezentačných aktivitách každého slovenského múzea, ktoré je zapísané v Registri múzeí a galérií Slovenskej republiky vedenom Ministerstvom kultúry Slovenskej republiky. Výročné správy obsahujú aj štatistické údaje takmer všetkých múzeí na Slovensku, ktoré zaslali vypísaný stanovený formulár. Spracovala som výročné správy z rokov 2004 – 2015. Výročné správy zo spomínaných rokov sú dostupné na stránke Slovenského národného múzea.¹³ Rozhodla som sa analyzovať informácie z týchto výročných správ, aby som zistila, aké množstvo výstav bolo za tieto roky dovezených zo zahraničia na Slovensko a koľko výstav bolo zo slovenských múzeí vyvezených do zahraničia. Taktiež som chcela zistiť, aké množstvo zbierkových predmetov je z depozitára vyňatých za účelom konzervovania a reštaurovania. Jedným z faktov, ktoré som z výročných správ získala, je celkový počet expozícií a výstav v slovenských múzeách za roky 2004 – 2015.

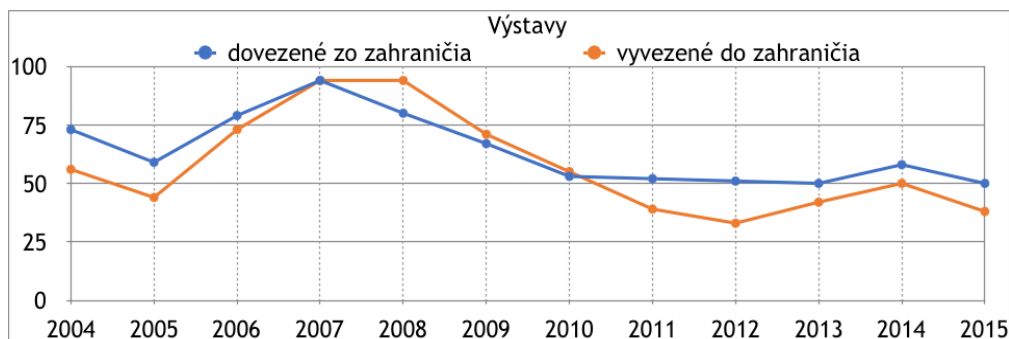

Graf č. 1.

Múzeum prezentuje zbierkový fond pomocou dvoch základných prezentačných foriem v múzeu: výstava a expozícia. Graf č. 1 zobrazuje množstvo výstav a expozícií, ktoré boli na Slovensku za jednotlivé roky múzeami produkované. V grafe č. 1 je jasne viditeľné, že počet výstav je viac než dvojnásobný než počet expozícií. Samozrejme, to vyplýva z ich časovo trvajúcej formy a ich účelu. Krivka počtu expozícií je stabilná bez väčších výchyliiek, čo poukazuje na stabilitu počtu expozícií. V priemere vzniklo v spomínaných rokoch 26 nových expozícií ročne. Nadpriemerné množstvo expozícií bolo vytvorených v roku 2008, ich počet bol 44. V roku 2009 bol počet nových expozícií 43 a v roku 2011 vzniklo 35 nových expozícií. Expozície v múzeách sú zvyčajne vytvárané na niekoľko desiatok rokov. Pri výmene starej expozície za novú sa zamieňajú aj zbierkové predmety, poprípade sa zhodnocuje ich výber, aby zvolené predmety čo najadekvátnejšie plnili svoju funkciu. Podľa môjho názoru expozície zastávajú formálnu časť prezentácie. Sú vytvárané tak, aby boli prijaté čo najširším spektrom verejnosti a taktiež súvisia so zbierkotvorným zameraním múzea. Naopak, výstavy vznikajú ako reakcia na aktuálny problém či udalosť, nemajú za cieľ osloviť každú skupinu spoločnosti.

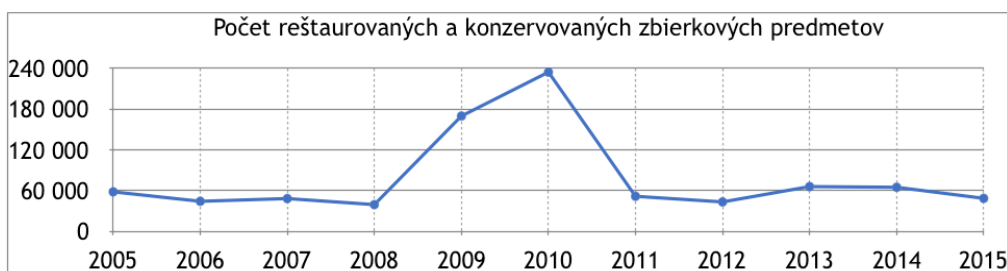
¹³ Muzeologický kabinet. Výročné správy múzeí Slovenskej republiky za obdobie 2004 až 2015 [online]. [2017-04-06] Dostupné na [www: <http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>](http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr).

Je pre nich charakteristická krátkodobosť, reakcia a sloboda témy. Počet výstav za jednotlivé roky v slovenských múzeách je taktiež stabilný ako v prípade počtu expozícií. Najväčší počet výstav za dané roky bol v roku 2007, v ktorom bolo v múzeách prezentovaných 1 361 výstav, avšak priemerný počet výstav v slovenských múzeách v spomínaných rokoch bol 1 259. Z toho vyplýva, že počet zorganizovaných výstav je štandardný a za obdobie 12 rokov nijak výrazne nesklesol ani nestúpil. Múzeá v priemere vytvorili 590 vlastných výstav, približne 50 výstav bolo dovezených zo zahraničia, takže takmer polovica výstav bola zapožičiavaná medzi múzeami.

Graf č. 2.

V Grafe č. 2 som z výročných správ vybrala informácie týkajúce sa vývozu výstav do zahraničia a dovozu výstav zo zahraničia za skúmané roky. Hodnoty jednotlivých akcií už nie sú tak konštantné, ako v predchádzajúcom grafe. Vo vývoze a dovoze sa počty striedavo zvyšujú do roku 2009. Naopak po roku 2009 sa počet vývozov a dovozov stabilizoval. Dovoz výstav na Slovensko v tomto období bol v priemere 42 a vývoz do zahraničia v priemere 52. Najvyššie množstvo výstav vyvezených do zahraničia bolo v roku 2007 a 2008, kedy to bol počet 94. V roku 2007 bol i najvyšší počet dovezených výstav zo zahraničia. Zaujímavé je, že zatiaľ čo v rokoch 2004 – 2010 sa vývoz a dovoz vo vyššom počte striedali, po roku 2010 je množstvo dovezených výstav na Slovensko neustále vyššie.

Graf č. 3.

Za jednu z mobilít zbierkových predmetov som v práci označila aj reštaurovanie a konzervovanie. Za skúmané roky je výsledok zobrazený v Grafe č. 3. Okrem rokov 2009 a 2010 sa priemerne ročne zrekonštruovalo a zakonzervovalo 51,5-tisíc zbierkových predmetov. Tieto dva roky sú absolútne rekordné, pretože spolu za oba roky prebehol reštaurátorský alebo konzervátorský zásah až na 404 270 zbierkových predmetoch.

Celá téma mobility zbierok vychádza zo zvyšovania vzájomného zdieľania zbierkových predmetov medzi múzeami. Minimálne množstvo zbierkových predmetov z celého fondu múzeí na Slovensku je reálne prezentovaných, bádaných a inak povedané nejakým spôsobom zapojených do rôznorodých činností mimo depozitárov.¹⁴ Množstvo nezapojených predmetov sa každým rokom zvyšuje, keďže jednou zo základných činností múzea je nadobúdať zbierkové predmety, a tak zhodnocovať svoj zbierkový fond. V Grafe č. 4 je vyznačená priamka, ktorá zobrazuje súčet prírastkov zbierkových predmetov slovenských múzeí počas vyššie spomínaných rokov. Rok 2008 môžeme označiť za prelomový. Do tohto roku sa počet nadobudnutých zbierkových predmetov za posledných päť rokov pohyboval na hodnote približne 200-tisíc kusov ročne. V roku 2008 dosiahol maximum 266 073 kusov zbierkových predmetov. V nasledujúcich rokoch začal výrazne klesať až do roku 2015, kedy klesol na hodnotu 52 090 zbierkových predmetov. Z toho vyplýva, že priemerne každé múzeum na Slovensku znížilo počet nadobudnutých zbierkových predmetov z 1 800 kusov na necelých 500 kusov, čo predstavuje výrazný pokles.

Graf č. 4.

Sledovanie mobility zbierok v slovenských múzeách za rok 2016 – dotazník

Súčasťou sledovania mobility múzejných zbierok v slovenských múzeách je aj výskum v jednotlivých múzeách, ktorý som realizovala pomocou dotazníka. Všetkým múzeám na Slovensku som rozoslala e-mailom dotazník, ktorý bol zameraný na pohyby zbierkových predmetov v múzeu a mimo múzea. Aby som zistila, aké množstvo zbierkových predmetov bolo využívaných, a tým následne premiestnených z depozitára, položila som múzeám viaceré otázky týkajúce sa mobility. Napríklad: aké množstvo zbierkových predmetov spravujú, koľko predmetov ročne vystavia či už formou výstavy alebo expozície, aké množstvo zbierkových predmetov požičiavajú iným múzeám na Slovensku alebo v zahraničí. Taktiež som sa zaujíkala aj o počet zbierkových predmetov, ktoré boli prezenčne vypožičané bádateľom v múzeu. Výsledné zhodnotenie vyplnených dotazníkov potvrdzuje, že drvivá väčšina zbierkových predmetov je bez využívania uložená v depozitári. Túto skutočnosť dobre vyjadruje myšlienka: „*Múzeum je jako ledovec. Většina toho, co má, je ukryta před zraky veřejnosti. Proto je tolik důležité pečlivě vybírat to nejnabobnější pro expoziční využití a pokud možno co nejčastěji expozice měnit.*“¹⁵

¹⁴ Vid' v časti „Sledovanie mobility zbierok v slovenských múzeách za rok 2016“.

¹⁵ DOLÁK, Jan. *Múzeum a prezentace*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2015, s. 41.

Pozrime sa bližšie na výsledky dotazníka. Podotýkam, že dotazník nezahrňuje všetky múzeá na Slovensku, ale len časť múzeí, ktorá na dotazník odpovedala.¹⁶ V Grafe č. 5 sú zobrazené hodnoty vychádzajúce zo spracovania dotazníka. Absolútne výrazný je podiel zbierkových predmetov, ktoré za uplynulý rok neopustili depozitár. Až 95,53 % zbierkových predmetov predstavovalo neaktívnu zložku pre ktorýkoľvek typ mobilít spomínaných v práci. To je rapídne vysoké číslo. Pre porovnanie uvediem údaje z prieskumu v európskych múzeách.

Ešte v roku v 2003 bol prostredníctvom Siete európskych múzejných organizácií NEMO (Network of European Museum Organisations) rozoslaný dotazník zameraný na mobilitu zbierok, na ktorý odpovedalo 411 múzeí z 11 európskych krajín. Výsledok dotazníka ukázal, že tieto múzeá spravujú 315 miliónov zbierkových predmetov, z ktorých sa priemerne 73,3 % nachádza v depozitároch.¹⁷ Tento údaj uvádzam len ako možnosť pre porovnanie. Nemusi ukazovať skutočné porovnanie medzi slovenskou mobilitou v múzeách a mobilitou v múzeách v Európe. V prvom rade neboli dotazníky totožné, nevyplnili ich všetky múzeá a pri vyplňaní nemuseli múzeá využívať rovnaké metódy a postupy. Dotazník v európskych múzeách poslužil na ukážku, aké približné množstvo zbierkových predmetov z fondov európskych múzeí je v mobilite.

Samozrejme, realizácia jednej zo základných náplní múzea – uchovávanie predmetov špecifickej hodnoty – neoddeliteľne súvisí so zámernou izoláciou zbierkového predmetu. Tak sú predmety odčlenené od sociálneho sveta. Ich význam by však nebol naplnený, ak by neovplyvňovali sociálne vedomie človeka.¹⁸

Z toho vyplýva, že podstata hodnoty, pre ktorú je predmet vybraný z reality ako jej reprezentant, ostáva nenaplnená, pokiaľ nie je predmetom odprezentovaná spoločnosti. Príčinou takej nízkej mobility zbierkových predmetov z depozitára môže byť aj ich príliš vysoký počet pre schopnosti múzeí na Slovensku častejšie využívať zbierkové predmety v depozitároch pri tvorení výstav alebo na realizáciu častejšej výmeny expozícií či aspoň vystavovaných exponátov. V Grafe č. 5 sú zobrazené aj hodnoty pre jednotlivé typy mobilít, ktoré som rozdelila na mobilitu v múzeách a mobilitu mimo múzeí. Mobilita v múzeu je označená písmenom „B“. Zahrňuje presun zbierkových predmetov z depozitára za účelom vystavovania v expozíciách, výstavách a na bádateľské účely. Hodnota vyjadrujúca mobilitu v múzeu je 3,21 %. Ďalšou kategóriou mobility, ktorá je vyznačená v Grafe č. 5, je mobilita mimo múzea. Označená je písmenom „C“. V nej je zahrnutý počet zbierkových predmetov v pohybe, ktoré boli presunuté za účelom vypožičania iným múzeám na Slovensku a v zahraničí a zapožičania z iných múzeí na Slovensku a v zahraničí. V otázke, aké zbierkové predmety prevažovali pri výpožičke do zahraničia, označili múzeá najčastejšie historické a umelecké zbierkové predmety. Samozrejme, že to súvisí od toho, aké múzeá na dotazník odpovedali. Je zrejmé, že napríklad v Slovenskom technickom múzeu budú prevažovať technické zbierkové predmety a v Múzeu TANAP-u prírodovedné.

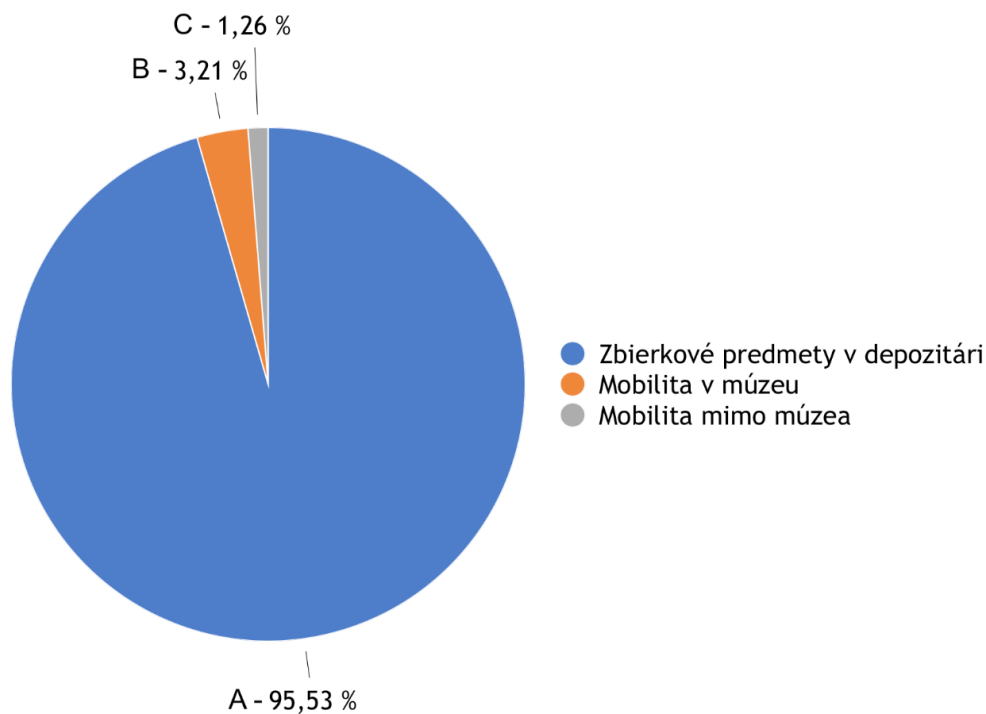
¹⁶ Zoznam múzeí, ktoré na dotazník odpovedali, je v Prílohe č. 1. Medzi múzeami sa našlo i múzeum, ktoré ako verejná inštitúcia odmietla odpovedať na dotazník preto, že skúmal interné informácie múzea. Tie, podľa ich tvrdenia, nemôžu zverejniť. Medzi pôvodne oslovenými inštitúciami bola aj galéria, ktorá odmietla vyplniť dotazník, pretože bol zameraný na múzejné predmety a spomínaná inštitúcia je galériou.

¹⁷ *Mobilita zbierok. Súhrn rád pre európske múzeá v otázke pohybu zbierok, Etický kódex múzeí.* Múzeum, Príloha ročníka 2007. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 2007, 43 s.

¹⁸ S'TRÁNSKÝ, Zbyněk Z. A provocative check list. *ICOFOM Study Series 6*, 1984, s. 10.

Písmeno „A“ prezentuje predmety, ktoré v uplynulom roku neopustili depozitár. Celková hodnota vyjadrujúca mobilitu zbierkových predmetov je 4,47 %. Teda 4,47 % vyjadruje percento zbierkových predmetov, ktoré boli z celého fondu múzeí zapojených v dotazníku „činné“.

Mobilita zbierkových predmetov a počet zbierkových predmetov v depozitári za rok 2016 v múzeách na Slovensku

Graf č. 5.

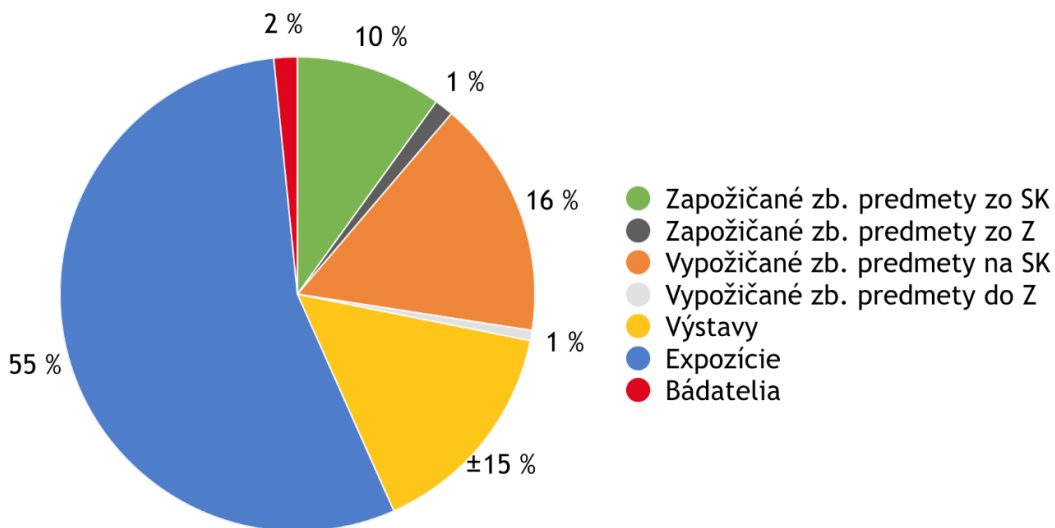
Z dotazníka som vyhodnotila aj pomer množstva predmetov v jednotlivých mobilitách. Väčšinou časť mobility zbierkových predmetov zaberajú expozície. V skúmaných múzeách bolo počas minulého roka v stálych expozíciách vystavených 53 219 zbierkových predmetov, čo v múzeách predstavuje priemerne približne 1 400 zbierkových predmetov. Existuje aj príklad, keď múzeum prezentuje, jednoducho povedané, „všetko čo má“. Nie však v negatívnej forme preplnenej expozície. Napríklad Múzeum Jána Cikkera v Bratislave v odpovediach na dotazník uvádza, že všetky zbierkové predmety, ktoré spravuje, súčasne aj vystavuje. Celé múzeum funguje ako komplexná expozícia zahrňujúca všetky zbierkové predmety. Rovnako zbierkové predmety prezentuje aj Mestské múzeum v Lučenci. Opačným príkladom je napríklad Múzeum ľudovej umeleckej výroby a Múzeum školstva a pedagogiky, ktoré formou stálej expozície nevystavili žiadne zbierkové predmety. Zbierkové predmety prezentovali iba formou výstav.

Podiel výstav na mobilite zbierkových predmetov v dotazníku bol 15 % s počtom takmer 400 zbierkových predmetov. Pomer výstav a expozícií je zaujímavý. Expozícia je stála, dlhodobá forma výstavy, ktorá ostáva nezmenená dlhšie obdobie. Práve výstava, ktorá je dynamická, krátkodobá, je počas roka v múzeu stále menená. Podľa tabuľky v Prílohe č. 1 pripadá na každé

múzeum ročne približne desať výstav, z toho päť vlastných. Počet zbierkových predmetov prezentovaných prostredníctvom expozícií je v skúmaných múzeách viac než trojnásobne vyšší. Z toho môžeme vyvodit', že v expozíciách je väčší dôraz na zbierkový predmet, ktorý tvorí nosnú časť prezentácie. Zatiaľ čo výstavy sú benevolentnejšie a častejšie pristupujú k prezentovaniu zbierkových predmetov voľnejšou cestou, a to využívaním moderných technológií. Dôvodom, prečo je v expozíciách využívaných zbierkových predmetov viac, môže byť aj skutočnosť, že časť expozícií na Slovensku vznikla ešte v minulom storočí alebo si tvorbu expozícií z minulého storočia uchovala, a prezentuje zbierkové predmety ako masu predmetov z jednej skupiny hromadne dokumentujúcu skutočnosť.

Ďalšie zložky zobrazené v Grafe č. 6 tvorí počet zbierkových predmetov, ktoré si múzeá vypožičali od iných múzeí na Slovensku a počet zbierkových predmetov, ktoré zapožičali iným múzeám na Slovensku. V prípade, keby na dotazník odpovedali všetky múzeá na Slovensku, boli by, samozrejme, tieto údaje totožné. Avšak v skúmanej vzorke prevyšoval počet zbierkových predmetov, ktoré múzeá vypožičali iným múzeám na Slovensku. V priemere si jedno múzeum odpovedajúce na dotazník vypožičalo 247 a vypožičalo 409 zbierkových predmetov. V prípade vyvezených a dovezených zbierkových predmetov do a zo zahraničia nespomeniem priemerné hodnoty, pretože väčšina múzeí uvádza nulu pri oboch prípadoch. Aktívnymi v tomto druhu mobility boli v uplynulom roku len približne štyri až päť múzeí, ktoré spolu vyviezli 928 a doviezli 1 220 zbierkových predmetov. Poslednú zložku Grafu č. 6 tvorí počet predmetov, ktoré si v múzeu prezenčne vyžiadali bádatelia. Z depozitára bolo vybraných 1 869 zbierkových predmetov na bádateľské účely, čo tvorí 2 % z mobilných predmetov.

Zbierkové predmety v pohybe

Graf č. 6.

Dotazník ukázal, že zbierkové predmety v múzeách na Slovensku sú v pohybe medzi slovenskými múzeami a aj medzi nimi a múzeami v zahraničí. Keď ku číslam vyjadrujúcim

počet zbierkových predmetov v mobilite prirovnáme počet zbierkových predmetov, ktoré sú permanentne uložené v depozitári, je vzájomný rozdiel veľmi výrazný.

Záver

Mobilita múzejných zbierok je spôsob, akým je možné zdieľať kultúru na vzdialenejších miestach. Napriek tomu, že je v práci do mobility zbierok zahrnutý každý pohyb zbierkového predmetu, najpodstatnejším pohybom zbierkového predmetu je ten, ktorý v závere odovzdá informáciu spoločnosti. Zahrňuje to prezentovanie cez výstavy a expozície. Zbierkový predmet, ktorý je trvale uložený v depozitári bez využitia, neplní svoje poslanie, pre ktoré bol zvolený za reprezentanta určitej reality. Pri výpožičkách je nutná záruka za zbierkový predmet, ktorú zabezpečuje komerčné poistenie. To je súčasne aj príčinou, pre ktorú sa výpožičky nerealizujú vo veľkom množstve, pretože neoprávnené navyšuje náklady. V texte uvádzam možnosti, akými sa dajú náklady výpožičiek znižovať a benefity, ktoré plynú z týchto možností. Taktiež poukazujem na skutočnosť existencie štátnej záruky ako možnosti znižovania nákladov za komerčné poistenie a na skutočnosť, že na Slovensku ešte nebola využitá, napriek tomu, že vychádza z ručenia verejnými financiami. Tie sú v prípade nevyskytnutia škody nečerpané, zatiaľ čo verejné financie z rozpočtu múzea sa pravidelne využívajú aj na komerčné poistenie.

Podstatou myšlienky mobility zbierkových predmetov je zdieľanie kultúrneho dedičstva v múzeách celej spoločnosti. Preto je pre výskum mobility dôležitá každá manipulácia so zbierkovými predmetmi. Aj tá, ktorá nepredstavuje len vystavovanie, ale aj reštaurovanie a konzervovanie, a tým možnosť vystavenia zbierkového predmetu v budúcnosti. Taktiež bádanie zbierkového predmetu a hlbšie oboznamovanie sa s jeho existenciou, čím sa lepšie odprezentuje skutočný význam.

Analýza sumáru výročných správ a údajov získaných z dotazníkového prieskumu upriamuje pozornosť na skutočnosť, že napriek tomu, že múzeá neustále zväčšujú svoj zbierkový fond, nezväčšujú množstvo zdieľaných zbierkových predmetov. A preto mobilita zbierok nielen v rámci jedného múzea, ale medzi akýmikoľvek múzeami je cestou, aby sa z múzeí nestali preplnené sklady nepreskúmaných predmetov.

Príloha č. 1: Múzeá, ktoré odpovedali na dotazník

Slovenské národné múzeum-Archeologické múzeum v Bratislave, Galéria Miloša Alexandra Bazovského v Trenčíne, Mestské múzeum v Lučenci, Horehronské múzeum v Brezne, Hornonitrianske múzeum v Prievidzi, Kysucké múzeum v Čadci, Ľubovnianske múzeum v Starej Ľubovni, Mestská galéria v Rimavskej Sobote, Múzeum Andreja Sládkoviča v Krupine, Slovenské národné múzeum-Múzeum bábkarských kultúr a hračiek Modrý Kameň, Slovenské národné múzeum-Múzeum Bojnice, Slovenské národné múzeum-Múzeum Červený Kameň, Múzeum Jána Cikkeru v Bratislave, Slovenské národné múzeum-Múzeum kultúry Chorvátov na Slovensku, Múzeum ľudovej umeleckej výroby, Múzeum mincí a medailí Kremnica, Múzeum školstva a pedagogiky v Bratislave, Múzeum TANAP-u Tatranská Lomnica, Slovenské národné múzeum-Múzeum ukrajinskej kultúry, Novohradské múzeum a galéria v Lučenci, Oravská galéria Dolný Kubín, Pamätný dom Júliusa Szabóa v Lučenci, Podtatranské múzeum v Poprade, Pohronské múzeum Nová Baňa, Ponitrianske múzeum v Nitre, Poštové múzeum Banská Bystrica, Slovenské banské múzeum Banská Štiavnica, Literárne múzeum SNK v Martine, Slovenské technické múzeum Košice, Šarišská galéria v Prešove, Slovenské národné múzeum-Spišské múzeum v Levoči, Stredoslovenská galéria v Banskej Bystrici, Stredoslovenské

múzeum v Banskej Bystrici, Tatranská galéria v Poprade, Vlastivedné múzeum v Galante, Východoslovenské múzeum v Košiciach, Tribečské múzeum v Topoľčanoch.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- Collection Surveys and Condition Reporting* [online]. Museum Textile Services. [cit. 2017-03-29] Dostupné na www: <http://www.museumtextiles.com/uploads/7/8/9/0/7890082/condition_reporting.pdf>.
- DOLÁK, Jan (2015). *Múzeum a prezentace*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo. ISBN: 978-80-971715-8-2.
- Európsky program pre kultúru. Pracovný plán pre kultúru na roky 2011 – 2014. Súbor nástrojov týkajúcich sa praktických spôsobov zníženia nákladov na požičiavanie a vypožičiavanie predmetov kultúrnej hodnoty medzi členskými štátmi Európskej únie* [online]. Vypracovala pracovná skupina expertov z členských štátov Európskej únie pre mobilitu zbierok. September 2012 [cit. 2017-03-07] Dostupné na www: <http://www.culture.gov.sk/extdoc/5846/3_ubor_nastrojov>.
- MATASSA, Freda (2010). Výpůjční poplatky. In: *Podporujeme mobilitu sbírek: cesta vpřed pro evropská muzea* [online]. Fínska národná galéria. Český preklad: Praha: Metodické centrum pro muzea výtvarného umění v národní galerii v Praze, 2014 [cit. 2017-03-17]. Dostupné na www: <<http://www.mcgalerie.cz/admin/files/pdf/ENCOURAGING-SBORNIK-konecnaverze.pdf>>. ISBN: ISBN 978-80-7035-555-8.
- Mobilita zbierok. Súbrn rád pre európske múzeá v otázke pohybu zbierok, Etický kódex múzeí* (2007). Múzeum, Príloha ročníka. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 43 p. ISBN: 978-80-8060-210-9.
- Muzeologický kabinet. Výročné správy múzeí Slovenskej republiky za obdobie 2004 až 2015 [online]. [2017-04-06] Dostupné na www: <<http://www.snm.sk/?vyrocne-spravy-muzei-sr>>.
- NĚMCOVÁ, Magda (2011). Umění v pohybu [online]. In: *Atelier*, No. 9 [cit. 2017-03-10] Dostupné na www: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/Mobilita-sbirek/umeni-v-pohybu.pdf>>.
- Anna O'Connell. *Immunity from Seizure Study*. [online], [cit. 2017-03-13] Dostupné na www: <http://www.lending-for-europe.eu/fileadmin/CM/public/training/Antwerp/Immunity_from_Seizure_Paper_Anna_O_Connell.pdf>.
- Standard Facilities Report* [online]. Správa navrhnutá skupinou registrátorov vo Veľkej Británii v spolupráci s Radou múzeí, knižníc a archívov. Vyd. v r. 2004. [cit. 2017-03-17] Dostupné na www: <http://www.ne-mo.org/fileadmin/Dateien/public/topics/Collection_Mobility/Members/UKRG_Standard_Facilities_Report.pdf>.
- STRÁNSKÝ, Zbyněk Z. (1984). A provocative check list. ICOFOM Study Series 6, p. 10.
- W Aidacher, Friedrich (1999). *Průručka všeobecné muzeologie*. Bratislava : Slovenské národné múzeum, 1999, 477 p. ISBN 8080600155.
- Woudenberg, Nout van (2012). *State Immunity and Cultural Objects on Loan* — Prague, 23 April 2012 [online]. Príspevok z kolokvia na tému imunita proti zabaveniu kultúrnych statkov. Z originálu do češtiny preložila PhDr. Magda Němcová. [cit. 2017-03-13] Dostupné na www: <<http://www.mc-galerie.cz/admin/files/pdf/clanky/2012/STATNI-IMUNITA-A-ZAPUJCKY-KULTURNICH-PREDMETU-Praha-duben-2012.pdf>>.

Zákon č. 207/2009 z 28. apríla 2009 o podmienkach vývozu a dovozu predmetu kultúrnej hodnoty a o doplnení zákona č. 652/2004 Z. z. o orgánoch štátnej správy v colníctve a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov.

Slovenská republika. Ministerstvo kultúry Slovenskej republiky. Bratislava, 4.4.2017, Odpoveď na žiadosť: MK-2100/2017–310/4857.

Vedecko-publikačná, edičná a projektová činnosť odboru Muzeológia a kultúrne dedičstvo v Bratislave

Lenka Vargová

Mgr. Lenka Vargová
Comenius University in Bratislava
Faculty of Arts
Department of Ethnology and Museology
Gondova 2
814 99 Bratislava
Slovakia
e-mail: vargova153@uniba.sk

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:183-189

Research and publishing activities of the museology and cultural heritage section at the Comenius University in Bratislava

The article summarises scientific and publication and editorial activities of museology department in Bratislava during the last two years. It concentrates on their classification and basic evaluation with regards to museum theory, practice and Slovak historiography.

Key words: museology studies, museology and cultural heritage, scientific and publishing activities, Comenius University in Bratislava

Edičné zámery a koncepcie pedagogických pracovísk zväčša sledujú zámer prispôsobiť sa potrebám jednotlivých študijných odborov, prípadne smerovať publikačnú činnosť v spojení s riešenými projektmi a grantovými úlohami. Nie je tomu inak ani na odbore Muzeológia a kultúrne dedičstvo Katedry etnológie a muzeológie Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave. Vedecko-publikačná činnosť a riešené grantové úlohy, do ktorých sú aktívne zapájaní aj študenti muzeológie, majú dvojaký zmysel. Tým je snaha o rozvoj viacerých oblastí múzejníctva a (predovšetkým) teoretickej muzeológie, ale zároveň aj snaha motivovať študentov k ich budúcej vedeckej činnosti.

O smerovaní a zámeroch štúdia muzeológie z viacerých uhlov pohľadu podrobne referoval vo svojich príspevkoch Pavol Tišliar.¹ Podstatné je pritom predovšetkým získanie akreditácie a budúca realizácia kombinovaného štúdia, ktoré popri muzeológii obsahuje aj ďalšiu aplikovanú disciplínu. Takto bude v akademickom roku 2018/2019 otvorené bakalárske štúdium v kombináciách muzeológie s etnológiou, históriou a informačnou vedou. Tým sa uvoľní súčasný tlak na realizáciu štúdia jednodborovej muzeológie, ktorá musí obsahovať aj úvody do viacerých aplikovaných disciplín, ako napríklad kurzy z histórie, archeológie, dejín umenia, knihovedy, archívniectva, etnológie, sociológie a pod. V perspektíve sa preto očakáva aj realizácia kombinovaného štúdia s dejinami umenia, klasickými jazykmi a realizácia 2. stupňa spomenutých kombinácií. O zmysle kombinovaného štúdia muzeológie je zbytočné polemizovať a potenciál týchto špecializácií preukáže až následná múzejná prax.

¹ TIŠLIAR, Pavol. Muzeológia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 1, s. 127-135, z hľadiska dejín, formovania štúdia a významu v príspevku TIŠLIAR, Pavol. Museology as a university subject of Slovakia: history, program and course design. In: *European Journal of Contemporary Education*, roč. 6, 2017, č. 1, s. 159-166.

Prvoradou úlohou každého vysokoškolského štúdia je príprava absolventov pre prax, teda hlavne smerovanie štúdia k osvojeniu si metodologického aparátu a teoretických základov, ktoré následne možno využiť a zhodnotiť v praxi. Štúdium muzeológie v Bratislave prešlo v posledných rokoch viacerými zmenami, a to nielen z hľadiska nastavenia a rozloženia učebnej látky štúdia, ale rovnako aj snahou o rovnováhu medzi teóriou a praxou, obmedzovaním (resp. spájaním) teoretických predmetov a dopĺňaním praktických seminárov. Výsledkom je dnes prakticky zhoda v pomere medzi teóriou a praxou.² Táto skutočnosť sa priamo odráža nielen na pripravenosti nových absolventov, ale najmä na ich početnej publikačnej činnosti a aktívnom zapájaní sa do katedrových projektov. Priestor pre publikovanie príspevkov končiacich študentov ponúka najmä recenzovaný časopis *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*,³ prípadne *Pamiatky a múzeá*.⁴ Zaradiť sem však možno aj záverečné práce, ktoré sú prístupné verejnosti v Akademickej knižnici UK.

V akademickom roku 2016/2017 bolo spracovaných viacero magisterských tém, ktoré sa dotýkali dejín múzejníctva, osobností, manažmentu a marketingu pamäťových inštitúcií, komunikácie s verejnosťou a pod. Návrh múzea petržalského opevnenia skoncipovala Dana Lacová.⁵ Práca o. i. obsahuje štyri libretá využiteľné k príprave expozície a návrh náučného chodníka, spájajúceho štyri pevnostné objekty v Petržalke, plánované ako súčasť múzea. Konceptii múzea v prírode sa venovala aj Hana Maťugová.⁶ Autorka v práci navrhla spôsob prezentácie a využitia súčasného, zatiaľ stále ešte neregistrovaného „múzea“ v Kráľovej pri Senci. Podobne bol vypracovaný aj návrh na osobitné múzeum slovenskej populárnej hudby, z pera Pavlíny Laukovej, zameraný na prípravu expozície populárnej hudby 70. rokov 20. storočia.⁷ Dalibor Uhlár svojim bádáním doplnil a spresnil mnohé informácie o múzejníkovi, zberateľovi a autorovi početných publikácií Jozefovi Ernyeyovi. Ten pochádzal zo Slovenska, no na prelome 19. a 20. storočia pôsobil najmä v Budapešti.⁸ Autor kriticky zhodnotil Ernyeyovo dielo vrátane mnohých nepublikovaných prác a poukázal aj na ich význam pre múzejníctvo. V podobnom duchu Mariana Bešinová zhodnotila publikačnú a edičnú činnosť vybraných múzeí na Slovensku, pôsobiacich v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia.⁹ Zásadami manipulácie s múzejnými zbierkami sa zaoberala Marianna Tomašková.¹⁰ Vo svojej práci bližšie konkretizovala spôsoby, možnosti a prax pri „výpožičkách“ (mobilite) zbierok pre výstavné

² Počas štúdia muzeológie a kultúrneho dedičstva študenti absolvujú až 90 dní praxe (po 6 hodinách) v pamäťových inštitúciách. Je to najväčší počet hodín praxe spomedzi všetkých študijných odborov realizovaných Filozofickou fakultou UK v Bratislave.

³ Napríklad štúdie z oblasti komunikácie a práce s návštevníkmi: GYÖRGYFIOVÁ, Michaela. Sprostredkovanie výtvarného umenia návštevníkom galérií a múzeí umenia za pomoci využitia animácie a arteterapie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 35-46; JAMRICHOVÁ, Lívia. Múzeá bez bariér : prístupňovanie výstav a expozícií pre návštevníkov so špeciálnymi potrebami. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 47-66.

⁴ MAŤUGOVÁ, Hana. Modranský sirotinec. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 64, 2015, č. 3, s. 63-67; LACOVÁ, Dana – FARKAŠ, Tomáš. Múzeum petržalského opevnenia. In: *Pamiatky a múzeá*, roč. 64, 2015, č. 3, s. 40-42.

⁵ LACOVÁ, Dana. *Návrh koncepcie múzea v prírode : Múzeum petržalského opevnenia*. Bratislava : FiF UK, 2017, 81 s.

⁶ MAŤUGOVÁ, Hana. „Múzeum veľárstva v Kráľovej pri Senci“ – Návrh projektu koncepcijnej prezentácie prírodného areálu s objektami kultúrnej hodnoty. Bratislava : FiF UK, 2017, 64 s.

⁷ LAUKOVÁ, Pavlína. *Ideový návrh na Múzeum slovenskej populárnej hudby*. Bratislava : FiF UK, 2017, 106s.

⁸ UHLÁR, Dalibor. *K dielu Jozefa Ernyeya*. Bratislava : FiF UK, 2017, 70 s. Skrátaná verzia práce je publikovaná na s. xxx.

⁹ BEŠINOVÁ, Mariana. *Publikácie z oblasti slovenského múzejníctva do roku 1950 – hodnotenie publikačnej činnosti, prínosu pre kvalitatívny vývoj slovenského múzejníctva*. Bratislava : FiF UK, 2017, 76 s.

¹⁰ TOMAŠKOVÁ, Marianna. *Mobilita múzejných zbierok : Postupy a zásady pri manipulácii so zbierkovými predmetmi mimo ich uloženia v depozitároch*. Bratislava : FiF UK, 2017, 71 s. Skrátaná verzia práce je publikovaná na s. xxx.

účely v slovenských múzeách. Nela Szabóová podrobne sumarizovala naše poznatky o Spolku Izabella, vrátane výstav s typológiou textílií, ktorých tvorbou sa tento spolok preslávil.¹¹

Bakalárske práce boli orientované nielen na oblasť múzejníctva, ale aj smerom k pamiatkovému fondu SR. Tomáš Fedas sa zaoberal dejinami, ale tiež súčasným stavom bratislavských cintorínov.¹² Vybrané bratislavské pamiatky industriálneho a technického charakteru spracovala Terézia Dányiová.¹³ Laura Kasmanová sa zaoberala uchovaním, ochranou, prezentáciou a celkovým vyžitím fotografie v múzejnom prostredí.¹⁴ Jaroslav Ichnačák sa venoval rozvoju, formám a spôsobom spolupráce kultúrnych inštitúcií na príklade Kežmarského múzea. Poukázal pritom najmä na význam kvality manažmentu múzea a dopad tejto činnosti na cestovný ruch a návštevnosť v múzeu.¹⁵ Stela Dašková spracovala problematiku z oblasti marketingu. Zamerala sa na Tekovské múzeum v Leviciach a jeho stratégie v tejto oblasti.¹⁶ Bežnému úzu sa vymykala práca Lenky Brngalovej, ktorá sa zaoberala teoretickou témou muzealizácie a jej chápaniu.¹⁷

Skvalitňovanie prípravy absolventov je závislé aj od dostupnosti kvalitnej študijnej literatúry. Po učebnici *Múzeum a historické vedy* z roku 2013, zameranej na úvod do všeobecnej muzeológie a historické disciplíny,¹⁸ a práci *Múzeum a prezentácie* od Jana Doláka z roku 2015,¹⁹ publikoval v roku 2016 ďalší študijný materiál Ľuboš Kačírek, a to skriptá *Kultúrne dedičstvo Slovenska*.²⁰ Svojím zameraním sa publikácia dotýka základov širokej problematiky kultúrneho dedičstva, poskytuje prehľad jeho členenia, zaoberá sa formami jeho ochrany, legislatívou, prezentáciou, ale tiež jeho využívaním na Slovensku. Z čiastkových problémov, ktoré sa priamo dotýkajú muzeológie a múzejníctva, boli na pracovisku publikované príspevky z dejín múzejníctva,²¹

¹¹ SZABÓOVÁ, Nela. *Spolok Izabella : Výtvarná produkcia spolku v rokoch 1895 – 1918*. Bratislava : FiF UK, 2017, 133 s.

¹² FEDAS, Tomáš. *Historické cintoríny v Bratislave*. Bratislava : FiF UK, 2017, 49 s.

¹³ DÁNYIOVÁ, Terézia. *Industriálne stavby*. Bratislava : FiF UK, 2017, 60 s.

¹⁴ KASMANOVÁ, Laura. *Fotografia v múzejnej praxi*. Bratislava : FiF UK, 2017, 46 s.

¹⁵ ICHNAČÁK, Jaroslav. *Význam spolupráce v múzejnom prostredí na príklade Múzea v Kežmarku*. Bratislava : FiF UK, 2017, 62 s.

¹⁶ DAŠKOVÁ, Stela. *Marketingová štúdia Tekovského múzea v Leviciach*. Bratislava : FiF UK, 2017, 57 s.

¹⁷ BRNGALOVÁ, Lenka. *Muzealizácia – pojem, výklad, chápanie*. Bratislava : FiF UK, 2017, 64 s.

¹⁸ KAČÍREK, Ľuboš – RAGAČ, Radoslav – TIŠLIAR, Pavol. *Múzeum a historické vedy*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 2013, 285 s.

¹⁹ DOLÁK, Jan. *Múzeum a prezentácie*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2015, 116 s.

²⁰ KAČÍREK, Ľuboš. *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 115 s.

²¹ DOLÁK, Jan. UNESCO chair of museology and world heritage 1992 – 2002. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 1, s. 63-70; TIŠLIAR, Pavol. Inštitucionalizácia pamäťových a fondových zariadení v 50. a 60. rokoch 20. storočia v okrese Rožňava : príspevok k regionálnej kultúrnej politike a kultúrnej stratégii 2. pol. 20. storočia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 75-85; KAČÍREK, Ľuboš. Edičná činnosť múzeí v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 43-56; DOLÁK, Jan. UNESCO summer school of museology, Brno 1986 – 1999. In: *Journal of Department of museology*, roč. 11&12, s. 77-86; BÁNYÁSZOVÁ-TAKÁCSOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol. Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku Betliar. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, s. 69-81.

materiálnej kultúry,²² spoločenských vzťahov ku kultúrnemu dedičstvu²³ a príspevky k vybraným problémom z teoretickej muzeológie.²⁴

Rovnako možno zmieniť práce dotýkajúce sa vybraných problémov slovenských dejín, ktoré súvisia s riešením viacerých grantových úloh. I. Kačírek publikoval v roku 2016 monografiu o živote Slovákov žijúcich v Budapešti v 2. polovici 19. storočia²⁵ a viacero príspevkov z oblasti života a pôsobenia zahraničných Slovákov.²⁶ P. Tišliar publikoval v spoluautorstve dve monografie z populačných dejín Slovenska²⁷ a viacero príspevkov, dotýkajúcich sa vývoja obyvateľstva.²⁸ Spomínané príspevky oboch autorov súvisia predovšetkým s riešením grantovej úlohy APVV *Historický atlas obyvateľstva Slovenska (18. – 1. pol. 20. storočia)*,²⁹ ktorú naše pracovisko rieši už štvrtý rok. V rámci projektu bol publikovaný aj rozsiahly lexikón sídel Slovenska (3305 s.), na ktorom sa zo sekcie muzeológia a kultúrne dedičstvo podieľali I. Kačírek, P. Tišliar a L. Vargová.³⁰ V edičnej oblasti boli v roku 2016 publikované dva zväzky *Populačných dejín Slovenska*, č. 8 a 9.³¹ Do počiatočného štádia projektu sa zapojili aj viaceré naše študentky.

Okrem spomenutého grantového projektu APVV spolupracujeme aj na projektovej úlohe KEGA *Interdisciplinárny prístup k ochrane kultúrneho a prírodného dedičstva*³² (riešitelia: Juraj Janto,

²² VARGOVÁ, Lenka. Zariadenie domácností v prvej polovici 20. storočia s prihliadnutím na inzerciu vo vybranej domovej tlači : príspevok k dejinám každodennosti na Slovensku. In: Tišliar, Pavol (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, s. 7-19; TIŠLIAR, Pavol. The National Firefighters' Union in Slovakia between 1900 and 1950. In: *Ethnológia Slovaca Slavica* 38 Bratislava : Univerzita Komenského, 2017, s. 9-20.

²³ KAČÍREK, Ľuboš. Formovanie vzťahu k lokálnej histórii a kultúrnemu dedičstvu na príklade obyvateľov Mestskej časti Bratislava-Petržalka. In: *Kultúrne dedičstvo a identita*. Banská Bystrica : Belianum, 2016, s. 122-132.

²⁴ DOLÁK, Jan. Kritika kritické muzeologie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 4, 2016, č. 2, s. 21-33; DOLÁK, Jan. Otvieranie sa verejnosti alebo „nová ortodoxie“? In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, roč. 5, 2017, č. 1, s. 137-145.

²⁵ KAČÍREK, Ľuboš. *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 2016, 401 s.

²⁶ KAČÍREK, Ľuboš. Vydavateľské aktivity Novej školy slovenskej (1868 – 1875). In: *19. storočie v zrkadle písomných prameňov (z dejín knižnej a duchovnej kultúry Slovenska)*. Prešov : Štátna vedecká knižnica, 2016, s. 149-159; KAČÍREK, Ľuboš. Prouhorské slovenské časopisy v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia* 2016 Bratislava : Univerzitná knižnica, 2016, s. 83-95; KAČÍREK, Ľuboš. Etnické zmeny obyvateľstva v novoveku na príklade Mestskej časti Bratislava-Petržalka. In: Tišliar, Pavol (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, s. 163-175.

²⁷ ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 200 s.; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 376 s.

²⁸ Napríklad TIŠLIAR, Pavol – GOLIAN, Ján. Historical demography in Slovakia in the last fifty years. In: *A global history of historical demography : half a century of interdisciplinarity*. Bern : Peter Lang, 2016, s. 595-602; TIŠLIAR, Pavol. K vybraným prameňom štatistickej povahy v 18. a 19. storočí. In: Tišliar, Pavol (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 8*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, s. 7-20; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Obraz rómskej populácie v Uhorsku na konci 19. storočia. In: *Historický časopis*, roč. 64, 2016, č. 2, s. 267-297; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. Rómovia na Slovensku podľa súpisu z roku 1893. In: *Historická demografie*, roč. 40, 2016, č. 1, s. 93-112; ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol – ŠMIGEL, Michal. Demografické rozvíjanie rusínov v Slováku v mezvojenný period (20-30-je gg. 20 v.) [Demographic development of rutenians (rusyns) in Slovakia in the interwar years (1920 – 1930)]. In: *Rusín*, roč. 47, 2017, č. 1, s. 213-230.

²⁹ Zmluva APVV-0199-12.

³⁰ ČEPLŔ, Vargomír – KAČÍREK, Ľuboš – POCISKOVÁ, Mária – ŠPROCHOVÁ, Terézia – ŠPROCHA, Branislav – VARGOVÁ, Lenka – TIŠLIAR, Pavol. *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 3305 s.

³¹ TIŠLIAR, Pavol (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 8*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 149 s.; TIŠLIAR, Pavol (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2016, 176 s.

³² MŠ SR KEGA č. 016STU-4/2017.

Luboš Kačírek, Pavol Tišliar, Lenka Vargová), kde je hlavným riešiteľom prof. Bohumil Kováč z Fakulty architektúry STU v Bratislave.

Nemožno nespomenúť dve výstavy, na realizácii ktorých sa naše pracovisko so študentmi priamo podieľalo. V cykle výstav „*Taká bola Petržalka*“ bola 16. februára 2017 otvorená výstava *Petržalka v rokoch 1973 – 1989 II. Život na sídlisku* (v poradí 5. inštalácia) a pri príležitosti 95. výročia založenia Filozofickej fakulty UK sa odbor spolupodieľal na príprave a realizácii výstavy pod názvom *95 rokov Filozofickej fakulty Univerzity Komenského v Bratislave*, ktorá bola verejnosti prístupná 26. októbra 2016. Hlavnou autorkou bola Mária Grófová z Archívu Univerzity Komenského v Bratislave.

Okrem toho naše pracovisko každé dva roky organizuje konferenciu s medzinárodnou účasťou *Fenomén kultúrneho dedičstva v spoločnosti*, ktorej 4. ročník sa bude konať v apríli 2018. V roku 2016 bola konferencia rozdelená do troch sekcií: *Múzea a galérie*, *Archívne a knižničné dedičstvo* a *Kultúrne dedičstvo*. Samotnej konferencii ešte predchádzala medzinárodná prezentácia prác študentov v rámci ŠVOK. Jednotlivé príspevky sú postupne publikované v recenzovanom časopise *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*.

Vedecko-publikačná a projektová činnosť sekcie Muzeológia a kultúrne dedičstvo Katedry etnológie a muzeológie FiF UK patrí medzi ťažiskové ciele odboru, na ktoré sa dáva veľký dôraz, a to nielen vo vzťahu k múzejnej praxi, ale najmä vo vzťahu k študentom. Študenti sú zapájaní do projektových úloh, ale aj publikačnej činnosti. Každoročne odbor pripravuje samostatnú muzeologickú sekciu Študentskej odbornej vedeckej konferencie (ŠVOK). V druhom a štvrtom ročníku študenti obhajujú ročníkové práce, v ktorých spracovávajú konkrétne témy vyplývajúce z praxe v múzeách či iných pamäťových inštitúciách a ich vlastného bádania, ku ktorému sú vedení. Výsledkom spoločného úsilia je napokon napredovanie a rozvoj študijného odboru Muzeológia a kultúrne dedičstvo s dobrým ohlasom najmä v zahraničí.

Zoznam prameňov a literatúry (References)

- BÁNYÁSZOVÁ-TAKÁCSOVÁ, Katarína – TIŠLIAR, Pavol. (2017). Vznik a formovanie Štátneho kultúrneho majetku Betliar. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 5, No. 1, pp. 69-81.
- BEŠINOVÁ, Mariana. (2017). *Publikácie z oblasti slovenského múzejníctva do roku 1950 – hodnotenie publikačnej činnosti, prínosu pre kvalitatívny vývoj slovenského múzejníctva*. Bratislava : FiF UK, 76 p.
- BRNGALOVÁ, Lenka. (2017). *Muzealizácia – pojem, výklad, chápanie*. Bratislava : FiF UK, 64 p.
- ČÉPLÖ, Slavomír – KAČÍREK, Luboš – POCISKOVÁ, Míriam – ŠPROCHOVÁ, Terézia – ŠPROCHA, Branislav – VARGOVÁ, Lenka – TIŠLIAR, Pavol. (2016). *Vybrané populačné štruktúry obcí na Slovensku (18. – 1. pol. 20. storočia)*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 3305 p.
- DÁNYIOVÁ, Terézia. (2017). *Industriálne stavby*. Bratislava : FiF UK, 60 s.
- DAŠKOVÁ, Stela. (2017). *Marketingová štúdia Tekovského múzea v Leviciach*. Bratislava : FiF UK, 57 p.
- DOLÁK, Jan. (2016). Kritika kritické muzeologie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 2, s. 21-33.
- DOLÁK, Jan. (2015). *Muzeum a prezentace*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 116 p.

- DOLÁK, Jan. (2017). Otvíráni sa veřejnosti nebo „nová ortodoxie“? In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 5, No. 1, pp. 137-145.
- DOLÁK, Jan. (2016). UNESCO chair of museology and world heritage 1992 – 2002. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 1, pp. 63-70.
- DOLÁK, Jan. (2017). UNESCO summer school of museology, Brno 1986 – 1999. In: *Journal of Department of museology*, vol. 11&12, pp. 77-86.
- FEDAS, Tomáš. (2017). *Historické cintoríny v Bratislave*. Bratislava : FiF UK, 49 s.
- GYÖRGYFIOVÁ Michaela. (2016). Sprostredkovanie výtvarného umenia návštevníkom galérií a múzeí umenia za pomoci využitia animácie a arteterapie. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 2, pp. 35-46.
- ICHNAČÁK, Jaroslav. (2017). *Význam spolupráce v múzejnom prostredí na príklade Múzea v Kežmarku*. Bratislava : FiF UK, 62 p.
- JAMRICHOVÁ, Lívia. (2016). Múzea bez bariér : sprístupňovanie výstav a expozícií pre návštevníkov so špeciálnymi potrebami. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 2, pp. 47-66.
- KAČÍREK, Ľuboš – RAGAČ, Radoslav – TIŠLIAR, Pavol. (2013). *Múzeum a historické vedy*. Krakov : Spolok Slovákov v Poľsku, 285 p.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2017). Edičná činnosť múzeí v druhej polovici 19. a prvej polovici 20. storočia. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 5, No. 1, pp. 43-56.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2016). Etnické zmeny obyvateľstva v novoveku na príklade Mestskej časti Bratislava-Petržalka. In: Tišliar, Pavol (ed.). *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, pp. 163-175.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2016). Formovanie vzťahu k lokálnej histórii a kultúrnemu dedičstvu na príklade obyvateľov Mestskej časti Bratislava-Petržalka. In: *Kultúrne dedičstvo a identita*. Banská Bystrica : Belianum, pp. 122-132.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2016). *Kultúrne dedičstvo Slovenska*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 115 p.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2016). *Národný život Slovákov v Pešťbudíne v rokoch 1850 – 1875*. Békéscsaba : Výskumný ústav Slovákov v Maďarsku, 401 p.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2016). Prouhorské slovenské časopisy v 60. a 70. rokoch 19. storočia. In: *Studia Bibliographica Posoniensia*, 2016 Bratislava : Univerzitná knižnica, pp. 83-95.
- KAČÍREK, Ľuboš. (2016). Vydavateľské aktivity Novej školy slovenskej (1868 – 1875). In: *19. storočie v zrkadle písomných prameňov (z dejín knižnej a duchovnej kultúry Slovenska)*. Prešov : Štátna vedecká knižnica, pp. 149-159.
- KASMANOVÁ, Laura. (2017). *Fotografia v múzejnej praxi*. Bratislava : FiF UK, 46 p.
- LACOVÁ, Dana – FARKAŠ, Tomáš. (2015). Múzeum petržalského opevnenia. In: *Pamiatky a múzea*, vol. 64, No. 3, pp. 40-42.
- LACOVÁ, Dana. (2017). *Návrh koncepcie múzea v prírode : Múzeum petržalského opevnenia*. Bratislava : FiF UK, 81 p.
- LAUKOVÁ, Pavlína. (2017). *Ideový návrh na Múzeum slovenskej populárnej hudby*. Bratislava : FiF UK, 106 p.
- MAŤUGOVÁ, Hana. (2017). „Múzeum včelárstva v Kráľovej pri Senci“ – Návrh projektu koncepcijnej prezentácie prírodného areálu s objektami kultúrnej hodnoty. Bratislava : FiF UK, 64 p.
- MAŤUGOVÁ, Hana. (2015). Modranský sirotinec. In: *Pamiatky a múzea*, vol. 64, No. 3, pp. 63-67.

- SZABÓOVÁ, Nela. (2017). *Spolok Izabella : Výtvarná produkcia spolku v rokoch 1895 – 1918*. Bratislava : FiF UK, 133 p.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol – ŠMIGEL, Michal. (2017). Demografické rozvitie rusínov v Slovensku v mezvojenný period (20-30-je gg. 20 v.) [Demographic development of ruthenians (rusyns) in Slovakia in the interwar years (1920 – 1930)]. In: *Rusin*, vol. 47, No. 1, pp. 213-230.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. (2016). *Demografický obraz Slovenska v rokoch 1938 – 1945*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 200 p.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. (2016). Obraz rómskej populácie v Uhorsku na konci 19. storočia. In: *Historický časopis*, vol. 64, No. 2, pp. 267-297.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. (2016). Rómovia na Slovensku podľa súpisu z roku 1893. In: *Historická demografie*, vol. 40, No. 1, pp. 93-112.
- ŠPROCHA, Branislav – TIŠLIAR, Pavol. (2016). *Transformácia plodnosti žien Slovenska v 20. a na začiatku 21. storočia*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 376 p.
- TIŠLIAR, Pavol – GOLIAN, Ján. (2016). Historical demography in Slovakia in the last fifty years. In: *A global history of historical demography : half a century of interdisciplinarity*. Bern : Peter Lang, pp. 595-602.
- TIŠLIAR, Pavol (ed.). (2016). *Populačné štúdie Slovenska 8*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 149 p.
- TIŠLIAR, Pavol (ed.). (2016). *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 176 p.
- TIŠLIAR, Pavol. (2016). Inštitucionalizácia pamäťových a fondových zariadení v 50. a 60. rokoch 20. storočia v okrese Rožňava : príspevok k regionálnej kultúrnej politike a kultúrnej stratégii 2. pol. 20. storočia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 2, pp. 75-85.
- TIŠLIAR, Pavol. (2016). K vybraným prameňom štatistickej povahy v 18. a 19. storočí. In: Tišliar, Pavol (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 8*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, pp. 7-20.
- TIŠLIAR, Pavol. (2017). Museology as a university subject of Slovakia: history, program and course design. In: *European Journal of Contemporary Education*, vol. 6, No. 1, pp. 159-166.
- TIŠLIAR, Pavol. (2016). Muzeológia na Slovensku. In: *Muzeológia a kultúrne dedičstvo*, vol. 4, No. 1, pp. 127-135.
- TIŠLIAR, Pavol. (2017). The National Firefighters' Union in Slovakia between 1900 and 1950. In: *Ethnologia Slovaca Slavica* 38 Bratislava : Univerzita Komenského, pp. 9-20.
- TOMAŠKOVÁ, Marianna. (2017). *Mobilita múzejných zbierok : Postupy a zásady pri manipulácii so zbierkovými predmetmi mimo ich uloženia v depoziárioch*. Bratislava : FiF UK, 71 p.
- UHLÁR, Dalibor. (2017). *K dielu Jozefa Ernyeya*. Bratislava : FiF UK, 70 p.
- VARGOVÁ, Lenka. (2016). Zariadenie domácností v prvej polovici 20. storočia s prihliadnutím na inzerciu vo vybranej domovej tlači : príspevok k dejinám každodennosti na Slovensku. In: Tišliar, Pavol (ed.) *Populačné štúdie Slovenska 9*. Bratislava : Muzeológia a kultúrne dedičstvo, pp. 7-19.

Stanovení rizika krádeží v pamět'ových institucích

Pavel Jirásek

Ing. Pavel Jirásek
Technical Museum in Brno
Methodical Centre for Conservation
Purkyňova 105
612 00 Brno
Czech Republic
e-mail: pavel.jirasek@culturetech.cz

Muzeológia a kultúrne dedičstvo, 2017, 5:2:191-202

Theft risk evaluation in memory institutions

This paper analyzes a questionnaire designed to evaluate the risk of theft and other illegal and illicit activities with relation to artifacts collected in museums and galleries as well as other institutions dedicated to the preservation of cultural heritage (castles etc.). This questionnaire, which was created under the auspices of the project NAKI DF13P01OVV016 „Methodology of cultural artifacts storage - the optimization of conditions with the goal of long-term sustainability“, aims to become a tool to be used by institutions charged with managing cultural heritage.

Key words: cultural heritage, artifacts, protection, methodology, museums, castles, theft, risk evaluation, security systems, surveillance systems

Nárůst kriminality po roce 1989 v pamět'ových institucích a její další vývoj

Vedlejším příznakem otevření hranic v roce 1989 byl bohužel i prudký nárůst kriminality v oblasti kulturního dědictví v ČR. Většina kulturních institucí nebyla připravena na novou situaci. V roce 1998 bylo zaznamenáno 42 napadení veřejných objektů s kulturními statky (kostely, hrady a zámky, muzea, galerie, výstavní síně), V roce 1990 tento počet vzrostl na 611 a v roce 1991 kulminoval na 996 zaznamenaných případech. Páchání této trestné činnosti bylo konáno ze strany jak (většinou) asociálních jednotlivců, tak organizovaných skupin, které páchaly tuto trestnou činnost zejména v druhé polovině 90. let. Po roce 2000 došlo ke konstantní regresi zaznamenaných počtů trestných činů, zejména z důvodu poměrně masivní podpory preventivních opatření ze strany tehdejšího vedení Ministerstva kultury zejména prostřednictvím dotací z programu ISO¹. V roce 2012 bylo zaznamenáno 42 takových případů, dále 2013 47 případů, 2014 50 případů, 2015 33 případů a v roce 2016 pak 24 případů.² Počty požárů v pamět'ových institucích ve stejném období varíují mezi 15 až 20 ročně.

Muzejní legislativa³ v ČR ukládá vlastníku sbírky muzejní povahy povinnost její ochrany před krádežemi a požárem obecně. Obecně je ochrana kulturních památek řešena v legislativě

¹ Program ISO – Integrovaný systém ochrany movitého kulturního dědictví MK ČR.

² Zdroj: Policejní prezidium ČR, Úřad služby kriminální policie a vyšetřování, Odbor pátrání.

³ Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů, Vyhláška 275/2000 sb., k zákonu o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů.

památkové⁴. Metodické pokyny Ministerstva kultury ČR zdůrazňují nutnost zpracování analýzy rizik před budováním nebo rekonstrukcí bezpečnostních systémů muzeí a galerií, příp. dalších kulturních institucí, ale dosud nebyl vydán k tomuto žádný zákonný prováděcí předpis ani metodika provádění těchto analýz.

Hodnocení úrovně zabezpečení

V muzejní praxi je od roku 2010 uplatňován pro primární hodnocení rizika požáru Dotazník pro zjištění rizika poškození muzea požárem⁵. Analýza rizik požáru byla dále rozpracována v metodice Požární ochrana památkových objektů⁶, vč. vzorových preventivních opatření, hasebních postupů a postupů při evakuaci osob a sbírek. Pro hodnocení rizika krádeží a dalších nezákonných aktivit, souvisejících s neautorizovaným vniknutím do objektu, nebyl dosud žádný obdobný prostředek k dispozici. Proto se stala tato oblast ochrany kulturního dědictví součástí projektu „Metodika uchovávání předmětů kulturní povahy - optimalizace podmínek s cílem dosažení dlouhodobé udržitelnosti“, jehož nositelem je Technické muzeum v Brně ve spolupráci s Národním památkovým ústavem a Moravskou galerií v Brně. Projekt podpořený v rámci NAKI (DF13P01OVV016) v roce 2017 končí a jedním z jeho výstupů bude vedle popisu a způsobu aplikace preventivních metod a opatření i stanovení úrovně zabezpečení objektů pomocí jednoduché analýzy. Projekt, který se dále zabývá všemi aspekty dlouhodobého uchování kulturního dědictví prostřednictvím výzkumu a jeho interpretací, byl postaven na sledování, měření a průběžného hodnocení prostředí uložení sbírkových předmětů a mobiliárních fondů na vybraných objektech muzejního a zámeckého typu. Jako vzorek byly vybrány objekty, reprezentující nejčastější druhy prostředí uložení těchto předmětů. Jednalo se o státní zámky Hluboká, Lednice a Kunštát, depozitář Moravské galerie v Brně Řečkovických, depozitář Technického muzea v Brně v Brně-Židenicích a stálou expozici v Barokní kovárně v Těšanech. Pro stanovení rizika krádeží byl na všech těchto objektech podrobně prozkoumán stav konstrukčních, organizačních a technických opatření, která zabraňují krádeži předmětů zde uložených. Ze soupisu těchto opatření a po jejich doplnění z dostupných zdrojů byl sestaven Dotazník ke stanovení rizika krádeží v památkových a historických objektech (vč. návrhu evaluace jednotlivých oblastí), který následně prošel oponenturou jak odborných pracovníků kulturních institucí, tak bezpečnostních expertů. Po zahrnutí jejich připomínek byl dotazník aplikován v letech 2015 a 2016 na dalších objektech muzejního typu a drobně upravován a modifikován směrem k maximální univerzalitě použití.

Dotazník slouží ke stanovení rizika této hrozby (krádeže) movitých kulturních statků - sbírkových předmětů, movitých kulturních památek, knižních dokumentů, archiválií a významných předmětů kulturní hodnoty (dále předměty kulturní povahy). Nesoustředí se tedy prioritně na ochranu osob a dalšího majetku paměťové instituce, ale na ochranu nejvýznamnější části movitého kulturního dědictví - předmětů kulturní povahy jak v expozicích, tak v depozitářích, příp. v jiných objektech dočasně uložení jako jsou restaurátorské dílny, laboratoře apod. Úkolem dotazníku není nahrazení plnohodnotné a důkladné analýzy rizik objektům, na základě které je třeba zpracovat podrobný krizový plán instituce, vč. plánu evakuace sbírek pro případ jejich ohrožení. Dotazník má jeden hlavní cíl - podat na základě

⁴ Zákon České národní rady č. 20/1987 Sb., ze dne 30. března 1987, o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

⁵ ZELINGER, Jiří. *Technologie ochrany kulturního dědictví před požáry*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2010.

⁶ POLATOVÁ, E. – MRÁZEK, M. – SVOBODA, P. – JIRÁSEK P. *Požární ochrana památkových objektů*. Praha : Národní památkový ústav, 2015.

jednoduché analýzy informací o stávající situaci v zabezpečení proti krádeži a určit pořadí priorit řešení této části bezpečnostního systému. Kriteria zabezpečení objektu byla zvolena dle metodiky Mezinárodní komise pro bezpečnost muzeí ICOM⁷:

- a) konstrukční (mechanická) odolnost objektů, kde jsou uloženy předměty kulturní povahy,
- b) organizační opatření týkající se bezpečnosti předmětů kulturní povahy (strážní a dozorní služba, spolupráce se zásahovými jednotkami, směrnice pro chování návštěvníků i zaměstnanců)
- c) technická opatření (elektronické monitorovací systémy, jejich technické úroveň a vzájemná provázanost).

Jednotlivé prvky těchto kriterií jsou v dotazníku předmětem hodnocení a následné. Hodnocena je i vzájemná provázanost a úroveň integrace těchto základních prvků bezpečnostního systému instituce s ohledem na jejich příspěvek k prevenci krádeží.

Jednotlivé oblasti zabezpečení jsou popisovány v šesti oddílech sledujících úroveň zabezpečení pláště budovy, vnitřních prostor budovy, zabezpečení předmětů v expozicích a organizaci zabezpečení proti krádežím - uvnitř organizace i vazbu na intervenční jednotky (Policie ČR, Městská policie, bezpečnostní agentura). Úroveň ochrany proti krádeži se vypočte součtem kladných a záporných bodů pro každou zkoumanou oblast. Výsledek je pak interpretován zařazením tohoto součtu do vymezeného intervalu pro zkoumanou oblast budovy a následně i pro budovu jako celek. Tabulky jednotlivých hodnocených oblastí vč. jejich interpretace uvádíme níže.

Zkoumaná oblast I – Kontrola vnějšího perimetru

Poloha a okolí budovy			
Lokace objektu	V městské zástavbě v komplexu budov	V městské zástavbě osamoceně	Mimo obydlenu část města/obce
Body	1	0	-1
Podlaží uložení předmětu	Přízemí nebo suterén	První patro	Vyšší než první patro
Body	-1	0	2
Okna a jiné možné vstupy pro průnik do prostor uložení předmětů	Již v přízemí	od 1. patra	Výše než 1. patro
Body	-1	0	1
Osvětlení budovy	Po celém perimetru	Částečně ve vytípaných místech	Není nebo se neprovozuje
Body	2	0	-2
Přístup na střechu budovy	Snadný bez nutnosti překonat mechanické překážky	Částečně ve vytípaných místech	Komplikovaný přes mechanické překážky
Body	-2	0	2
Střežení střechy budovy	Po celém perimetru	Částečně ve vytípaných místech	Není nebo se neprovozuje
Body	2	0	-2

⁷ Kol. *Handbook on Emergency procedures*. ICMS ICOM, 2012.

Ochrana vnějšího perimetru budovy

Kontrola vstupu do perimetru budovy?	Ano	Ne	
Body	2	-3	
Elektronická detekce neautorizovaného vstupu do perimetru?	Prostřednictvím detekčního systému a CCTV	Prostřednictvím detekčního systému	Prostřednictvím detekčního CCTV
Body	4	2	1
Oplocení budovy?	Ano	Ne	Částečně
Body	3	-1	0
Masivní vnější mříže nebo jejich ekvivalent v přízemí a v prvním patře instalovány?	Ano	Ne	Částečně
Body	2	0	1
Každodenní střežení vstupů z perimetru pomocí CCTV nebo stálou ostrahou na místě?	24hod, 7 dní v týdnu	Pouze po zavírací hodině	Není
Body	4	3	-2

Použitý stavební materiál budovy

Stavební konstrukce stěn objektu	lehká (duté cihly, dřevo)	střední (tvárnice, dřevo a sklo)	pevná (beton, plné cihly, železobeton, kámen)
Body	-4	0	2

Pořádek v okolí budovy

Je okolí budovy udržováno v čistotě např. bez skladování nepotřebného materiálu?	ano	ne	občasný výskyt
Body	2	-2	-1

Dopravní prostředky a jejich kontrola

Je vjezd do prostor instituce možný pouze po předchozí kontrole?	ano	pouze po zavírací hodině	ne
Body	3	-1	-3
Je vjezd do prostor instituce možný pouze po předchozí kontrole a otevření mechanické bariéry?	ano	pouze po zavírací hodině	ne
Body	5	1	-1
Je každý vjezd do prostor instituce zaznamenán s možností identifikace řidiče a jeho spolujezdců?	ano	pouze po zavírací hodině	ne
Body	2	0	-2
Je omezeno parkování v bezprostředním okolí instituce?	ano	pouze po zavírací hodině	ne
Body	1	0	-1

Celkový počet bodů za příslušnou oblast je prostý součet všech vybraných bodů. Interpretace této hodnoty do hodnocení úrovně ochrany kontrolou vnějšího perimetru byla stanovena následovně:

Úroveň ochrany	Velmi dobrá	Dobrá	Dostatečná	Nedostatečná	Katastrofální
Nasbíraný počet bodů	30 - 40	26 - 29	8 - 25	2 až 7	méně než 2

Pro objekty, kde jsou uloženy sbírkové předměty nebo kulturní památky, je akceptovatelná úroveň ochrany pro všechny zkoumané oblasti minimálně na stupni „Dostatečná“.

Zkoumaná oblast II – Kontrola vnitřního perimetru

Mechanické zábrany

Okna a vstupy do budovy jsou opatřeny signalizací otevření.	ano	ne	částečně v kritických místech		
Body	3	-1	1		
Okna a vstupy do budovy opatřené signalizací rozbití	ano	ne	částečně v kritických místech		
Body	3	-1	1		
Vnitřní mříže nebo jejich ekvivalent	ano	ne	částečně v kritických místech		
Body	4	-2	0		
Bezpečnostní dveře	Po celém perimetru	Částečně ve vytípaných kritických místech	Nejsou		
Body	2	1	0		
Odolnost materiálu mechanických zábran (mříží, žaluzií, okenic) proti jejich eliminaci	Výborná	Velmi dobrá	Průměrná	Nízká	Nedostatečná
Body	5	3	1	0	-3

Sřežení vnitřního pláště budovy

Sřežení vnitřního pláště budovy pomocí CCTV nebo stálou ostrahou na místě?	Ano - kontinuálně	Ano - částečně na kritických místech	Není	
Body	4	3	0	
Integrace plášt'ové EZS do ostatních BTS (automatické rozsvícení, spuštění CCTV)	Ano	částečně	Není	
Body	2	1	0	
Režim komplexní plášt'ové ochrany	24hod, 7 dní v týdnu	Pouze po zavírací hodině	Není	
Body	5	1	-2	
Složení elektronických prvků detekce	Sřežení otevření, otřesu, tříštění a pohybu s antimaskingem	Sřežení otevření, otřesu, tříštění a pohybu bez antimaskingu	Pouze sřežení pohybu	Není
Body	3	2	1	0
Fyzická ostraha vnitřního pláště budovy	Neustálá	Občasné pochůzky	Není	
Body	5	2	-1	

Interpretace celkového počtu bodů za oblast II byla stanovena následovně:

Úroveň ochrany	Velmi dobrá	Dobrá	Dostatečná	Nedostatečná	Katastrofální
Nasbíraný počet bodů	25 - 36	20 - 24	18 - 23	11 až 17	méně než 11

Zkoumaná oblast III – vnitřní prostorová ochrana

Sřežení vnitřního prostoru budovy

Sřežení všech prostor budovy	Ano	částečně	Není
Body	5	1	-2
Integrace plášťové EZS do ostatních BZTS (osvětlení, CCTV)	Ano	částečně	Není
Body	2	1	0
Režim prostorové ochrany	24hod, 7 dní v týdnu	Pouze po zavírací hodině	Není
Body	5	3	-2
Složení elektronických prvků detekce	Sřežení otevření, otřesu, tříštění a pohybu s antimaskingem	Sřežení otevření, otřesu, tříštění a pohybu bez antimaskingu	Pouze sřežení pohybu
Body	3	2	1
Fyzická ostraha prostoru budovy	Neustálá	Občasné pochůzky	Není
Body	5	3	0
Depozitáře, trezory a veřejně nepřístupné prostory pod neustálým el. sřežením	Ano	Ne	
Body	5	0	

Interpretace celkového počtu bodů za oblast III byla stanovena následovně:

Úroveň ochrany	Velmi dobrá	Dobrá	Dostatečná	Nedostatečná	Katastrofální
Nasbíraný počet bodů	20 - 25	16 - 19	14 - 18	10 až 14	méně než 10

Zkoumaná oblast IV – Předmětová ochrana v expozicích

Mechanické zábrany

Mechanické zabezpečení obrazů v expozicích	Obrazy přišroubovány speciálními vruty	Obrazy přišroubovány běžnými vruty	Obrazy volně pověšeny	
Body	2	1	-1	
Vzdálenost návštěvníka před obrazy v expozicích je přesně vymezena a kontrolována (elektronicky nebo ostrahou)	Ano	Částečně	Ne	
Body	3	2	0	
Mechanické zabezpečení trojrozměrných předmětů v expozicích	Předměty v zabezpečených vitrínách	Předměty mechanicky připevněny	Pod předměty signalační terčíky	Předměty volně položeny
Body	3	2	1	-1

Elektronické střežení předmětů

Neoprávněná manipulace signalizována aktivací čidla okamžitě ostraze	Ano, adresou předmětu	Ano, adresou místnosti	Není
Body)	3	2	0
Signalizace předmětové ochrany propojena s CCTV (spuštění příslušné kamery v případě poplachu)	Ano	ve vybraných částech e pozice	Není
Body	3	2	0

Interpretace celkového počtu bodů za oblast IV byla stanovena následovně:

Úroveň ochrany	Velmi dobrá	Dobrá	Dostatečná	Nedostatečná	Katastrofální
Nasbíraný počet bodů	9 až 14	7 až 8	4 až 6	2 až 3	méně než 2

Zkoumaná oblast V – Organizační opatření**Dlouhodobé a střednědobé činnosti**

Provádí instituce analýzu rizik (např. formou obhlídky objektu a vyhodnocením výskytu ohrožení)?	kontinuálně nebo v pravidelných intervalech, nejméně jednou za měsíc	kontinuálně nebo v pravidelných intervalech, nejméně jednou za rok	kontinuálně nebo v pravidelných intervalech, nejméně jednou za pět let	kontinuálně nebo v pravidelných intervalech, nejméně jednou za deset let	Ne
Body	4	3	2	1	-1
Má instituce plán prevence a ochrany (emergency plan) vč. plánu evakuace sbírek v tištěné formě?	Na každém pracovišti	Na ředitelství	Nemá žádný		
Body	3	1	-1		
Má instituce v tištěné formě depozitární řád (omezení vstupu atd.)?	Ano	Ne			
Body	2	0			
Má instituce v tištěné formě směrnici provozu a užívání všech instalovaných bezpečnostních technických systémů - dále BTS (EZS, CCTV, ACS,...)?	Ano	Ne			
Body	2	0			
Je prováděna pravidelná aktualizace plánů prevence a ochrany (plánů pro řešení mimořádných událostí) a dalších směrnic – jména, spojení?	Jednou za rok a méně	Jednou za dva roky	Jednou za pět let	Jednou za deset let	Více než jednou za deset let

Odborné články z praxe

Body	4	3	2	0	-1
Má instituce vlastního zaměstnance, odpovědného za její bezpečnostní systém s odpovídajícím rozsahem pravomocí?	Ano	Ano s kumulovanou funkcí	Ne		
Body	4	2	0		
Má instituce jasně stanovena pravidla pro opatření v případě zjištění krádeže?	Ano	Ne			
Body	3	0			
Má každý pracovník muzea určenou svoji úlohu při zjištění krádeže?	Ano	Jen na úrovni vedoucích oddělení	Ne		
Body	3	2	0		
Jsou organizovány schůzky se složkami záchranného systému (PČR, HZS)?	Ano, pravidelně nejméně jednou za rok	Ano, ale jen dle aktuální potřeby	Nejsou vůbec		
Body	4	3	0		
Jsou prováděna pravidelně cvičení připravenosti muzea pro případ zjištění pokusu o krádež nebo vykonané krádeže?	Ano, nejméně jednou za rok	Ano, nejméně jednou za 5 let	Nejsou		
Body	4	2	0		
Jsou pravidelně prováděny revize instalovaných bezpečnostních signalizací (EZS, CCTV, ACS)?	Ano, každý měsíc vlastními zaměstnanci obhlídkou, nejméně jednou za rok odborně dodavatelem	Ano, nejméně jednou za rok, ale pouze dodavatelem	Nepravidelně, pouze v případě poruchy dodavatelem	Nejsou - některé systémy jsou nefunkční, bez reakce odpovědných pracovníků	
Body	4	3	1	-3	

Každodenní činnosti

Provádí se kontrola veřejných prostor muzea před jejich otevřením a po uzavření?	Ano	Ne		
Body	3	-2		
Potvrzuje se tato kontrola podpisem kontrolujícího?	Ano	Ne		
Body	1	0		
Jsou návštěvníci seznámeni s pravidly chování v muzeu (fotografování, jídlo, pití, ...)?	Ano	Ne		
Body	1	0		
Je prováděna pravidelně kontrola přenosových cest poplachových událostí?	Ano	Ne		
Body	4	0		
Jsou kontrolovány dopravní prostředky při vjezdu a výjezdu z budov?	Ano	Ne		
Body	3	0		
Provádí se kontrola činnosti strážní a dozorcí služby?	Ano - denně	Ano - namátkově týdně	Ano - namátkově měsíčně	Ne
Body	3	2	1	-2
Je požadováno u pracovníků vykonávajících strážní a dozorcí službu prověření nejméně na stupeň „Vyhrazeno“?	Ano	Ne		
Body	3	-1		
Jsou sbírkové předměty muzea bez výjimky 24 hod střeženy (elektronicky nebo fyzicky)?	Ano	Ne		
Body	5	-3		
Existuje u vybraných předmětů v expozicích stále 24 hod. střežení?	Ano	Ne		
Body	4	0		
Je sledován konstantně sledováno a vyhodnocováno dění kolem budovy muzea?	Ano	Ne		
Body	2	0		
Je zavedena průkazná evidence kontroly vstupu do depozitářů muzea?	Ano	Ne		
Body	4	-2		
Je veden deník strážní a dozorcí služby?	Ano	Ne		
Body	1	0		
Je veden deník bezpečnostních technických systémů (i jako součást deníku strážní a dozorcí služby)?	Ano	Ne		
Body	1	0		
Je zavedena každodenní kontrola vydávání klíčů?	Ano	Ne		
Body	3	-2		
Je zaveden režim kontrolovaného pořizování duplikátů?	Ano	Ne		
Body	3	-1		

Centrální pracoviště ostrahy

Má instituce centrální pracoviště ostrahy objektů, kde je sledován nepřetržitě stav jednotlivých BZTS?	Na každém pracovišti	Na ředitelství	Nemá žádný
Body	5	4	0
Jsou jednotliví pracovníci ostrahy propojeni komunikačními prostředky?	Ano, všichni ve službě	Pouze vybraní	Ne
Body	4	2	0
Je funkce jednotlivých BZTS smysluplně integrována?	Ano	Částečně	Ne
Body	2	1	0

Interpretace celkového počtu bodů za oblast V byla stanovena následovně:

Úroveň ochrany Nasbíraný počet bodů	Velmi dobrá 50 - 87	Dobrá 40 - 49	Dostatečná 30 - 39	Nedostatečná 20 - 29	Katastrofální méně než 20
--	------------------------	------------------	-----------------------	-------------------------	------------------------------

Zkoumaná oblast VI – Spolupráce s intervenčními jednotkami**Organizační aspekty**

Prostorová a plášťová ochrana elektrické zabezpečovací signalizace po aktivaci napojena přímo na PCO	Ano, na PCO PČR	Ano, na PCO smluvní bezpečnostní agentury	Ne, napojena pouze na místo trvalé obsluhy v objektu	Ne, napojena pouze na místní sířemu	Není napojena na žádný výstup
Body	5	4	3	1	-2
Případné opomenutí aktivace EZS signalizováno	Ano	Ne			
Body	5	-1			
Předmětová ochrana elektrické zabezpečovací signalizace po aktivaci napojena přímo na PCO nebo jiný výstup	Ano, na PCO PČR	Ano, na PCO smluvní bezpečnostní agentury	Ne, napojena pouze na místo trvalé obsluhy v objektu	Ne, napojena pouze na místní sířemu	Není napojena na žádný výstup
Body	3	2	1	0	-1
Má organizace uzavřenou smlouvu o zásahu s intervenčními jednotkami s jasně stanovenou součinností při zásahu	Ano	Ne			
Body	3	0			

Dojezdové časy intervenčných jednotek

Smluvní dojezd intervenčních jednotek	Do 5 min	Do 10 min	Do 60 min	Není určen
Vyplňte zaškrtnutím (plus příp. komentář)	5	3	1	0

Interpretace celkového počtu bodů za oblast VI byla stanovena následovně:

Úroveň ochrany	Velmi dobrá	Dobrá	Dostatečná	Nedostatečná	Katastrofální
Nasbíraný počet bodů	14 - 21	11 až 13	7 až 10	5 až 7	méně než 5

Celkové hodnocení rizika krádeže objektu

Všech 6 hodnocení nám určuje pořadí jednotlivých oblastí k řešení. Samozřejmě nejdříve je třeba řešit ty oblasti, kde je úroveň ochrany nejnižší (katastrofální nebo nedostatečná).

Pro výpočet rizika krádeže celého zkoumaného objektu nejprve každému z 6 hodnocení úrovně ochrany přiřadíme následující počet bodů následovně:

Hodnocení úrovně ochrany	Velmi dobrá	Dobrá	Dostatečná	Nedostatečná	Katastrofální
Počet bodů pro výpočet rizika	5	4	3	1	0

Celkové riziko krádeže pro zkoumaný objekt se následně vypočte jako prostý součet dosažených bodů z předchozí tabulky, zpracované pro každou z 6 hodnocených oblastí.

Riziko krádeže celého objektu pak určíme následovně:

Dosažený počet bodů	Riziko
25 - 30	Zanedbatelné
20 - 24	Nízké
15 - 19	Střední
11 až 14	Vysoké
méně než 11	Katastrofální

Autoři věří, že dotazník ke stanovení rizika krádeží v památkových a historických objektech se stane vhodným nástrojem praxe paměťových institucí při budování nebo obnově svého bezpečnostního systému.

Seznam pramenů a literatury (References)**Literatúra (Bibliography)**

Kol. *Handbook on Emergency procedures*. ICMS ICOM, 2012. ISBN 978-7-5347-6376-2.

POLATOVÁ, E. – MRÁZEK, M. – SVOBODA, P. – JIRÁSEK, P. *Požární ochrana památkových objektů*. Praha : Národní památkový ústav, 2015. ISBN 978-7480-021-4.

ZELINGER, Jiří. *Technologie ochrany kulturního dědictví před požáry*. Brno : Technické muzeum v Brně, 2010.

Právní normy (Legal sources)

Policejní prezídium ČR, Úřad služby kriminální policie a vyšetřování, Odbor pátrání.

Program ISO – Integrovaný systém ochrany movitého kulturního dědictví MK ČR.

Vyhláška 275/2000 sb., k zákonu o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů.

Zákon č. 122/2000 Sb., o ochraně sbírek muzejní povahy a o změně některých dalších zákonů,

Zákon České národní rady č. 20/1987 Sb., ze dne 30. března 1987, o státní památkové péči, ve znění pozdějších předpisů.

Johann Georg Pinsel vo Viedni

Winterpalais, Viedeň 28. 10. 2016 – 12. 2. 2017

Katarína Kolbiarz Chmelinová

Zimná sezóna 2016/2017 bola z hľadiska výstavných projektov v našom okolí plodná a pútavá. V rámci nej značnú pozornosť priťahla i rozsahom síce nevelká výstava viedenského

Obr. č. 1.

Belvederu inštalovaná v priestoroch Winterpalaisu, ktorá prvýkrát v Rakúsku predstavila legendu rokokového sochárstva východu strednej Európy – Johanna Georga Pinsela. Štyri roky po úspešnej monografickej výstave tohoto majstra v parížskom Louvri¹ uviedla Viedeň do nemeckého jazykového prostredia tvorbu sochárskeho génia zviazaného s dnes ukrajinským Lvovom a jeho okolím, patriacim v čase umelcovho pôsobenia do Poľsko-litovskej únie. Umelca s nezameniteľným expresívnym rukopisom a mimoriadnym vplyvom presláveného takmer výlučne len vďaka tvorbe z 50. rokov 18. storočia a mimo nej stále len ťažko historicky i umeleckohistoricky uchopiteľného.

Záujem o štúdium tohto umelca iniciovala putovná výstava diel majstra a jeho kruhu s názvom *Majster Pinsel – legenda a skutočnosť* realizovaná v závere 80. a na počiatku 90. rokov 20. storočia napríklad aj v Moskve, Prahe či Wilanowe, tvoriaca neskôr základ stálej Pinslovej expozície v bývalom kostole klarisiek

vo Lvove.² V tom čase sa údaj o sliezskom sochárovi Johannovi Pinselovi, publikovaný v roku 1937 v Holubcových dejinách ukrajinskej kultúry, nepodarilo archiválne potvrdiť a umelec bol zvyčajne označovaný len ako majster Pinsel bez známeho pôvodu a ďalších životopisných dát.³

Za viac ako štvrtstoročie bádania sa ukrajinským a poľským znalcom sochárstva 18. storočia podarilo zistiť viacero zaujímavých poznatkov o Pinselovom živote, jeho tvorbe i o umelcoch z jeho okruhu. Napriek tomu skutočný pôvod tohto majstra, školenie, ale napríklad i presné roky jeho života ostávajú naďalej bez odpovede. Každopádne, či už pochádzal z južného Nemecka, Sliezska, Čiech alebo Moravy, je Pinslov originálny zjav výrazne zapísaný tak

¹ OSTROWSKI, Jan K. – SCHERF, Guilhem (ed.). *Johann Georg Pinsel, un sculpteur baroque en Ukraine au XVIIIe siècle*. Kat. výstavy Musée du Louvre, Paris, 22. November 2012 – 25. Februar 2013. Paris, 2012.

² OSTROWSKI, Jan K. Nowo odkryte dzieła Jana Jerzego Pinsla. In: *Praxis atque theoria. Studia ofiarowane profesorowi Adamowi Matkiewiczowi*. Kraków, 2006, s. 235. Výstava bola sprevádzaná katalógom Borisa Voznického vydávaným v rôznych slovanských jazykových mutáciách. V dostupnej českej verzii pozri VOZNICKIJ, Boris. *Mistr Pinzel. Legenda a skutečnost*. Praha, 1989.

³ KOZYR-FEDOTOV, Oxana. Johann Georg Pinsel – Leben und Wirken. In: HUSSLEIN-ARCO, Agnes – HOHN, Maïke – LECHNER, Georg (ed.). *Himmlich! De barockbildhauer Johann Georg Pinsel*. Wien : Belveder, 2016, s. 19.

Obr. č. 2.

hybových motívoch evidentná jeho názorová blízkosť k tvorbe o generáciu staršieho českého sochára Mathiasa Bernharda Brauna (1684 – 1738). Okrem nej sa prirodzene poukazuje aj na názorovú príbuznosť s juhonemeckým, zvlášť bavorským sochárstvom.

V Bučači samotnom i jeho okolí Pinsel úzko spolupracoval s architektom Bernardom Meretynom (zom. 1759) zrejme rovnako pochádzajúcim z Čiech či Moravy.⁷ Po sochárskej výzdobe radnice v Bučači (pred 1750) tvoril najmä pre rôzne kostoly. Viaceré jeho realizácie sa ale, bohužiaľ, zachovali len v podmanivých figurálnych fragmentoch. Ku kľúčovým patria najmä jeho fascinujúce polychrómované rezy z bývalej výzdoby kostola v Hodovici pri Lvove (1751 – 1754), oltára a kazateľnica kostola misionárov Nepoškvrneného počatia Panny Márie v Horodenke (1755), výzdoba kostola trinitárov Najsvätejšej Trojice v Lvove (1756 – 1757), kamenné sochy zdobiace dodnes gréckokatolícku Katedru sv. Juraja v Lvove (1761) či sochy

v dejinách umenia Poľska, ako i Ukrajiny. Za zlom v jeho poznávaní možno označiť rok 1993, kedy bolo okrem iného archívne potvrdené jeho celé meno Johann Georg Pinsel a bol doložený aj jeho sobáš v Bučači v máji 1751.⁴ Rovnako nové pramenné doklady umožnili vtedy určiť rámcový čas umelcovho úmrtia v rozmedzí rokov 1761 – 1762. Navyše bol výstavou v Poznani spopularizovaný ako ústredná postava Lvovského sochárstva 18. storočia.⁵

Príbližný čas Pinslovho narodenia je historikmi umenia stále diskutovaný. Možno sa stretnúť s rozšíreným názorom, že sa tak stalo niekedy v 20. rokoch 18. storočia, respektíve v ich polovici a zároveň aj s tvrdením, že umelec bol starší, narodený už okolo či po roku 1710.⁶ Na územie dnešnej Ukrajiny, do mesta Bučač kaniowskeho starostu Mikołaja Potockého, prišiel Pinsel už ako vyškolený majster. Hoci o jeho štúdiu nemáme pramenné doklady, je zvlášť v expresivite či po-

⁴ Záznam o sobáši citovaný Ibidem, s. 44, pozn. č. 8. Porovnaj OSTROWSKI, Jan K. Kościół parafialny p. w. Wniebowzięcia Najświętszej Panny Marie w Buczaczu. In: *Materiały do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej 1/1*. Kraków, 1993, s. 15 – 28. Ten istý: Pinsel (Penzel, Pilse, Pilze, Pilznów, Pinzel, Pinzenl), Jan Jerzy. In: *Słownik artystów polskich*, zv. 7, Warszawa, 2003, s. 195-198.

⁵ KALINOWSKI, K. (ed.). *Teatr i mystyka. Rzeźba barokowa pomiędzy Wschodem a zachodem*. Poznań, 1993.

⁶ KOZYR-FEDOTOV, ref. 3, pozn. č. 3, s. 20. SITO, Jakub. Rokokowa rzeźba lwowska. Zarys problematyki. In: JAMSKI, Piotr – BETLEJ, Andrzej (ed.). *Naświetlanie rzeźby lwowskiej*. Kat. wystawy fotografii ze zbiorów Instytutu Sztuki PAN. Warszawa, 2008, s. 74. Ten istý. Rzeźba figuralna. In: *Sztuka polska. Późny barok, rokoko, klasycyzm (XVIII.wiek)*. zv. V, Warszawa, 2016, s. 379.

⁷ KRASNY, Piotr. Österreichische Einflüsse im Werk des Lemberger Architekten Bernard Meretyn. In: *Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego*. Prace historyczne, zv. 121, 1996, s. 373-391.

Obr. č. 3.

farského Kostola Nanebovzatia Panny Márie v Monastyrске (1760/61).⁸ Pinslov osobitý prejav, ktorý zanechal nezmazateľnú stopu v sochárstve 18. storočia, stavia na kontraste realistických momentov a preexponovaných až abstraktných častí. Príznačný je špecifickou typikou tváří s dominantnými veľkými, hlboko vsadenými očami, ostrým nosom a malými ústami majúcimi v profile často predsunutú hornú peru. Anatomická skladba ním tvorených tiel je krajne expresívna, pričom prirodzenej forme dodáva majster emotívny náboj hĺbkovo rozmanitou modeláciou a v prípade potreby i pre výraz dôležitými tvarovými deformáciami. Podstatnou výrazovou zložkou Pinslových diel je bohatá, vyslovene až abstraktne traktovaná drapéria v ostrých kryštalických zlomoch, ovíjajúca telá a potláčajúca ich formu. Odporuje zákonom prirodzeného spádu drapérie, sériami ostrých zlomov vytvára reflexné plochy v tuhých štruktúrach blízkyh oveľa mladšiemu kubizmu. Okrem diel v dreve a kameni možno Pinslov nezameniteľný štýl študovať aj na mimoriadne cenných bozzettách k časti jeho finálnych realizácií, ktoré sú známe od prelomu 20. a 21. storočia z Mníchova.⁹

⁸ K dielam pozri OSTROWSKI – SCHERF, ref. 1, pozn. č. 1; HUSSLEIN-ARCO – HOHN – LECHNER, ref. 3. Viaceré monografické štúdie k jednotlivým objektom vyšli v sérii publikácií dlhodobého výskumného projektu realizovaného v Krakove od 90. rokov 20. storočia *Materiály do dziejów sztuki sakralnej na ziemiach wschodnich dawnej Rzeczypospolitej*, tiež v sérii konferenčných zborníkov z Krakova s názvom *Sztuka kresów wschodnich*. Napríklad KRASNY, Piotr. Kościół parafialny w Hodowicy. In: *Sztuka kresów wschodnich*, t. 1, J. K. Ostrowski (ed.). Kraków : Instytut Historii Sztuki UJ, 1994, s. 39-61; OSTROWSKI, Jan K. Pinsel, zamiast biografii. In: *Sztuka kresów wschodnich*, t. 2, J. K. Ostrowski (ed.). Kraków : Instytut Historii Sztuki UJ, 1996, s. 361-373; BRZEZINA, Katarzyna. Materiály do dziejów artystycznych kościoła Trzynitarzy p. w. Trójcy Przenajświętszej we Lwowie In: *Ibidem*, s. 193-211; KRASNY, Piotr – SITO, Jakub. „Pan Piotr Polejowski snycyż lwowski“ i jego dzieła w kościele Franciszkanów w Przemysłu In: *Sztuka Kresów Wschodnich: materiały sesji naukowej*, 2003, nr 5, s. 175-202. Z krakovských historikov umenia tiež napr.: BETLEJ, Andrzej. Rzeźby Jana Jerzego Pinsla i jego kręgu z kościoła parafialnego w Budzanowie. In: *Biuletyn historii sztuki*, Vol. 57. PIS. 1995. s. 343-352.

⁹ VOLK, Peter – KOZYR, Oxana: Zur leMBERGER Rokokoplastik. Bozzetti von Johann Georg Pinsel. In: *Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst*, 3. Folge, 51, 2001, s. 181-198. KOZYR, Oxana: Zwei neugefundene Bozzetti zu Lemberger Rokokoskulpturen. In: *Kunstchronik*, roč. 56, 2003, s. 291-294.

Obr. č. 4.

Nedávna výstava Pinslových diel vo Viedni svojím titulom, okrem autorovej tvorby, čiastočne odkazuje tiež na miesto svojej realizácie vo výstavných priestoroch Winterpalaisu v centre starého mesta na Himmelpfortgasse. Pôvodne bol barokový palác rezidenciou princa Eugena Savojského, ktorú začali stavať podľa plánov Johanna Bernharda Fischera z Erlachu v roku 1696 a následne bola rozšírená Johannom Lucasom Hildebrandtom medzi rokmi 1708 – 1711. V roku 1752 sa Winterpalais spolu s Belvederom a inými nehnuteľnosťami stal majetkom Márie Terézie. Dodnes prešiel viacerými úpravami a sídlili v ňom rôzne štátne inštitúcie, pričom od októbra 2013 sú jeho reprezentačné apartmány princa Eugena opäť verejne prístupné ako jeden z výstavných priestorov galérie Belveder. Hlavným cieľom Belvederu bolo vytvoriť dialóg medzi kultúrnym dedičstvom a dneškom s výstavným programom podporujúcim interakciu medzi pamiatkou a jej barokovým priestorom, zbierkami Belvederu a súčasným umením.¹⁰

Tento princíp ostal zachovaný aj v prípade výstavy *Himmlich!* pripravenej dvojicou kurátorov Belvederu – Maike Hohn a Georg Lechner v zjavne úzkej spolupráci s Lvovskou národnou galériou umenia B. Voznického (Львівська національна галерея мистецтв імені Бориса Г. Возницького, Львів). Vzhľadom na relatívne malý rozsah známych, zachovaných a galerijnú prezentáciu umožňujúcich diel Pinsla je zrejmé, že ukrajinská strana poskytla pre túto výstavu nadštandardnú kolekciu jeho diel zo stálych expozícií. Z hľadiska výberu sochárskych exponátov išlo jednoznačne o tradičný prehľad typu *crème de la crème* z majstrovej tvorby. Návštevníci tak mohli vidieť zhruba dve desiatky prevažne kľúčových monumentálnych prác sochárskeho génia z výzdoby kostolov v Horodenke, Hodovici, Bučači či Lvove. Na druhej strane naznačenie Pinslovho okruhu evidentne v tomto prípade nebolo predmetom záujmu kurátorov a ostalo minimalizované na pár menších, skôr náhodných ukážok prác jeho školy. Inovatívnu časťou

¹⁰ www.winterpalais.at/wp_de/winterpalais/ueber_uns (z 12. 3. 2017).

prezentovanej kolekcie výstavy mohol a zrejme i mal byť súbor maliarskych diel zo zbierok Belvederu ponúkajúci miestnu paralelu k expresívnemu umeleckému výrazu Pinsla druhej polovice 18. storočia. Autori logicky siahli po chronologicky a názorovo blízkej vrcholnej maľbe viedenskej akadémie v línii Paul Troger – Franz Anton Maulbertsch. No hoci súčasťou výstavy boli také známe diela ako Maulbertschova sv. Sippe (okolo 1755) či Zvestovanie zo zámockej kaplnky v Thurnthale (1766/1767), bol tento maliarsky výber rozpačitý a stal sa skôr pozadím Pinslovej prezentácie v podobe luxusnej dekorácie dobového výstavného priestoru, než koherentnou časťou výstavného konceptu.

Výstava bola tematicky rozčlenená do niekoľkých miestností, návštevníkovi obsahovo vždy priblížených stručným nemecko-anglickým textom hovoriacim o autorovi, regióne, v ktorom tvoril, o type a námetoch jeho objednávok i pôvodnom mieste ich určenia. Pre samotnú inštaláciu objektov zo sakrálnych priestorov v cudzom prostredí reprezentačných interiérov svetskej rezidencie bola použitá séria masívnych nepravidelných mnohouholníkových podstavcov. Vyrastali z dynamickej trojvrstvovej základne s jednotlivými vrstvami otáčanými okolo osi. Formou vzdialene odkazovali k niektorým princípom Pinslovej tvorby (monumentalita, dynamika, nepravidelnosť, ostré hrany) a ich mohutnosť bola miestami opodstatnená praktickým využitím na ukrytie potrebných kovových nosných konštrukcií či defensorov. Sokle v žiarivej tyrkysovej farbe bez paralel v prezentovanom umeleckom prúde umocňovali dojem cudzosti a sochárska časť výstavy nabrala vzhľad masívnej intervencie do stájej expozície. Akcentovaný inštalčný prvok dal prezentácii pečať súčasnej inštalácie v interakcii so starými dielami. Zámer bol zrozumiteľný, no celok ostal presýtený kontrastmi a dekorom tak, že balansoval na iritujucej hranici gýča.

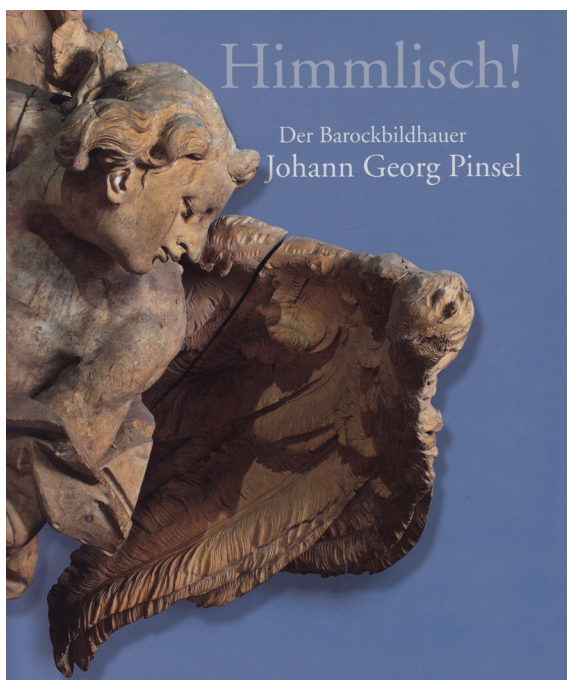
Opozitom pozornosť pútajúcich až rušivých soklov bola decentná úprava väčšiny textových vstupov, cielene potlačených tak, aby čo najviac splývali s dobovým interiérom. Nanešťastie až do tej miery, že to neraz komplikovalo dohľadanie príslušných štítkov k dielam a u tlačí na simulácii ornamentálnych tapiet sťažovalo ich čitateľnosť. Tie sa striedali so štandardnými bielymi obdĺžnikmi informatívnych textov a typicky múzejnými bielymi stojanmi s historickými fotografiami objektov i celkov, ktorých súčasťou boli exponáty kedysi. Ich problematické nahustenie však, našťastie, prekvapilo iba vo vstupnom priestore. Veľkým pozitívom inštalácie bolo zmysluplné a citlivé priestorové umiestnenie diel. V porovnaní s dovtedajšou prezentáciou Pinslových prác v národnej galérii v Lvove bolo možné vo Viedni sochárve brilantné rezby podrobne študovať vo vhodnej výške s bezpečným prístupom z každého uhla pohľadu s dostatkom mäkkého rozptýleného svetla. Znalcom i milovníkom sochárstva tak Belveder v tomto ohľade poskytol skutočne mimoriadnu príležitosť pre vlastné objavovanie nuansov Pinslovho majstrovstva. Potrebné východiskové údaje, literatúru i kvalitnú fotodokumentáciu k tomu po prvýkrát súhrnne v nemeckom jazyku poskytol katalóg výstavy od jej tvorcov i prizvaných znalcov problematiky.¹¹

Obř. ř. 1-4: Pohľady do expozície výstavy Himmlich! Der barockbildhauer Johann Georg Pinsel, Winterpalais, Viedeň 28. 10. 2016 – 12. 2. 2017. Foto: K. Kolbiarz Chmelinová

¹¹ HUSSLEIN-ARCO – HOHN – LECHNER, ref. 3.

Himmlisch! Der barockbildhauer Johann Georg Pinsel Recenzia katalógu výstavy

Katarína Kolbiarz Chmelinová

Obr. č. 1: Titulná strana katalógu výstavy.

Maïke Hohn a Georg Lechner, ako aj riaditeľka galérie Belveder Agnes Husslein –Arco.⁴ Ide o prvý súborný katalóg približujúci nemecky hovoriacemu prostrediu Pinsla ako výnimočný sochársky zjav 18. storočia. Má logickú štruktúru i ďalšie náležitosti potrebné pre literatúru prvého kontaktu k téme, ktorou v danom prostredí iste bude. Po zvyčajnom úvode riaditeľky získa čitateľ v krátkom texte historika a slavistu Christopa Augustynowicza praktický prehľad o základných kultúrno-historických dátach Lvovskej oblasti v 18. storočí. Škoda len, že mapa strednej Európy v úvode jeho textu ukazujúca miesta Pinslovho pôsobenia nebola dôslednejšie skorigovaná a pôsobí zavádzajúco. Chýba jej datovanie i podrobnejšia legenda,

Vo februári tohoto roku skončila vo Viedni rozsahom skôr neveľká avšak bezpochyby pútavá i prínosná výstava mimoriadneho sochára z východu strednej Európy – Johanna Georga Pinsela tvoriaceho v polovici 18. storočia na dnešnom území Ukrajiny.¹ Do bývalej barokovej rezidence princa Eugena Savojského známej ako Winterpalais v centre Viedne zavítali diela tohto majstra po štyroch rokoch od jeho monografickej výstavy v parížskom Louvri.² Pinslova špecifická až nadčasovo expresívna tvorba priťahuje značnú pozornosť bádateľov už od záveru minulého storočia³, no problematika jeho osobitého prejavu a vplyvu iste nie je vyčerpaná, naopak naďalej ponúka široký priestor pre badania.

Dokladá to okrem iného aj pútavý stredne veľký katalóg výstavy s bohatou a treba dodať že i kvalitnou fotodokumentáciou.

Jeho editormi boli kurátori uvedenej výstavy

¹ Výstavu pripravila galéria Belveder - Winterpalais, Viedeň v termíne od 28.10. 2016 do 12.2.2017. Bližšie pozri https://www.belvedere.at/johann_georg_pinsel (10.02.2017)

² Ostrowski, Jan K. – Scherf, Guilhelm (ed.): Johann Georg Pinsel, un sculpteur baroque en Ukraine au XIIIe siècle. Kat. výstavy Musée du Louvre, Paris, 22.November 2012 – 25. Februar 2013. Paris 2012.

³ Ostrowski, Jan K.: Nowo odkryte dzieła Jana Jerzego Pinsla. In: Praxis atque theoria. Studia ofiarowane profesorowi Adamowi Malkiewiczowi. Kraków 2006, s. 235. Výstava bola sprevádzaná katalógom Borisa Voznickeho vydávaným v rôznych slovanských jazykových mutáciách, v dostupnej českej verzii pozri Voznickij, Boris: Mistr Pinzel. Legenda a skutečnost. Praha 1989.

⁴ Husslein-Arco, Agnes – Hohn, Maïke – Lechner, Georg (ed.): Himmlisch! De barockbildhauer Johann Georg Pinsel. Belveder Wien, 2016.

niektoré hranice sú neukončené (západná hranica Slavonie) iné chýbajú (aktuálna hranica medzi Moravou a Rakúskom), poloha niektorých historických lokalít je nepresná (napr. Spiš). Nejasné je aj farebné spojenie skupiny území – Sliezsko, Morava, Rakúsko ale tiež Burgerland a severozápad Uhorského kráľovstva zodpovedajúci najmä dnešnému Slovensku, ktoré by mohlo zodpovedať stavu habsburských území v 17. storočí, no v čase pred Pinslovou smrťou (1761/1762), ktorý by zrejme mala mapa ukazovať nemá opodstatnenie. Naopak navodzuje skôr mylný dojem neadekvátne zväčšeného územia Svätej ríše rímskej, do ktorého však územia uhorskej koruny nepatrili. Bez povšimnutia tiež nemožno obísť použitie najmä ukrajinskou literatúrou zavádzaného, no diskutabilného označenia „Kosakisches Barock“.⁵ Termín s vágnou definíciou pre štýl umenia na území dnešnej Ukrajiny, v zmysle syntézy západného baroka a ortodoxno-byzantských vplyvov bežnej v celej východnej časti strednej Európy, je sám o sebe problematický. Vo vzťahu k uvedeným vzorovým príkladom štýlovo inde ukotveného prejavu dvojice Pinsel – Meretyń, ktorá do oblasti Lvova prišla zo západu, je neadekvátny. Jeho použitím, hoc v úvodzovkách, v takomto type publikácie bez ďalšieho vysvetlenia, sa nepotrebné upevňuje pozícia sporného termínu v odbornej spisbe.

Jadrom katalógu výstavy je jednoznačne erudovaný text ukrajinskej znalkyne Pinslovho diela Oxany Kozyr-Fedotov, ktorej znalosti sa pri hodnotení celku ukazujú ako kľúčové pre celý výstavný projekt i publikáciu. Štúdie k dielam majstra Pinsla a jeho kruhu publikuje už druhú dekádu, problematike sa venovala aj vo svojej dizertačnej práci či napríklad v časti textov katalógu spomínanej výstavy Pinsla v Louvri.⁶ Čitateľa pútavo oboznámi o živote a diele skúmaného sochára začínajúc prehľadným sumárom aktuálneho stavu bádania argumentovaného potrebnou znalosťou prameňov a stredoeurópskej najmä poľskej a ukrajinskej odbornej spisby. Následne predstavuje dynamizujúci a značne ornamentalizujúci výtvarný prejav Pinsla poukazujúci na históriu objednávateľov či umelcových spolupracovníkov konkrétnych realizácií. Text svojej štúdie uzatvára stručným pohľadom na umelcov značný vplyv v rokokovej Lvovskej rezbe, menujúc pritom jeho kľúčových žiakov a spolupracovníkov šíriacich jeho odkaz až po koniec 18. storočia (Piotr a Maciej Polejowski, Antoni Osiniński, Antoni Sztyl, Michał Filewicz, Jan Obrocki a Franciszek Olędzki). Akými dopovedaním textu Kozyr-Fedotov je nasledujúca štúdia Maike Hohn, novej kurátorky zbierok barokového umenia Belvederu.⁷ Problematika Pinslových sôch a ich histórie, o ktorej píše, bola podľa jej profesijného profilu pre ňu novou. Text sa javí ako zadanie jej galérie zvládnuté autorkou na štandardnej úrovni, pričom čitateľovi ponúka v tematických podkapitolách sumarizáciu známych poznatkov o pohnutých dejinách kľúčových realizácií sochára. Svoje tvrdenia pritom opakovane opiera najmä na jazykovo dostupnejších citáciách rôznych častí katalógu Pinslovej výstavy v Louvri, Ostrowského anglicky vydanéj

⁵ Augustynowicz, Christoph: Die Region um Lemberg im 18. Jahrhundert – einführende Einblicke in eine historische lebenswelt. In: Huslein-Arco, Agnes – Hohn, Maike – Lechner, Georg (ed.): c. d. v pozn. č. 11, s. 16. text nemá poznámkový aparát a teda pri termíne neodkazuje na konkrétnu literatúru, z použitej literatúry sa možno len domnievať, že ho autor prevzal z niektorého z aktuálnych historických titulov k dejinám Ukrajiny. Vo všeobecnosti sa termín „Kosakisches Barock“ používa aj ako synonymum ukrajinského baroka. Národnostný prívlastok je však problematický vo vzťahu k pôvodu autorov či objednávateľov, ich štýlovým koreňom či dobovej štátoprávnej príslušnosti územia. Ide o analogický terminologický problém ako napríklad v prípade pojmov – slovenský barok a barok na území Slovenska, z ktorých prvý je dnes v odbornej spisbe práve z vyššie uvedených dôvodov prekonaný.

⁶ Kozyr-Fedotov, Oxana: Johann Georg Pinsel (tätig vor 1762) und die Lemberger Skulptur des 18. Jahrhunderts. Dissertation Arbeit. Ludwik-Maimilians Universität München 2013. Tá istá: Pinsel et son école In: Ostrowski, Jan K. – Scherf, Guilhelm (ed.): c. d. v pozn. č. 1, s. 64-73.

⁷ Hohn, Maike: Pinsels Skulpturen und ihre Geschichte(n). In: Huslein-Arco, Agnes – Hohn, Maike – Lechner, Georg (ed.): c. d. v pozn. č. 11, s. 49-69.

štúdiu k problematike výzdoby kostola v Hodowici a nemeckých textoch Kozyr-Fedotov. Štúdiá dôležitá pre lepšie pochopenie kontextu výstavou a katalógom prezentovaných diel však prítahuje pozornosť bohatým obrazovým materiálom zachytávajúcím na dobre spracovaných historických fotografiách podoby dnes už neexistujúcich celkov zdobených Pinselovými sochami.

Záver katalógu patrí štúdiu ďalšieho rakúskeho kurátora výstavy i belvederských barokových zbierok Georga Lechnera, profesijne sa koncentrujúceho dominantne na štúdium barokového maliarstva. Jej pútavý názov – Ein Exzentriker? Pinsels Werke im europäischen Kontext, s jasným odkazom na znalcami Pinsla diskutovanú problematiku budí od počiatku očakávania. Čitateľ však čoskoro zistí, že hlavným cieľom textu je najmä opodstatnenie maliarskej súčasťi viedenskej výstavy Pinsla tvorenej dielami z Belvederských zbierok. Lechner sa mimo konštatovaní pre čitateľa potrebných no známych, nevelmi púšťa na vratkú pôdu náročného hľadania koreňov Pinslovho či jemu príbuzného umeleckého názoru v Európe okolo polovice 18. storočia. Po poukaze na niekoľko vzorových príkladov stredoeurópskeho sochárstva prvej polovice 18. storočia, konštatuje, že Pinsel a P'vovská rezba nemajú s Viedňou spoločné štýlové väzby. Zároveň však poukazuje na príbuzný záujem o expresivitu umeleckého podania v maliarstve viedenskej akadémie v línii Troger – Maulbertsch, ktorá je jeho doménou. Vo frapantnom temnosvite Maulbertschových raných prác z 50. rokov 18. storočí vidí paralelu k Pinslom používanej kontrastnej modelácii.⁸ Prirodzene však ide len o všeobecné prirovnanie podobnosti paralelných expresívnych prúdov umenia tej doby. Hľadať v spojení uvedených tvorcov priame previazanie či vplyv by bolo z hľadiska chronológie i charakteru ich tvorby zbytočné.

Hlavnou prílohou publikácie je zoznam vystavených diel s jasne štruktúrovaným uvedením potrebných katalógových údajov a literatúry k jednotlivým prácam. Ako ozrejmuje poznámky v úvode datovania diel sú odvodené z práce Oxany Kozyr-Fedotov a hviezdíčkou sú označené objekty, ktoré nie sú súčasťou výstavy. Dôvod ich nevystavenia ani kritéria ich výberu, keďže nejde o katalóg súborného diela autora, však čitateľovi ozrejmené nie sú. Problematickou je štruktúra tejto časti katalógu pretože jednotlivé diela sú síce rozdelené podľa príslušnosti k výzdobe konkrétnych objektov, tieto skupiny však už ďalej nie sú radené ani chronologicky, ani abecedne ani podľa radenia vystavených celkov. Sochárskym dielam tiež chýba autorské označenie. Vzhľadom na názov výstavy by sa dalo predpokladať, že ide priamo o diela Johanna Georga Pinsla no po vzhľadnutí výstavy sa ukazuje, že sú v texte rovnako „označené“ aj práce na výstave prezentované ako diela vytvorené neznámym autorom z Pinslovej školy (napr. sv. František ?, 1760-1800). Záverom zoznamu sú dopĺňujúce maliarske diela zo zbierok Belvedéru v abecednom poradí. Prílohy publikácie tiež obsahujú praktický zoznam prepisu názvov v textoch používaných lokalít v nemeckom, ukrajinskom a tiež poľskom jazyku. Ich súčasťou je aj prehľadná základná bibliografia k problematike.

Napriek uvedeným výhradám je však celkovo potrebné výstavu i katalóg hodnotiť pozitívne. Vzhľadom na lepšiu geografickú dostupnosť i širšie využívaný jazyk vizuálne prít'azlivého katalógu sumarizujúceho aktuálny stav bádania umožnil tento výstavno-edičný projekt bádateľom aj širšej kultúrnej verejnosti podrobnejšie štúdium tvorby významného stredoeurópskeho majstra 18. storočia. Prispel k tomu aj už zmienený spôsob vystavenia

⁸ Lechner, Georg: Ein Exzentriker? Pinsels Werke im europäischen Kontext. In: Huslein-Arco, Agnes – Hohn, Maie – Lechner, Georg (ed.): c. d. v pozn. č. 4, s. 123, pozn. 18. Autor sa odvoláva na staršiu definíciu Pinslovho štýlu od Konstatyna Kalinowskeho, ktorú rovnako dobre možno použiť aj na práce Maulbertscha. Kalinowski, K. (ed.): c. d. v pozn. č. 5, s. 48.

umožňujúci dostupnosť rezieb z každej strany vo vhodnej vzdialenosti. Opätovne a s novou naliehavosťou tak týmto sprítomnením Pinslových diel v „srdci“ bývalého habsburského stredo európskeho panstva, došlo k zdôrazneniu potreby hľadanie koreňov jeho prejavu, ako aj štúdiá názorovo príbuzných sochárskych foriem. Vo vzťahu k dnešnému územiu Slovenska sa ukazuje ako nutné podrobnejšie preskúmanie možných väzieb sochárov neskorého rokoka na Spiši a Pšovského centra. Pinslovskému vyjadreniu blízky prejav na Spiši pôsobiaceho Dionýza Reissmayera a najmä mladšieho Johanna Feega sa líši od štýlového smerovania sochárstva západného územia dnešného Slovenska ako i vtedajšieho Viedenského centra.⁹ Naopak sa ukazuje, že ich tvorba bola názorová blízka expresívnym polohám sochárstva druhej polovice 18. storočia z blízkych umeleckých centier vtedajšej poľskej koruny a teda Krakova a Lvova. Čiastočne bude možné isté ich väzby a pravdepodobne i niektoré realizácie spojiť so sochárskym okruhom Antona Gegenbauera, ktorý sa v Krakove usadil v roku 1755.¹⁰ Zároveň v tomto ohľade však nemožno opomenúť aj prípadné väzby na Pšovský Pinslov okruh¹¹, ktoré treba kriticky zhodnotiť nakoľko ide o príbuzné či zhodné východiská a nakoľko by mohlo ísť o bližší priamy kontakt, ktorý nateraz iste nemožno vylúčiť. Pozornosť tiež púta príbuznosť expresívnej umeleckej orientácie v podstate generačných súputníkov Dionýza Reissmayera, Antona Gegenbauera a Johanna Georga Pinsla. Ani jeden z nich nemá nateraz bližšie vyjasnené školenie. U prvých dvoch Reissmayera i Gegenbauera však ich cesta na pôsobiská v Malopoľsku a Spiši viedla dokázateľne cez Viedeň. V prípade Pinsla bola táto línia tiež zvažovaná hoc v známych prameňoch je nedoložená a jeho tvorba k dominantnému sochárskemu prejavu vtedajšieho viedenského centra nemá väzby. Nový uhol pohľadu na túto problematiku inšpirovaný výstavným projektom Belvederu však ukazuje, že v budúcnosti bude potrebné sa predsa len touto možnosťou hlbšie zapodievať.

⁹ Pozri Chmelinová, Katarína: Chmelinová, Katarína: Nové poznatky k tvorbe Dionýza Reissmayera. In: *Acta musei Scepusiensis*. Levoča : SNM – Spišské múzeum, 2007. s. 151-170. Tá istá: K interiérovému vybaveniu kostola Ducha Svätého v Levoči. In: *Acta musei Scepusiensis* 2009 Levoča : SNM – Spišské múzeum, 2009, s. 77-92. Tá istá: Johann Feeg a spišské umenie 18. storočia. In: *Almanach Muszyny 2010: czyli co każdy wezasowięz, kurajusz, gosć i przyjaciel Muszyny wiedzicć powinien*. Muszyna : [s. n.], 2010, s. 135-145. Tá istá: Niekoľko poznámok k umeniu Spiša v 17. a 18. storočí. In: Homza, Martin – Sroka, Stanisław, A. (eds.): *Historia Scepusii Vol. II. Dejiny Spiša II*. Bratislava; Krakov. Rukopis. 2008, v tlači, s. 110-147. Grochola, Jaroslav: Ján Feeg. In: Baráthová, Nora (ed.): *Osobnosti Kežmarku 1206 – 2009, Kežmarok 2009*, s. 85-86

¹⁰ Ku Gegenbauerovi ale tiež Feegovi v Krakove pozri Dettloff, Anna: Rzeźba krakowska drugiej połowy XVIII wieku – twórcy, nurty i tendencje. Krakow : AFM, 2014, s. 177-228.

¹¹ Literatúra k okruhu Pinsla pozri najmä v bibliografii: Kozyr-Fedotov, Oxana: c. d. v pozn. č. 6; Ostrowski, Jan K. – Scherf, Guilhelm (ed.): c. d. v pozn. č. 2. Pozri tiež napr. Sito, Jakub: Pan Piotr Polejowski, snycerz lwowski i jego dzieła w kościele Franciszkanów w Przemyślu, [w:] *Sztuka Kresów Wschodnich*, t. 5, Materiały sesji naukowej, Kraków, wrzesień 2000, A. Betlej - P. Krasny (ed.), Kraków 2003; ten istý: Fesinger versus Pinsel. O dwóch ołtarzach starej fary w Buczaczu. In: *Artyści włoscy w Polsce XV-XVIII w.*, J. Chrościński a kol (ed.), Warszawa 2004, s. 687-786; ten istý: Rokokowa rzeźba lwowska. Zarys problematyki. In: Adam Bochnak. *Naświetlanie rzeźby lwowskiej*. Wystawa fotografii ze zbiorów IS PAN, P. Jamski – A. Betlej (ed.), Warszawa 2008, s. 69-81. Kozyr-Fedotov, Oxana: Michał Filewicz, rzeźbiarz lwowskiego rokoka. In: *Splendor i fantazja. Studia narzeźbą rokokowa w dawnej Rzeczypospolitej i na Śląsku*. P. Migasiewicz (ed.), Warszawa 2012, s. 109-136. Dworzak, Agata: New aspects of the idea of bel composto in artistic work of Piotr and Maciej Polejowski, an artistic family from Lviv (1761-1786) In: *Cultural Transfer : umělecká výměna mezi Itálií a střední Evropou : sborník příspěvků mezinárodní konference studentů doktorských studijních programů : věnováno Martinu Zlatohlávkovi / M. Nová – M. Opatrná* (ed.) Praha : Univerzita Karlova. Katolická teologická fakulta, 2014. s. 129-134 alebo tá istá: Nowe źródła do prac Macieja Polejowskiego w kolegiacie sandomierskiej In: *Roczniki Humanistyczne*. 2014 t. 62 : *Historia Sztuki* nr 4, s. 33-73.

Muzea východního Krymu

Jan Dolák

Poloostrov Krym byl vždy bezpochyby jednou z nejzajímavější částí černomořského pobřeží. Přítomnost člověka od pravěku, bohatý starověk a středověk (touto cestou projížděl snad mytický Jáson s Argonauty do bájně Kolchidy hledat zlaté rouno) i pohnuté dějiny v novověku se nutně musely projevit v oblasti památek i bohatství muzejních sbírek. To vše,

Obr. č. 1: Pevnost v Sudaku.

spolu s unikátními doklady vývoje přírody, dělá z Krymu atraktivní region. Jaké je však dnešní krymské muzejnictví?

Již z dálky viditelnou pýchou východního pobřeží je rozsáhlá přimořská pevnost v Sudaku, postavená Janovany na přelomu 14. a 15. století. Komplexně opravený objekt se pyšní návštěvností přes 600 tisíc osob ročně a je využíván i pro řadu kulturně výchovných akcí. Jde o prezentaci „in situ“, pouze jeden palác nabízí vcelku standardní „muzejní expozici“, založenou, jak je v takových případech obvyklé, na archeologických nálezech v rámci pevnosti.

Hlavním muzejním zařízením v lázeňském letovisku Koktebel je dům významného spisovatele, malíře a překladatele Maxe Vološina, postavený přímo na místrovu objednávku počátkem 20. století. Přízemí představuje standardními postupy život a dílo tohoto umělce, v patrech je pak „in situ“ jeho ateliér, ložnice, knihovna a další obývané prostory. Ze střechy

Obr. č. 2: Muzeum dřevnostej, Feodosija.

je pak možný výhled na krásné panorama Černého moře a okolních hor.

Další muzeum věnované literatuře najdeme ve Feodosii, kde se nachází Dom-muzej Alexandra Grina. Expozice v přízemním domku si nedala za úkol představit ani tak dílo a život samotného literáta, jako spíše „svět jeho hrdinů“. Nutno předeslat, že tento vcelku originální záměr se podařilo realizovat jen z části. Protože veškerá tvorba tohoto spisovatele se nějak dotýkala moře, námořníků a lodí, expozice začíná stopní malbou bájně země Grinlandia. Další části expozice představují

lodní kajutu, časté je užívání modelů lodí, panely s texty a fotografiemi jsou obklopeny lodními lany apod. Expozice je již staršího data a nemožno tedy přísně posuzovat technické provedení, ale z hlediska záměru scénáristy jde jistě o, do určité míry, originální přístup.

Feodosijská obrazová galerie Ivana Konstantinoviče Ajvazovského, v době mého průzkumu v celkové rekonstrukci budovy, představuje své rozsáhlé a kvalitní sbírky, především malbu, vcelku tradičním galeristickým způsobem.

Sbírkově nejbohatší je zřejmě Muzeum dřevnostej (dávnověku) ve Feodosii. Jedná se jak o přírodniny, tak o zajímavé doklady života člověka od paleolitu až do 20. století. Muzeum je údajně nejstarší v celém Rusku a datuje svůj vznik až do roku 1816. Zatímco sbírky jsou velmi bohaté a přírodovědná část expozice se snaží alespoň částečně o nějaký kontext, historická expozice nesnese přísnější kritéria hodnocení. Jde o formalistické předvedení objektů s minimem kontextu a vzájemných vztahů. Presentace již několik desítek let nedoznala žádné změny, chybějící skleněné části vitrín (uvnitř jsou středověké mince!) jsou přelepeny průhlednou izolační páskou. Expozice je časově dotažena do konce druhé světové války.

Podmínky ke zlepšení situace jsou především dvě. Větší finanční zdroje a také „vědět jak na to“. Snad v obou oblastech se již blýská na lepší časy. V květnu 2017 byl v Koktebeli uspořádán již druhý ročník Krymské muzeologické školy, pod vedením předních ruských odborníků, mezi které musíme počítat profesorku Marii Majstrovskuju, docentku Marii Kaluen a doktorku Irinu Čivilovu z Moskvy či docenta Vladimíra Plochotňjuka ze Stavropolu. Několikadenního kurzu se zúčastňují především muzejníci a studenti muzeologie z Krymu a dalších částí Ruska, ale i z Ukrajiny (Kyjev, Záporoží apod.) a dokonce i z Moldávie. Součástí školy byla i prezentace nejlepších studentských prací, které s invencí řešily rozličná muzeologická témata, jako jsou naučné stezky v daném regionu, další rozvoj muzea krymských Tatarů, inovace etnologických expozic apod.

TAPAS. Spanish Design for Food

Monika Mikulášková

Instituce: Barcelona Design Museum

Kurátor: Juli Capella

Produkce: Spanish Cultural Action (AC/E)

Trvání: 9. 3. — 21. 5. 2017

Muzeum designu v Barceloně věnovalo jarní sezónu putovní výstavě „TAPAS. Spanish Design for Food“. V centru zájmu architekta a kurátora výstavy Juliho Capella se ocitlo spojení designu a kuchařského umění zprostředkované převážně současnou španělskou tvorbou. Představeno bylo více než 250 exponátů například z oblasti kultury stolování, grafického či interiérového designu od přibližně stovky tvůrců. Výběr předmětů byl omezen na objekty vyrobené ve Španělsku nebo na navržené místními designéry. Ačkoliv na výstavě nebyly prezentovány sbírkové předměty muzea, díky kurátorskému projektu bude část exponátů do sbírky zařazena.

Tématika dialogu mezi designem a jídlem byla prezentovaná ve třech oddílech: „The Kitchen“ (příprava pokrmů a potřebné nástroje v domácnostech i restauracích), „The Table“ (předměty spojené s prezentací jídel a stolováním jako společenským rituálem), „The Food“ (food design v kontextu tradiční přípravy pokrmů i inovací haute cuisine). V tiskových materiá-

Obr. č. 1.

španělské kuchyně spojený s fenoménem restaurace „elBulli“ (která se proslavila na přelomu tisíciletí) a španělský design 21. století. Jako příklady prezentovaných objektů uvedme tyčový mixér Minipimer MR1 Gabriela Lluellése z konce 50. let, Panpaati, tedy nábytek vytvořený z těsta na chleba v roce 2008 či láhev La Siesta kombinující vzhled plastové nápojové lahve a tradiční nádoby na vodu botijo.

Obr. č. 2.

du by bylo vhodné, kdyby k vysvětlení použití či inspiračních zdrojů využito například více videí, schémat nebo interaktivních prvků. Pracovní listy připravené k výstavě ve španělštině a katalánštině však byly velmi povedené a prostřednictvím výtvarných aktivit obracely pozornost k vybraným předmětům. Rozděleny nebyly podle věku, ale náročnosti. Výstavu doprovázel

lech je v některých případech vyčleňována jako samostatná kapitola oblast vína, to se však neděje konstantně.¹ Předměty spojené s vínem a jeho prezentací na výstavě zastoupeny byly, doporučně se však s ostatními oddíly nedá srovnávat (jednalo se o přibližně dvě vitríny).

V rámci všech tematických celků bylo možné sledovat i určitou časovou linku.² Zastoupena byla tradiční kuchyně a objekty jí inspirované, dále exponáty reflektovaly novinky 20. století, boom

Jednotlivé celky odděloval mimo jiného rozdílný výstavní fundus, který však zachovával minimalistické tvarosloví a některé materiály (obzvláště kombinace skla a dřeva). Pozornost byla směřována na objekty samotné a doprovodné prostředky muzejně prezentačního jazyka byly využívány velmi minimalistickým způsobem, ačkoliv v některých případech bylo třeba přiblížit i funkce předmětů. V tomto ohle-

¹ Srov. http://ajuntament.barcelona.cat/museudeldisseny/sites/default/files/press_files/press_kit_-_tapas-eng-low.pdf a <http://www.accioncultural.es/virtuales/tapas/index.php?lang=en>.

² <http://www.accioncultural.es/virtuales/tapas/img/cronologia.pdf>

Obr. č. 3.

bohatý program včetně dalších menších instalací (např. „Dishes of the Day“) a také k ní byl vydán katalog.

V rámci výstavního plánu muzea představoval tento projekt příjemný přechod mezi výstavami tradičnějšího charakteru (např. „Barcelona Ceramics“) a hlavním projektem roku – putovní výstavou Victoria & Albert Museum „David Bowie Is“. Juli Capella má bohaté zkušenosti s přípravou podobných výstav reflektujících nedávnou minulost a současnost designu (například výstava „300 % Spanish Design“, „Spanish Industrial Design“ nebo související „Bravos. Groundbreaking Spanish Design“), a i v tomto případě se mu podařilo vyrovnat se s náročnou tematikou, kdy bylo třeba komunikovat zároveň funkce, inspirační zdroje i estetickou úroveň představovaných předmětů. Velmi vkusně uchopil kurátor i instalaci části věnující se food designu (například realisticky zhotovená zeleninová lízátka z umělé hmoty, nahrazení skutečných potravin kvalitně provedenou glazovanou keramikou či videozáznam přípravy

paely prezentované společně z různě velkými pánvemi).

Pokud bych přeci jen měla této výstavě něco vytknout, bylo by dle mého názoru vhodné zařadit více různorodých doplňujících prvků prezentačního jazyka a umožnit návštěvníkům při percepci zapojit více smyslů. Celkově se však jedná o velmi vydařený výstavní projekt, který zaslouženě reprezentoval španělskou kulturu a design po celém světě.

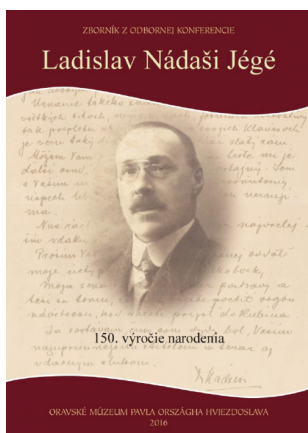
Autor fotografií: Museu del Disseny de Barcelona (Design Museum of Barcelona)

Ladislav Nádaši Jégé: 150. výročie narodenia. Dolný Kubín : Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava, 2016. ISBN 978-80-89564-11-8

Lenka Mihová

Zborník z vedeckej konferencie Oravského múzea P. O. Hviezdoslava, ktorý vydalo Oravské múzeum P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne, prináša na 68 stranách nové vedecké štúdie zamerané na život a dielo L. N. Jégého. Riaditeľka Oravského múzea PaedDr. Mária Jagnešáková v príhovore uvádza do zborníka: „*Jedným z cieľov konferencie bolo oboznámiť sa s najnovšími výsledkami výskumu osobnosti a tvorby Ladislava Nádaši Jégého a v neposlednom rade vzdať hold dolnokubínskemu rodákovi, ktorý sa výrazne zapísal do dejín slovenskej literatúry.*“

Publikáciu tvorí sedem príspevkov od jazykovedcov a historikov vedeckých a náučných inštitúcií. Príspevok PhDr. Vladimíra Petrika, CSc. *Jubilujúci prozaik Jégé* predstavuje „*svojskú ideovú koncepciu*“ L. N. Jégého ako prozaika inšpirovaného francúzskym naturalizmom a hlavne Émile Zolom (1840 – 1902). „*Na rozdiel od Zolu, ktorý svoju koncepciu človeka odkopíroval z najnovších výsledkov prírodných vied, Jégé ju dopĺňa o mravný rozmer.*“ No okrem literárnych tém ho zaujímali aj aktuálne problémy spoločnosti, o ktorých sa publikačne kriticky vyjadroval. Zaujímal ho

Obr. č. 1: Titulná strana obálky.

dobový človek a ako to ovplyvnilo spoločnosť. „Napriek všetkému, Jégé veril v človeka, dôraz síce položil na jeho „prírodu“, no videl aj jeho dušu.“ Liberál, ktorý mal porozumenie pre náboženstvo, napísal v jednom liste z roku 1928: „*Pozitívizmus bláhajúci si, že odrazil náboženstvá, sa mylí. Tie neodbaví nikdy nikto, lebo je to pocit súvisiaci s najhlbšou dušou človeka.*“

Bohdana Kuzyšinová z Filozofickej fakulty Katolíckej univerzity v Ružomberku v štúdiu *Estetická miera Jégého naturalizmu* predstavuje smer, ktorý ovplyvnil umenie nielen vo Francúzsku, ale aj v celej Európe. Ladislav N. Jégé obhajuje Zolu ako spisovateľa, nepohoršuje sa nad filozofickým pohľadom Zolu, ale nachádza chyby v nezvládnutí estetického miery. Kuzyšinová si kladie za cieľ preskúmať Jégého citlivosť na estetickú mieru, ako Jégé kritériá tejto miery vo svojej tvorbe uplatňuje a nakoľko sa mu to nepodarilo. „*Svoju analýzu nastolenej otázky sme robili porovnaním dvoch vybraných diel, Zolovho románu Brucho Paríž, ktorý vyšiel v roku 1873 a Jégého románu Cesta životom z roku 1930.*“

Príspevkom *V polemike s idealizáciou. Historické postavy v tvorbe Ladislava Nádašovi Jégého* Mgr. Radoslav Raffaj, PhD. z Pedagogickej fakulty Trnavskej univerzity v Trnave vovádza do problematiky na základe čítania novely *Magister rytier Donč*. Ide o spor dvoch svetov, na jednej strane prírodného a na strane druhej kultivovaného, cez historické postavy Čáka a Donča. Podľa autora príspevku je „*Jégého literárna modifikácia tohto stretu – túžba po kultivovanosti človeka verzus jeho biologický základ*“. Raffaj dodáva: „*Treba priznať, že z takého uhla pohľadu by si názov príspevku zrejme vyžadoval istú korekciu. Je totiž otázne, či aj sám rytier Donč nie je postavou idealizovanou, keďže Jégé do nej naprojektoval určitý ideál človeka.*“

V ďalšej štúdiu od Mgr. Dany Hučkovej, CSc., pôsobiacej v Ústave slovenskej literatúry SAV Bratislava, *Besednice Dr. Jána Groba* autorka predstavuje päť próz L. N. Jégého, ktoré písal pod pseudonymom a boli uverejnené v *Národných novinách* v rokoch 1889 – 1891 v rubrike Besednica. Tieto prózy s názvami, Žart, Vada, Omyl, Kúra a Nero spája malomestská téma a téma pseudomorálky, tiež ironické podanie a zvýraznený mužský rozprávač. „*V centre pozornosti je rozpor medzi správaním sa podľa spoločenskej etikety a konvencií a prirodzenými prejavmi, túžbami a zámermi jednotlivca.*“ Tieto humoresky využívali dobovú módnosť a komiku pri demaskovaní pokrytectva, pretvárkou, spoločenského kliše.

Z Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislave je aj ďalšia autorka Mgr. Andrea Draganová, ktorá prispela do zborníka výskumom *Ladislav Nádaši v Prabe*. Literárnokritickú tvorbu L. N. Jégého demonštruje na jeho dvoch textoch. O článku *Ešte z pražskej výstavky*, ktorý uverejnil v *Národných novinách* 5. 11. 1891 pod pseudonymom Grob, uvádza: „*Celý text je budovaný na protikladoch, v závere Nádaši vytvorí opozíciu my – oni cez charakteristiku ľudí a mládeže.*“ Draganová porovnáva Nádašovo príspevok s textom Mateja Bencúra (Kukučina). Ďalším Nádašovým textom je jeho recenzia na knihu Adolpha Kniggeho *O styku s ľuďmi*, ktorá vyšla v roku 1788 a bola považovaná za oficiálnu príručku slušného správania. „*Už jej prvé slová naznačujú, že kritika sa netýka len samotnej knihy, ale aj čitateľov.*“ Podľa autorky celá Nádašova kritika stojí na opozícii dobrák verzus dobrý človek resp. gentleman. „*Zarážajúcou vetou je Nádašovo odporúčanie, ktoré je opäť vystavané na dobovom diskurzive my – oni, pričom tentoraz je v úlobe cudzieho „dáký námňam neger, ktorý by mal chorobnú túžbu za civilizáciou.*“

Z Ústavu slovenskej literatúry SAV v Bratislave je aj ďalšia autorka Mgr. Andrea Draganová, ktorá prispela do zborníka výskumom *Ladislav Nádaši v Prabe*. Literárnokritickú tvorbu L. N. Jégého demonštruje na jeho dvoch textoch. O článku *Ešte z pražskej výstavky*, ktorý uverejnil v *Národných novinách* 5. 11. 1891 pod pseudonymom Grob, uvádza: „*Celý text je budovaný na protikladoch, v závere Nádaši vytvorí opozíciu my – oni cez charakteristiku ľudí a mládeže.*“ Draganová porovnáva Nádašovo príspevok s textom Mateja Bencúra (Kukučina). Ďalším Nádašovým textom je jeho recenzia na knihu Adolpha Kniggeho *O styku s ľuďmi*, ktorá vyšla v roku 1788 a bola považovaná za oficiálnu príručku slušného správania. „*Už jej prvé slová naznačujú, že kritika sa netýka len samotnej knihy, ale aj čitateľov.*“ Podľa autorky celá Nádašova kritika stojí na opozícii dobrák verzus dobrý človek resp. gentleman. „*Zarážajúcou vetou je Nádašovo odporúčanie, ktoré je opäť vystavané na dobovom diskurzive my – oni, pričom tentoraz je v úlobe cudzieho „dáký námňam neger, ktorý by mal chorobnú túžbu za civilizáciou.*“

Mgr. Daša Lofajová z Oravského múzea P. O. Hviezdoslava v Dolnom Kubíne prináša v príspevku *Genealógia rodu Odrobiňák* svoj výskum rodu Nádaši. Autorka pri bádani po predkoch L. N. Jégého sledovala hlavne líniu po meči. Otec Jégého „Anton Odrobiňák si pravdepodobne vybral za svoje nové priezvisko historický názov Trstenej, ktorá sa v nemčine označovala ako Nadasch. Nádaš, Nádašd je maďarský názov Trstenej, využívaný v historických listinách. V Slovenskom letopise z roku 1882 sa spomína názov Nadasd z roku 1437. Nadas znamená v maďarčine trstie.“ Lofajová vyvracia svojim výskumom niekoľko desaťročí šírenú nesprávnu informáciu o počte súrodencov L. N. Jégého.

Príspevkom *Jégého Cesta životom* obohatila zborník aj Mgr. Ľubica Hroncová z Katedry slovenskej literatúry a literárnej vedy FiF UK v Bratislave. Jégé v románe *Cesta životom* (1930) zobrazuje spoločnosť na konci 19. a začiatku 20. storočia. V románe možno rozpoznať veľa autobiografických a autoštylizovaných črt. „Názor o determinizme človeka vkladá do postáv dvoch protipólů, župného úradníka Svoreňa a lekára Búroša, oba literárne typy vyjadrujú najvlastnejšie protikladné črty Jégého osobnosti a súčasne sú výrazom protikladů jeho názoru na život.“ Jégé je ovplyvňovaný Zolovou teóriou experimentálneho románu. Podľa Jégého „všetko spoločenské zlo vyplýva zo záporných vlastností človeka, ktorého pudy sú príčinou nespravodlivosti, príkoria, ponižovania a útlaku, preto sa snažil svojím dielom vplývať na človeka, ktorého chcel urobiť ľudskejším.“ Hroncová na záver svojho príspevku píše: „V diele sa najplnšie prejavuje celá Nádašiba životná filozofia ako ucelená názorová sústava, cez ktorú vnímal a hodnotil skutočnosť okolo seba.“

Zborník prináša nové pohľady a názory, ktoré vyplývajú z výskumu historikov, jazykovedcov a literárnych historikov na osobnosť, život a dielo Ladislava Nádaši Jégého. Je zdrojom informácií nielen pre odborníkov, ale aj študentov príslušných alebo príbuzných odborů.

Handbuch Museum : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven. Walz, Markus (ed.). Stuttgart : J. B. Metzler Verlag, 2016, 417 s. ISBN 978-3-476-02375-9

Otakar Kirsch

V posledním desetiletí bylo v České republice a na Slovensku vydáno několik učebnic a příruček, které se ve větší či menší míře z muzeologických pozic zabývaly analýzou muzejního fenoménu (Kačírek – Ragač – Tišliar: *Múzeum a historické vedy*, 2013; Knapík a kol.: *Vademecum muzeologie*, 2012; Buriánková – Komárková – Šebek: *Úvod do muzejní praxe. Učební texty základního kurzu Školy muzejní propedeutiky Asociace muzeí a galerií České republiky*, 2010). Podobné snahy lze zaznamenat i v zahraničí (např. v anglosaském prostředí lze za hlavní motor tohoto typu aktivit považovat Sharon Macdonald), přičemž zajímavé možnosti srovnání tradičně přináší produkce v německy mluvících zemích. Vedle dřívějších počínů starší generace tamních muzeologů (Waidacher, Flügel, Vieregge) se v relativně nedávné době objevily pokusy v teoretické rovině uchopit základní otázky související s vnitřním fungováním a společenským posláním muzejních institucí (např. Anke te Heesen a její *Theorien des Museums. Zur Einführung*, 2012). Také v roce 2016 vydané dílo s názvem *Handbuch Museum. Geschichte, Aufgaben, Perspektiven* má ambici za pomoci (nejen) muzeologických přístupů komplexním způsobem představit danou problematiku zájemcům z řad odborné, ale i laické veřejnosti.

Obr. č. 1: Titulná strana publikácie

Před profesorem teoretické a historické muzeologie na Hochschule für Technik, Wirtschaft und Kultur v Lipsku Markusem Walzem (díky svým přednáškám v Brně a článkům uveřejněným v časopise *Museologica Brunensia* známým i v České republice), vyvstala poměrně náročná úloha. Jako editor a zároveň autor celkové koncepce musel uspořádat texty od více než 60 přispěvatelů, mezi nimiž lze nalézt mnohé významné muzeology a muzejní pracovníky (např. manželé van Menschovi, Gottfried Fliedl, Monika Flacke, Paolo Bianchi). Určitou jednotící linku našel mimo jiné v mírně modifikované van Menschově definici muzea upřednostňující klíčovou roli sbírkových předmětů v rámci jejich aktivit (s. 12), která je posléze aplikována na jednotlivé, v publikaci reflektované dílčí problémy. I když toto pojetí například poněkud netradičně umožňuje zařadit dětská muzea (*Kindermuseen*) do kategorie muzeím příbuzných institucí (orientují se totiž primárně na návštěvníky a nikoli na uchování a zprostředkování sbírkového fondu), výsledkem je kompaktní, hutný, přehledný a v rámci možností

vyvážený text, jenž ve většině případů značně přesahuje v úvodních pasážích proklamovanou orientaci na oblast Německa, resp. německé jazykové prostředí.

Samotný obsah příručky tvoří značné množství tradičních (v řadě případů inovativně uchopených) ale také nových témat. Včetně úvodu a příloh text čítá celkem 15 kapitol (celkový počet podkapitol pak dosáhl čísla 83!), které lze rozdělit do tří větších tematických bloků. První se zaměřuje na celkové přiblížení fenoménu muzea a postupně se mimo jiné zabývá jeho jednotlivými definicemi, vztahem k ostatním paměťovým institucím a představuje muzejní ústavy jako místa vědění, kulturní paměti a historické kultury. Věnuje se však i některým méně obvyklým problémům – např. metaforám používaným v dřívější a současné společnosti k postihnutí základních cílů a poslání muzeí (chrám, skladiště, hřbitov, pokladnice atd.). Dalšími rozsáhlejšími celky této části se postupně staly přehled historického vývoje německého muzejnictví s důrazem na postižení pro něj specifických událostí a jevů (reformní hnutí z přelomu 19. a 20. století, vliv totalitních režimů na jeho formování, aktuální otázky současnosti) či vývoj a specifika jednotlivých typů muzeí (např. muzea výtvarného a užitého umění, národopisná, etnologická, archeologická, přírodních věd, technická a průmyslová, ale i regionální a víceoborová) a příbuzných institucí (např. památná místa vztahující se k významným osobnostem a událostem, artotéky, církevní pokladové sbírky a již zmiňovaná dětská muzea). Pomyslným jádrem recenzované knihy však zůstává analýza muzealizačního procesu prostřednictvím celkem šesti činností, jež jsou označeny jako základní úkoly (*Kernaufgaben*) muzea. Jedná se o sbírání (*Sammeln*), dokumentování ve smyslu fixace informací sňatých ze sbírkových předmětů (*Dokumentieren*), zkoumání (*Forschen*), uchování (*Bewahren*), vystavování (*Ausstellen*) ve smyslu ukazování a zprostředkování (*Vermitteln*). Ocenit lze v tomto směru vyváženost teoretických a praktických přístupů k problematice, jež jsou často doloženy konkrétními příklady z domácího i zahraničního prostředí (příkladem je zvláště

podkapitola venovaná muzejní komunikaci). Konečně třetí celek se soustřeďuje na interakci mezi muzei a okolním světem, především pak se současnou společností (společenská funkce muzeí, vztah muzeí a státu, muzejní budovy a urbanismus, zodpovědnost vůči společnosti atd.), a tematizuje některé ekonomické aspekty muzejní činnosti (např. muzea a pracovní trh). Jako poslední zkoumaný okruh pak byl zvolen vztah k vědě, který je uvozen pasážemi o vývoji muzeologie a jejích jednotlivých pojetích (muzeologie chápaná jako výzkum muzeí, muzeality, společenské role muzeí a jako součást studia heritologie), kde je připomenut kruciólní význam Stránského a Neustupného pro celkové formování oboru. Text si všímá také relací dalších vědních disciplín k fenoménu muzea (většinou z pozice oborů zastoupených v muzeích) a do značné míry kritizuje současnou profilaci výuky muzeologie v německy mluvících zemích, které často chybí teoretický a vědecký základ, a neúměrně se soustřeďuje na problematiku výstavní činnosti.

Patrně každý v příručce *Handbuch Museum : Geschichte, Aufgaben, Perspektiven* bude, na základě svých vlastních preferencí, postrádat či alespoň za nedostatečně zpracovaná považovat některá témata (autorovi recenze v textu například chybělo bližší vymezení kompetencí jednotlivých muzejních profesí či přece jen hlubší analýza otázky restitucí a mobility sbírek). Cílem podobných výstupů nicméně je spíše na jednotlivé otázky upozorňovat a v případě hlubšího zájmu odkazovat na další relevantní literaturu, což recenzovaná publikace bohatě naplňuje. Zároveň si je ale třeba uvědomit, že českému a slovenskému čtenáři (zaměstnanec muzeí, student či akademický pracovník) přináší nejen informace o mnoha aktuálních trendech v muzejnictví, ale i jeden jednoznačný rezultat – pro realizaci muzejních činností je nutná relevantní teoretická základna zprostředkovávaná především oborem muzeologie.

Výročné ceny časopisu *Pamiatky a múzeá* za rok 2016

Peter Maráky

Za vyše štvrt' storočie, odkedy udeľuje revue pre kultúrne dedičstvo *Pamiatky a múzeá* (vydávajú Slovenské národné múzeum a Pamiatkový úrad SR) výročné ceny, sa toto ocenenie stalo nepochybne jedným z najprestížnejších udeľovaných za aktivity v rozličných oblastiach kultúrneho dedičstva. Pôvodne divácka anketa so šiestimi kategóriami sa rozrástla na príležitosť nominovať na ocenenie, a tým najmä na mediálne zviditeľnenie, v desiatich kategóriách každoročne desiatky aktivít a titulov súvisiacich s poznaním, ochranou, obnovou, popularizáciou a inými formami spoločenského uplatnenia najrôznejších foriem kultúrneho a historického dedičstva. Od roku 1992 bolo na cenu nominovaných 1 724 titulov, čo predstavuje zaujímavú vzorku aktivity v tomto segmente slovenskej kultúry. Z nich boli ocenenia udelené 229 pozoruhodným počinom.¹

Za rok 2016 bolo nominovaných na výročné ceny 101 titulov. Ocenenia, ktoré tentoraz odovzdávali v obnovenom Mariánskom seminári historickej Trnavskej univerzity, udelili desiatim titulom. Okrem toho redakčná rada časopisu priznala mimoriadne ocenenia dvom významným prezentačným podujatiam. Prestížnu cenu však získava de facto až 66 nositeľov,

¹ Výročné ceny revue *Pamiatky a múzeá* za roky 1991 až 2015. Príloha vydaná pri príležitosti 25. výročia udeľovania výročných cien. Zostavil Peter Maráky. Bratislava, 2016.

keďže spravidla sa na polytematických a multidisciplinárnych dielach podieľajú široké kolektívy a viaceré inštitúcie.

V kategórii *Objav – nález* (7 nominácií) získal ocenenie nález tzv. Knihy hodínok Ilony Andrassyovej v depozitári SNM-Múzea Betliar. Je to iluminovaný, bohato zdobený rukopis z 15. storočia z dielne slávneho flámskeho majstra Willema Vrelanta. V kategórii *Akvizícia* (7 nominácií) ocenili prírastok vyše 500-kusovej zbierky potápačskej techniky, ktorú vďaka podpore z verejných zdrojov Fondu na podporu umenia nadobudlo do svojich zbierok Gemersko-malohontské múzeum v Rimavskej Sobote. Z troch nominačných návrhov v kategórii *Expozícia* tentoraz na cenu nevybrali žiadnu. Naproti tomu v kategórii *Výstava* (15 nominácií) udelili dve ceny. Slovenská národná galéria si odniesla cenu za výstavu *Sen x skutočnosť. Umenie & propaganda 1938 – 1945*, Slovenské národné múzeum-Historické múzeum a jeho partneri cenu za výstavu *Kelti z Bratislavy*. V kategórii *Publikácie*, v ktorej býva tradične najviac nominácií, bolo tentoraz navrhnutých 26, z nich u redakčnej rady najviac uspel najnovší, v poradí 3. zväzok edície *Národné kultúrne pamiatky na Slovensku – Levoča*. Kniha, ktorú vydal s podporou Ministerstva kultúry SR Pamiatkový úrad Slovenskej republiky v spolupráci s vydavateľstvom Slovart, spol. s r. o. Bratislava, je dielom rozsiahleho kolektívu pamiatkarov. V kategórii *Menšie publikácie – periodická tlač* (17 nominácií) udelili výročnú cenu dvojmesačníku *Záhorie*, ktorý už 25 rokov vydáva Záhorské múzeum v Skalici. V kategórii *Obnova – adaptácia*, ktorá má v určitom zmysle konkurenciu aj v cene Kultúrna pamiatka roka udeľovanú Ministerstvom kultúry SR, bolo sedem nominačných návrhov. Cenu udelili mestu Trnava a ďalším zainteresovaným inštitúciám a jednotlivcom, ktorí sa podieľali na doterajšej obnove mestského opevnenia Trnavy. V príbuznej kategórii *Reštaurovanie* (7 nominácií) získal cenu popredný slovenský reštaurátor Jozef Dorica za reštaurovanie Rotundy sv. Juraja pri Nitrianskej Blatnici s nálezmi z 9. storočia. Spomedzi deviatich navrhovaných v kategórii *Akcia – dlhodobé podujatia – projekty* sa nositeľom ceny stalo Ponitrianske múzeum za realizáciu cyklu animačných podujatí *Požítavské výročné obyčaje* v Mestskom múzeu v Zlatých Moravciach. V kategórii *Film – video – multimédia – internet*, tentoraz pomerne slabo obsadenej len troma nomináciami, sa laureátom stalo SNM-Múzeum kultúry Maďarov na Slovensku za dokumentárny videofilm *Nevinní vinníci. Gemerčania v sovietskych lágroch*.

Celkom výnimočne sa rozhodla redakčná rada revue, ktorá o udelení cien rozhoduje, oceniť za rok 2016 *mimoriadnymi oceneniami* aj dve výstavy. Slovenské národné múzeum pripravilo v prezidentskom paláci Quirinale v Ríme výstavu *Poklady gotiky zo Slovenska. Umenie neskorého stredoveku*, u ktorej ocenili najmä významný podiel na reprezentácii našej kultúry v roku slovenského predsedníctva v Rade Európskej únie. Pamiatkový úrad SR v spolupráci s viacerými spoluorganizátormi pripravil na Bratislavskom hrade (s reprízou vo Východoslovenskom múzeu v Košiciach) výstavu *Dedičstvo Karola Veľkého*, u ktorej ocenili jej podiel na objasňovaní európskeho kontextu slovenskej kultúry od súčasného stredoveku.

Pokyny pre autorov

Maximálny rozsah príspevku je 25 NS (25 x 1800 znakov). K príspevku je potrebné dodať základné údaje o autorovi (email, tituly, organizáciu, ktorú zastupuje v anglickom jazyku), abstrakt (do 10 riadkov) a 5 kľúčových slov, oboje v slovenskom aj anglickom jazyku. S autorom pred publikovaním redakčná rada časopisu *Muzeológia a kultúrne dedičstvo* v zastúpení predsedu redakčnej rady podpisuje licenčnú zmluvu o zverejnení diela a autenticite príspevku. Základnou citačnou normou je norma ISO 690.

Textová časť: Text sa nepokúšať zalamovať ani špeciálne upravovať, odstavce bez tabulátora! Písmo Times New Roman, veľkosť 12, normal, bez zväčšovania. Riadkovanie 1,5. V prípade priamych citácií písať kurzívou. Odkazy na pramene a literatúru zásadne uvádzať v poznámkach pod čiarou v tvare:

Odkaz na monografiu:

- MLYNKA, Ladislav. *Remeselník vo vidieckom prostredí : Remeslo a status remeselníka v lokálnom spoločenstve*. Bratislava : Stimul, 2004, s. 56.

Odkaz na štúdie (v prípade, že je uvedený v zborníku aj editor, uveďte ho za názvom zborníka):

- MLYNKA, Ladislav. Tradičné výrobné stavby v obci a ich vplyv na utváranie medzietnických kontaktov. In: *Etnokultúrny vývoj na južnom Slovensku*. Bratislava : Katedra etnológie FF UK, 1992, s. 64-70.

Odkaz na už citovaný zdroj v texte:

- MLYNKA, ref. 1, s. 50. - číslo ref. je číslo poznámky pod čiarou, v ktorej sa nachádza už citovaná práca prvýkrát s celým bibliografickým údajom.

Odkaz na archívny dokument:

- MVSRSlovenský národný archív v Bratislave (ďalej SNA), f. Minister Československej republiky s plnou mocou pre správu Slovenska, 1918-1928 (ďalej f. MPS), škatuľa (ďalej škat.) č. 277, sign. č. 1234/1920 prez.

Prílohy:

- Obrazové prílohy zasielajte samostatne vo formáte jpg, jpeg, bmp v rozlíšení min. 300 dpi a riadne označené a identifikovateľné. V texte uveďte popiskom, kde by mal byť obrázok umiestnený. Tabuľky a grafy je potrebné zasielať osobitne aj priamo v štandarde xls, xlsx (excel).